ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)

BULLETIN

OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

PHILOLOGY

Series

2026 • Volume 31 • Issue 3(123)

ISSN 2518-198X (Print)
ISSN 2663-5127 (Online)
Индексі 74623
Индекс 74623

ҚАРАҒАНДЫ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК КАРАГАНДИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN OF THE KARAGANDA UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

2026

31-том • 3(123)-шығарылым
Том 31 • Выпуск 3(123)
Volume 31 • Issue 3(123)

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды / Караганда / Karaganda
2026

Бас редакторы

филол. ғыл. канд., қауымд. проф. **Ж.Ж. Ибраимова**

Жауапты хатшы

филол. ғыл. канд., қауымд. проф. **Б.А. Қалиев**

Редакция алқасы

У.М. Бахтикиреева,	филол. ғыл. д-ры, РХДУ ШТИ, Мәскеу (Ресей);
С. Бенчич,	PhDr., Данубиус университеті, Сладковичово (Словакия);
Т.Г. Бочина,	филол. ғыл. д-ры, Қазан (Еділ бойы) федералдық университеті (Ресей);
А. Бочковска,	ғылым докторы, Николай Коперник университеті, Торунь (Польша);
Д. Веселинов,	филол. ғыл. д-ры, Св. Клемент Охридский атындағы София университеті (Болгария);
М. Екижи,	PhD, профессор, Эгей университеті, Измир (Түркия);
Ж.Ж. Жарылғапов,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті (Қазақстан);
М. Джусупов,	филол. ғыл. д-ры, Өзбек мемлекеттік әлем тілдері университеті, Ташкент (Өзбекстан);
О. Капранов,	PhD, қауымд. профессор, NLA университет колледжі, Осло (Норвегия);
Ш.М. Мәжітаева,	филол. ғыл. д-ры, акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті (Қазақстан);
С.А. Матяш,	филол. ғыл. д-ры, Орынбор мемлекеттік университеті (Ресей);
Л.И. Мингазова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей);
И.С. Насипов,	филол. ғыл. д-ры, М. Ақмолла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университеті, Уфа (Ресей);
Е.Ю. Протасова,	пед. ғыл. д-ры, проф., Хельсинк университеті (Финляндия);
А.Х. Рахманова,	фил. ғыл. д-ры, Навоий мемлекеттік педагогикалық институты (Өзбекстан);
О. Сөйлемез,	PhD, профессор, Кастамону университеті (Түркия);
З.К. Темиргазина,	филол. ғыл. д-ры, Павлодар педагогикалық университеті, (Қазақстан);
К.А. Төлеубаева,	филол. ғыл. канд., акад. Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті (Қазақстан);
Б.Р. Хасенов,	PhD, «Болашақ» Академиясы (Қазақстан);
Д.Д. Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы (Қазақстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	филол. ғыл. д-ры, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы (Қазақстан);
А.Ш. Юсупова,	филол. ғыл. д-ры, Қазан федералды университеті, Татарстан Республикасы (Ресей)

Редакцияның мекенжайы: 100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

E-mail: zhenisgulibraimova@gmail.com. Сайт: https://philology-vestnik.buketov.edu.kz

Атқарушы редактор

PhD **Г.Б. Саржанова**

Корректорлары

С.С. Балкеева, А.К. Шакишев, М.М. Кириллова

Компьютерде беттеген

О.А. Кулов

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы. — 2026. — 31-т., 3(123)-шығ. — 221 б. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Меншік иесі: «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті» КеАҚ.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркелген. 05.12.2025 ж. № KZ56VPY00135888 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Басуға 30.09.2026 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы ксерокстік. Көлемі 27,6 б.т. Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 122.

«Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті» КеАҚ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100024, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет көшесі, 28.
Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: printed@karnu-buketov.edu.kz

© «Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті» ҚеАҚ, 2026

Главный редактор
канд. филол. наук, ассоц. проф. **Ж.Ж. Ибраимова**

Ответственный секретарь
канд. филол. наук, ассоц. проф. **Б.А. Калиев**

Редакционная коллегия

У.М. Бахтикиреева,	д-р филол. наук, ИИЯ РУДН, Москва (Россия);
С. Бенчич,	PhDr., Университет Данубиус, Сладковичово (Словакия);
Т.Г. Бочина,	д-р филол. наук, Казанский (Приволжский) федеральный университет (Россия);
А. Бочковска,	хабилитированный доктор, Университет Николая Коперника, Торунь (Польша);
Д. Веселинов,	д-р филол. наук, Софийский университет им. Св. Климента Охридского, (Болгария);
М. Екижи,	PhD, Эгейский университет, Измир (Турция);
Ж.Ж. Жарылгапов,	д-р филол. наук, Карагандинский национальный исследовательский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
М. Джусупов,	д-р филол. наук, Узбекский государственный университет мировых языков, Ташкент (Узбекистан);
О. Капранов,	PhD, NLA University College, Осло (Норвегия);
Ш.М. Мажитаева,	д-р филол. наук, Карагандинский национальный исследовательский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
С.А. Матяш,	д-р филол. наук, Оренбургский государственный университет (Россия);
Л.И. Мингазова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия);
И.С. Насипов,	д-р филол. наук, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа (Россия);
Е.Ю. Протасова,	д-р пед. наук, проф., Университет Хельсинки (Финляндия);
А.Х. Рахманова,	д-р филол.наук, государственный педагогический университет Навоий (Узбекистан);
О. Сойлемез,	PhD, Университет Кастамону (Турция);
З.К. Темиргазина,	д-р филол. наук, Павлодарский педагогический университет (Казахстан);
К.А. Толеубаева,	канд. филол. наук, Карагандинский национальный исследовательский университет им. акад. Е.А. Букетова (Казахстан);
Б.Р. Хасенов,	PhD, Академия «Болашак» (Казахстан);
Д.Д. Шайбакова,	д-р филол. наук, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы (Казахстан);
Н.Ж. Шаймерденова,	д-р филол. наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы (Казахстан);
А.Ш. Юсупова,	д-р филол. наук, Казанский федеральный университет, Республика Татарстан (Россия)

Адрес редакции: Казахстан, 100024, г. Караганда, ул. Университетская, 28
E-mail: zhenisgulibraimova@gmail.com. Сайт: https://philology-vestnik.buketov.edu.kz

Исполнительный редактор
PhD **Г.Б. Саржанова**

Корректоры
С.С. Балкеева, А.К. Шакишев, М.М. Кириллова

Компьютерная верстка
О.А. Кулов

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология». — 2026. — Т. 31, вып. 3(123). — 221 с. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Собственник: НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова».

Зарегистрировано Министерством культуры и информации Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ56VPY00135888 от 05.12.2025 г.

Подписано в печать 30.09.2026 г. Формат 60×84 1/8. Бумага ксероксная. Объем 27,6 п.л. Тираж 200 экз. Цена договорная. Заказ № 122.

Отпечатано в типографии издательства НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова».

100024, Казахстан, г. Караганда, ул. Университетская, 28. Тел. (7212) 35-63-16. E-mail: printed@karnu-buketov.edu.kz

© НАО «Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова», 2026

Chief Editor
Candidate of philological sciences, Associate Professor **Zh.Zh. Ibraimova**

Responsible secretary
Candidate of philological sciences, Associate Professor **B.A. Kaliyev**

Editorial board

U.M. Bahtikireeva,	Dr. of philol. sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow (Russia);
S. Benčic,	PhDr., Danubius University, Sládkovičovo (Slovakia);
T.G. Bochina,	Doctor of Philology, Professor, Kazan (Volga Region) Federal University (Russia);
A. Baczkowska,	Habilitated doctor, Nicolaus Copernicus University, Torun (Poland);
D. Vesselinov,	Doctor of Philology, Sofia University "St. Kliment Ohridski" (Bulgaria);
M. Ekici,	PhD, Professor, Ege University, Izmir (Turkey);
Zh.Zh. Zharylgapov,	Dr. of philol. sciences, Buketov Karaganda National Research University (Kazakhstan);
M. Dzhusupov,	Dr. of philol. sciences, Uzbek State University of world languages, Tashkent (Uzbekistan);
O. Kapranov,	PhD, Associate Professor, NLA University College, Oslo (Norway);
Sh.M. Mazhitaeva,	Dr. of philol. sciences, Buketov Karaganda National Research University (Kazakhstan);
S.A. Matyash,	Dr. of philol. sciences, Orenburg State University (Russia);
L.I. Mingazova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia);
I.S. Nasipov,	Dr. of philol. sciences, M. Akmulli Bashkir State Pedagogical University, Ufa (Russia);
E.Yu. Protassova,	Dr. of ped. sciences, professor, Helsingin Yliopisto (Finland);
A.Kh. Raxmanova,	Doctor of Philology, Navoi State Pedagogical Institute (Uzbekistan);
O. Söylemez,	PhD, Professor, Kastamonu University (Turkey);
Z.K. Temirgazina,	Dr. of philol. sciences, Pavlodar Pedagogical University (Kazakhstan);
K.A. Toleubaeva,	PhD, Buketov Karaganda National Research University (Kazakhstan);
B. Khassenov,	PhD, Bolashaq Academy, Karaganda (Kazakhstan);
D.D. Shaibakova,	Dr. of philol. sciences, Abay Kazakh National Pedagocal University, Almaty (Kazakhstan);
N.Zh. Shaimerdenova,	Dr. of philol. sciences, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty (Kazakhstan);
A.Sh. Yusupova,	Dr. of philol. sciences, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan (Russia)

Postal address: 28, University Str., Karaganda 100024, Kazakhstan
E-mail: zhenisgulibraimova@gmail.com. Web-site: https://philology-vestnik.buketov.edu.kz

Executive Editor
PhD **G.B. Sarzhanova**

Proofreaders
S.S. Balkeyeva, A.K. Shakishev, M.M. Kirillova

Computer layout
O.A. Kulov

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series. — 2026. — Vol. 31, Iss. 3(123). — 221 p. — ISSN 2518-198X (Print). ISSN 2663-5127 (Online).

Proprietary: NLC «Karaganda National Research University named after academician Ye.A. Buketov».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. KZ56VPY00135888 dated 05.12.2025.

Signed in print 30.09.2026. Format 60×84 1/8. Photocopier paper. Volume 27,6 p.sh. Circulation 200 copies. Price upon request. Order № 122.

Printed in the Publishing house of NLC «Karaganda National Research University named after academician Ye.A. Buketov».

28 University St., Karaganda 100024, Kazakhstan. Tel. (7212) 35-63-16.
E-mail: printed@karnu-buketov.edu.kz

© NLC "Karaganda National Research University named after academician Ye.A. Buketov", 2026

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ – CONTENTS

ТІЛТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ
ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS

Kapranov O. Discourse Markers in John Lanchester's «The Wall» 6

Abisheva M.S., Ibraimova Zh.Zh., Zeinebekova M.S. Transformation of the linguistic environment in Kazakhstan's megacities in the era of digitalisation and changing educational paradigms 15

Мусабекова У.Е., Уразбаева Ж.А., Ибраев Г.У. Интеграция языкового ландшафта мегаполиса и цифровых технологий в обучении русскому языку старшеклассников: на примере темы «Алматы — туристический центр» 30

Zhunussova G. Critical Discourse Analysis of British University Information Materials 42

Khairlaeva G., Asanbayeva S. Socio-Political Translation in Modern Intercultural Communication: Sociolinguistic Aspects (based on Kazakh-Russian Materials) 50

Toluspayeva D.Zh., Eskazinova Zh.A., Bortebayev M.D., Hossain T. A comparative analysis of the morphological functions of Clitic Morphemes in Kazakh and English Word Formation 67

Сыздыкова Г.О., Ахметова М.К., Еспекова Л.Ә. Қазақ тіліндегі «шанырақ», «домбыра», «сандық» этномәдени бірліктерінің ассоциативтік құрылымы 75

Бөшен А.Н., Салқынбай А.Б. Ұлттық мәдени дискурстағы тамақ атауларының лингвомәдени сипаты 87

Shakubaeva M.K., Zhumasheva A.Sh., Zhetpisbay A.K. Linguacultural features of the translation of phraseological units (based on the novel by Stephen King «The Green Mile») 103

Seitimova A.I., Tuite Ye.Ye., Kenzhegaliyev S.A. The ethnolinguistic nature of bird names 115

Әзизова А.О., Боханова А.С., Абиев Б.М. Функционально-семантическое поле лишительности в семейно-бытовом дискурсе 128

Ордабаева З.З., Мажитаева Ш. Тілдік норма жүйесі және нормадан тыс қолданыстардың көрінісі 139

Кудеринова Қ.Б., Борибаева Г., Кожахмет Ә.М. Ауызша ішкорпустарды әзірлеудегі әлемдік және отандық тәжірибе 150

Koshimova B.A., Kenbayeva A.Z., Abisheva Sh.S. Etymological Analysis of Turkmen Toponyms in Eastern Historical Sources 162

ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ
RELEVANT ISSUES OF LITERATURE STUDY

Mustoyapova A., Abdigapbarova Zh. The «hero's journey» concept and the transformation of the heroine in the novel «Poor Zhamal» by Myrzhakyp Dulatov 172

Raxmanova A.Kh., Ochilova N.N. Cultural Interpretations of Islam in the Literary Works of the Symbolist Ellis (Lev Kobylinsky) 182

Абдуллина А.Б. Айгүл Кемелбаева шығармаларындағы протезді жад категориясы 194

Mussabekova S.E., Rakhimbayeva G.K., Demessinova L.M. The meaning of the twin motif in the structure of fiction 203

Асқарова А.Ш., Ақтанова А.С., Ақтанова Ш.С. Абай шығармашылығындағы тарихи-этнографиялық штрихтар (ата кәсіп және нәсіп) 211

Article
UDC 811.111'42
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/6-14

Received: 01.04.2026
Accepted: 11.06.2026

O. Kapranov*

NLA University College, Oslo, Norway
(e-mail: oleksandr.kapranov@nla.no)

Discourse Markers in John Lanchester's «The Wall»

In light of the magnitude of the current climate crisis and its impact upon human life [1, 2], there is a growing number of studies on the issue of climate change, which is analysed through the lens of discursive, linguistic, literary, and pragmatic approaches [3, 4, 5]. In particular, there has been a surge in publications that examine how the issue of climate change is represented in climate change fiction (cli-fi), a literary genre that focuses on the climate crisis and its negative consequences. Cli-fi offers a literary response to the challenges associated with the issue of climate change, conveys the climate crisis through a creative prism, and portrays the negative consequences of climate change in a relatable manner that is readily recognised by the readers [6, 7]. Arguably, a cli-fi novel «The Wall» by John Lanchester can be described as relatable and recognisable by the readers due to its first-person narrative, which reflects immersive and profoundly personal encounters with the negative consequences of climate change. In «The Wall», the protagonist uses understandable and realistic language to describe his experiences associated with the climate crisis. In particular, the protagonist employs metadiscourse and discourse markers (DMs) in order to guide the readers through the narrative. However, metadiscourse and DMs in the novel have not been examined through a linguistic lens. Conceivably, a linguistic examination of DMs in «The Wall» may shed light on the main protagonist and provide a deeper insight into the novel's dynamics [8, 9, 10]. Guided by this contention, the study employs a linguistic analysis that aims at identifying and quantifying DMs in the novel. Additionally, the study involves a qualitative pragmatic dimension that focuses on unpacking the pragmatic roles of DMs in «The Wall». The results of the quantitative analysis reveal that DMs (i) *and*, (ii) *but*, (iii) *if*, and (iv) *so* are the most frequently occurring DMs in the novel. Their pragmatic roles are further presented, discussed and illustrated in the article.

Keywords: climate change, climate change fiction (cli-fi), discourse markers (DMs), pragmatic roles, word frequency

Introduction

In light of the enormity of the present climate crisis and its negative impact upon the life of people [1, 2], there is a growing number of studies on the issue of climate change, which is examined through the prism of discursive, linguistic, literary, and pragmatic approaches [3, 4, 5]. Specifically, there has been a surge in research publications that analyse how climate change is represented in climate change fiction (cli-fi), a literary genre that focuses on the climate crisis and its negative consequences. Arguably, cli-fi offers a literary response to the challenges associated with the issue of climate change, conveys the climate crisis through a creative lens, and portrays the negative consequences of climate change in a relatable manner that is readily recognised by the readers [6, 7]. Presumably, a cli-fi novel «The Wall» by John Lanchester can be described as both relatable and recognisable by the readers due to its first-person narrative, which reflects immersive and profoundly personal encounters with the negative consequences of climate change in the not-so-distant

* Corresponding author's e-mail: *oleksandr.kapranov@nla.no*

future. In «The Wall», which takes place in the dystopian United Kingdom (the UK), the protagonist uses understandable and realistic language to convey his experiences associated with the climate crisis. In particular, the protagonist employs metadiscourse and, for instance, discourse markers (DMs) in order to guide the readers through the narrative. However, metadiscourse and DMs in the novel have not been examined through a linguistic lens. Conceivably, a linguistic examination of DMs in «The Wall» may shed light on the main protagonist and provide a deeper insight into the novel's dynamics [8, 9, 10].

Given that the novel involves several distinct, yet interrelated themes, such as climate change, authoritarianism, climate refugees, and the fear of the Other, the novel's narrative seems to be complex [11]. Indeed, «The Wall» [12] is not only a cli-fi novel, but also a political fable [13], which alludes to the topics of refugees in the UK, Brexit, and the rising xenophobia among the British political actors. Presumably, the complexity of the novel could be unpacked, at least to a certain extent, by means of elucidating its metadiscourse and metadiscursive means, such as DMs. Guided by the assumption that DMs may help to untangle the complex layers of narration and themes in «The Wall», the present article introduces and discusses a study that aims at establishing the occurrence and pragmatic roles of DMs in the novel. Specifically, the study seeks to answer the following **research question** (RQ):

RQ: What are the most frequently occurring DMs in «The Wall» by John Lanchester and what are their pragmatic functions?

Arguably, the present study will assist the readers with the interpretation of the novel, as well as provide a timely linguistic insight into the metadiscursive means that are used in «The Wall». Also, the study and its results will be of help to the cohort of students majoring in English as a Foreign Language (EFL), English literature, and education for sustainable development (ESD) [14, 15].

Anchored in the RQ, the article proceeds as follows. First, an outline of previous studies on «The Wall» by Lanchester will be provided. Second, the present study will be introduced. The methodological foundations of the study, inclusive of the approach to DMs, will be specified. Third, the results will be summarised, discussed, and illustrated. Finally, the conclusions and the significance of the study will be formulated in the concluding section of the article.

Literature review

John Lanchester's «The Wall» was first published in 2019 by Faber and Faber in London (the UK). Whilst the novel is fairly recent, it has already attracted the attention of literary scholars and cli-fi specialists [8, 11, 13]. As mentioned in the introduction, «The Wall» involves several themes that are either directly related to the issue of climate change or are tangent to it. The novel unfolds in the future after the climate change catastrophe, which is referred to as «the Change». In the wake of the Change, the UK is surrounded by a concrete wall that is meant to (i) protect the country from the rising sea levels and (ii) safeguard the UK against illegal climate refugees, who are portrayed in the novel as «the Others».

Essentially, the novel is a first-person narrative by the main protagonist, called Joseph Kavanagh. Joseph is a Defender, i.e. a young recruit whose job is to serve as a sentinel on the Wall. To an extent, we may describe Joseph's job as a form of military service, which is obligatory in the dystopian UK of the future. The readers discover that

Although everybody always calls the Wall the Wall, that isn't its official name. Officially it is the National Coastal Defence Structure. On official documents it's abbreviated to NCDS. Guard towers have a name and number. This tower was Ilfra-combe 4. We were on the outermost stretch of a long coastal curve. Straight in front, and for the ninety degrees to each side, there was nothing to see except the ocean. … The engineers who built it tried to keep it as straight as possible, because straighter = shorter, but there were many places where the natural shape of what used to be the coastline meant that it was more economical, in time and effort and concrete, to use the existing shape of the coast as the guideline for the Wall. [12; 21]

To reiterate the point, the main purpose of the Wall is to contain the rising sea and prevent climate refugees from entering the UK. Hence, the entire coastline of the UK is walled, as evident from the Wall's description in Chapter 2:

The Wall is ten thousand kilometres long, more or less. (This country has a lot of coast.) It is three metres wide at the top, every centimetre of the way. On the sea side it is usually about five metres high; on the land side the height varies according to the terrain. There is a watch house every three kilometres: three thou-

sand-plus of them. There are ramparts, stairs, barracks, exit points for boats, helipads, storage facilities, water towers, access structures, you name it. [12; 14]

Against this background, several researchers [8, 11] contend that the Wall and its role in the novel function as an implicit reminder of the ongoing refugee crisis in the contemporary UK. In this respect, Sandrock [8] argues that «The Wall», in addition to the theme of climate change, embodies the theme of rebordering. The rebordering of the UK is particularly evident from the British government's attempts to regulate and control the entry system to the UK as a means of regaining sovereignty after Brexit [8]. According to Sandrock [8], the protective infrastructure of the Wall is reflective of the metaphorical wall associated with Brexit and similar walls (e.g., the US-Mexico wall) whose aim is to stop illegal immigration. In this regard, Sandrock [8] suggests that «The Wall» is indicative of the anti-immigration agenda that gains popularity in the Anglosphere, with walls being built along the US southern border with Mexico, and with bureaucratic walls being erected by the British immigration authorities.

Sandrock's argument seems to be fairly similar to the analysis of the novel undertaken by Rychter [11], who implies that «The Wall» involves the anti-immigrant agenda, which eventuates as (i) a by-product of the climate catastrophe and (ii) the inevitable fight for resources and dry land for people to live in. Furthermore, Rychter [11] demonstrates that «The Wall» is focused on Joseph Kavanagh as one of the Defenders, whose functional role appears to be in perfect alignment with the current British border control authorities. Similarly to Sandrock [8], Rychter [11] indicates that «The Wall» emblematises a polycrisis that is comprised of (i) the climate change-related catastrophe, (ii) the current level of xenophobia in the UK, (iii) the collapse of the global South, and (iv) the anti-refugee populism that gains momentum in the UK of the 2020s. In this light, Rychter [11] interprets «The Wall» as an image of the UK that seeks to isolate itself and encapsulate its economic and socio-cultural existence behind the walls that separate the British Isles from the risen waters of the ocean and from the tsunami of illegal immigration.

Rychter's [11] interpretation of «The Wall» is expanded upon by Alonso [13], who offers a reading of the novel along the lines of posthumanism and Brexit. It should be noted that Alonso's [13] take on the novel is quite similar to that of Sandrock [8]. Identically to Sandrock [8], Alonso [13] asserts that «The Wall» is not only a piece of cli-fi, but a novel that is steeped in the borderland metaphor. Alonso [13] posits that in the wake of the climate catastrophe in the novel, the UK is the only safe place on Earth that attracts massive illegal migration from the Global South. According to Alonso [13], climate refugees are seen by the British people as the Others, who are inferior in their posthuman status of other-than-human beings. Alonso's [13] reading of the novel is informed by the overarching idea of posthumanism, which is evident from the UK's border protection practices. Specifically, the posthuman idea of the Others is regarded by Alonso [13] as an indicator of the posthuman ethos of British border protection that is anchored in the rejection of the Others. To Alonso [13], «The Wall» represents a metaphor of social exclusion, which involves an isolated Britain that is happy with its post-Brexit loneliness and the feeling of national superiority.

It is inferred from the literature review that «The Wall» is a multilayered cli-fi novel that combines the themes of the posthuman UK, climate change, Otherness, and implicit national identity. As already mentioned in the introduction, the complexity of the novel needs to be unveiled to the readers. Presumably, it could be untangled by means of examining metadiscourse in the novel, in particular, DMs. Further, in the following section of the article, we present a linguistic study that looks into DMs in «The Wall».

The present study

The present study is guided by the literature [8, 11, 13], which demonstrates that «The Wall» is a complex novel. Based upon prior research [9, 10], it is assumed in the study that a linguistic analysis of DMs may facilitate the readers' understanding of the novel. Consequently, the RQ of the study (see introduction) seeks to provide answers concerning the most frequently occurring DMs in «The Wall» and their pragmatic functions.

In terms of the theoretical grounding of the study, it should be mentioned that the present research regards DMs as a useful pragmatic means that helps to shed light onto the complexities in the novel.

DMs are extensively researched in a variety of linguistic subdisciplines, for instance, (i) applied linguistics [16, 17, 18, 19, 20], (ii) bilingualism [21, 22], (iii) business communication and corporate discourse [23, 24, 25], and (iv) political discourse [26, 27, 28, 29]. Whilst there are different approaches to the analysis of DMs in the aforementioned linguistic subfields, researchers seem to share a common understanding of DMs as lexical expressions that form part of a discourse segment, but do not partake in the propositional content of the segment, in which they signal aspects of the speaker's and/or writer's pragmatic intentions [30, 31, 32,

33]. In this light, DMs can be defined as lexical words or lexical expressions that occur on the syntactic boundaries between two sentences, sentence #1 and sentence #2, in which DMs tend to be located at the beginning of sentence #2 in a «sentence #1 + sentence #2» combination [33]. Whereas the definitions and typologies of DMs vary, the literature suggests that DMs could be further classified into the following three classes, namely (i) contrastive DMs (e.g., *but*), (ii) elaborative DMs (e.g., *and*), and (iii) inferential DMs (e.g., *so*) [33; 296].

In line with the aforementioned understanding of DMs, the present study sought to identify and quantify DMs in «The Wall». The identification was conducted manually in the 2019 edition of the book published by Faber and Faber in London. Once DMs were identified, they were quantified in the computer program Statistical Package for Social Sciences (SPSS) [34]. The program computed such descriptive statistics as (i) the total number (N) of DMs in the novel, (ii) mean (M) DMs, (iii) standard deviations (SD) DMs, and percentage of individual DMs to the total N of DMs in the novel. The results of the linguistic investigation of DMs in «The Wall» are presented and discussed in the following section of the article.

Results and discussion

In line with the RQ, the linguistic analysis has revealed that there are 494 DMs in total (M 11.5, SD 25.1) in the novel. They are represented by 43 qualitatively different types of DMs, whose descriptive statistics are summarised in Table 1. It should be noted that Table 1 provides the occurrence of DMs in (i) absolute values and (ii) percentage of each type of DMs in relation to the total N of DMs in the novel (i.e., 494 = 100 %).

Table 1

The Descriptive Statistics of DMs in «The Wall» by Lanchester

#	DMs	Absolute Values	Percentage (%)
1	*Actually*	1	0.2
2	*Ah*	1	0.2
3	*Already*	1	0.2
4	*Also*	12	2.4
5	*Although*	4	0.8
6	*And*	108	21.9
7	*As*	32	6.5
8	*At first*	1	0.2
9	*At least*	1	0.2
10	*At times*	1	0.2
11	*Basically*	1	0.2
12	*Because*	22	4.5
13	*But*	106	21.5
14	*Even*	3	0.6
15	*Eventually*	3	0.6
16	*Finally*	1	0.2
17	*However*	2	0.4
18	*If*	70	14.2
19	*I mean*	2	0.4
20	*In addition*	1	0.2
21	*Mainly*	1	0.2
22	*Nonetheless*	1	0.2
23	*Normally*	1	0.2
24	*Notwithstanding*	1	0.2
25	*Occasionally*	1	0.2
26	*Of course*	7	1.4
27	*Often*	1	0.2
28	*Oh*	11	2.2
29	*OK*	1	0.2
30	*Or*	14	2.8
31	*Perhaps*	1	0.2
32	*Realistically*	1	0.2

33	*So*	52	10.5
34	*Specifically*	1	0.2
35	*Still*	2	0.4
36	*Then*	4	0.8
37	*Though*	8	1.6
38	*Unfortunately*	1	0.2
39	*Well*	5	1.0
40	*Wow*	2	0.4
41	*Yeah*	1	0.2
42	*Yet*	1	0.2
43	*You know*	3	0.6

It follows from Table 1 that the most frequently occurring DMs in the novel are (i) *and* (N 108, 21.9 %), (ii) *but* (N 106, 21.5 %), (iii) *if* (N 70, 14.2 %), and (iv) *so* (N 52, 10.5 %). Guided by the RQ, these findings will be further discussed and illustrated in the article.

Judging from the data summarised in Table 1, the most frequently occurring DM in the novel is the elaborative DM *and*. This finding is in line with the literature [16 — 29], which posits that the occurrence of the elaborative DM *and* is very high in a variety of Anglophone discourses, registers, and genres. In the novel, the high frequency of the occurrence of the elaborative DM *and* can be accounted for by the fact that «The Wall» is a first-person narration, in which the protagonist is engaged in countless (i) inner monologues and (ii) detailed descriptions, all of which are marked by the presence of the elaborative DM *and*. Conceivably, the elaborative DM *and* in the novel provides the much needed connector that glues the adjacent parts of discourse, as well as provides the necessary clarifications and explanations. This contention is illustrated by Joseph Kavanagh's description of the party that was organised at the barracks:

The other squad came over and we had a few drinks. No alcohol on the Wall, but this wasn't the real Wall. Somebody put some music on and there was dancing. There was karaoke, and people took turns, then one of their squad, a woman, had such an amazing voice we stopped taking turns and listened to her sing soul classics for a while. Then a few more drinks. And a few more after that. Like I said, a holiday. Their squad was supposed to go home to their barracks but it emerged that their lorry drivers had got into conversation with our lorry drivers, and opened some cans, and then further cans, etc., and they had ended up as hammered as everyone else so there was nobody sober to drive the lorries. [12; 107]

It follows from the excerpt above that the protagonist (i.e., Joseph Kavanagh) uses the elaborative DM *and* in order to expand upon the particulars of a party at the barracks by showing that there were instances of dancing, drinking, socialising, and camaraderie among the squads of the Defenders of the Wall. The portrayal of the party seems to capitalise on the use of the elaborative DM *and* that helps to impart the impression of a meticulous description of the event. In this regard, we may contend that the pragmatic use of the DM *and* corresponds to the prototypical role of *and* as a connector that joins several discursive pieces. Our argument appears to be further supported by several parts of the novel, in which the elaborative DM *and* is employed in the protagonist's inner monologues, e.g.

There are admittedly some people my age who are curious about what things were like before, who like to hear about it, who love the stories and the amazing facts. Put it like this: there are some people my age who have a thing about beaches. They watch movies and TV programmes about beaches, they look at pictures of beaches, they ask the olds what it was like to go to a beach, what it felt like to lie on sand all day, and what was it like to build a sandcastle and watch the water come in and see the sandcastle fight off the water and then succumb to it, a castle which once looked so big and invulnerable, just melting away, so that when the tide goes out you can't see that there was ever anything there, and what was it like to have a picnic on the beach, didn't sand get in the food, and what was surfing like, what was it like to be carried towards a beach on a wave, with people standing on the beach watching you, and was it really true the water was sometimes warm, even here, even this far north? [12; 56]

As illustrated above, the elaborative DM *and* is eagerly employed by the protagonist to concatenate a chain of interrelated questions that he has no answers to. Seemingly, Joseph Kavanagh applies the DM *and*

generously in order to invite the readers into his reflections on the life in the UK before the climate catastrophe. Specifically, his inner monologue (see above) draws on the DM *and* to convey a barrage of questions about «the before», i.e. about the pre-apocalyptic UK, where there were no protective walls, and where access to the sea and sunbathing on the beach formed part of the normal life.

Analogously to the pragmatic role of *and* as a marker of the protagonist's inner monologue, the contrastive DM *but* (total N 106, 21.5 %) is utilised in «The Wall» to showcase the protagonist's thoughts and deliberations concerning his life as a Defender, as evident from the passage below:

The air is full of moisture, even when it isn't actually wet, which it often is, either with rain or with sea-spray splashing over the top. It isn't usually windy, immediately behind the Wall, but it sometimes is. In the dark and the damp, the Wall looks black. The only path or sign or hint for what you should do or where you should go is a flight of concrete steps — they always drop you near the steps. There's a small light at the top, in the guard house, but you don't yet know that's what you're looking at. Instead what you mainly think is that the Wall is taller than you expected. Of course you've seen it before, in real life, and in pictures, maybe even in your dreams. … But when you're standing at the bottom looking up, and you know you're going to be there for two years, and that the best thing that can happen to you in those two years is that you survive and get off the Wall and never have to spend another day of your life anywhere near it — then it looks different. [12; 4-5]

In the quotation above, the contrastive DM *but* is employed to show the protagonist's inner contradictions and tensions. It should be noted that «The Wall» depicts the tension that revolves around Joseph Kavanagh's sense of duty as a Defender and the realisation that what he defends is morally flawed. Additionally, we may single out the tension between Kavanagh's obligation to serve and his detestation of the Wall. Moreover, the novel portrays the tension between Kavanagh and his parents, who belong to the pre-apocalyptic generation. In light of the multitude of tensions that the protagonist experiences and causes, it is quite logical to expect that the contrastive DM *but* is used very frequently to draw the readers' attention to the tensions. We may posit that whilst the elaborative DM *and* seems to be applied to the extensive portrayal of the protagonist's inner world, the contrastive DM *but* is utilised frequently to paint stark contrasts, inconsistencies, and tensions that surround Kavanagh in the post-apocalyptic UK.

Whereas the contrastive DM *but* is involved in the depiction of Kavanagh's tumultuous life, the inferential DM *if* (total N 70, 14.2 %) is, apparently, employed in order to signal to the readers that his life is also full of choices and underlying conditions that are associated with consequences. The consequential nature of the inferential DM *if* comes to the fore in the following excerpt:

I knew what the rules of the Wall were — like everyone else, I had known them my whole life. I don't remember having them explained to me because there was no time before the rules, before the facts of life: the sun comes up in the morning and goes down at night; if you throw something in the air, gravity makes it come back down; if the Others get over, you get put to sea. [12; 181]

The inferential DM *if* in the excerpt above illustrates our point that *if* helps to establish a logically formulated condition-consequence relationship in the novel. Presumably, whereas the contrastive DM *but* is suggestive of the chaotic trajectory of Kavanagh's encounters and thoughts amidst the post-apocalyptic climate crisis, the inferential DM *if* is indicative of the logical and consequential patterning that brings some sort of balance to his turbulent life.

Finally, we should discuss the fourth most frequent DM in the novel, namely the inferential DM *so* (total N 52, 10.5 %). Arguably, the inferential DM *so* is used in the novel to signal logical connections associated with concluding and/or summarising. We may argue that the main pragmatic function of the inferential DM *so* in «The Wall» is to introduce the piece of information as a result and, possibly, as a summary, as seen in the following quotation:

It's cold on the Wall. … This kind of cold, anyway. Cold is cold is cold. So that's the first thing that hits you. It isn't like other cold. This is a cold that is all about the place, like a permanent physical attribute of the location. The cold is one of its fundamental properties; it's intrinsic. So it hits you as a package, the first time you go on the Wall, on the first day of your tour. [12; 3]

In the passage above, the inferential DM *so* is utilised to provide a summary of Kavanagh's reflections on the weather conditions on the Wall, which he summarises as an intrinsic type of cold that is permanently there on the Wall. Conceivably, the frequent occurrence of *so* in the novel is related to highlighting a logical dimension of Kavanagh's life. Seen in concert with the pragmatic function of the inferential DM *if* in the novel, we may contend that both *so* and *if* counterbalance the frequent occurrence of the contrastive DM *but* that is, perhaps, employed to foreground discontent, suppression, and tension in Kavanagh's existence.

Conclusions

The article has introduced and discussed a linguistic analysis of DMs in the cli-fi novel «The Wall» by Lanchester. The results of the linguistic analysis reveal that DMs (i) *and*, (ii) *but*, (iii) *if*, and (iv) *so* are the most frequently occurring DMs in the novel. The frequent occurrence of the elaborative DM *and* and the contrastive DM *but* is in line with the literature, which demonstrates that these DMs are among the most frequently occurring DMs in a variety of Anglophone discourses, genres, and registers. In the novel, the elaborative DM *and* seems to be employed in conjunction with the protagonist's inner monologues and descriptions that necessitate specification and elaboration. We may contend that *and* is utilised in the novel as a marker of the protagonist's rich inner world that involves deliberations, deep reflections, and detailed descriptions of the reality around him.

The contrastive DM *but* unveils another facet of the protagonist's life that is associated with inconsistencies, incongruities, and tensions that surround Kavanagh in the post-apocalyptic UK. The tumultuous context of the protagonist's experiences in the climate change-ravaged UK necessitates the frequent use of the contrastive DM *but*. In addition to the frequently occurring DMs *but* and *and*, the present study points to the frequent occurrence of the DMs *if* and *so* in the novel. It can be posited that *if* and *so* are involved in foregrounding a logical dimension of the protagonist's life. Arguably, both *so* and *if* counterbalance the frequent occurrence of the contrastive DM *but* that is utilised to highlight discontent and various forms of tension in the protagonist's existence.

Concluding the article, we affirm that DMs play an important role in unveiling the protagonist's personality in the novel. We summarise the findings of the present investigation by contending that DMs are employed in «The Wall» to draw the readers' attention to the protagonist's tensions, reflections, and inner monologues that bear the mark of the climate change-ravaged reality. Finally, we should note that the study provides a possible direction for future research that may explore the role of DMs in the genre of cli-fi.

References

1 Kapranov, O. (2024a). An ecolinguistic approach to the framing of King Charles III's climate change-related activities by the leading American and British media. *Philologia*, *22*(1), 53–73. https://doi.org/10.18485/philologia.2024.22.22.3

2 Kapranov, O. (2025a). Self-mentions in British prime minister's speeches on climate change. *Language: Codification. Competence. Communication*, *1*(12-13), 31–43. https://doi.org/10.24025/2707-0573.12.2025.343342

3 Kapranov, O. (2026a). Peripheral literary motifs in What We Can Know by Ian McEwan. *Philologia*, *1*(326), 97–111. https://doi.org/10.52505/1857-4300.2026.1(326).08

4 Kapranov, O. (2026b). The image of water in the submerged City of New York in All the Water in the World by Eiren Caffall. *British and American Studies*, *32*, 133–142. https://doi.org/10.35923/BAS.32.11

5 Kapranov, O. (2026c). The image of climate change in *Wild Dark Shore* by Charlotte McConaghy. *Bulletin of the Karaganda University. Philology Series*, *31*(2/122), 132–141. https://doi.org/10.31489/2026phi2(122)/132-141

6 Mehnert, A. (2016). *Climate Change Fictions: Representations of Global Warming in American Literature*. Cham: Springer.

7 Bulfin, A. (2017). Popular culture and the «new human condition»: Catastrophe narratives and climate change. *Global and Planetary Change*, *156*, 140–146.

8 Sandrock, K. (2020). Border temporalities, climate mobility, and Shakespeare in John Lanchester's The Wall. *Journal of Modern Literature*, *43*(3), 163–180.

9 Kapranov, O. (2025b). Flooded London: Sensory lexica in The End We Start *From* by Megan Hunter. *East-West Cultural Passage*, *25*(2), 167–189. https://doi.org/10.2478/ewcp-2025-0019

10 Kapranov, O. (2026d). The theme of climate change in What We Can Know. *East-West Cultural Passage*, *26*(1), 68–91. https://doi.org/10.2478/ewcp-2026-0004

11 Rychter, E. (2022). Testing the limits: Boundaries and fault lines of dystopia in John Lanchester's The Wall (2019). *Polylogue. Neophilological Studies*, (12), 291–301.

12 Lanchester, J. (2019). *The Wall*. London: Faber & Faber.

13 Alonso, M. (2024). A posthuman approach to BrexLit and bordering practices through an analysis of John Lanchester's The Wall. *Humanities*, *13*(1), 34. https://doi.org/10.3390/h13010034

14 Kapranov, O. (2025c). Education for sustainable development in relation to EFL: Some theoretical considerations. *Pereiaslav Studies in Linguistics and Linguodidactics*, 3(1), 65–76.

15 Kirsner, K., Bujalka, H., Kapranov, O., & Dunn, J. (2007). How long does it take to learn a second language? *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table*, *3*(2), 161–170.

16 Kapranov, O. (2017). Discourse markers in academic writing in EFL by Swedish pre-service secondary school teachers of English. *Logos & Littera: Journal of Interdisciplinary Approaches to Text*, *1*(4), 21–39.

17 Kapranov, O. (2018). Discourse markers in the genre of formal letters written by intermediate students of English as a foreign language. *Studies about Language, 33,* 74–89. https://doi.org/10.5755/j01.sal.0.33.20672

18 Kapranov, O. (2019a). Discourse markers in the novice translator students' translations from Swedish into English. In M. Organ (ed.) *Translation Today: Applied Translation Studies in Focus* (pp. 63–80). Berlin: Peter Lang. https://doi.org/10.3726/b15536

19 Kapranov, O. (2020). The use of discourse markers in academic writing in English by in-service primary school teachers. *Prague Journal of English Studies*, *9*(1), 197–229. https://doi.org/10.2478/pjes-2020-0009

20 Kapranov, O. (2021). Discourse markers in peer reviews of academic essays by future teachers of English as a foreign language. *Studia Anglica Posnaniensia*, *56*(1), 55–84. https://doi.org/10.2478/stap-2021-0020

21 Kapranov, O. (2019b). Discourse markers in online writing by early balanced English/Italian bilinguals. *Brno Studies in English*, *45*(2), 77–100. https://doi.org/10.5817/BSE2019-2-4.

22 Kapranov, O. (2014). Syntactic performance in online written discourse by an English/Swedish bilingual with Asperger's syndrome: A case study. *East European Journal of Psycholinguistics*, *1*(1), 74–80.

23 Camiciottoli, B. C. (2010). Discourse connectives in genres of financial disclosure: Earnings presentations vs. earnings releases. *Journal of Pragmatics*, *42*(3), 650–663. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.07.007

24 Kapranov, O. (2024b). Discourse markers in corporate disclosures on climate change by The Bank of England: A quantitative analysis. *Scientific Notes of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics)*, *39*, 51–63. https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-39-05

25 Kapranov, O. (2026). Discourse markers in climate change reports by the Greater London Authority. *Bulletin of Karaganda University. Philology Series*, *31* (1(121)), 6–15. https://doi.org/10.31489/2026phi1(121)/6-15

26 Fetzer, A. (2014). I think, I mean and I believe in political discourse: Collocates, functions and distribution. *Functions of Language*, *21*(1), 67–94.

27 Kapranov, O. (2024b). Discourse markers in King Charles III's speeches on climate change. *Analele Universităţii Ovidius din Constanţa. Seria Filologie*, *35*(1), 131–145.

28 Kapranov, O. (2025d). Discourse markers in Keir Starmer's speeches on climate change. *Studies in Linguistics, Culture, and FLT*, *13*(1), 8–26. https://doi.org/10.46687/CUPP2991

29 Kapranov, O. (2026). Discourse markers in Kemi Badenoch's statement on the war in Ukraine. *Pereiaslav Studies in Linguistics and Linguodidactics: Collection of Scientific Works*, *4*(1), 34–46.

30 Fraser, B. (1990). An approach to discourse markers. *Journal of Pragmatics*, *14*(3), 383–398. https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90096-V

31 Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of Pragmatics*, *31*(7), 931–952. https://doi.org/10.1016/S0378-2166(98)00101-5

32 Fraser, B. (2006). Towards a theory of discourse markers. In K. Fischer (ed.) *Approaches to Discourse Particles* (pp. 189–204). Paderborn: Brill. https://doi.org/10.1163/9780080461588_012

33 Fraser, B. (2009). An account of discourse markers. *International Review of Pragmatics*, *1*(2), 293–320.

34 IBM (2011). *IBM SPSS Statistics for Windows, Version 20.0*. New York: IBM.

О. Капранов

Джон Ланчестердің «Қабырға» романындағы дискурс маркерлері

Қазіргі климаттық дағдарыстың ауқымы мен оның адам өміріне әсерін ескере отырып [1-2], климаттың өзгеруі мәселесі бойынша дискурсивті, лингвистикалық, әдеби және прагматикалық тәсілдер тұрғысынан талданатын зерттеулер саны артып келеді [3-5]. Атап айтқанда, климаттың өзгеруі мәселесінің климаттың өзгеруі туралы көркем әдебиетте (кли-фикшн), климаттық дағдарыс пен оның теріс салдарына бағытталған әдеби жанрда қалай бейнеленетінін зерттейтін басылымдардың саны артты. Кли-фикшн климаттың өзгеруі мәселесімен байланысты қиындықтарға әдеби жауап ұсынады, климаттық дағдарысты шығармашылық призма арқылы жеткізеді және климаттың өзгеруінің теріс салдарын оқырмандар оңай танитындай етіп бейнелейді [6-7]. Джон Ланчестердің «Қабырға» кли-фикшн романын оқырмандар климаттың өзгеруінің теріс салдарымен терең және жеке

кездесулерді көрсететін бірінші жақтан баяндауына байланысты салыстырмалы және танымал деп сипаттауға болады деп айтуға болады. «Қабырғада» бас кейіпкер климаттық дағдарысқа байланысты бастан кешкендерін жеткізу үшін түсінікті және шынайы тілді қолданады. Атап айтқанда, бас кейіпкер оқырмандарды әңгіме барысында бағыттау үшін метадискурсты, мысалы, дискурс маркерлерін (ДМ) пайдаланады. Дегенмен романдағы метадискурс пен ДМ лингвистикалық тұрғыдан қарастырылмаған. «Қабырғадағы» ДМ-ді лингвистикалық зерттеу басты кейіпкерді анықтай түсіп, романның динамикасын тереңірек түсінуге мүмкіндік береді [8-10]. Осы пікірді басшылыққа ала отырып, зерттеу романдағы ДМ-ді анықтауға және сандық бағалауға бағытталған лингвистикалық талдауды қолданады. Сонымен қатар зерттеу «Қабырғадағы» ДМ-нің прагматикалық рөлдерін ашуға бағытталған сапалық прагматикалық өлшемді қамтиды. Сандық талдау нәтижелері романда ең жиі кездесетін ДМ-дер (i) және (ii) екенін көрсетеді, бірақ, (iii) егер, және (iv) солай болса. Олардың прагматикалық рөлдері мақалада одан әрі ұсынылған, талқыланған және көрсетілген.

Кілт сөздер: климаттың өзгеруі, климаттың өзгеруі туралы көркем әдебиет (cli-fi), дискурс маркерлері (DM), прагматикалық рөлдер, сөз жиілігі.

О. Капранов

Дискурсивные маркеры в романе Джона Ланчестера «Стена»

В свете нынешнего климатического кризиса и его влияния на жизнь человека [1-2] растет число исследований по проблеме изменения климата, которая анализируется с помощью дискурсивного, лингвистического, литературного и прагматического подходов [3-5]. В частности, наблюдается всплеск публикаций, посвященных тому, как проблема изменения климата представлена в литературе по изменению климата (климатическая фантастика), литературном жанре, фокусирующемся на климатическом кризисе и его негативных последствиях. Климатическая фантастика предлагает литературный ответ на вызовы, связанные с проблемой изменения климата, передает климатический кризис через творческую призму и изображает негативные последствия изменения климата в понятной и легко узнаваемой для читателей форме [6-7]. Можно утверждать, что роман в жанре климатической фантастики «Стена» Джона Ланчестера можно охарактеризовать как понятный и узнаваемый для читателей благодаря повествованию от первого лица, отражающему глубоко личные и захватывающие столкновения с негативными последствиями изменения климата. В романе «Стена» главный герой использует понятный и реалистичный язык, чтобы передать свой опыт, связанный с климатическим кризисом. В частности, он использует метадискурс и, например, дискурсивные маркеры (ДМ), чтобы направлять читателей по повествованию. Однако метадискурс и ДМ в романе не рассматривались с лингвистической точки зрения. Вполне возможно, что лингвистический анализ ДМ в «Стене» мог бы пролить свет на главного героя и дать более глубокое понимание динамики романа [8-10]. Руководствуясь этим утверждением, в исследовании используется лингвистический анализ, направленный на выявление и количественную оценку ДМ в романе. Кроме того, исследование включает качественный прагматический аспект, который фокусируется на раскрытии прагматической роли ДМ в «Стене». Результаты количественного анализа показывают, что наиболее часто встречающимися в романе являются DM (i) и, (ii) но, (iii) если и (iv) так. Их прагматическая роль более подробно представлена, обсуждена и проиллюстрирована в статье.

Ключевые слова: изменение климата, художественная литература об изменении климата (cli-fi), дискурсивные маркеры (DMs), прагматические роли, частота слов.

Information about the author

Kapranov, Oleksandr — PhD, Associate professor, NLA University College, Oslo, Norway. E-mail: oleksandr.kapranov@nla.no, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9056-3311

Article
UDC 8.81(811.1/.8)
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/15-29

Received: 29.01.2026
Accepted: 11.06.2026

M.S. Abisheva[1*], Zh.Zh. Ibraimova[1], M.S. Zeinebekova[2]

[1]*Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan;*
[2]*Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan*
(E-mail: imuromtseff@yandex.kz, zhenisqulibraimova@gmail.com, zejnebekova14@gmail.com)

Transformation of the linguistic environment in Kazakhstan's megacities in the era of digitalisation and changing educational paradigms

This article examines the process of transformation of the linguistic environment in Kazakhstan's megacities (Astana, Almaty, Shymkent) in the context of digitalisation, the internationalisation of higher education, and a shift in educational paradigms. The relevance of this study is determined by the fact that the period 2024-2025 is characterised by a unique convergence of factors: the consistent implementation of the Concept for the Development of Language Policy, the scaling up of the Coursera platform localisation project, the increase in the number of international students at higher education institutions in Kazakhstan, the explosive growth in the impact of generative artificial intelligence on the educational process and, in connection with this, the emergence of a new configuration of the linguistic environment in megacities, which requires academic analysis. The aim of this study is to conduct a comprehensive analysis of these factors affecting the linguistic environment in Kazakhstan's megacities. The analysis is based on data from strategic documents on the implementation of language policy, taking into account their adjustment in response to sociolinguistic realities, the results of a survey of first-year students from non-language faculties, a survey of service infrastructure respondents, and a study of student comments in messenger chats (Telegram, WhatsApp), as well as on the implementation metrics of localisation projects (Coursera, Kaztest, national LLMs). Based on a comparison of the target indicators of the State Programme for 2020-2025 and the Concept for the Development of Language Policy for 2023-2029, it is noted that the quantitative targets of the latter are closer to the actual level of citizens' proficiency in the state language, as they are based on the 2021 population census, which included an assessment of language skills (reading/writing). Accordingly, the adjustment of the ambitious targets set out in the State Programme reflects a shift towards more realistic language planning. The authors examine the reasons for the transition from declarative trilingualism to the functional use of language capital, highlight the link between bilingualism and a high level of digital literacy, identify the uneven distribution of digital competencies along the urban gradient, and reveal the development of digital translingualism among students, which is characteristic of 48 % of those surveyed. The study examines the risks of data scarcity when using generative artificial intelligence technologies in relation to the Kazakh language. The need to develop national language models to overcome the data scarcity when using generative AI with the Kazakh language is substantiated. Based on the research conducted, we propose the local implementation of the Language Policy Concept through the integration of three languages into the content of academic disciplines, the use of elements of the CLIL approach in teaching, the use of authentic and digital resources to address the unevenness of digital access, the overcoming of language asymmetry in digital content, the development of intercultural and academic communication skills among the younger generation, and the training of teachers with a new set of competencies.

Keywords: language environment, language policy, metropolis, digitalisation, trilingualism, digital literacy, translingualism, artificial intelligence.

Introduction

Digitalisation and shifting educational paradigms have shaped, and continue to shape, complex and multi-layered processes within the linguistic environment of Kazakhstan’s major cities, combining political, technological and socio-cultural components that influence the construction of a new model of multilingualism, in which official language policy is becoming increasingly intertwined with the practice of digital communication and the reformed education system. Thus, for example, in modern urban communities, digitalisation is a key factor determining new norms of linguistic behaviour. Social media, messaging apps, online platforms and digital services create an additional ‘layer’ of the linguistic environment, where Kazakh, Russian and English are used simultaneously.

There is also no doubt that the educational paradigm directly influences the linguistic structure of Kazakhstan’s major cities. The implementation of the state Concept for the Development of Language Policy

* Corresponding author’s e-mail: imuromtseff@yandex.kz

for 2023-2029 envisages strengthening the role of the Kazakh language in the education sector, including raising proficiency requirements for teachers and students [1]. Digital educational resources in the Kazakh language play an important role in this: electronic textbooks, online courses, distance learning platforms and interactive applications, which serve not only as a means of knowledge transfer but also as a tool for linguistic socialisation.

Moreover, the current period (2024-2025) is characterised by a unique convergence of the following factors: the completion of the current phase of state language policy [2], the active internationalisation of higher education [3] and, most critically, the influence of artificial intelligence and digital platforms on the educational process [4, 5, 6].

Thus, a 'trilingual' urban norm is taking shape, according to which the Kazakh language fulfils the important function of a state language, ensuring state governance, national consolidation and the preservation of cultural identity; the Russian language retains its position as the language of inter-ethnic communication, fulfilling communicative, educational, informational and integrative functions; and the English language, serving as the language of international communication, science and technology, ensures entry into the global educational and professional sphere.

Works devoted to the study of the dynamics of urban multilingualism, the linguistic environment of the city and its linguistic environment have become an integral part of sociolinguistic science in recent years. However, this study aims to provide a comprehensive analysis that, in the context of digitalisation, allows for the deconstruction of current linguistic processes in the major cities of Kazakhstan (Almaty, Astana, Shymkent), where real-world communication is intertwined with digital communication, and language choice is determined not only by ethnic identity but also by search engine algorithms, content accessibility and the quality of neural network training datasets.

Research materials and methods

The research was prompted by the rapid digitalisation and the shift in the educational paradigm, which highlighted the need to study the transformational processes within the linguistic environment of Kazakhstan's major cities in order to gain a deeper understanding of social stability and identity, support language policy and governance, and adapt or reformat educational programmes, and further digital development. Kazakhstan represents a unique case for global linguistics and sociolinguistics, as two forces take precedence here: the language of national statehood and the global digital English-speaking environment, whilst a layer of Russian-language heritage characteristic of the post-Soviet environment remains.

The general methodological framework of this study was based on sociolinguistic methods, which allow for the analysis of linguistic variation depending on social factors (age, education, place of residence). Questionnaire methods, correction of the local effect to ensure data representativeness, statistical processing of the data, and discourse analysis were also employed. Corpus analysis of comments was used to study language practices in messaging apps.

The empirical basis of the study was a survey of students, for which a questionnaire comprising five sections was developed to assess their level of language proficiency and digital literacy. The first section — demographic (gender, age, place of residence, year of study, specialisation) — served to describe the sample. The second section comprised a self-assessment of proficiency in Kazakh, Russian and English according to the CEFR scale (A1-C2) and across the skills of reading, writing, listening and speaking. The diagnostic section on language competence comprised 11 tasks: 7 multiple-choice (recognising linguistic norms, word insertion, error correction) and 4 productive tasks (sentence completion, mini-essay, text analysis), assessed on a scoring system with a maximum of 30 points and interpreted according to the CEFR scale: 0-8 — A1-A2, 9-16 — B1, 17-24 — B2, 25-30 — C1. The digital literacy diagnostic section comprised general questions and 10 tasks (maximum 15 marks), involving the use of online dictionaries, digital libraries, educational platforms, artificial intelligence tools and basic personal computer administration; proficiency levels were assessed as low (0-5), medium (6-10) or high (11-15). The final score for each student was determined by the sum of the scores from the language and digital sections, whilst the group average was used to analyse patterns in relation to demographic and educational factors.

The study was conducted in three stages: Stage 1 — setting the aim, objectives and hypothesis, developing the questionnaire, and selecting respondents; Stage 2 — conducting the survey; Stage 3 — data analysis and conclusions.

In addition, a survey was conducted among 122 respondents (café managers, café waiters, sales staff in coffee shops, shops and pharmacies, residents of nearby houses, university students and canteen staff in Al-

maty) regarding the practice of using English when interacting with international students. The composition of the respondent group was determined by the need to achieve maximum coverage of the target categories available in the selected area at the time of the survey.

Results and Discussion

The period 2024-2025 would have marked the final stretch of the 'State Programme for the Implementation of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025' [2], which was repealed by Resolution No. 912 of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 16 October 2023 following the adoption of the longer-term Concept for the Development of Language Policy for 2023-2029 [1]. However, despite the fact that the State Programme emphasised the development of competitive citizens proficient in three languages, and the Concept is a strategic document which, taking into account international experience and new challenges, defines the principles, directions and vision for the long-term development of language policy ensuring the equal functioning of languages, the creation of high-quality education systems, the development of terminology and digital resources, and, most importantly, the expansion of the scope of use of the state language, both documents are aimed at developing the Kazakh language as the state language and ensuring the equal functioning of languages in the country.

Table 1

Indicators of the State Programme for the Implementation of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 and the Concept for the Development of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2023-2029

Indicator	State Programme	Concept	Indicator implementation
Share of the population proficient in the state (Kazakh) language	2020 — 90,5 %; 2021 — 91 %; 2022 — 92 %; 2023 — 93 %; 2024 — 94 %; 2025 — 95 %.	2023 — 81 %; 2024 — 81.5 %; 2025 — 82 %; 2026 — 82.5 %; 2027 — 83 %; 2028 — 83.5 %; 2029 — 84 %.	80-81 % (according to the Bureau of National Statistics [7] and published drafts of the Concept).
Share of the population proficient in three languages (Kazakh, Russian, English)	2020 — 26 %; 2021 — 27 %; 2022 — 28 %; 2023 — 29 %; 2024 — 30 %; 2025 — 31 %.	Emphasis on the development of language capital and the functional use of three languages.	28-29 % (according to the 2021 population census data).
Share of school graduates with non-Kazakh language of instruction achieving B2 level in Kazakh	–	2023 — 45 %; 2029 — 75 %.	45 %
Share of adults proficient in English	–	2020 — 27.5 %; 2021 — 28 %; 2022 — 28,5 %.	27-28 % (according to the 2021 population census data [7]).
Standards and levels of Kazakh language proficiency	Implementation of a multi-level Kaztest assessment system aligned with the Common European Framework of Reference (A1-C2).	The Concept is based on the same national standard and expands its application in education, public service, digital services, and socio-cultural practices.	B1 — 37 %; B2 — 35 % [8]

We consider it necessary to comment on certain indicators presented in the table in order to avoid any ambiguity in the subsequent analysis of the data. For instance, it is not possible to present attainment figures for the proportion of school leavers from non-Kazakh-medium-of-instruction schools who have a B2 level of proficiency in Kazakh, as official statistics are published only in a piecemeal fashion. Data on this indicator for 2022 is available on the official website of the Language Policy Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan [9].

The KazTest system is fully operational, with regular examinations and certification taking place; the number of those certified at levels B1-B2 is growing, but the proportion of citizens with a documented level of B2 or higher remains significantly below the target figures, indicating a 'lag' in the achievement of level-based targets [9].

The adjustment of the target indicators in the policy documents has sparked significant debate among experts and in the media, as well as among the general public in Kazakhstan. For example, the author of an article in the Kazakhstani online socio-political publication 'QMonitor', having subjected the current Concept to close analysis, asks the question: 'To what extent is Kazakhstan's new «language programme» adequate?' [10]. Without entering into a debate with the author, we shall take the liberty of presenting several arguments in favour of its adequacy. As we see it, when assessing the level of proficiency in the state language among Kazakhstan's citizens, the developers of the old plans relied on door-to-door surveys or questionnaires reflecting respondents' self-assessment, in which people often overestimate their language proficiency by 5-10 % due to social pressure or a desire to 'conform' (the 'social desirability' effect). This approach led to an overestimated indicator of the population's proficiency in the state language and necessitated a review of the measurement methodology. The concept is based on the 2021 population census, which included an assessment of language skills (reading/writing), enabling the discrepancy between the actual situation and the figures to be identified and more objective data to be presented — 80,1 %. Furthermore, factors such as migration, urbanisation and the quality of education objectively alter language proficiency figures, reducing them from 85,9 %, according to the 2018 survey, to 80,1 % as a result of the 2021 population census. Accordingly, by shifting from an ambitious 95 % (2020-2025) to a realistic 84 % (2029), the Concept acknowledges an error in the baseline data, revealing not only stagnation but also systemic problems requiring substantive measures.

As can be seen from the table, the Concept's quantitative targets, when compared with the indicators of the State Programme, are closer to the actual 'snapshot', which suggests that the discrepancy between the planned and actual rates of transformation of linguistic capital in Kazakhstan has been resolved.

An analysis of the target indicators shows that the quantitative targets set out in policy documents are undergoing a qualitative transformation under the pressure of reality. For example, according to the State Programme, by 2025 the proportion of the population fluent in three languages (Kazakh, Russian and English) was supposed to reach 31 %. The Concept, however, emphasises the development of linguistic capital and the functional use of the three languages. This is primarily due to the fact that today's sociolinguistic reality is reshaping our understanding of this proficiency. Whereas trilingualism was previously viewed as the parallel coexistence of three linguistic codes within an individual's mind, contemporary educational paradigms — in particular the introduction of CLIL (Content and Language Integrated Learning) methodologies since 2010 — have gradually shifted the focus towards the functional use of languages. Dictionaries also reflect this shift in focus. For example, the Dictionary of Linguistic Terms provides the following definitions of the term 'trilingualism': '1. The functioning of three languages within a territorial community: a state, region, city or town, where each language corresponds to a specific sphere of communication. 2. An individual's command of three languages within the scope of their communicative needs' [11]. A similar definition is also provided in the Dictionaries of Sociolinguistic Terms [12, 13]. Turning to the practical aspect, we can say that, for example, in the Nazarbayev Intellectual Schools (NIS), the trilingualism model is implemented through the teaching of subjects in different languages, which creates an elite group of young people with high linguistic competence [14]. However, scaling up this experience to general education schools and regional universities is still not feasible due to a shortage of staff and a lack of methodological readiness. Nor can we rule out the possibility that the 'top-down', which dictates the introduction of English, is meeting with 'bottom-up' resistance, stemming from a situation where teachers are required to teach physics or chemistry in English, whilst their cognitive and professional foundations have been formed in Kazakh or Russian.

Consequently, indicators of language proficiency in particular, and the linguistic environment of Kazakhstan as a whole, are shaped by a complex of interrelated factors, ranging from constitutional norms and language policy to demographics, the economy, education, the digital environment, and ethnic and identity processes. In metropolitan areas, these factors have a particular influence, making the urban linguistic environment both an indicator and a tool for transforming the linguistic situation. Let us consider some of these factors.

One of the key factors reshaping the linguistic environment of megacities in 2025 has been the policy of internationalising higher education. Today, the growing number of international students in Kazakhstan al-

lows our country to position itself as an educational hub of Central Asia. According to data from the Ministry of Science and Higher Education, 35,075 international students are studying at universities in the Republic of Kazakhstan in the current 2025-2026 academic year, which is 11 % more than in the previous academic year [15]. The geographical origin of this influx has a direct impact on the linguistic situation on campuses.

Table 2

Demographic structure of cities in Kazakhstan in terms of the number of international students and its impact on the linguistic environment

Country of origin	Number of students (2025-2026)	Dominant linguistic needs	Impact on the linguistic environment
India	9,959	English (medicine)	Formation of English-speaking micro-enclaves in areas surrounding medical universities (Almaty, Astana, Shymkent)
Turkmenistan	9,089	Russian / Turkmen / Kazakh	Strengthening of Turkic-language communication; maintenance of Russian as a lingua franca
Uzbekistan	4,136	Russian / Kazakh	Integration into the existing bilingual environment
China	3,367	Kazakh / Russian / English	Increased demand for Kazakh-as-a-foreign-language courses
Russia	2,426	Russian	Support of Russian-language academic discourse

The presence of nearly 10,000 students from India, who are taught predominantly in English, is creating a precedent in Almaty and Astana for the practical, rather than academic, use of the English language (See Table 2). A service infrastructure (cafés, shops, accommodation) is developing around the universities (Asfendiyarov Kazakh National Medical University, Al-Farabi Kazakh National University), which is compelled to switch to English to cater for this student body. Thus, in a survey of 122 respondents, when asked 'Have you ever had to use phrases or words in English when communicating with students from India?', 62 % answered in the affirmative, with 25 % of respondents (mostly café waiters and shop assistants in shops, cafés and pharmacies) noting that they do so on a daily basis, whilst staff with a basic level of English are beginning to use a minimal set of phrases. Respondents noted that the use of English has increased over the last three years. Communication takes place in simple service English (frequently using words such as 'order', 'card', 'cash', 'chicken', 'spicy', 'not spicy', 'sit here', 'takeaway', 'table' and 'wait'). In a number of shops, we noticed signs on the counters reading 'Namaste' (roughly translated as 'I greet you'). In our view, this is the first instance in Kazakhstan's recent history where English, albeit at a basic service level, has become the language of everyday communication for a significant social group that is not comprised of oil sector expatriates.

Another, no less important factor shaping the linguistic environment is the reform linked to the transition of the Kazakh language to the Latin script, which cannot be ignored in the context of educational paradigms. Although the reform was scheduled to be completed by 2025, we are witnessing that the process is proving more complex than expected. There are objective reasons for this, since, according to T.E. Nurgaziev and A.B. Kyrykbaev, 'One of the issues causing concern is the impact of this shift on the Kazakh language itself, including changes in the nature of the language, as well as the risks, boundaries and practice of new spelling rules and norms. Furthermore, the lack of consensus among contemporary scholars regarding the spelling of Latin alphabet characters is also a problem that must be resolved during the transition process' [16; 54]. We cannot but agree with the authors' view, for in the education system the transition to the Latin script creates a situation of graphic diglossia, where textbooks, digital resources and signage exist in parallel in both Cyrillic and Latin scripts. This factor places an additional strain on pupils' cognitive abilities and requires teachers to develop further adaptive skills.

One of the most significant developments in the linguistic environment over the past two years has been the large-scale project to localise the Coursera platform, which represents not merely an educational initiative, but a powerful act of corpus-based language planning in the digital age [17]. Thus, the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan has facilitated the translation and localisation of over 12,000 courses from leading global universities [18]. In our view, the scale of this project's impact on the linguistic situation in our country is difficult to overestimate. Firstly, during the translation process, new professional terms and scientific concepts were introduced and standardised in the Kazakh language, effectively resolving the problem of a shortage of modern scientific and technical literature in the state language,

which had hindered the development of Kazakh-language science for decades. Secondly, the scale of the certification programme is undeniable: the number of certificates obtained by Kazakhstani students on the platform has exceeded 32,295 [18]. This means that tens of thousands of students have, for the first time, gained experience of studying complex disciplines (Python, Data Science, management) not in Russian, as was traditionally the case, but in the Kazakh language. Thirdly, with the launch of the project, institutionalisation processes have intensified due to the project's scaling up; its scope has now expanded, and there are already around 95 participating universities [18]. The localisation of the Coursera platform is another factor shaping the linguistic environment of Kazakhstan as a whole and its major cities in particular.

Thus, we see that at the state level, the language development programme is being implemented through the creation of high-quality, competitive content, and the Kazakh language is beginning to function in domains that were previously monopolised by Russian or English.

Another factor shaping the linguistic environment of Kazakhstan is digital transformation, which proceeds unevenly and thereby generates the risk of a new form of social stratification. An analysis of the accessibility of digital infrastructure reveals significant disparities both between metropolitan areas and regions, and within urban agglomerations themselves. Based on the synthesis and aggregation of data from multiple sources, the following conclusion can be drawn: in 2025, high-speed internet coverage in metropolitan areas (Astana, Almaty, Shymkent) and large cities reached 98-99 %, across urban areas of Kazakhstan it ranged from 95-99 %, while in rural areas it averaged 84 %, with connection speeds remaining lower than in cities and metropolitan centres [19, 20, 21, 22, 23].

It should also be noted that the capital demonstrates a high level of integration of digital platforms and successful implementation of online learning. Almaty and Shymkent show relatively stable internet access, although «blind spots» persist in newly urbanised districts, not to mention remote areas. Students arriving from regions with poor internet connectivity find themselves effectively excluded from emerging linguistic resources. This, in turn, preserves local linguistic norms and reduces their competitiveness in comparison with students from Astana and Almaty (the issue of linguistic norm and the influence of digital communication is examined in detail in the work of Ordabayeva Z., Mazhitayeva Sh., et al. [24]).

These observations are further supported by the results of our empirical study. In order to verify theoretical assumptions with empirical evidence, it was considered necessary to conduct a survey among students residing in metropolitan areas, as well as those from regional centres, small towns, district centres, and rural localities. To avoid bias towards the «elitism» of metropolitan hubs — where not only international students but also a substantial proportion of local urban students are concentrated — the survey was conducted among students of Buketov Karaganda University. This institution has long been recognised as a leading regional university in Kazakhstan, particularly strengthening its position following the acquisition of national and research university status.

The university possesses a representative student body formed through the inflow of applicants from different regions of the country. This is determined by several factors: the multidisciplinary nature of higher and postgraduate training programmes, the implementation of state-funded grants under the «Serpin» programme for graduates of schools in southern regions, the diversity of teacher education programmes (which have recently gained increased popularity), the shortage of places in leading metropolitan universities, the presence of highly qualified academic staff, and a well-developed material and technical infrastructure, including a sufficient number of comfortable dormitories for non-resident students.

Thus, in the 2025-2026 academic year, 208,9 thousand applicants were admitted to higher education institutions in Kazakhstan, of whom 40,8 thousand were enrolled in universities of the Karaganda region [25], accounting for 19,5 % of all first-year students in the country. A considerable proportion of these students were admitted to Buketov Karaganda University, which accounts for 35,2 % of all entrants in higher education institutions of the Karaganda region. This makes it possible to construct a stratified sample reflecting the urban gradient among respondents.

First-year students were deliberately selected, as at the beginning of the academic year (first semester) they still retain the influence of their school and regional environments, while the university has not yet had sufficient time to equalise their level of linguistic norm proficiency and digital competence.

Between September and October 2025, a total of 710 first-year students from non-linguistic faculties (with Kazakh/Russian as the language of instruction) at Buketov University were surveyed. To eliminate local bias associated with the geographical proximity of the university — which could distort representativeness due to regional specificity — and to enhance the validity of the stratified sample, a standard data-

weighting procedure based on actual population shares was applied. As a result, questionnaires from 130 respondents who indicated permanent residence within the Karaganda region were excluded from the dataset.

Consequently, 580 questionnaires were included in the analysis: 45 respondents from metropolitan areas (Almaty — 20, Astana — 15, Shymkent — 10), 90 from regional centres, 145 from small towns, 130 from district centres, and 170 from rural areas. Based on the analysis of the survey data, respondents were classified according to language group and type of settlement, and the results are presented in the Figure below.

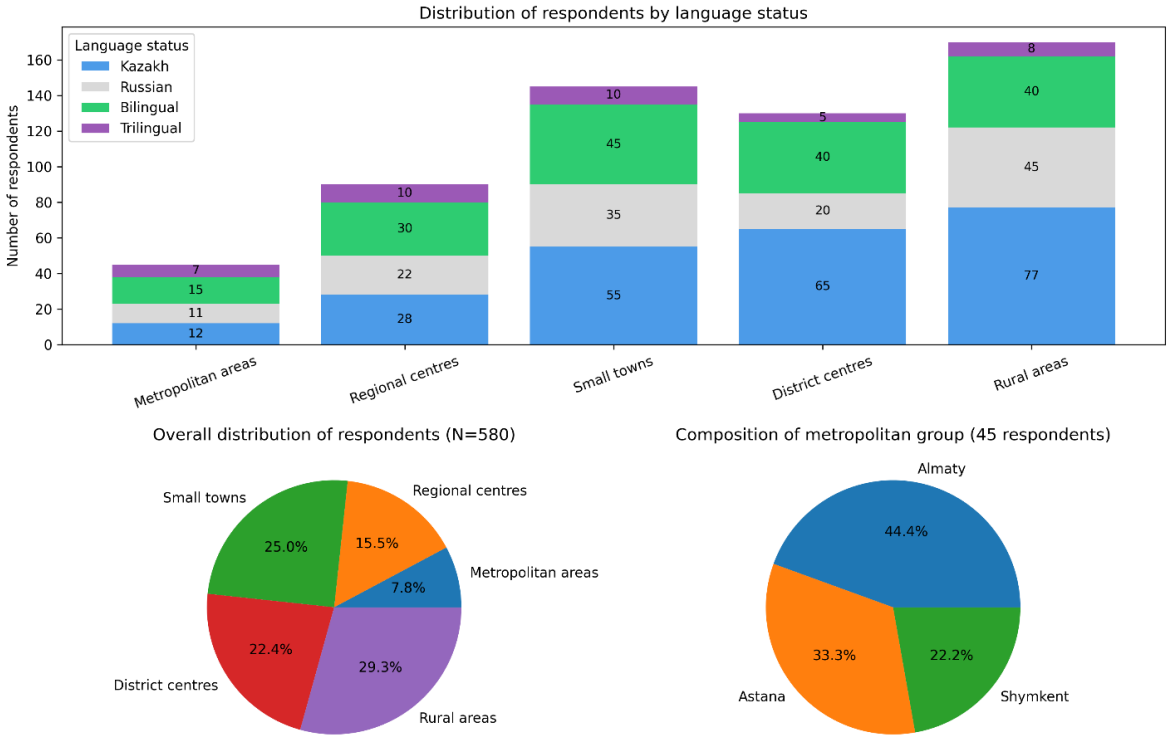

Figure 1. Distribution of respondents by language groups and type of settlement.

The average results of respondents' proficiency in linguistic norms are presented in Table 3.

Table 3

Results of students' task performance by place of residence and language proficiency

No.	Student group	Metropolitan area	Regional centre	Small town	District centre	Rural area
1.	Monolinguals (Kazakh)	17,3	17,3	15,7	15,0	12,7
2.	Monolinguals (Russian)	16,0	15,7	14,3	12,5	11,3
3.	Bilinguals	20,0	18,7	16,7	16,0	15,3
4.	Trilinguals	22,0	19,7	17,3	16,7	15,3

As we can see, trilinguals and bilinguals from major cities lead the way in terms of language proficiency; in Almaty, the average score is 21-22 points, which can be attributed to a strong Russian-Kazakh bilingual environment, widespread access to English (universities, language courses), and the city's globalisation. In Astana, the average score is 20-21, thanks to state support for the Kazakh language and the active use of Russian as a language of inter-ethnic communication. However, the high proportion of migrants from the regions results in a mixed level of bilingualism. In Shymkent, the figures are 18-19, which is linked to the dominance of the Kazakh language (~92 %), the low level of Russian usage, and the relatively low level of English proficiency (~22 %). In some cases, bilingual students demonstrated a higher level of proficiency in a particular language than monolingual students from major cities. We believe this is primarily due to the fact that bilinguals demonstrate active language practice and are accustomed to switching from one language to another, which improves attention to linguistic form and, in turn, develops metacognitive skills. These in-

dicators for bilinguals may also be linked to the social and educational advantages gained in a bilingual environment. Monolinguals who have chosen Kazakh as their primary language show higher results than monolinguals who have chosen Russian as their primary language. In our view, this is explained by the fact that Kazakh is often the native and everyday language of communication for residents of villages, district centres and parts of towns and cities. Although Russian is widely spoken, it is not always the native language and may be a second language for monolinguals of Kazakh origin. Among monolinguals who speak Russian, particularly in small towns and villages, the second language (Kazakh) is mastered to a lesser extent, which lowers the average score across the three languages. Monolinguals in rural areas have significantly lower average scores, particularly in the second language and English, the latter of which remains the weakest area of proficiency across all groups.

To assess digital literacy, respondents were asked questions such as 'How would you rate the quality of the internet connection where you live?', 'Which type of internet (mobile, fixed-line) was most frequently available?', 'How often did you use the internet to study languages before entering university?', 'What resources did you use (online dictionaries, online courses, language apps, automatic translators, other)?'. To assess their level of digital literacy, respondents were asked to look up the meaning of a word in an online dictionary, find an example of the word's usage, check the correct spelling, and check a text using an online tool familiar to the respondent (e.g. Grammarly, Yandex. Speller), find an article on digital literacy in academic databases known to the respondent (e.g. Google Scholar, eLibrary), list digital libraries known to the respondent, including those in Kazakhstan, and generative artificial intelligence systems, including those in Kazakhstan, demonstrate proficiency in using one of them, list image and presentation creation programmes known to the respondent (e.g. Canva, PP, Gamma), which online storage services the respondent uses for documents, images and other files (e.g. Yandex.Disk, Google Drive, OneDrive), which online services are known for accessing public services, demonstrate the ability to install software (e.g. Microsoft Office, Kaspersky), and the ability to connect devices. Thus, 54 respondents (9,3 %) demonstrated a high level of digital literacy, 280 (48,3 %) an average level, and 246 (42,4 %) a low level. Broken down by type of settlement, this is shown in the table below.

Table 4

Level of digital literacy of students by type of settlement

No.	Type of settlement	Total (n)	Low	Medium	High
1	Metropolitan areas	45	5	24	16
2	Regional centre	90	20	56	14
3	Small towns	145	45	90	10
4	District centres	130	90	35	5
5	Rural areas	170	86	75	9
Total		580	246	280	54

As can be observed, students from metropolitan areas (with a particularly high proportion represented by respondents from Almaty — 27,7 % of those demonstrating a high level of digital literacy) and regional centres exhibit higher levels of digital literacy compared to students from rural areas, who demonstrate only moderate basic skills and encounter difficulties in content creation, critical evaluation of information, and digital problem-solving. The higher levels of digital literacy among students from metropolitan areas and regional centres can be attributed to the quality of prior education (including attendance at prestigious schools), access to private tutoring, and reliable internet connectivity, whereas district centres and rural areas remain, to a considerable extent, within a «blind zone».

High levels of digital literacy are most frequently observed among students with Russian as the language of instruction and among bilingual students. Of the 54 respondents who demonstrated a high level of digital literacy, 32 were bilinguals (59,3 %), 12 were monolinguals who identified Russian as their primary language (22,2 %), and 10 were monolinguals who identified Kazakh as their primary language (18,5 %).

From a sociolinguistic perspective, these findings are significant insofar as they support the following proposition: access to high-speed internet correlates with access to English-language, Russian-language, and high-quality Kazakh-language content, since digital consumption constitutes one of the three core components of digital literacy (the other two being digital security and digital competence) [26; 37].

It is important to emphasise that digital literacy in Kazakhstan is closely associated with language proficiency [27; 360], as language remains the primary medium of information transmission in digital environ-

ments [28; 51]. The interfaces of many professional software systems, platforms, and professional social networks continue to be oriented towards English [28; 51] or Russian. Prior to the implementation of the Coursera localisation project, the absence of high-quality Kazakh-language interfaces and content created a barrier for monolingual users, forcing them either to acquire another language or to refrain from using advanced tools. At present, however, the linguistic situation is evolving: the development of language capital, the acquisition of additional languages, and their functional use enable users to engage with digital resources while simultaneously enhancing their digital literacy.

Another factor influencing the formation of Kazakhstan's linguistic environment is that the most dynamic processes occur within students' informal digital communication. An analysis of chats on Telegram and WhatsApp shows that code-switching has become the norm rather than the exception. The typology of switching includes the following types:

1. Intra-sentential switching, involving the insertion of words or phrases, for example: «Срочно нужно сдать *assignment* до дедлайна»;
2. Inter-sentential switching, involving a shift between languages at sentence boundaries, for example: «Бүгін сабақ болмайды. *The teacher is sick*»;
3. The formation of neologisms and grammatical hybrids, for example: «*Like* етіп қойыңдар» («Leave a like»), «*Гоогле* жібер» («Google it»).

The results of our survey indicate that such switching is characteristic of 48 % of respondents. This points to the emergence of a specific form of translanguaging, in which a Kazakh or Russian grammatical base is supplemented by English terminology and internet slang. This hybrid practice functions both as a marker of group identity and as a mechanism of adaptation to the global information flow.

Another important factor shaping the country's linguistic environment is the use of artificial intelligence technologies, which have emerged as a new actor within the linguistic environment. In 2024-2025, generative artificial intelligence technologies (LLMs, ChatGPT) rapidly entered the educational domain. However, this process has been accompanied by fundamental challenges associated with the problem of global linguistic inequality, commonly referred to as the «data gap».

Since large-scale language models, such as GPT-4, are trained predominantly on English-language corpora, the representation of Kazakh in their training datasets remains negligible. This leads to a number of adverse consequences. First, performance is reduced: ChatGPT and similar models demonstrate significantly weaker results in text generation, question answering, and reasoning in Kazakh compared to Russian and English [29]. Second, when operating in Kazakh, these models often produce fabricated information or rely on unnatural grammatical constructions, frequently calqued from English or Russian. Third, students who wish to use artificial intelligence technologies for academic purposes are compelled to formulate prompts in English or Russian and subsequently translate the output, thereby reinforcing the perceived secondary status of Kazakh in the cognitive domain among younger users.

The results of our study indicate that bilingual students demonstrate a distinctive capacity to adapt to the technical limitations of artificial intelligence, which correlates with higher levels of digital literacy. Such a strategy reflects the cognitive flexibility characteristic of bilingual individuals in conditions of incomplete digitalisation of national languages.

At the same time, the academic community in Kazakhstan, recognising the risk of entrenching the secondary status of Kazakh in the cognitive sphere, has initiated the development of national language models — KazLLM, KazMMLU, Sherkala-8B-Chat [30]. These initiatives have already demonstrated that Kazakh has the potential to function as a language of advanced technologies [31]. In parallel, the phased implementation of the strategic state project AI-Sana has been launched, aimed at training a new generation of specialists capable of developing and deploying artificial intelligence–based solutions across key sectors of the economy.

Conclusion

The study has demonstrated that the linguistic environment of Kazakhstan's metropolitan areas is shaped by a range of interrelated factors, including the target indicators of state policy documents, the internationalisation of higher education, the reform of the phased transition of the Kazakh alphabet to the Latin script, the localisation project of the Coursera platform, digital transformation, and the accessibility of digital infrastructure. The data indicate a correlation between access to the internet and the level of digital literacy. At the same time, digital literacy exhibits a clear urbanisation gradient, declining from metropolitan areas to district centres and rural localities.

More broadly, it can be argued that a fundamental shift is taking place within the linguistic environment of Kazakhstan's metropolitan areas. In large cities, the visual environment — signage, advertising, and urban information systems — continues to reflect a bilingual or trilingual structure, while in the period 2024-2026 there has been a strengthening of the objective requirement to use the Kazakh language in official and infrastructural domains. This process gradually reshapes the urban verbal environment, in which Kazakh becomes increasingly visible at the level of state symbols, institutions, and official media.

The Kazakh language is also gaining a significant presence in TikTok content, online courses, educational platforms, and digital public services, which contributes to its vitality in everyday urban practice. At the same time, Russian retains its role as a language of interethnic communication and everyday urban interaction, as well as a language of business practices and mass culture. A significant and timely factor in these processes is the modification of the constitutional formulation concerning the status of the Russian language: the shift from the wording «on an equal footing» to «alongside» underscores that the official status of Russian is preserved, while the priority of the Kazakh language is strengthened.

As a result, the linguistic environment of Kazakhstan's metropolitan areas acquires a distinctly stratified structure. At the upper, status-based level, Kazakh dominates as the state language, the language of official documentation, symbolic identity, and public communication. At the intermediate, urban level, Russian continues to be used in everyday life, in the service sector, entertainment, and private business. At the lower — yet rapidly expanding — functional level of the digital economy and highly skilled labour, English plays a central role, alongside mixed forms of linguistic practice characterised by code-switching and borrowing. In this sense, metropolitan areas function as a laboratory of linguistic transformation, where Kazakh gradually shifts from an «ethno-national» context into an urban and global one, while Russian and English act as complementary elements within a new linguistic ecosystem.

Thus, in the context of digitalisation and shifting educational paradigms, the linguistic environment of Kazakhstan's metropolitan areas is evolving towards greater multilingual pluralism. This configuration combines the institutionally strengthened role of the Kazakh language with the persistence of Russian-speaking urban traditions and the growing presence of English as the language of digital and professional environments. The outcome is the emergence of a new type of urban multilingualism, in which institutional and digital factors jointly shape hybrid linguistic practices that reflect both national language policies and the demands of the global urban economy.

The data obtained through the survey may be of practical value for optimising educational programmes, which should not be standardised but rather regionally adapted (with a gradual increase in the complexity of programme modules for rural educational institutions). They may also inform the development of educational strategies that integrate language learning with digital practice, the regional optimisation of digital infrastructure, and the systematic training and retraining of teaching staff.

Despite large-scale state initiatives that have contributed to strengthening the status of the state language, developing Kazakhstan's digital infrastructure, and modernising the education system in line with international standards, further efforts are required to implement the Concept for the Development of Language Policy, particularly at the local level. This may be achieved through the integration of three languages into the content of academic disciplines, the application of the CLIL approach, the use of authentic and digital materials with equitable access, the reduction of linguistic imbalance in digital content, and the development among young people of competencies in intercultural and academic communication.

CRediT authorship contribution statement

Abisheva M.S. — Conceptualization, Project Administration, Investigation, Data Curation, Methodology, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing;

Ibraimova Zh.Zh. — Investigation, Project Administration, Methodology, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing;

Zeinebekova M.S. — Formal Analysis, Methodology, Visualization, Investigation, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing.

References

1 Концепция развития языковой политики в Республике Казахстан на 2023–2029 годы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-sayasat/documents/details/481125? lang=ru.

2 Постановление Правительства Республики Казахстан от 31 декабря 2019 года № 1045. «Об утверждении Государственной программы по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020–2025 годы» (Утратило силу постановлением Правительства Республики Казахстан от 16 октября 2023 года № 912). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045.

3 Tajik M.A. Growing pains: graduate students grappling with English medium instruction in Kazakhstan [Electronic resource] / M.A. Tajik, S.A. Manan, A.-C. Arvatu, M. Shegebayev // Asian Englishes. — 2024. — Vol. 26, No. 1. — P. 249–267. DOI: 10.1080/13488678.2022.2119970. — Access mode: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13488678.2022.2119970#abstract.

4 AlemLLM: Казахстан представил крупнейшую языковую AI-модель на казахском языке. — [Electronic resource]. — Режим доступа: https://osn.kz/news/alemllm-kazakhstan-ai-model-kazakh-language-2025.

5 Veitsman Y. Recent Advancements and Challenges of Turkic Central Asian Language Processing [Electronic resource] / Y. Veitsman, M. Hartmann // ACL Anthology. — 2025. — P. 309–324. — Access mode: https://aclanthology.org/2025.loreslm-1.25.pdf.

6 Арафат З. Генеративные состязательные сети в кибербезопасности: обзор литературы / З. Арафат, О.В. Юдина, З.А. Абдулазиз // Russian Technological Journal. — 2025. — 13(5). — С. 7–24. https://doi.org/10.32362/2500-316X-2025-13-5-7-24. EDN: ISXHGA.

7 Итоги Национальной переписи населения 2021 года. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/national/2021/.

8 Фундамент грандиозной инициативы. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://np.kz/news/politika/x/fundament-grandioznoj-inicziativy? ysclid=mmejlslv9737421289.

9 Информация об исполнении Плана мероприятий по реализации Государственной программы по реализации языковой политики в Республике Казахстан на 2020–2025 годы в 2022 году. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/language/documents/details/436710? lang=ru.

10 Алдабергенов Г. Насколько адекватна новая «языковая программа» Казахстана? [Электронный ресурс] / Г. Алдабергенов. — Режим доступа: https://qmonitor.kz/politics/6523.

11 Словарь лингвистических терминов: Изд. 5-е, испр-е и дополн. — Назрань: Изд-во «Пилигрим». — 2010.

12 Словарь социолингвистических терминов. — М.: Российская академия наук. Институт языкознания. Российская академия лингвистических наук. — 2006.

13 Сулейменова Э.Д. Словарь социолингвистических терминов / Э.Д. Сулейменова, Н.Ж. Шаймерденова, Ж.С. Смагулова, Д.Х. Аканова. — 2-е изд., доп. — Алматы: Арман-ПВ, 2020. — 330 с.

14 Karabassova L. Towards translanguaging in CLIL: a study on teachers' perceptions and practices in Kazakhstan / L. Karabassova, X. San Isidro // International Journal of Multilingualism. — 2023. — Vol. 20, No. 2. — P. 556–575. https://doi.org/10.1080/14790718.2020.1828426.

15 Казахстан укрепляет статус регионального образовательного центра: число иностранных студентов превысило 35 тысяч. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/1116754?lang=ru.

16 Нургазиев Т.Е. Методический аспект перехода Казахстана на латинографическое письмо / Т.Е. Нургазиев, А.Б. Кырыкбаев // International Journal of Humanities and Natural Sciences. — 2024. — 4-5 (91). — С. 53–56.

17 Казахстан и Coursera подписали Меморандум о сотрудничестве в сфере цифровой трансформации. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/1100799? lang=ru.

18 Наличие учебных курсов онлайн для молодёжи и/или взрослых. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://egov.kz/cms/ru/articles/university_degree/distance_learning.

19 Основные показатели работы предприятий связи, почтовой и курьерской деятельности в Республике Казахстан (январь 2026 г.). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/publications/475469/? sphrase_id=1915235.

20 Карта покрытия 3G/4G/5G Almaty? Алматы, Казахстан. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.nperf.com/ru/map/KZ/1526384.Almaty/-/signal? ll=43.25654&lg=76.92848&zoom=12.

21 Минцифры обещает 75 %-ное покрытие 5G в 20 городах областного и республиканского значения к 2027 году. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://vlast.kz/novosti/66895-mincifry-obesaet-75-noe-pokrytie-5g-v-20-gorodah-oblastnogo-i-respublikanskogo-znacenia-k-2027-godu.html.

22 Год цифровизации и ИИ в Казахстане: Правительством обозначен приоритет работы — внедрение технологий во всех сферах экономики. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://primeminister.kz/ru/news/god-cifrovizacii-i-ii-v-kazaxstane-pravitelstvom-oboznacen-prioritet-raboty-vnedrenie-texnologii-vo-vsex-sferax-ekonomiki-30934.

23 Казахстанцы массово жалуются на качество Интернета. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://inbusiness.kz/ru/news/kazahstancy-massovo-zhaluyutsya-na-kachestvo-interneta.

24 Ordabayeva Z. Norm and Usage in Contemporary Kazakh: A Linguistic Analysis of Youth Discourse and Digital Communication [Electronic resource] / Z. Ordabayeva, Sh. Mazhitayeva, K. Khamzina, T. Smakova, Zh. Kadyrov // Forum for Linguistic Studies. — 2025. — 7(11). — P. 686–701. DOI: https://doi.org/10.30564/fls.v7i11.11287. — Access mode: https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fls/article/view/11287.

25 Высшее образование в Республике Казахстан (На начало 2025-2026 учебного года). — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/358722/? sphrase_id=1994645.

26 Берман Н.Д. К вопросу о цифровой грамотности / Н.Д. Берман // Современные исследования социальных проблем. — 2017. — Т. 8, № 6-2. — С. 35–38.

27 Закирова Д.И. Контуры современного образования: оценка цифровых навыков студентов [Электронный ресурс] / Д.И. Закирова, П. Милан // Научный журнал «Вестник университета «Туран»». — № 1 (101). — 2024 г. — С. 355–373. — Режим доступа: https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/3851/1661.

28 Espasa A. Does the type of feedback channel used in online learning environments matter? Students' perceptions and impact on learning / A. Espasa, R.M. Mayordomo, T. Guasch, M. Martinez-Melo // Active Learning in Higher Education. — 2022. — № 23. — С. 49–63.

29 Kazakh Large Language Model ISSAI KAZ-LLM. — [Electronic resource]. — Access mode: https://issai.nu.edu.kz/kazllm/

30 Hugging Face. Llama-3.1-Sherkala-8B-Chat Model Card / InceptionAI. [Electronic resource]. — Access mode: https://huggingface.co/inceptionai/Llama-3.1-Sherkala-8B-Chat

31 Mansurova A. A Systematic Evaluation of Large Language Models and Retrieval-Augmented Generation for the Task of Kazakh Question Answering / A. Mansurova, A. Tleubayeva, A. Nugumanova, A. Shomanov, S.E. Seker // Information. — 2025. — 16. https://doi.org/10.3390/info16110943.

М.С. Әбішева, Ж.Ж. Ибраимова, М.С. Зейнебекова

Цифрландыру және білім беру парадигмаларының ауысу дәуірінде Қазақстан мегаполистерінің тілдік кеңістігінің трансформациясы

Мақалада Қазақстанның мегаполистерінің (Астана, Алматы, Шымкент) тілдік кеңістігін цифрландыру, жоғары білімнің интернационалдануы және білім беру парадигмасының ауысу жағдайындағы трансформация процесі қарастырылды. Зерттеудің өзектілігі 2024-2025 жылдар кезеңінің ерекше факторлардың бірігуімен сипатталуымен анықталады: Тіл саясатын дамыту концепциясының жүйелі жүзеге асырылуы, Coursera платформасын локализациялау жобасының кеңейтілуі, Қазақстан ЖОО-ларында шетелдік студенттер санының өсуі, генеративті жасанды интеллектінің білім беру процесіне өзіндік әсері және осыған байланысты мегаполистердің тілдік ортасының жаңа конфигурациясының қалыптасуы, бұл ғылыми талдауды талап етеді. Зерттеудің мақсаты — Қазақстан мегаполистерінің тілдік кеңістігіне әсер ететін осы факторларды кешенді талдауға бағытталған. Талдау әлеуметтік лингвистикалық шындықтың ықпалымен оларды түзетуді ескере отырып, тіл саясатын іске асыру жөніндегі стратегиялық құжаттардың деректеріне, тілдік емес факультеттердің бірінші курс студенттерінің сауалнамасының нәтижелеріне, сервистік инфрақұрылым респонденттерінің сауалнамасына және мессенджерлер чаттарында (Telegram, WhatsApp) студенттік түсініктемелерді зерделеуге, сондай-ақ локализациялық жобаларды (Coursera, ҚАЗТЕСТ, ұлттық LLM) енгізу көрсеткіштеріне сүйенеді. 2020-2025 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламаның және 2023-2029 жылдарға арналған Тіл саясатын дамыту концепциясының мақсатты индикаторларын салыстыру негізінде, соңғысының сандық бағыттары азаматтардың мемлекеттік тілді меңгеру деңгейіне жақын екендігі байқалады, өйткені ол 2021 жылғы халық санағына негізделген, онда тілдік дағдылар (оқу/жазу) тексерілген. Сәйкесінше, Мемлекеттік бағдарламаның амбициялы көрсеткіштерін түзету реалистік тілдік жоспарлауға көшуін көрсетеді. Авторлар декларативті үштілділіктен тілдік капиталдың функционалдық қолданылуына өту себептерін зерттейді, билингвизм мен жоғары деңгейлі цифрлық сауаттылық арасындағы байланысты көрсетеді, урбанистік градиент бойынша цифрлық құзыреттіліктің біркелкі еместігін анықтайды және студенттік ортада сауалнамаға қатысқандардың 48 %-ына тән цифрлық транстілділіктің қалыптасуын байқайды. Генеративті жасанды интеллект технологияларын қазақ тіліне қатысты қолданғандағы деректер тапшылығының тәуекелдері қарастырылды. Қазақ тілімен жұмыс істегенде генеративті ЖИ-де деректер тапшылығын жеңу үшін ұлттық тілдік модельдерді дамыту қажеттілігі негізделеді. Жүргізілген зерттеу негізінде үш тілді пән мазмұнына интеграциялау, оқытуда CLIL-тәсіл элементтерін қолдану, цифрлық қолжетімділіктің біртектілігін жою кезінде шынайы және цифрлық ресурстармен жұмыс істеу, цифрлық контенттің тілдік асимметриясын еңсеру, өскелең ұрпақтың мәдениетаралық және академиялық коммуникация дағдыларын қалыптастыру, құзыреттердің жаңа жиынтығымен оқытушыларды даярлау арқылы тіл саясаты тұжырымдамасын жергілікті имплементациялау ұсынылады.

Кілт сөздер: тілдік кеңістік, тіл саясаты, мегаполис, цифрландыру, үштілділік, цифрлық сауаттылық, транстілділік, жасанды интеллект.

М.С. Абишева, Ж.Ж. Ибраимова, М.С. Зейнебекова

Трансформация языкового пространства мегаполисов Казахстана в эпоху цифровизации и смены образовательных парадигм

В данной статье рассматривается процесс трансформации языкового пространства мегаполисов Казахстана (Астана, Алматы, Шымкент) в условиях цифровизации, интернационализации высшего образования и смены образовательных парадигм. Актуальность исследования определяется тем, что период 2024-2025 гг. характеризуется уникальной конвергенцией факторов: последовательной реализацией Концепции развития языковой политики, масштабированием проекта по локализации платформы Coursera, ростом числа иностранных обучающихся в вузах Казахстана, взрывным ростом влияния генеративного искусственного интеллекта на образовательный процесс и, в связи с этим, формированием новой конфигурации языковой среды мегаполисов, что требует научного осмысления. Цель настоящего исследования заключается в комплексном анализе этих факторов, влияющих на языковое пространство мегаполисов Казахстана. Анализ опирается на данные стратегических документов по реализации языковой политики с учетом их корректировки под влиянием социолингвистической реальности, результаты анкетирования студентов первого курса неязыковых факультетов, опроса респондентов сервисной инфраструктуры и изучения студенческих комментариев в чатах мессенджеров (Telegram, WhatsApp), а также на показатели внедрения локализационных проектов (Coursera, Казтест, национальные LLM). На основе сопоставления целевых индикаторов Государственной программы на 2020–2025 гг. и Концепции развития языковой политики на 2023–2029 гг. отмечается, что количественные ориентиры последней ближе к фактическому уровню владения государственным языком гражданами, так как основываются на переписи населения 2021 г., включающей проверку языковых навыков (чтение/письмо). Соответственно, корректировка амбициозных показателей Государственной программы отражает переход к реалистичному языковому планированию. Авторы изучают причины перехода от декларативного трехъязычия к функциональному использованию языкового капитала, указывают на связь между билингвизмом и высоким уровнем цифровой грамотности, выявляют неравномерность цифровых компетенций по урбанистическому градиенту и формирование цифрового трансъязычия в студенческой среде, свойственного 48 % опрошенных. Рассмотрены риски дефицита данных при использовании технологий генеративного искусственного интеллекта применительно к казахскому языку. Обосновывается необходимость развития национальных языковых моделей для преодоления дефицита данных при работе генеративного ИИ с казахским языком. На основе проведенного исследования предлагается локальная имплементация Концепции языковой политики через интеграцию трех языков в содержание дисциплин, применение элементов CLIL-подхода в обучении, работа с аутентичными и цифровыми ресурсами при устранении неоднородности цифрового доступа, преодоление языковой асимметрии цифрового контента, формирование у подрастающего поколения навыков межкультурной и академической коммуникации, подготовку преподавателей с новым набором компетенций.

Ключевые слова: языковое пространство, языковая политика, мегаполис, цифровизация, трехъязычие, цифровая грамотность, трансъязычие, искусственный интеллект.

References

1 Kontseptsiia razvitiia yazykovoi politiki v Respublike Kazakhstan na 2023–2029 gody [Concept for the Development of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029]. *www.gov.kz*. Retrieved from https://www.gov.kz/memleket/entities/sko-sayasat/documents/details/481125? lang=ru.

2 Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 31 dekabria 2019 goda № 1045. «Ob utverzhdenii Gosudarstvennoi programmy po realizatsii yazykovoi politiki v Respublike Kazakhstan na 2020–2025 gody» (Utratilo silu postanovleniem Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 16 oktiabria 2023 goda № 912) [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 1045 dated December 31, 2019, "On Approval of the State Program for the Implementation of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2020–2025" (Repealed by Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 912 dated October 16, 2023)]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001045.

3 Tajik, M.A., Manan, S.A., Arvatu, A.-C., & Shegebayev, M. (2024). Growing pains: graduate students grappling with English medium instruction in Kazakhstan. *Asian Englishes, 26(1),* 249–267. DOI: 10.1080/13488678.2022.2119970. Retrieved from https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13488678.2022.2119970#abstract.

4 AlemLLM: Kazakhstan predstavil krupneishuiu yazykovuiu AI-model na kazakhskom yazyke [AlemLLM: Kazakhstan Presents the Largest Kazakh-Language AI Model]. *osn.kz*. Retrieved from https://osn.kz/news/alemllm-kazakhstan-ai-model-kazakh-language-2025.

5 Veitsman, Y., & Hartmann, M. (2025). Recent Advancements and Challenges of Turkic Central Asian Language Processing. *ACL Anthology,* 309–324. Retrieved from https://aclanthology.org/2025.loreslm-1.25.pdf.

6 Arafat, Z., Judina, O.V., & Abdulaziz, Z.A. (2025). Generativnye sostiazatelnye seti v kiberbezopasnosti: obzor literatury [Generative Adversarial Networks in Cybersecurity: A Literature Review]. *Russian Technological Journal, 13*(5), 7–24. https://doi.org/10.32362/2500-316X-2025-13-5-7-24. EDN: ISXHGA.

7 Itogi Natsionalnoi perepisi naseleniia 2021 goda [Results of the 2021 National Population Census]. *stat.gov.kz.* Retrieved from https://stat.gov.kz/ru/national/2021/.

8 Fundament grandioznoi initsiativy [The Foundation of a Grand Initiative]. *np.kz.* Retrieved from https://np.kz/news/politika/x/fundament-grandioznoj-inicziativy? ysclid=mmejlslv9737421289.

9 Informatsiia ob ispolnenii Plana meropriiatii po realizatsii Gosudarstvennoi programmy po realizatsii yazykovoi politiki v Respublike Kazakhstan na 2020–2025 gody v 2022 godu [Information on the Implementation of the Action Plan for the Implementation of the State Program for the Implementation of Language Policy in the Republic of Kazakhstan for 2020–2025 in 2022]. *www.gov.kz*. Retrieved from https://www.gov.kz/memleket/entities/language/documents/details/436710? lang=ru.

10 Aldabergenov, G. Naskolko adekvatna novaia «yazykovaia programma» Kazakhstana? [How Adequate Is Kazakhstan's New "Language Program"?]. *qmonitor.kz.* Retrieved from https://qmonitor.kz/politics/6523.

11 (2010). *Slovar lingvisticheskikh terminov: Izdanie 5-e, isprablennoe i dopolnennye* [Dictionary of Linguistic Terms: 5th Revised and Supplemented Edition]. Nazran: Izdatelstvo «Piligrim».

12 (2006). *Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov* [Dictionary of Sociolinguistic Terms]. Moscow: Rossiiskaia akademiia nauk. Institut yazykoznaniia. Rossiiskaia akademiia lingvisticheskikh nauk.

13 Sulejmenova, Je.D., Shajmerdenova, N.Zh., Smagulova, Zh.S., & Akanova, D.H. (2020). *Slovar sotsiolingvisticheskikh terminov. 2-e izdanie, dopolnennye* [Dictionary of Sociolinguistic Terms, 2nd ed., rev. and suppl.]. Almaty: Arman-PV.

14 Karabassova, L., & San Isidro, X. (2023). Towards translanguaging in CLIL: a study on teachers' perceptions and practices in Kazakhstan. *International Journal of Multilingualism, 20*(2), 556–575. https://doi.org/10.1080/14790718.2020.1828426.

15 Kazakhstan ukrepliaet status regionalnogo obrazovatelnogo tsentra: chislo inostrannykh studentov prevysilo 35 tysiach [Kazakhstan Strengthens Its Status as a Regional Education Hub: The Number of International Students Has Exceeded 35,000]. *www.gov.kz.* Retrieved from https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/1116754? lang=ru.

16 Nurgaziev, T.E., & Kyrykbaev, A.B. (2024). Metodicheskii aspekt perekhoda Kazakhstana na latinograficheskoe pismo [Methodological Aspect of Kazakhstan's Transition to Latin-Based Script]. *International Journal of Humanities and Natural Sciences,* 4-5 (91), 53–56.

17 Kazakhstan i Coursera podpisali Memorandum o sotrudnichestve v sfere tsifrovoi transformatsii [Kazakhstan and Coursera Sign a Memorandum of Cooperation in the Field of Digital Transformation]. *www.gov.kz.* Retrieved from https://www.gov.kz/memleket/entities/sci/press/news/details/1100799? lang=ru.

18 Nalichie uchebnykh kursov onlain dlia molodezhi i/ili vzroslykh [Availability of Online Courses for Youth and/or Adults]. *egov.kz*. Retrieved from https://egov.kz/cms/ru/articles/university_degree/distance_learning.

19 Osnovnye pokazateli raboty predpriiatii sviazi, pochtovoi i kurerskoi deiatelnosti v Respublike Kazakhstan (yanvar 2026 g.) [Key Performance Indicators of Communication, Postal and Courier Service Enterprises in the Republic of Kazakhstan (January 2026)]. *stat.gov.kz.* Retrieved from https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-it/publications/475469/?sphrase_id=1915235.

20 Karta pokrytiia 3G/4G/5G Almaty? Almaty, Kazakhstan [3G/4G/5G Coverage Map of Almaty, Kazakhstan]. *www.nperf.com*. Retrieved from https://www.nperf.com/ru/map/KZ/1526384.Almaty/-/signal?ll=43.25654&lg=76.92848&zoom=12.

21 Mintsifry obeshchaet 75 %-noe pokrytie 5G v 20 gorodakh oblastnogo i respublikanskogo znacheniia k 2027 godu [The Ministry of Digital Development Promises 75% 5G Coverage in 20 Cities of Regional and National Significance by 2027]. *vlast.kz*. Retrieved from https://vlast.kz/novosti/66895-mincifry-obesaet-75-noe-pokrytie-5g-v-20-gorodah-oblastnogo-i-respublikanskogo-znacenia-k-2027-godu.html.

22 God tsifrovizatsii i II v Kazakhstane: Pravitelstvom oboznachen prioritet raboty — vnedrenie tehnologii vo vsekh sferakh ekonomiki [The Year of Digitalization and AI in Kazakhstan: The Government Has Identified the Priority — Implementing Technologies Across All Sectors of the Economy]. *primeminister.kz.* Retrieved from https://primeminister.kz/ru/news/god-cifrovizacii-i-ii-v-kazaxstane-pravitelstvom-oboznacen-prioritet-raboty-vnedrenie-texnologii-vo-vsex-sferax-ekonomiki-30934.

23 Kazakhstantsy massovo zhaluiutsia na kachestvo Interneta [Kazakhstanis Are Complaining en Masse About the Quality of Internet Service]. *inbusiness.kz*. Retrieved from https://inbusiness.kz/ru/news/kazahstancy-massovo-zhaluyutsya-na-kachestvo-interneta.

24 Ordabayeva Z., Mazhitayeva Sh., Khamzina K., Smakova T., & Kadyrov Zh. (2025). Norm and Usage in Contemporary Kazakh: A Linguistic Analysis of Youth Discourse and Digital Communication. *Forum for Linguistic Studies, 7*(11), 686–701. DOI: https://doi.org/10.30564/fls.v7i11.11287. Retrieved from https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fls/article/view/11287.

25 Vysshee obrazovanie v Respublike Kazakhstan (Na nachalo 2025-2026 uchebnogo goda) [Higher Education in the Republic of Kazakhstan (At the Beginning of the 2025–2026 Academic Year)]. *stat.gov.kz.* Retrieved from https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/stat-edu-science-inno/publications/358722/? sphrase_id=1994645.

26 Berman, N.D. (2017). K voprosu o tsifrovoi gramotnosti [On the Issue of Digital Literacy]. *Sovremennye issledovaniia sotsialnykh problem — Contemporary Studies of Social Issues, 8,* 6-2, 35–38.

27 Zakirova, D.I., & Milan, P. (2024). Kontury sovremennogo obrazovaniia: otsenka tsifrovykh navykov studentov [The Contours of Modern Education: Assessing Students' Digital Skills]. *Nauchnyi zhurnal «Vestnik universiteta «Turan»» — Scientific Journal "Bulletin of Turan University"*, № 1 (101), 355–373. Retrieved from https://vestnik.turan-edu.kz/jour/article/view/3851/1661.

28 Espasa, A., Mayordomo, R.M., Guasch, T., & Martinez-Melo, M. (2022). Does the type of feedback channel used in online learning environments matter? Students' perceptions and impact on learning. *Active Learning in Higher Education*, 23, 49–63.

29 Kazakh Large Language Model ISSAI KAZ-LLM. *issai.nu.edu.kz.* Retrieved from https://issai.nu.edu.kz/kazllm/

30 Hugging Face. Llama-3.1-Sherkala-8B-Chat Model Card. InceptionAI. *huggingface.co*. Retrieved from https://huggingface.co/inceptionai/Llama-3.1-Sherkala-8B-Chat

31 Mansurova, A., Tleubayeva, A., Nugumanova, A., Shomanov, A., & Seker, S.E. (2025). A Systematic Evaluation of Large Language Models and Retrieval-Augmented Generation for the Task of Kazakh Question Answering. *Information, 16.* https://doi.org/10.3390/info16110943.

Information about the authors

Abisheva, Mariya Serikovna (corresponding author) — Candidate of Philological Sciences, PhD, Assistant Professor, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: imuromtseff@yandex.kz; ORCID https://orcid.org/0009-0000-0866-3843

Ibraimova, Zhenisgul Zhalgasbaevna — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: zhenisgulibraimova@gmail.com; ORCID https://orcid.org/0009-0000-5997-3198

Zeinebekova, Meruert Serikkyzy — 2nd-year doctoral student, Taraz University named after M.Kh. Dulati, Taraz, Kazakhstan. E-mail: zejnebekova14@gmail.com; ORCID https://orcid.org/0009-0004-2356-7648

DOI 10.31489/
УДК 82
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/30-41

Получено: 15.01.2026
Принято: 11.06.2026

У.Е. Мусабекова[1], Ж.А. Уразбаева [2*], Г.У. Ибраев[3]

[1,2]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан;
[3]Карагандинский национальный исследовательский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(e-mail:u.mussabekova@mail.ru; uzhana1@yandex.com; 87009608772kz@gmail.com)

Интеграция языкового ландшафта мегаполиса и цифровых технологий в обучении русскому языку старшеклассников: на примере темы «Алматы — туристический центр»

В статье рассматривается методика интеграции языкового ландшафта мегаполиса и цифровых образовательных технологий в практику обучения русскому языку старшеклассников на материале тематического модуля «Алматы — туристический центр». Актуальность исследования обусловлена необходимостью преодоления разрыва между школьным языковым содержанием и естественной многоязычной коммуникативной средой города, а также поиском путей формирования устойчивой познавательной мотивации современных обучающихся. Теоретико-методологическую базу работы составили социолингвистическая теория языкового ландшафта (Р. Ландри, Р. Бурис), концепции языковой личности (Ю.Н. Караулов), лингвокультурологии (В.В. Воробьёв), коммуникативного образования (Е.И. Пассов) и модель педагогической интеграции технологий TPACK (П. Мишра, М. Кёлер). Под интеграцией понимается строго выстроенная дидактическая последовательность этапов («сбор объектов — классификация — пространственная визуализация — языковая практика — социокультурная интерпретация — проектный продукт»), где городской визуально-текстовый массив выступает источником эмпирических данных, а цифровые сервисы обеспечивают их отбор, маркировку, картографирование, интерактивную тренировку и презентацию. В исследовании применен комплекс методов: анализ научно-педагогической литературы, констатирующий и формирующий эксперимент, анкетирование, метод структурированного наблюдения и контент-анализ учебных проектов. Эмпирическую основу составил систематизированный корпус из 85 уникальных объектов языкового ландшафта Алматы. Апробация проводилась в 2024/2025 учебном году на базе общеобразовательной школы; выборку составили 46 учащихся 10-х классов: группа 1 (n = 22) объединила школьников, изучавших русский язык как родной, группа 2 (n = 24) — изучавших его как второй язык. В обеих группах выявлен статистически значимый прирост средних баллов по 100-балльному лексико-грамматическому тесту: с 68,4 ± 7,9 до 79,6 ± 6,8 в группе 1 и с 64,9 ± 8,5 до 74,8 ± 7,3 в группе 2 (парный t-критерий, $p < 0,001$). Межгрупповое сопоставление посттестовых показателей по U-критерию Манна–Уитни не показало статистически значимых расхождений ($U = 201,5$; $p = 0,08$), свидетельствуя о равной результативности модели. Постэкспериментальный опрос подтвердил рост учебной мотивации у 84,8 % школьников и высокую оценку удобства платформ (89,1 %). Структурированное наблюдение зафиксировало активизацию речевой инициативы при групповом взаимодействии. Полученные данные подтверждают методическую продуктивность интеграции городской среды и технологий, а отсутствие контрольной группы определяет направления дальнейшего расширения выборки.

Ключевые слова: языковой ландшафт, цифровые технологии, обучение русскому языку, старшеклассники, модель TPACK.

Введение

Мегаполисы постсоветского пространства характеризуются сложной языковой структурой: государственный язык сосуществует с языками межэтнического общения и глобальными языками экономики, туризма и цифровых сервисов. В Казахстане после обретения независимости казахский язык закреплён в статусе государственного, тогда как русский сохраняет статус языка межнационального общения. По данным Министерства образования, в 2024 г. в стране действовало 6950 школ, из них 3606 реализовывали обучение на казахском и русском языках, а 1121 — только на русском [1]. Несмотря на рост доли казахоязычных школ, в крупных городах, таких как Алматы и Астана, русскоязычная образовательная траектория остаётся востребованной: в 2023 г. 56 % выпускников Алматы выбрали сдачу Единого национального тестирования на русском языке [1]. Указанные параметры образовательного контекста усиливают актуальность поиска методических решений, позволяющих связывать обучение русскому языку с реальной социокультурной средой мегаполиса.

* Автор-корреспондент. E-mail: uzhana1@yandex.com

Понятие «языковой ландшафт» описывает совокупность письменных текстов в публичном пространстве — вывесок, рекламных щитов, объявлений, указателей и иных визуально-текстовых объектов. Исследователи проекта Lingscape подчёркивают, что «написанное слово присутствует всюду; вывески разных видов формируют языковой ландшафт места или сообщества» [2]. Разработка citizen science-платформы Lingscape позволяет пользователям фиксировать объекты городской письменности и размещать их на интерактивной карте, документируя языковое разнообразие и его динамику [2]. Концепция языкового ландшафта как индикатора статуса языков и носителя коллективной идентичности была сформулирована Ландри и Буришем [3]; исследователи выделили информационную и символическую функции и показали роль визуального текста в формировании этнолингвистической идентичности. В отечественной науке идея языкового ландшафта соотносится с понятием языковой личности [4; 29] и с лингвокультурологическим подходом [5; 45], где язык рассматривается как инструмент освоения культуры, пространства и социальных практик. Коммуникативная методика Е.И. Пассова, предполагающая обучение в условиях моделируемой речевой ситуации [6; 52], усиливает значимость работы с аутентичным городским текстом как с учебным материалом, включённым в реальную городскую коммуникацию.

В последние годы Казахстан активно внедряет цифровые технологии в образование [7]. В 2025 г. Министерство образования и Министерство цифрового развития утвердили национальные стандарты по использованию искусственного интеллекта (AI) в обучении, предусматривающие создание цифровых учебников, развитие AI-грамотности и трёхуровневую систему повышения квалификации педагогов [8]. Параллельно отечественные исследователи выделяют этапы развития цифровой лингводидактики — от мультимедийных методов конца XX в. до системного переосмысления образовательных практик после 2020 г., где ключевым условием становится цифровая компетенция учителя [9-10]. Разрабатываются технологии виртуальной и дополненной реальности (VR/AR), способствующие повышению учебной мотивации и развитию коммуникативных навыков [11]; расширяется спектр цифровых инструментов (Padlet, Wordwall, Quizlet, LearningApps и др.), позволяющих создавать интерактивные задания, конструировать визуальные опоры и организовывать совместную работу [12-13]. Исследования мобильного обучения показывают, что приложения подразделяются на образовательные, аутентичные и инструментальные и могут поддерживать развитие лексико-грамматических навыков в условиях смешанного и самостоятельного обучения [14].

Несмотря на активное внедрение технологий, лингводидактический потенциал языкового ландшафта мегаполиса в сочетании с цифровыми инструментами остаётся недостаточно описанным в части методической «интеграции», то есть процедурного соединения аутентичного городского материала и цифровых средств в единую модель обучения (этапы работы, дидактические функции компонентов и ожидаемые измеримые эффекты). Настоящая работа ставит целью разработать структуру урока по теме «Алматы — туристический центр», опираясь на данные языкового ландшафта и цифровые ресурсы, а также проверить результативность такого подхода для развития коммуникативных и культурных компетенций старшеклассников. Научная новизна заключается в синтезе социолингвистических и лингводидактических подходов, опоре на концепции языковой личности и лингвокультурологии [4; 29], [5; 45], а также в методически целенаправленном использовании в школьной практике инструментов VR/AR и мобильных приложений как средств анализа, визуализации и учебной интерпретации аутентичных городских текстов.

Обзор литературы

Языковой ландшафт мегаполиса

Термин «языковой ландшафт» был введён Ландри и Буришем [3], которые рассматривали письменное пространство как индикатор этнолингвистической жизнеспособности и как ресурс символической репрезентации языков в публичной среде. В последующих исследованиях подчёркивается, что языковой ландшафт выполняет не только информационную, но и идентификационную функцию: через видимость/невидимость языков фиксируются приоритеты власти, бизнеса и городских сообществ. Эмпирические данные, полученные на материале Алматы и Тампере, показали, что казахский язык присутствует на 82,4 % вывесок, русский — на 76,5 %; при наличии двух языков казахский обычно располагается выше, что отражает его официальный статус [15]. В историческом плане двуязычие Алматы объясняется демографическим балансом: в 1939 г. русские составляли 40,2 % населения, тогда как казахи — 38 % [15]. Эти параметры важны для лингводидактики, поскольку позволяют ин-

терпретировать городскую письменность не как «фон», а как материал, содержащий социокультурные значения, актуальные для обучения в многоязычной среде.

Наряду с закреплением статусных функций языков, современный мегаполис демонстрирует и рыночную динамику языкового выбора. Отмечается коммерциализация урбанонимического пространства: названия жилых комплексов и торговых объектов нередко ориентированы на западную аудиторию, что приводит к вестернизации и ослаблению национальных мотивов в топонимии [16]. В методическом плане это задаёт продуктивное поле задач: школьники могут анализировать конкуренцию языков и брендов, осмыслять прагматику названий и соотносить языковую форму с коммуникативной целью текста.

Цифровизация и лингводидактика

Национальные стандарты по внедрению AI в образование предусматривают разработку цифровых учебников и создание системы подготовки педагогов [8]. В исследованиях по цифровой лингводидактике выделяются этапы: интерактивные и мультимедийные технологии 1990-х, дистанционное обучение 2000-х, развитие цифрового контента 2010-х и системная трансформация после 2020 г., когда в фокусе оказываются цифровая компетенция учителя и интеграция сквозных технологий [9]. Тем самым цифровизация рассматривается не как набор отдельных инструментов, а как переход к иной логике проектирования урока и оценивания результатов.

Работы о VR/AR в обучении русскому языку как иностранному показывают, что использование виртуальных сценариев и заданий повышает мотивацию и поддерживает формирование коммуникативной компетенции [11]. В прикладном плане это связано с эффектом «погружения» в ситуацию общения и возможностью имитировать культурно маркированные контексты. Классификация цифровых инструментов (Метелькова и др., 2021) включает платформы Padlet, Wordwall, Mind-map Coggle, Quizlet, LearningApps, StudyStack и др., позволяющие создавать облака слов, интерактивные задания и визуальные опоры [12]. По данным опросов, наиболее популярными среди преподавателей инструментами выступают Quizlet, Kahoot, LearningApps, Padlet, YouTube и генераторы QR-кодов [12], что подтверждает востребованность сервисов быстрых практик и формативного оценивания.

Мобильные технологии занимают особое место: В. Загуменикова [14] делит приложения на образовательные (предлагающие готовый контент), аутентичные (материал на базе реальной речи) и инструментальные (позволяющие учителю создавать собственные задания). Автор подчёркивает, что мобильные приложения развивают лексико-грамматические навыки и поддерживают организацию обучения как в классе, так и дистанционно, обеспечивая гибкость и индивидуализацию образовательной траектории.

Исследования образовательной политики Казахстана выявляют необходимость комплексного подхода к языковому образованию. Д. Сулейменова и М. Аканова анализируют тенденции языкового смещения и показывают, что русский язык остаётся важным средством межнационального общения [1]. П. Елюбаева и соавт. подчёркивают роль профессионального развития учителей и обеспеченности школ цифровыми ресурсами как условия устойчивого развития языкового образования [17]. Социолингвистические исследования двуязычия свидетельствуют о позитивном отношении населения к казахско-английскому двуязычию и отмечают, что цифровые платформы помогают поддерживать оба языка [18]. Международные организации (UNESCO, 2023) акцентируют значимость цифровой грамотности и медиаграмотности для устойчивого развития образования [19]; исследования по медиаграмотности в Казахстане также указывают на необходимость развития критического мышления и навыков работы с информацией [20]. В работах об иммерсивных технологиях обучения русскому как второму языку подчёркивается, что VR/AR создают эффект присутствия в речевой ситуации и помогают снижать языковой барьер [21-22]. Современные методики использования цифровых технологий (например, интеграция казахского языка с технологией и педагогикой [23] или инновационные пути преподавания русского языка в эпоху AI [24]) расширяют возможности мотивации и индивидуализации обучения, но требуют методически чёткой увязки с учебными целями и критериями оценивания.

Лингводидактический потенциал языкового ландшафта

Интеграция языкового ландшафта в уроки позволяет расширить спектр учебных материалов за счёт аутентичных городских текстов и повысить практико-ориентированность обучения. Ж. Уразбаева подчёркивает, что текстоведение и диалог культур выступают основой формирования языковой личности; при этом в интегрированных уроках необходимо соединять элементы культурного диалога с цифровыми ресурсами [25]. В её работе предложена типология билингвизма (рецептивный, репродуктивный, продуктивный) и соответствующие методические приёмы: для рецептивного

билингвизма — упражнения на понимание смысловых связей, для репродуктивного — тренировки произношения и перевод, для продуктивного — проектная деятельность [26; 120]. Эти положения методически значимы, поскольку позволяют соотнести тип речевых действий учащихся с форматом заданий при работе с городским текстом.

Коммуникативная методика Е.И. Пассова [6; 52] ориентирует обучение на моделирование речевой ситуации и целесообразный выбор языковых средств; сочетание работы с реальным городским текстом и цифровыми инструментами соответствует данному принципу. Исходя из концепции языковой личности Ю.Н. Караулова [4; 29] и лингвокультурологического подхода В.В. Воробьёва [5; 45], языковой ландшафт может рассматриваться как средство формирования культурной идентичности и интеркультурной чувствительности. Вместе с тем анализ публикаций показывает, что в существующих работах чаще описываются либо социолингвистические параметры языкового ландшафта, либо отдельные цифровые практики, тогда как механизм их методической интеграции (этапность, функции компонентов, индикаторы результата) нередко остаётся недостаточно формализованным. Следовательно, теоретические основания и результаты предыдущих исследований позволяют предположить продуктивность синтеза языкового ландшафта и цифровых технологий, однако требуют уточнения модели «сшивания» и измеримых критериев её результативности применительно к обучению старшеклассников.

Материалы и методы

Исследование проводилось в 2024-2025 гг. в одной из школ города Алматы. В эксперименте участвовали 46 учащихся 10-х классов, распределённые на две группы в зависимости от исходного статуса владения русским языком: 22 человека изучали русский язык как родной (группа 1), а 24 — как второй язык (группа 2). Цель заключалась в проверке гипотезы о том, что интеграция языкового ландшафта Алматы и цифровых технологий (в виде единой последовательности этапов «сбор — анализ — визуализация — языковое действие — измерение результата») способствует повышению учебной мотивации и улучшению показателей владения русским языком у старшеклассников.

Для обеспечения сопоставимости условий исследования до начала апробации был проведён входной диагностический срез, включавший тест на лексико-грамматические навыки и анкету мотивации. Входные данные использовались для фиксации стартового уровня и дальнейшего корректного сопоставления динамики показателей в группах. В качестве контрольных переменных учитывались: возраст учащихся (10-й класс), единая учебная тема («Алматы — туристический центр»), сопоставимый объём учебного времени, одинаковые инструкции к заданиям и единые условия проведения тестирования (время, формат, критерии оценивания). Дополнительно контролировалась организационная среда обучения (одна школа и единая образовательная программа), что позволило минимизировать влияние внешних факторов и интерпретировать изменения результатов прежде всего в связи с применением предлагаемой методической модели.

1. Анализ языкового ландшафта Алматы

На первом этапе учащиеся познакомились с понятиями «языковой ландшафт» и «туристический центр». С помощью приложения Lingscape они собрали 50 фотографий вывесок, уличных указателей и рекламных объявлений в Алматы. Дополнительно в ходе дальнейших заданий и проектной работы (Padlet-галерея, интерактивные карты, подборки для AR-карточек) был сформирован расширенный учебный корпус, включивший около 85 уникальных фото/объектов языкового ландшафта, исключая повторные фиксации одного и того же объекта.

Материал классифицировался по категориям: топонимы (названия улиц, парков, объектов), эргонимы (названия кафе, магазинов, организаций), указатели и рекламные тексты. Для каждого объекта фиксировались языки и их сочетания, взаимное расположение языковых кодов (верхняя/нижняя позиция), наличие коммерческих и брендовых элементов. Полученные данные соотносятся с результатами исследований языкового ландшафта Алматы: казахский язык присутствует на 82,4 % вывесок, а русский — на 76,5 %; при этом казахский чаще располагается на верхней позиции [15]. Учащиеся обсуждали исторический контекст, включая данные о демографическом составе города, и выделяли элементы вестернизации в современном урбанонимическом пространстве [16].

2. Педагогический эксперимент (интеграционная модель)

На втором этапе была разработана серия уроков по теме «Алматы — туристический центр», построенная как интеграционная модель, где языковой ландшафт выступал источником аутентичных

учебных данных, а цифровые инструменты обеспечивали их отбор, визуализацию, совместную интерпретацию и оформление учебного продукта.

Интерактивная карта. С помощью сервисов Google Maps и Padlet была создана карта Алматы с отмеченными туристическими объектами (парк Кок-Тобе, Зелёный базар, Центральная мечеть, площадь Республики, горнолыжный курорт «Шымбулак») (см. рис. 1). Каждый объект сопровождался краткой историко-культурной справкой и фотографией. При описании города учитывались данные ресурса Advantour, где Алматы названа крупнейшим городом Казахстана, расположенным у подножия Заилийского Алатау и известным обилием парков [27].

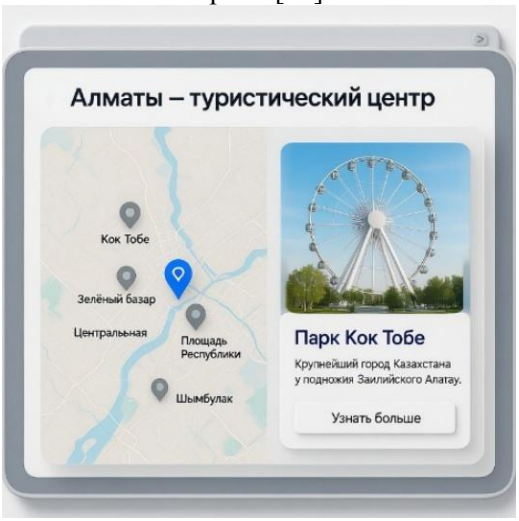

Рисунок 1 — Интерактивная карта

Дополненная реальность и VR (см. рис. 2). Для ряда объектов (парк 28 гвардейцев-панфиловцев, канатная дорога на Кок-Тобе) были подготовлены карточки с QR-кодами, открывающими AR-сценарии (3D-модели и видеоролики). Использовалась бесплатная платформа AR LOOP. Методическое решение опиралось на исследования, согласно которым VR/AR-технологии усиливают визуализацию учебного материала и поддерживают формирование коммуникативной компетенции [11], [21-22].

Рисунок 2 — Дополненная реальность и VR

Цифровые задания. Для закрепления лексики и грамматики применялись Quizlet, LearningApps, Wordwall и Padlet. Эти инструменты входят в перечень наиболее популярных у преподавателей иностранных языков и позволяют индивидуализировать обучение, расширять формат практики и повышать мотивацию [12]. Лексико-грамматический материал отбирался из собранных объектов языкового ландшафта и включал топонимы, эргонимы, культурно маркированные единицы, а также модели согласования и управления, типичные для туристического дискурса.

Проектная работа. Учащиеся выполняли групповые мини-проекты «История названий улиц», «Современные кафе и бренды», «Многоязычные вывески». Проектная деятельность опиралась на типологию билингвизма Ж. Уразбаевой [26; 120] и предполагала использование собранных городских текстов, интерактивной карты и AR-инструментов для подготовки итогового продукта (маршрут/описание/анализ с примерами).

3. Методы оценки

Эффективность программы оценивалась на основе совокупности количественных и качественных данных.

Тестирование лексико-грамматических навыков. До и после эксперимента проводился тест, включавший задания на понимание и интерпретацию текстов из реального языкового ландшафта, а также на корректное употребление топонимов и эргонимов в контексте.

Анкетирование. Учащиеся оценивали интерес к урокам, удобство цифровых инструментов и восприятие языкового ландшафта как учебного ресурса.

Наблюдение. Фиксировались учебная активность, характер взаимодействия в группах и коммуникативная насыщенность урока (участие в обсуждениях, аргументация, количество реплик).

Для обеспечения методологической прозрачности и воспроизводимости исследования интеграция языкового ландшафта и цифровых технологий представлена в виде структурированной модели, отражающей последовательность учебных действий, дидактические функции каждого компонента и соответствующие измеримые показатели. Такая формализация позволяет рассматривать предложенный подход не только как описательный сценарий урока, но и как операционализированную педагогическую технологию, где каждый этап связан с конкретным учебным результатом и инструментами его фиксации. Интеграционная логика модели представлена в таблице 1.

Таблица 1

Интеграционная модель урока: этапы, дидактические функции и измеримые показатели

Этап интеграции	Дидактическая функция языкового ландшафта	Цифровой инструмент	Измеримый показатель (что фиксируем)
1. Сбор объектов	Формирование корпуса аутентичных городских текстов (вывески, топонимы, указатели)	Lingscape + фотосъёмка/скриншоты	число уникальных объектов (≈85), полнота фиксации, тематическая релевантность
2. Классификация и разметка	Осмысление языковой структуры (KZ/RU/EN), жанра и функции текста	Padlet (галерея) / таблица кодирования	корректность классификации, качество комментариев, частота аргументированных объяснений
3. Визуализация в городской географии	Связь языка с пространством и туристическим маршрутом (урбанистический контекст)	Google Maps/My Maps, 2GIS	качество интерактивной карты (рубрика), логика маршрута, точность описаний
4. Языковая практика на материале корпуса	Лексико-грамматическая тренировка на аутентичных единицах (топонимы/эргонимы)	Quizlet, Wordwall, LearningApps	результат теста до/после, типичные ошибки, прирост по заданиям на топонимы/эргонимы
5. Интерпретация и диалог культур	Обсуждение языковой политики/коммерциализации/многоязычия	мини-дебаты + Padlet/карта как опора	индикаторы интеркультурной компетенции (аргументация, корректность, уважительный регистр)
6. Проектный продукт	Превращение анализа в коммуникативно значимый результат	QR-коды + AR LOOP + карта/презентация	качество проекта (рубрика), цифровая компетентность, медиаграмотность

*Примечание: составлено автором

Представленная модель демонстрирует, что педагогический эффект достигается за счёт поэтапного «сшивания» аутентичного городского материала и цифровых средств обучения: языковой ландшафт обеспечивает содержательную основу заданий, тогда как цифровые инструменты выполняют функции отбора, визуализации, совместной интерпретации и представления результатов. Такая структура позволяет не только организовать учебную деятельность, но и задать систему наблюдаемых индикаторов, обеспечивающих сопоставимость данных и возможность переноса модели в другие образовательные контексты. В дальнейшем именно эта логика этапности использовалась при интерпретации результатов педагогического эксперимента.

Результаты

Для проверки эффективности интеграционной модели были проанализированы результаты лексико-грамматического тестирования до и после эксперимента в обеих группах. Оценивание проводилось по 100-балльной шкале (Табл. 2).

Таблица 2

Описательные статистики

Группа	До (M ± SD)	После (M ± SD)	Прирост
Группа 1 (n=22)	68,4 ± 7,9	79,6 ± 6,8	+11,2
Группа 2 (n=24)	64,9 ± 8,5	74,8 ± 7,3	+9,9

Результаты демонстрируют положительную динамику в обеих группах, при этом более выраженный прирост наблюдается в группе учащихся, изучающих русский как родной.

Проверка статистической значимости

Внутригрупповой анализ показал статистически значимое улучшение результатов:

– Группа 1: $t = 6,12$; $p < 0,001$
– Группа 2: $t = 5,48$; $p < 0,001$

Сравнение посттестовых результатов между группами с использованием U-критерия Манна–Уитни выявило умеренные различия, не достигающие высокой статистической значимости:

– $U = 201,5$; $p = 0,08$

Полученные данные свидетельствуют о том, что внедрение интеграционной модели сопровождалось статистически значимым ростом показателей в обеих группах, что позволяет интерпретировать выявленную динамику как эффект использования языкового ландшафта и цифровых технологий в обучении.

Обсуждение

Полученные данные в целом свидетельствуют о продуктивности предлагаемого подхода и поддерживают рабочую гипотезу о том, что интеграция языкового ландшафта мегаполиса и цифровых технологий усиливает практико-ориентированность обучения русскому языку. Существенно, что интеграция в данном исследовании проявляется не как параллельное использование «городских текстов» и электронных сервисов, а как последовательная педагогическая связка: языковой ландшафт задаёт аутентичный корпус учебных данных (вывески, топонимы, эргонимы), а цифровые инструменты обеспечивают их сбор, визуализацию, совместную интерпретацию и оформление учебного продукта. Такая логика позволяет переносить фокус с репродуктивного усвоения материала на исследовательские действия учащихся (наблюдение, классификация, аргументация), что согласуется с современными требованиями к функциональной грамотности и деятельностному формату обучения.

Интерпретация городских текстов — вывесок, указателей, топонимов — показала значимость языкового ландшафта как дидактического ресурса для формирования социокультурной компетенции: учащиеся обсуждали языковую политику, коммерциализацию и полилингвизм, соотнося языковой выбор с адресатом и культурной символикой публичного пространства. Данный результат особенно релевантен для казахстанского контекста: несмотря на рост доли казахоязычных школ, мегаполисы сохраняют высокий спрос на русскоязычное образование, а русский язык продолжает оставаться актуальным в городской коммуникации [1]. Следовательно, обучение русскому языку в старшей школе требует методик, которые соединяют языковую практику с реальными социокультурными сценариями мегаполиса, что обеспечивает не только языковую, но и гражданско-культурную рефлексию.

Синергия с цифровыми технологиями расширяет организационные возможности обучения: поддерживает самостоятельную работу, проектный формат и коллективную интерпретацию данных, что соответствует национальным стандартам, ориентирующим образовательные учреждения на внедрение AI и цифровых средств как дополнения к деятельности учителя, а не как её замены [8]. В то же время применение цифровых инструментов требует учёта ограничений: уровня технической оснащённости школы, устойчивости доступа к интернет-ресурсам, а также готовности педагогов к проектированию заданий и управлению цифровой активностью обучающихся. В этом смысле цифровые ресурсы выступают не «универсальным решением», а средством расширения образовательного пространства, позволяющим целенаправленно развивать критическое мышление и медиаграмотность

(отбор и интерпретация визуально-текстовых данных, корректные подписи, осмысленное использование источников) [12], [19-20].

Таким образом, обсуждение результатов позволяет уточнить практическую значимость предложенной модели: интеграция языкового ландшафта и цифровых технологий обеспечивает аутентичность учебного материала, усиление исследовательской деятельности и повышение вовлечённости старшеклассников при условии методической регламентации этапов работы и обеспечения цифровой инфраструктуры. Перспективы дальнейшего исследования связаны с уточнением критериев оценивания компетенций и расширением эмпирической базы для более строгой статистической проверки эффектов в разных типах школ и языковых профилях обучающихся.

Выводы и перспективы

Методический потенциал. Языковой ландшафт мегаполиса представляет собой воспроизводимый дидактический ресурс, поскольку включает аутентичные городские тексты (вывески, топонимы, эргонимы, туристические указатели), отражающие многоязычие и культурную стратификацию городской среды. Его целенаправленное включение в уроки по теме «Алматы — туристический центр» позволяет расширить учебный корпус, усилить практико-ориентированность заданий и поддержать развитие лексико-грамматических навыков и социокультурной рефлексии учащихся.

Цифровая синергия. Интерактивные карты, AR/VR-сценарии и мобильные приложения выступают не дополнительными «эффектами», а инструментами учебной обработки материала языкового ландшафта: они обеспечивают сбор и визуализацию объектов, совместное обсуждение и проектирование маршрутов, а также представление результатов в виде цифрового продукта. Такая организация деятельности повышает вовлечённость обучающихся и создаёт условия для развития цифровой грамотности (операциональных навыков работы с сервисами), цифровой компетентности (создание и защита цифрового учебного продукта) и медиаграмотности (критическая работа с визуально-текстовыми данными).

Результативность и ограничения. Итоги педагогической апробации демонстрируют положительную динамику мотивационных показателей и результатов лексико-грамматического тестирования в обеих группах, что позволяет рассматривать предложенную модель как перспективную для старшей школы. Вместе с тем перенос модели в другие образовательные условия требует соблюдения организационных предпосылок: доступности цифровой инфраструктуры, устойчивого интернет-соединения, а также методической готовности педагога к проектированию этапов интеграции и к использованию единых критериев оценивания.

Перспективы дальнейших исследований. Дальнейшая работа целесообразна по следующим направлениям: (1) расширение эмпирической базы и апробация модели в других городах (Астана, Шымкент) с учётом различий языкового ландшафта; (2) уточнение системы индикаторов и инструментов диагностики (анкета, рубрики оценивания учебных продуктов, статистическая проверка различий); (3) анализ влияния коммерциализации и брендирования на городскую топонимию и на формирование интеркультурных установок учащихся; (4) разработка методических рекомендаций для учителей по созданию учебных корпусов языкового ландшафта и их интеграции с цифровыми ресурсами в тематических модулях по страноведению и урбанистической культуре.

Практическим результатом исследования является воспроизводимый сценарий тематического модуля «Алматы — туристический центр», включающий (а) алгоритм формирования учебного корпуса языкового ландшафта (≈85 объектов), (б) модель урока с этапами «сбор — классификация — визуализация — языковая практика — проект», (в) набор цифровых инструментов (Lingscape, Padlet, интерактивные карты, Quizlet/Wordwall/LearningApps, AR LOOP) и (г) систему оценивания (тест до/после, анкета мотивации, рубрика проекта). Данный комплект позволяет учителю реализовать модуль в формате 2–4 уроков и масштабировать его на другие темы городской культуры при сохранении диагностируемых показателей.

Вклад авторов

Мусабекова У.Е. — концептуализация исследования (Conceptualization), научное руководство (Supervision), валидация методической модели (Validation), доработка первоначального проекта статьи (Writing – review & editing).

Уразбаева Ж.А. — разработка методологии (Methodology), проведение педагогического эксперимента и сбор данных языкового ландшафта (Investigation), визуализация картографических материалов (Visualization), подготовка исходного текста рукописи (Writing – original draft).

Ибраев Г.У. — математико-статистическая обработка данных тестирования (Formal analysis), контент-анализ учебных продуктов учащихся (Data curation), методологическая верификация критериев оценки (Methodology), критическое рецензирование и редактирование текста (Writing – review & editing).

Список литературы

1 Suleimenova D. The trends of language shift in education in Kazakhstan / D. Suleimenova, M. Akanova // Eurasian Research Institute. — 2024. — No. 4. — P. 12–18.

2 Lingscape. Citizen science meets linguistic landscaping. — 2025. — [Electronic resource]. — Access mode: https://lingscape.app (date of request: 11.12.2025).

3 Landry R. Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study / R. Landry, R. Bourhis // Journal of Language and Social Psychology. — 1997. — Vol. 16, No. 1. — P. 23–49. https://doi.org/10.1177/0261927X970161002

4 Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. — М.: Наука, 1987. — 264 с.

5 Воробьёв В.В. Лингвокультурология / В.В. Воробьёв. — М.: Изд-во РУДН, 1997. — 331 с.

6 Пассов Е.И. Коммуникативное иноязычное образование / Е.И. Пассов. — М.: Просвещение, 2000. — 184 с.

7 Tanskanen P. Language landscape of the cities of Tampere and Almaty / P. Tanskanen. — Tampere: Tampere University Press, 2025. — 210 p.

8 Rysbergen K.K. Problems of Commercialisation and Commercial Nomination of the Urbanonymic Landscape of Almaty / K.K. Rysbergen, D.M. Pashan, Didar A. Sadyk // RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics. — 2024. — Vol. 15, No. 2. — P. 520–543.

9 Omirgazy D. Kazakhstan establishes national standards for artificial intelligence in education / D. Omirgazy // The Astana Times. — 2025. — September 18.

10 Фейзер Ж.И. Этапы развития цифровой лингводидактики русского языка как иностранного / Ж.И. Фейзер, Т.А. Дьякова // Русистика. — 2023. — Т. 21, № 2. — С. 196–211. https://doi.org/10.22363/2618-8163-2023-21-2-196-211

11 Писарь Н.В. Технологии виртуальной и дополненной реальности как инструмент обучения коммуникации на русском языке / Н.В. Писарь // Преподаватель XXI век. — 2023. — № 3. — С. 212–222.

12 Метелькова Л.А. Использование цифровых инструментов в иноязычной подготовке обучающихся / Л.А. Метелькова, Е.Г. Хрисанова, Е.В. Фролова // Казанский педагогический журнал. — 2021. — № 3. — С. 20–31.

13 Загумennикова Н.В. Мобильное обучение в преподавании русского языка как иностранного: классификация, обзор возможностей мобильных приложений / Н.В. Загуменникова // Вестник ПНИПУ. Проблемы языкознания и педагогики. — 2022. — № 4. — С. 109–120. https://doi.org/10.15593/2224-9389/2022.4.10

14 Уразбаева Ж. Диалог культур в образовательном процессе / Ж. Уразбаева. — Караганда: Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, 2024. — 156 с.

15 KISI. Reforming the education system for the digital economy. — Astana: Kazakhstan Institute for Strategic Studies, 2024. — 45 p.

16 Yelubayeva P. Addressing language education challenges in Kazakhstan for sustainable development / P. Yelubayeva, A. Khamidova, G. Berkinbayeva, R. Avakova // European Journal of Language Policy. — 2025. — Vol. 17, No. 1. — P. 65–96.

17 Tlepbergen D. Kazakh–English Bilingualism in Kazakhstan: Public Attitudes and Language Practices / D. Tlepbergen, A. Akzhigitova, A. Zabrodskaja // Languages. — 2025. — Vol. 10, No. 5. — Art. 102. https://doi.org/10.3390/languages10050102

18 UNESCO. Digital learning and transformation of education. — Paris: UNESCO, 2023. — 88 p.

19 Yurov V. Virtual reality for language learning: preliminary soft touch / V. Yurov, E. Ivanova // Educational Technology & Society. — 2022. — Vol. 25, No. 4. — P. 102–115.

20 Idrisova D. Immersive Technology in Teaching Russian as a Second Language / D. Idrisova, L. Mukhanova // Global Research Journal. — 2023. — Vol. 5, No. 2. — P. 34–42.

21 Петров С.А. Инновационные методы использования цифровых образовательных технологий на уроках русского языка / С.А. Петров // Современные образовательные технологии. — 2020. — № 4. — С. 12–19.

22 Abilbekova A. Integration of the Kazakh language with technology, pedagogy / A. Abilbekova // ERIC Document Reproduction Service. — 2024. — ED612345.

23 Medoyeva L. Media literacy in Kazakhstan: educators' perspectives and policy implications / L. Medoyeva, G. Bekhozhina // Journal of Curriculum Studies. — 2023. — Vol. 55, No. 3. — P. 280–295.

24 Kim S. Digital transformation in foreign language learning / S. Kim, J. Lee // International Journal of Research in Social Science. — 2023. — Vol. 13, No. 1. — P. 44–58.

25 Zhang X. Innovative pathways for Russian language teaching in the AI era / X. Zhang, H. Liu // ACM Digital Library: International Conference on Education and AI. — 2024. — P. 112–118.

26 Advantour. Алматы — туристический центр. — 2025. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.advantour.com/ru/kazakhstan/almaty.htm (дата обращения: 11.12.2025).

27 IQ Media. Языковой ландшафт: картотека. — Алматы: IQ Media, 2021. — 120 с.

У.Е. Мусабекова, Ж.А. Уразбаева, Г.У. Ибраев

Мегаполистің тілдік ландшафты мен цифрлық технологияларды жоғары сынып оқушыларына орыс тілін оқытуда интеграциялау: «Алматы — туристік орталық» тақырыбы негізінде

Мақалада «Алматы — туристік орталық» тақырыптық модулі негізінде мегаполистің тілдік ландшафты мен цифрлық білім беру технологияларын жоғары сынып оқушыларына орыс тілін оқыту үдерісіне кіріктіру әдістемесі қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі мектептегі тілдік білім мазмұнын қаланың шынайы көптілді коммуникативтік ортасымен байланыстыру және білім алушылардың танымдық уәжін қалыптастыру қажеттілігімен айқындалады. Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізін тілдік ландшафт теориясы (Р. Ландри, Р. Бурис), тілдік тұлға (Ю.Н. Караулов), лингвомәдениеттану (В.В. Воробьёв), қатысымдық білім беру (Е.И. Пассов) тұжырымдамалары және технологиялық-педагогикалық пәндік білімнің TPACK моделі (П. Мишра, М. Кёлер) құрайды. Интеграция аутенттік қалалық мәтіндер эмпирикалық деректер көзі, ал цифрлық құралдар оларды жүйелеу, картаға түсіру және талдау құралы қызметін атқаратын жүйелі дидактикалық кезеңдер («нысандарды жинау — жіктеу — кеңістіктік визуализация — тілдік тәжірибе — әлеуметтік-мәдени түсіндіру — жобалық өнім») тізбегі ретінде қарастырылады. Зерттеуде ғылыми әдебиеттерді талдау, педагогикалық эксперимент, сауалнама, бақылау және жобаларды талдау әдістері қолданылды. Эмпирикалық базаны Алматының тілдік ландшафтының 85 бірегей нысаны құрады. Апробация 2024/2025 оқу жылында 10-сыныптың 46 оқушысы арасында жүргізілді: 1-топқа орыс тілін ана тілі (L1) ретінде оқыған 22 оқушы, 2-топқа оны екінші тіл (L2) ретінде оқыған 24 оқушы енгізілді. Екі топта да 100 балдық лексика-грамматикалық тест нәтижелерінің статистикалық мәнді өсімі тіркелді: 1-топта 68,4 ± 7,9-дан 79,6 ± 6,8-ге дейін, 2-топта 64,9 ± 8,5-тен 74,8 ± 7,3 балға дейін (жұптық t-критерий, $p < 0,001$). Манн–Уитнидің U-критерийі бойынша топтар арасындағы посттестік айырмашылық статистикалық мәнділік деңгейіне жетпеді ($U = 201,5$; $p = 0,08$), бұл ұсынылған тәсілдің екі топ үшін де бірдей тиімділігін көрсетеді. Сауалнама оқушылардың 84,8 %-ында оқуға деген қызығушылықтың артқанын, ал 89,1 %-ы цифрлық сервистердің қолайлылығын оң бағалағанын дәлелдеді. Құрылымдалған бақылау жобаларды қорғау кезінде қатысымдық белсенділіктің күшейгенін және топонимдерді қолданудағы қателердің азайғанын көрсетті. Алынған мәліметтер ұсынылған интеграциялық модельдің әдістемелік өнімділігін растайды, ал бақылау тобының болмауы алдағы ізденістер бағытын айқындайды.

Кілт сөздер: тілдік ландшафт, цифрлық технологиялар, орыс тілін оқыту, жоғары сынып оқушылары, TPACK моделі.

U.E. Mussabekova, Zh.A. Urazbayeva, G.U. Ibrayev

Integrating the Linguistic Landscape of a Megapolis and Digital Technologies in Teaching Russian to High School Students: The Case of the Topic «Almaty as a Tourist Center»

The article examines the integration of the urban linguistic landscape and digital educational technologies in teaching Russian to high school students, using the module «Almaty as a Tourist Center». The study addresses the need to connect school language education with the authentic multilingual environment of the megapolis and maintain high learning motivation. The theoretical framework integrates sociolinguistic linguistic landscape theory (R. Landry, R. Bourhis), concepts of linguistic personality (Yu.N. Karaulov), linguoculturology (V.V. Vorobyev), communicative language education (Ye.I. Passov), and the TPACK framework (P. Mishra, M. Koehler). Integration is conceptualized as a pedagogical sequence of stages («collection — classification — visualization — language practice — interpretation — project»), in which authentic urban signage provides empirical data, while digital instruments enable data gathering, linguistic coding, cartographic visualization, interactive drill, and collaborative presentation. The empirical basis comprised a corpus of 85 unique linguistic landscape objects from Almaty. The pedagogical intervention was conducted during the 2024/2025 academic year with 46 Grade 10 students: Group 1 ($n = 22$) comprised students studying Russian as their first language (L1), and Group 2 ($n = 24$) included students studying it as a second language (L2). In both groups, a statistically significant increase in mean scores on a 100-point lexical-grammatical test was recorded: from 68.4 ± 7.9 to 79.6 ± 6.8 points in Group 1, and from 64.9 ± 8.5 to 74.8 ± 7.3 points in Group 2 (paired t-test, $p < 0.001$). Post-test between-group comparison via the Mann–Whitney U-test showed no statistically significant differences ($U = 201.5$; $p = 0.08$), confirming equal didactic efficacy

of the model across both linguistic profiles. Questionnaire results showed enhanced motivation in 84.8% of students and high usability ratings for digital platforms (89.1%). Structured observation and content analysis of project products demonstrated increased communicative activity and fewer grammatical errors in toponym usage. The findings validate the instructional value of integrating linguistic landscaping with digital tools. The lack of a control group frames the findings as an exploratory trial and defines directions for future research.

Keywords: linguistic landscape, digital technologies, teaching Russian, high school students, TPACK model.

References

1 Suleimenova, D., & Akanova, M. (2024). The trends of language shift in education in Kazakhstan. *Eurasian Research Bulletin*, (4), 12–18.

2 (2025). Lingscape. Citizen science meets linguistic landscaping. *lingscape.app*. Retrieved from https://lingscape.app

3 Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: An empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, *16*(1), 23–49. https://doi.org/10.1177/0261927X970161002

4 Karaulov, Yu.N. (1987). *Russkii yazyk i yazykovaia lichnost* [Russian language and linguistic personality]. Moscow: Nauka [in Russian].

5 Vorob'yev, V.V. (1997). *Lingvokulturologiia* [Linguoculturology]. Moscow: Izdatelstvo Rossiiskogo universiteta druzhby narodov [in Russian].

6 Passov, Ye. I. (2000). *Kommunikativnoe inoiazychnoe obrazovanie* [Communicative foreign-language education]. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].

7 Tanskanen, P. (2025). *Linguistic landscape of the cities Tampere and Almaty*. Tampere: Tampere University Press.

8 Rysbergen, K.K., Pashan, D.M., & Sadyk, D.A. (2024). Problems of Commercialisation and Commercial Nomination of the Urbanonymic Landscape of Almaty. *RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics*, *15*(2), 520–543. https://doi.org/10.22363/2313-2299-2024-15-2-520-543.

9 Omirgazy, D. (2025, September 18). Kazakhstan establishes national standards for artificial intelligence in education. *The Astana Times.*

10 Feizer, Zh.I., & Dyakova, T.A. (2023). Etapy razvitiia tsifrovoi lingvodidaktiki russkogo yazyka kak inostrannogo [Stages of development of digital linguodidactics of Russian as a foreign language]. *Rusistika — Russian Language Studies*, *21*(2), 196–211. https://doi.org/10.22363/2618-8163-2023-21-2-196-211

11 Pisar', N.V. (2023). Tekhnologii virtualnoi i dopolnennoi realnosti kak instrument obucheniia kommunikatsii na russkom yazyke [Virtual and augmented reality technologies as a tool for teaching communication in Russian]. *Prepodavatel XXI vek — Teacher of the 21st Century*, 3, 212–222 [in Russian].

12 Metelkova, L.A., Khrisanova, E.G., & Frolova, E.V. (2021). Ispolzovanie tsifrovykh instrumentov v inoyazychnoi podgotovke obuchaiushchikhsia [The use of digital tools in foreign language training of students]. *Kazanskii pedagogicheskii zhurnal — Kazan Pedagogical Journal*, 3, 20–31 [in Russian].

13 Zagumennikova, N.V. (2022). Mobilnoe obuchenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo: klassifikatsiia, obzor vozmozhnostei mobilnykh prilozhenii [Mobile learning in teaching Russian as a foreign language: classification and overview of mobile application capabilities]. *Vestnik PNIPU. Problemy yazykoznaniia i pedagogiki — PNRPU Linguistics and Pedagogy Bulletin*, 4, 109–120. https://doi.org/10.15593/2224-9389/2022.4.10

14 Urazbaeva, Zh. (2024). *Dialog kultur v obrazovatelnom protsesse* [Dialogue of cultures in the educational process]. Karaganda: Karaginskii universitet imeni Ye.A. Buketova [in Russian].

15 Kazakhstan Institute for Strategic Studies (KISI). (2024). *Reforming the education system for the digital economy*. Astana: KISI.

16 Yelubayeva, P., Khamidova, A., Berkinbayeva, G., & Avakova, R. (2025). Addressing language education challenges in Kazakhstan for sustainable development. *European Journal of Language Policy*, *17*(1), 65–96.

17 Tlepbergen, D., Akzhigitova, A., & Zabrodskaja, A. (2025). Kazakh–English bilingualism in Kazakhstan: Public attitudes and language practices. *Languages*, *10*(5), 102. https://doi.org/10.3390/languages10050102

18 UNESCO. (2023). *Digital learning and transformation of education*. Paris: UNESCO.

19 Yurov, V., & Ivanova, E. (2022). Virtual reality for language learning: Preliminary soft touch. *Educational Technology & Society*, *25*(4), 102–115.

20 Idrisova, D., & Mukhanova, L. (2023). Immersive technology in teaching Russian as a second language. *Global Research Journal*, *5*(2), 34–42.

21 Petrov, S.A. (2020). Innovatsionnye metody ispolzovaniia tsifrovykh obrazovatelnykh tekhnologii na urokakh russkogo yazyka [Innovattive methods of using digital educational technologies in Russian language lessons]. *Sovremennye obrazovatelnye tekhnologii — Modern Educational Technologies*, (4), 12–19 [in Russian].

22 Abilbekova, A. (2024). Integration of the Kazakh language with technology, pedagogy. *ERIC Document Reproduction Service*. ED612345.

23 Medoyeva, L., & Bekhozhina, G. (2023). Media literacy in Kazakhstan: Educators' perspectives and policy implications. *Journal of Curriculum Studies, 55*(3), 280–295.

24 Kim, S., & Lee, J. (2023). Digital transformation in foreign language learning. *International Journal of Research in Social Science, 13*(1), 44–58.

25 Zhang, X., & Liu, H. (2024). Innovative pathways for Russian language teaching in the AI era. *ACM Digital Library: International Conference on Education and AI*, 112–118.

26 Advantour. (2025). Almaty — turisticheskii tsentr [Almaty — tourist centre]. *www.advantour.com.* Retrieved from https://www.advantour.com/ru/kazakhstan/almaty.htm [in Russian].

27 IQ Media. (2021). *Yazykovoi landshaft: kartoteka* [Language landscape: card index]. Almaty: IQ Media [in Russian].

Information about the authors

Mussabekova, Ulzhan Esenovna — Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: u.mussabekova@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1333-8695

Urazbayeva, Zhanat Arystanbekovna (corresponding author) — 3rd year PhD student, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: uzhana1@yandex.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0006-9862-2394

Ibrayev, Gabdesh Ukenovich — Master, Senior Lecturer, Department of Russian Language and Literature named after G.A. Meiramov, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: 87009608772kz@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9776-7541

Article
UDC 16.01.07
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/42-49

Received: 12.01.2026
Accepted: 11.06.2026

G. Zhunussova*

KIMEP University, Almaty, Kazakhstan
(e-mail: g.zhunussova@kimep.kz)

Critical Discourse Analysis of British University Information Materials

The present study aims to examine how university information materials produced by British universities construct and reflect the changing social value of education within contemporary promotional culture. To achieve this, the study applies Critical Discourse Analysis (CDA) to a selection of university information texts. It explores how language is strategically employed to promote particular institutional identities, shape prospective students' expectations, and position higher education within an increasingly competitive market. Linguistic analysis indicates that the social value of education is being changed to something which can be offered as a commodity, thus leading to the consumerisation of education. The study demonstrates that university information materials function as ideologically charged texts in which university priorities are enacted through linguistic choices. The analysis reveals that education is discursively constructed through carefully chosen lexical, grammatical, and rhetorical strategies. At the lexical level, the materials are characterised by a high frequency of positively evaluative nouns and adjectives which present universities in an aspirational and persuasive manner. Furthermore, abstract nouns replaced concrete descriptions of pedagogical practice leading to a discourse of promise while providing limited detail about students' actual educational experiences. At the grammatical level, the analysis identified a key preference for nominalisation, particularly in references to learning, assessment, and institutional responsibility. These nominalised constructions obscure agency by removing teachers and students from the clause. As a result, complex educational practices are described as technical processes, thereby limiting the visibility of student effort, commitment, teacher involvement, and shared responsibility. Taken together, these results illustrate how promotional discourse reframes students as consumers and universities as providers of marketable experiences and outcomes. The study therefore highlights the importance of linguistically informed analysis in exposing the ideological assumptions embedded in apparently neutral university communications and showing how these linguistic features contribute to the broader marketisation and consumerisation of higher education.

Keywords: Critical discourse analysis, consumerisation of education, discursive practices, discourse and power relations, marketization of education.

Introduction

Recent changes in contemporary culture have influenced the social nature of language and its functioning in societies to the extent that a new field of studies has occupied its niche among disciplinary communities. This field, critical discourse analysis (CDA), aims to 'systematically explore opaque relationships between (a) discursive practices, events and texts, and (b) wider social and cultural structures, relations and processes' [1]. CDA offers a theoretical framework for examining texts of information materials as the socially situated embodiment of relations of power, ideology and institutional control. CDA considers discourse as constitutive and constituted and reflects social practices while simultaneously shaping them. This framework is widely used in political, media, legal, religious, and literary texts to examine how everyday narratives sustain dominance [2–10]. The existing social practices demonstrate how institutional discourse constructs the «ideal student» as resilient, and self-responsible, redefining education as an individual investment rather than a public good [5]; in this discourse, academic staff are seen as service providers accountable to performance indicators. Studies have also revealed how internationalisation discourse often privileges English-medium instruction, and global rankings, while obscuring issues of linguistic inequality and epistemic diversity [11–16].

University information materials can be considered as particularly important discursive spaces because they are found at the intersection of policy, marketing, and education. Programme descriptions and admission information translate abstract policies into accessible texts aimed at prospective students. These texts can blur boundaries between academic discourse and public communication, drawing on a promotional genre. The focus of the present paper is these complex relationships between social practice, ideology and power reflected in universities' information materials. The purpose is to analyse texts in the discourse of universi-

* Corresponding author's e-mail: *g.zhunussova@kimep.kz*

ties from the three-dimensional perspective developed by Fairclough [1]. According to Fairclough, instances of language use have three facets: «it is a spoken or written language *text*, it is *discourse practice* involving the production and interpretation of text and it is a piece of *social practice»* [1; 33]. The paper starts with the discussion of the analytical framework which is then applied in the analysis of university prospectuses.

Materials and methods

CDA examines how instances of language use and wider social practice are related. This explains the multidisciplinary approach of critical discourse analysts. Thus, CDA draws on a number of social sciences (sociology, anthropology, ethnography, cognitive psychology, philosophy of language) to investigate how language as a symbolic human interaction in its different forms (written, spoken, non-verbal) is socially shaped and also how it is shaping social practice. As a result of this analysis, it is important to take account of both representative and constitutive features to study language use.

In Fairclough's view while reading or writing our mind goes through three levels of understanding. First, it is the form and meanings (semantics) of a text. Fairclough defines a text as 'the written or spoken language produced in a discursive event' [1; 135]. By discursive event Fairclough means 'instance of language use, analyzed as text, discursive practice, social practice'. At the next level, we interpret what we have read and 'what inferences we are expected to make' [17; 3]. Fairclough terms this dimension *discourse practice* and adds that it also comprises the processes of text production. In other words, a writer and reader interact with each other through the text. Social practice which is the third level shows why the text is the way it is and asks the question 'What social and ideological forces underlie the text and discourse meanings?'.

This means that the text can indicate social relations of power in contemporary society. According to Fairclough the text and social practice are mediated by discourse practice, i.e. social practice directs processes of production and interpretation of the text, or discourse practice. Therefore questions of power and ideology arise at each of the three levels and while doing the discourse analysis within the given framework one should bear in mind the sociolinguistic context of contemporary language use which makes it necessary to touch upon distinctive features of contemporary culture.

Contemporary culture has been characterized as promotional or consumer culture [11]. As a result of shifts within the economy, social life has been reconstructed on a market basis. In Fairclough's view, promotional culture involves the extension of promotional communication across social domains, whereby discourse increasingly serves as a means of marketing goods, services, and organisations.

One of the consequences of 'generalisation of promotion' is that the 'genre of consumer advertising has been colonizing professional and public service orders of discourse' to the extent that many new partly promotional genres are generated such as the 'genre of contemporary university prospectuses' [1; 139]. Fairclough refers to the consumerisation of education while Mautner (2008) [18] uses the term 'the entrepreneurial university'. Thus the discourse of universities has undergone radical changes which will be illustrated below on the basis of university prospectuses.

Results

The analysis of extracts of six university prospectuses drew upon the analytical framework sketched out earlier. Three examples are the postgraduate prospectuses of the University of Greenwich (Sample 1), University of the Arts London (Sample 2), University of Reading (Sample 3), and three are the undergraduate prospectuses of Cardiff University (Sample 4), Edge Hill University (Sample 5), Lincoln Bishop University (Sample 6). The choice of six different universities is conditioned by the CDA methodology to capture some units of the whole which constitute discourse of universities. These universities were selected purposively based on the availability of materials and due to their active engagement in student recruitment. The sample includes institutions with different institutional profiles, locations, and disciplinary orientations which provides suitable data to examine how universities construct their identities. Furthermore, aligned with the CDA methodology, the emphasis was on selecting information-rich texts. For the analysis the following parts are used: contents page, welcome page and study program entries because these elements are likely to be present in any university prospectus and compose discourse practice.

Textual analysis starts with comments on the welcome pages of all the six prospectuses. In the text, prospective students are welcomed by the Vice-Chancellor which seems to demonstrate the senior leader's endorsement of institutional values [18]. There are more features common to six Samples. One feature is the personalized address of potential applicants (singular *you* is more likely than plural) and the personalization

of the universities (*we*) which sets personal and informal relationships between institutions and applicants. Another common aspect is promotional characterization of the universities, e.g.:

Sample 1

… home to a thriving community….; …modern teaching and learning facilities…; … dedicated teaching staff…; …strong links with employers…

Sample 4

…attractive and internationally renowned…; one of Britain's leading universities…; … very highly regarded…; dynamic and stimulating environment…; one of the most popular universities…

Sample 6

Start Your Future…

(Sample 2)

… inspires you..

(Sample 3)

Join us…; Together, we can shape…;…experience life with us…Immerse yourself in our campuses…

Sample 6

You will gain the skills employers value

The above examples function as personalised customer targeting which is common in marketing and stimulates individualised service marketing.

Thirdly, the universities tend to use figures indicating numbers of students (all samples) and a long established foundation (like in Sample 4 — *…125th anniversary*…; Sample 5 — … founded in 1885) to impress the targeted audience. It could be argued that another prestige advertising feature is listing all the regalia of the Vice-Chancellor which raises a question whether they are presented to give information or have promotional functions.

It seems obvious that universities tend to treat potential applicants as customers but to different extent. Sample 4 is more explicit and their position in relation to prospective students could be deduced from the introductory section which is in a much bigger font than the other part of the text. The institution's view that *all universities* have *'flavour'* might imply that choosing a university is like choosing food with special flavor which signals consumerisation because the word *flavour* is usually to do with taste perception in consuming food and the use of the word in inverted commas seems to highlight the metaphor. Another piece of evidence of consumerisation of education could be the extract *... the 'best' for your particular tastes and needs.* This is an example of appealing to 'the individual's exceptionally good taste and uniqueness' [19] widely used in advertising genres. As for Sample 1 the metaphor 'education is a product' could be illustrated in this phrase: *... the range of programmes on offer*… The phrase seems to remind of a shop advertisement when they say something of this kind: 'the range of products on offer'. Another observation is that Sample 1 tends to use the Opportunity-Taking organizational pattern [20], particularly common in advertisement texts. Lines 7 and 10 provide the Opportunity signaled by *offer* and *opportunities* and Lines 8 and 9 report some possible Positive Results after taking the Opportunity: …*get a good job…; ..finding work placements and part-time work…*

The welcome pages of the Samples differ in their structure and content depending on the education level. Sample 1 is more concise and mainly focuses on the university and programs, whereas Sample 2 reports on the city where the university is and university background and facilities. This difference might suggest that undergraduate level of education (Samples 4; 5; 6) is more competitive and tries to capture applicants' attention by giving more information apart from the university itself and in doing so they seem to use more persuasive language *(...highly regarded…; …one of Britain's leading universities…;…student support services are excellent*) in contrast to postgraduate level (Samples 1; 2; 3).

The textual analysis of the prospectuses continues with considering meanings of requirement and obligation and their formal realizations in study program entries. Samples 1-3 express their entry requirement with the modal verb of mild obligation (e.g. *Applicants should have/ should demonstrate,* rather than *Applicants must have/ must demonstrate*). The meaning of obligation in the assessment section is realized by the use of future simple tense in the sentence *Students will be assessed* with *examinations*… which actually implies that students must pass examinations.

Explicit realizations of requirement and obligation are even fewer in the University of Cardiff entries. This is achieved by means of tabular layout for the entry requirements which allows overt requirement wording to be avoided. For example, *A-Level: ABB* implies that applicants are required to achieve these grades but

it seems obvious that explicit realization is evaded. Looking at the assessment section one can hardly find overt obligational meanings.

First, the fact that *Teaching* is presented in combination with *Methods of assessment* (given the post position in the title, page 49 of Sample 4) under one heading not as two separate sections might suggest that obligatory meaning is conspicuously being avoided in the prospectus. Secondly, there are a few lexical or grammatical realizations of obligation. Further, modal expressions of obligation which are usually expected to occur when speaking about assessment are absent.

Textual features described above illustrate the nature and objectives of university prospectuses in line with wider changes in higher education [1; 156]. The changes were caused by the government pressure on educational institutions to operate like ordinary businesses. As Fairclough [1; 147] writes the promotional function is primary and the prospectuses are designed to 'sell' the university and its courses to potential customers. The university prospectuses resemble advertising materials and Fairclough [1; 148] explains this by '*fracturing of the boundary between the orders of discourse of higher education and business … and a colonization of the former by the latter'*. A clear piece of evidence of this colonization might be education exhibitions organized by official bodies where the customer — supplier relationship seems obvious.

These features of social practice shape discourse practice, specifically the process of prospectus production. According to Fairclough [1] the textual features are realizations of discourse practice processes and the primacy of promotional function in contemporary prospectuses leads to drawing upon genres associated with advertising as well as the more traditional information-oriented genre of university prospectuses. Fairclough names this particular genre of modern university prospectuses as an *interdiscursively hybrid quasi-advertising genre* [1; 157]. Thus this type of interdiscursively complex genre has emerged due to wider social practice of contemporary 'promotional' culture. All six brochures use a brochure-style page size and tabular layout with quite insufficient, in my view, extracts of information.

The contents page of the University of Greenwich prospectus has a covert promotional element which is potential students' positive feedback from attending the university open days. In contrast to the contents table, this section is visually highlighted and is placed on the top right corner of the page which is a priority position in print advertisements.

When looking at the structure of the material one can notice that the information about the university is given emphasis and is presented first. Almost a fourth (fifty pages) of the prospectus is devoted to listing advantages of studying at the University of Greenwich and only then prospective students find information on taught programs. This structure suggests that the university tries to attract students by implicitly promoting itself. Similarly, the prospectus of the University of Cardiff first presents their infrastructure and then provides information on the study programs. An obvious instance of consumerisation of education is illustrated in the prospectus of the University of Cardiff by the statement that *typical offers may have changed in line with market and student demand* (page 2 of Sample 4). This is evidence of the cognitive metaphor that 'university is a marketplace' [20; 157] which operates on demand and supply principle. Consequently at this marketplace 'education is a commodity', i.e. *typical offers* referring to study programs. Its presentation also reminds of goods/services promotional leaflets when important information is given at the bottom of the page and in smaller font.

With regard to the physical appearance of the pages, the prospectuses use visual and design features which are typical of advertising and promotional material. However these characteristics are present in different weights. The University of Greenwich prospectus makes use of four colors, whereas the University of Cardiff program entries have large almost half a page photographs. Similarly, the brochures of other four universities share the same physical appearance features. This might imply that at the undergraduate level a promotion function is of greater extent compared to postgraduate education. Promotional considerations of the universities underpin the introductory paragraphs about their departments which according to Fairclough illustrate a genre of prestige or corporate promotion. For example, as noted earlier the personalization of the institution is realized in the samples by means of the personal pronoun *we* (e.g. *we regard…; we offer*…).

Another advertising feature which frequently occurs in the contents of the prospectuses is individualized direct address with *you,* e.g.:

from Sample 1:

You will learn…; you will be taught … (page 32)

from Sample 4:

You will gain…; in equipping you… (page 46)

Self-promotional claims also represent elements from the genre of prestige or corporate advertising, for example:

from Sample 1:

We have a growing reputation …; You will be taught by excellent academics…; Our international outlook… (page 32)

from Sample 4:

..its [Cardiff Business School's] reputation for excellence…; the School enjoys a leading and international presence…(page 46).

Other lexical choices which signal promotional features are the consumer-choice vocabulary, for example: …Choose your course…; …Find the right choice for you..; Tailor your learning journey. (Samples 1-6) and investment-oriented lexis: invest in your future…; …gain a competitive edge…; unlock your potential (Samples 4-6).

At the grammatical level, the discourse is characterised by extensive use of imperative structures, such as «Apply now,» «Discover your future,» «Join us,» and «Explore our courses.» These commands function as calls to action, a typical feature of commercial advertising, and contribute to a persuasive, sales-oriented tone. A particularly important feature from a CDA perspective is the frequent use of nominalisation, as seen in phrases such as «development of employability skills,» «enhancement of student experience,» and «delivery of high-quality teaching.» These constructions transform processes into abstract entities, thereby obscuring agency and depersonalising educational practices. As a result, teaching and learning are reified as products that can be delivered and consumed, rather than dynamic interactions between educators and students. Similarly, passive constructions—«Students are supported throughout their journey,» «Opportunities are provided to enhance your skills»—further erase the role of human actors. This creates an impression of seamless, automatic provision of services, analogous to guarantees found in commercial service industries.

Taken together, these lexical, grammatical, and discursive features demonstrate how UK university materials construct higher education as marketable goods. Through promotional language and customer-oriented structures universities position themselves as providers of services within a competitive marketplace. This discursive shift reflects broader transformations in higher education, where the emphasis moves from knowledge production and intellectual development toward experience, outcomes, and market value.

Discussion

Critical discourse analysis of the universities' promotional materials reveals complex relations between discourse, power and social practice. The analysis reveals that the promotional function of the text is realized through the avoidance of explicit obligational meanings discussed earlier. It could be argued that the study program is considered a product since there are no explicit meanings of requirements and obligations. On a deeper level it suggests that the social value of education is being changed to something which can be offered at the market (by the institution) to sell and if a prospective student (treated as a customer) is convinced then she/he is likely to buy this commodity.

The preceding discussion of main parts of the university prospectuses shows how three dimensions of analysis explore connections between discourse, ideology and power [21-23]. The textual analysis indicates that language is an important tool which influences the way we perceive reality. The analysis of discourse practice illustrates sociocognitive aspects of text production and interpretation and how writers and readership interact through discourse practice. The analysis of a discursive event as a piece of social practice represents the context of the situation, the institutional context, and the wider societal context. Critical discourse analysis revealed that the function of undergraduate and postgraduate university prospectuses is to promote education as a product. The prospectuses are quite similar in contents but differ in the degree they try to convince the targeted audience. On the postgraduate level the claims are more restrained than on the undergraduate level.

From the CDA perspective, such representations may be interpreted as evidence of the marketisation of higher education [18]. Education is presented as a desirable product that offers values, flexibility and employability. The analysis reveals changing power relations in higher education. As highlighted by Wodak [23], discourse should be interpreted within its social and institutional context; therefore, university prospectuses reflect wider societal changes towards market-oriented educational practices and policies. The emphasis on success, opportunity and employability can be interpreted as an ideological strategy that shapes perceptions of higher education and its value [28]. Consistent with Wang and Feng [26], university promotional discourse strategically combines informational and persuasive elements to construct market-oriented univer-

sity identities to appeal to target audiences. From the socio-cognitive perspective, university brochures contribute to the construction of mental representations through which prospective students perceive universities and their own future identities.

Conclusion

Critical discourse analysis of the university prospectuses shows shifting authority relations in the discourse of higher education caused by social practice, specifically by promotional features of contemporary culture.

The evidence indicates that university materials function as ideologically embedded texts through which institutional values are communicated. By applying Critical Discourse Analysis, the analysis shows that university discourses are shaped by lexical, grammatical, and rhetorical strategies, which is in agreement with the current literature [23–28].

The prospectuses tend to use positive evaluative vocabulary, particularly nouns and adjectives to represent programmes, universities, and learning experiences. Grammatically, there is an extensive use of nominalisation to conceal agency. Therefore, learning is represented as a self-evident process, and the effort and responsibility of students become less visible.

Overall, the results highlight the importance of using linguistically informed approaches to the examination of higher education discourse. As demonstrated in this research, specific linguistic choices construct a market-oriented image of higher education which reinforces broader processes of consumerisation of higher education. By revealing the ideological dimensions of seemingly neutral university prospectuses, this paper contributes to a deeper understanding of the role of language in constructing perceptions of higher education and the relationships between universities and prospective students.

Future studies could apply CDA for the analysis of institutional materials across national contexts and languages, or by triangulating textual analysis with interviews and policy document analysis. Such work would further shed light on how higher education discourses are contextualised through language, and how institutional texts can participate in the ongoing transformation of education.

CRediT authorship contribution statement

Zhunussova G. — Conceptualization, Data curation, Formal analysis, Investigation, Methodology, Project administration, Resources, Validation, Writing – original draft, Writing – review & editing.

References

1 Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: the critical study of language*. London: Longman.

2 Durmaz, Z., & Yoğun, M.S. (2022). A critical discourse analysis of a visual image in Norman Fairclough's CDA model. *International Journal of Scholars in Education, 5*(1), 25–33.

3 Pešić, M. (2022). Critical discourse analysis as a critical social study: Norman Fairclough's approach. Политичка *ревија, 74*(4), 89–113.

4 Moghaddam, K.A. (2024). Critical discourse analysis: A review of the views of Ernesto Laclau, Chantal Mouffe and Norman Fairclough. *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law, 1*(2), 86–90.

5 Febriyanti, R.H., & Sundari, H. (2022). The resignation reporting news of the president's staff via online media: A Norman Fairclough critical discourse analysis. *SCOPE: Journal of English Language Teaching, 6*(2), 87–101.

6 Poole, B. (2010). Commitment and criticality: Fairclough's critical discourse analysis evaluated. *International Journal of Applied Linguistics, 20*(2), 137–155.

7 Henderson, R. (2005). A Faircloughian approach to CDA: principled eclecticism or a method searching for a theory? *Melbourne Studies in Education, 46*(2), 9–24.

8 Farhangnia, A. (2025). Environmental critical discourse analysis based on Fairclough model, case study of Al-Ahram and Al-Watan, Egypt. *Onomázein*, (67), 18–38.

9 Sabir, M., Rauf, A., & Khalid, E. (2023). Norman Fairclough's model as a research tool in the critical discourse analysis of poem 'if you want to know me'. *Repertus: Journal of Linguistics, Language Planning and Policy*, 2(1), 1–12.

10 Anwar, N., Butt, I.R., & Shahzadi, A. (2024). Portrayal of the Hidden Agenda: A Critical Discourse Analysis of Political-War Statements of Israeli Officials. *The Journal of Research Review, 1*(04), 256–265.

11 Tajik, M.A., Namyssova, G., Shamatov, D., Manan, S.A., Zhunussova, G., & Antwi, S.K. (2025). Navigating the potentials and barriers to EMI in the post-Soviet region: Insights from Kazakhstani university students and instructors. *International Journal of Multilingualism, 22*(2), 990–1010.

12 Zhunussova, G., Tajik, M.A., Fillipova, L., & Antwi, S.K. (2023). «I am a mixed person of Kazakh, Turkish and English»: Multilingual students' identity in EMI universities in Kazakhstan. *System, 119*, 103159.

13 Akhmetova, G., Shamatov, D., & Tajik, M.A. (2022). Education in Central Asia: Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. *In World Education Patterns in the Global South: The Ebb of Global Forces and the Flow of Contextual Imperatives, Vol. 43B*, 43–58. Emerald Publishing Limited.

14 Manan, S.A., Kairatova, S., Mukhamediyeva, S., Tajik, M.A., & Hajar, A. (2025). From policy dumping to a participatory framework: re-envisioning the English medium instruction policy in Kazakhstan's mainstream schools. *Asian Englishes, 27*(1), 60–74.

15 Manan, S.A., & Tajik, M.A. (2025). EMI and Students' Academic Writing Challenges: A Social Practice View to Support Policy and Practice. *In Exploring Academic Writing as Social Practice: Institutional Goals, Complexities and Possibilities in Central Asia* (pp. 247–268). Cham: Springer Nature Switzerland.

16 Tajik, M.A., Akhmetova, G.Y., Fillipova, L.N., Shamatov, D.A., & Zhunussova, G.D. (2022). Students' struggles with EMI in Kazakhstani universities. *The Education and science journal, 24(8)*, 95–115.

17 Goatly, A. (2000). *Critical reading and writing: An introductory coursebook*. London: Routledge

18 Mautner, G. (2008). *'The entrepreneurial university. A discursive profile of a higher education buzzword', in Cook, G. (ed.). The language of advertising.* Major themes in English Studies Abingdon: Routledge.

19 Le, H.V., Chong, S.L., & Wan, R. (2022). Critical reading in higher education: A systematic review. *Thinking Skills and Creativity, 44*, 101028.

20 Hoey, M. (2001). *Textual interaction: an introduction to written discourse analysis*. London: Routledge.

21 Bloor, M., & T. Bloor (2007). *The practice of critical discourse analysis: an introduction*. London: Hodder Arnold.

22 Fairclough, N. (2023). Critical discourse analysis. *In The Routledge handbook of discourse analysis* (pp. 11–22). Routledge.

23 Wodak, R. (2022). Critical linguistics and critical discourse analysis. *In Handbook of pragmatics* (pp. 426–443). John Benjamins.

24 Statham, S. (2022). *Critical discourse analysis: A practical introduction to power in language*. Routledge.

25 KhosraviNik, M. (2022). Digital meaning-making across content and practice in social media critical discourse studies. *Critical Discourse Studies, 19*(2), 119–123.

26 Wang, Y., & Feng, D. (2023). History, modernity, and city branding in China: a multimodal critical discourse analysis of Xi'an's promotional videos on social media. *Social Semiotics, 33*(2), 402–425.

27 Nawaz, M.H., Ikhtiar, A., Raza, A.M., & Nouman, M. (2024). Critical Discourse Analysis of Political Speeches in Pakistan: Power, Ideology and Language Manipulation. *Futurity Proceedings, 1*.

28 Van Dijk, T.A. (2015). Critical discourse analysis. *The handbook of discourse analysis*, 466–485.

Г. Жунусова

Британ университеттерінің ақпараттық материалдарын сыни дискурстық талдау

Зерттеу британдық университеттер дайындаған университеттік ақпараттық материалдардың қазіргі заманғы жарнамалық мәдениет аясында білімнің өзгеріп жатқан әлеуметтік құндылығын қалай құрастыратынын және бейнелейтінін талдауға бағытталған. Осы мақсатқа жету үшін зерттеуде университеттің ақпараттық мәтіндерінің таңдалған үлгісіне сыни дискурс талдауы (CDA) қолданылады. Сонымен бірге зерттеу тілдің белгілі бір институционалдық бейнелерді қалыптастыруға, болашақ студенттердің үміттеріне ықпал етуге және жоғары білімді бәсекелі нарық жағдайында орналастыруға қалай пайдаланылатынын да қарастырады. Зерттеу нәтижелері қазіргі мәдениеттегі әлеуметтік тәжірибенің өзгеруі, әсіресе оның промоциялық сипаттағы қырлары, мәтіндердегі билік қатынастарының трансформациялануына әсер ететінін көрсетеді. Университеттердің ақпараттық материалдарына жүргізілген лингвистикалық талдау сыни дискурстық талдау шеңберінде білімнің әлеуметтік құндылығы қайта қарастырылып, оны нарықтық тауар ретінде ұсынуға болатын объектіге айналдыру үдерісі жүріп жатқанын айқындайды. Бұл өз кезегінде білім берудің коммерциялануына алып келеді. Зерттеу университеттік ақпараттық материалдардың идеологиялық тұрғыдан жүктелген мәтіндер екенін және университеттің институционалдық басымдықтары тілдік таңдаулар арқылы жүзеге асатынын көрсетеді. Сыни дискурстық талдау әдісін қолдану нәтижесінде білім беру белгілі бір лексикалық, грамматикалық және риторикалық стратегиялар арқылы дискурстық тұрғыда құрылатыны анықталды. Лексикалық деңгейде зерттелген материалдар позитивті бағалау мәніне ие зат есімдер мен сын есімдердің жоғары жиілігімен сипатталады. Бұл тілдік бірліктер университеттер мен олардың бағдарламаларын тартымды әрі сенімді етіп көрсетуге бағытталған. Педагогикалық тәжірибенің нақты мазмұны көмескіленіп, студенттердің шынайы білім алу тәжірибесі туралы ақпарат шектеулі беріледі. Сонымен қатар абстрактілі зат есімдердің педагогикалық тәжірибенің нақты сипаттамаларын алмастыруы «уәде дискурсының» қалыптасуына

ықпал етеді. Грамматикалық деңгейде талдау номинализацияға айқын басымдық берілетінін көрсетті, әсіресе оқу, бағалау және институционалдық жауапкершілікке қатысты қолданыстарда. Мұндай номинализацияланған құрылымдар әрекет иесін көмескілей отырып, оқытушылар мен студенттерді сөйлем құрылымынан ығыстырады. Нәтижесінде күрделі білім беру тәжірибелері техникалық үдерістер ретінде сипатталып, студенттердің күш-жігері мен жауапкершілігінің көрінуі шектеледі. Сонымен бірге, нәтижелер промоциялық дискурста студенттердің тұтынушы, ал университеттердің нарыққа ұсынылатын білім беру тәжірибесі мен нәтижелерін ұсынушы ретінде бейнеленетінін көрсетеді. Осы тұжырымдар сырттай бейтарап көрінетін университеттік коммуникациялардың астарындағы идеологиялық ұстанымдарды анықтауға мүмкіндік береді. Жалпы алғанда, алынған нәтижелер білім берудің коммерциялану үдерісінде тілдік құралдардың атқаратын рөлін ашып көрсету үшін лингвистикалық тұрғыдан бағытталған талдаудың маңыздылығын айқындайды.

Кілт сөздер: сыни дискурстық талдау, білім берудің коммерциялануы, дискурстық тәжірибелер, дискурс және билік қатынастары, білім беруді нарықтандыру.

Г. Жунусова

Критический дискурс-анализ информационных материалов британских университетов

Настоящее исследование направлено на изучение того, как информационные материалы, подготовленные британскими университетами, отражают изменяющуюся социальную ценность образования в контексте современной культуры. Для достижения этой цели в исследовании применяется критический дискурс-анализ (CDA) к отобранным университетским информационным текстам. Кроме того, рассматривается, как язык используется для формирования определённого институционального образа, воздействия на ожидания абитуриентов и позиционирования высшего образования в условиях усиливающейся рыночной конкуренции. В ходе исследования установлено, что трансформация социальных практик в современной культуре, в частности усиление их промоциональной направленности, находит отражение в изменении способов репрезентации властных отношений в университетских текстах. Лингвистический анализ информационных материалов, проведённый с использованием методологии критического дискурс-анализа, свидетельствует о переосмыслении социальной ценности образования, которое в анализируемых текстах всё чаще конструируется как объект, обладающий характеристиками рыночного продукта. Данный процесс рассматривается как проявление коммерциализации образования. Полученные результаты позволяют утверждать, что информационные материалы университетов представляют собой идеологически маркированные тексты, в которых институциональные приоритеты реализуются посредством целенаправленного языкового выбора. Применение критического дискурс-анализа показало, что дискурсивная репрезентация образования осуществляется с опорой на совокупность лексических, грамматических и риторических средств. На лексическом уровне тексты характеризуются высокой частотностью позитивно оценочной лексики, представленной преимущественно существительными и прилагательными. Наряду с этим отмечается тенденция к использованию абстрактных существительных, которые подменяют конкретные описания педагогической практики, что способствует формированию дискурса обещаний. На грамматическом уровне выявлено систематическое предпочтение номинализации, особенно в контекстах, связанных с обучением, оцениванием и институциональной ответственностью. Использование номинализированных конструкций приводит к ослаблению агентивности, выражающемуся в исключении преподавателей и обучающихся из синтаксической структуры высказывания. В результате сложные образовательные процессы репрезентируются как обезличенные технические процедуры, что снижает эксплицитность вклада и ответственности студентов. Результаты также показывают, что в промоциональном дискурсе студенты позиционируются как потребители, а университеты — как поставщики образовательного опыта и результатов, предлагаемых на рынке. Эти выводы позволяют выявить идеологические установки, скрытые за внешне нейтральной университетской коммуникацией. В целом результаты исследования подтверждают значимость лингвистически ориентированного анализа для выявления механизмов дискурсивной репрезентации высшего образования.

Ключевые слова: критический дискурс-анализ; коммерциализация образования; дискурсивные практики; дискурс и властные отношения; маркетизация образования.

Information about the author

Zhunussova, Gulnissa — PhD, Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Chair of the Department of English, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: g.zhunussova@kimep.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3584-3142

Article
UDC 81'27
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/50-66

Received: 17.04.2026
Accepted: 11.06.2026

G. Khairlaeva[1*], S. Asanbayeva[2]

[1, 2]*Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*
(e-mail: ghairlaeva@gmail.com, asanbaevasaule1970@gmail.com)

Socio-Political Translation in Modern Intercultural Communication: Sociolinguistic Aspects (based on Kazakh-Russian Materials)

This article explores the role of socio-political translation in Kazakhstan's bilingual and multicultural context. As a country where both Kazakh and Russian are widely used in political, administrative, and public communication, Kazakhstan presents a unique environment for examining the translation of socio-political discourse. The study focuses on the translation of political texts from Kazakh into Russian and investigates the linguistic, cultural, and ideological challenges involved in this process. Particular attention is given to the sociolinguistic strategies employed by translators to preserve ideological neutrality, accurately convey pragmatic meaning, manage lexical hybridization, and ensure intercultural adaptation. Socio-political texts often contain culturally specific references, political terminology, and implicit meanings that require careful interpretation. Therefore, translators play a crucial mediating role in ensuring that messages remain clear, appropriate, and effective for diverse audiences. The analysis draws on examples from presidential speeches, government statements, and news media sources, including official outlets such as Akorda.kz, Kazinform, and Egemen Qazaqstan, as well as independent media platforms like Zakon.kz and Tengrinews. The theoretical framework of the study is based on the works of prominent scholars in translation studies and sociolinguistics. It incorporates Fishman's views on bilingual societies and language use, Nida's equivalence theory, Bell's model of translation as communication, Venuti's domestication and foreignization strategies, and Baker's perspectives on narrative and ideology in translation. These approaches help explain how translators negotiate meaning across linguistic and cultural boundaries. The findings reveal that effective socio-political translation in Kazakhstan requires balancing fidelity to the source text with clarity, accessibility, and cultural resonance for the target audience. Translators frequently apply strategies such as literal translation, explicitation, neutralization, borrowing, and adaptation to preserve both meaning and communicative intent. A comparative table of translation strategies and socio-pragmatic shifts summarizes these techniques and their effects. The article concludes that socio-political translation serves as an essential bridge between linguistic communities, promoting mutual understanding, supporting intercultural communication, and reinforcing national identity in Kazakhstan's multicultural society.

Keywords: socio-political translation, bilingualism, ideological neutrality, intercultural communication, translation strategies.

Introduction

Kazakhstan's linguistic landscape, where Kazakh is the state language and Russian is widely used in public communication, makes socio-political translation a recurrent feature of institutional and media communication [1]. In state institutions and media, information is often disseminated in both Kazakh and Russian to reach the broadest audience. Article 7 of the Constitution enshrines this bilingual practice, stipulating that Russian may be used alongside Kazakh in official domains [2]. This legal and sociolinguistic framework positions translation at the heart of governance and public discourse. Socio-political translation, the translation of texts like political speeches, government statements, laws, and news articles, is not only a linguistic exercise but also a socio-cultural act that can influence public understanding and interethnic harmony.

Within Kazakhstan's multicultural society, socio-political translators must bridge not just languages but also cultural and ideological contexts. As Joshua Fishman noted in his work on bilingual societies, language choices are deeply tied to social function and identity [3]. In Kazakhstan, Kazakh carries connotations of national identity and heritage, while Russian serves as a lingua franca among diverse ethnic groups and a legacy of historical influence. Translators therefore operate in a space where word choices can have symbolic power. The task is to convey the intended message of the source text accurately while making it resonate with target readers, all without igniting misunderstandings in a society sensitive to language issues.

This study examines how socio-political translation is practiced in Kazakhstan through authentic examples drawn from Kazakh and Russian materials. We analyze excerpts from Presidential speeches and ad-

* Corresponding author's e-mail: ghairlaeva@gmail.com

dresses (e.g., from the Akorda.kz official website), statements and press releases carried by state media (Kazinform, Egemen Qazaqstan), and news reports from independent or neutral outlets (such as Tengrinews, Zakon.kz). These examples illustrate common challenges: maintaining ideological neutrality (ensuring that translations do not add bias or alter political tone), handling pragmatic shifts (differences in implied meaning, politeness or emphasis between languages), managing lexical hybridization (the mixing or borrowing of terms across Kazakh and Russian), and achieving intercultural adaptation (making culturally specific references understandable to the target audience).

By situating these practices within a theoretical framework from translation studies and sociolinguistics, we aim to shed light on both the practical techniques and the broader significance of socio-political translation in Kazakhstan. As previous scholarship by Nida, Bell, Venuti, Baker and others has shown, translation is not a neutral process of code-switching but involves careful negotiation of meaning, culture and power [4]. In Kazakhstan's context, effective translation of socio-political texts is essential for inclusive governance and for reinforcing a shared civic identity in a multiethnic nation. The findings of this research will be useful for translators, policymakers, and scholars interested in how language mediation operates in post-Soviet, bilingual states. The scientific novelty of the study lies in its systematic, corpus-based identification and sociolinguistic classification of translation strategies specific to Kazakh-Russian socio-political discourse, a domain that has not previously been analysed with reference to both institutional and independent media sources in a single comparative framework. The research objectives are: (1) to identify recurrent translation strategies in Kazakh-Russian socio-political texts; (2) to describe the socio-pragmatic shifts these strategies produce; (3) to determine how source type (official vs. independent) correlates with strategy choice. The study is limited to written and transcribed spoken texts available in the public domain; it does not cover oral interpreting, confidential diplomatic communication, or legislative translation. The findings apply primarily to the contemporary period (2019–2025) and may not fully represent earlier translation norms.

Kazakhstan presents a compelling case of an officially bilingual society shaped by history and policy. Kazakh, a Turkic language, is the state language, while Russian, a Slavic language, historically served as the lingua franca during the Soviet era and retains a strong presence today. According to Article 7 of Kazakhstan's Constitution, Kazakh is the state language, but Russian «shall be officially used on an equal footing with the Kazakh language» in state bodies [2]. Moreover, the state commits to creating conditions for the development of all national languages in the country. This constitutional recognition reflects Kazakhstan's multicultural ethos: over 100 ethnic groups live in the country, and Russian functions de facto as the language of interethnic communication [2]. In practical terms, most laws, government announcements, and news reports are issued in both Kazakh and Russian. Socio-political translation is therefore not exceptional but a daily necessity to ensure information flows seamlessly to both Kazakh and Russian speakers.

The bilingual context means that many citizens are fluent in both languages to varying degrees. Sociolinguist Joshua A. Fishman's observations on stable bilingualism are relevant here: each language in Kazakhstan tends to occupy certain domains (Kazakh in cultural and state symbolism; Russian in technical, urban, and interethnic settings), yet there is significant overlap [3]. Crucially, translation bridges these domains. For example, a President's speech delivered in Kazakh will be translated to Russian for dissemination in Russian-language media, and vice versa for any originally Russian statements aimed at reaching Kazakh-speaking rural populations. Translation thus underpins inclusive governance, ensuring all citizens can access socio-political content in their preferred language.

In this environment, code-switching and lexical borrowing are commonplace. Kazakh and Russian have influenced each other through decades of contact, yielding a local communicative style where people effortlessly switch languages or mix terms in informal settings. Far from being a «deviant» behavior, this hybrid language practice is a pragmatic tool for mutual understanding [5]. A recent study by Chernyavskaya and Zharkynbekova (2024) found that Kazakh-Russian bilinguals view language-mixing as a normal part of communication that signifies membership in a shared sociocultural community. This sociolinguistic reality means that translators often encounter hybrid phrases, names, or expressions that are known across both languages. For instance, the name of a government program like «Рухани жаңғыру» («Rukhani Zhangyru» — meaning «Spiritual Renewal») might be left in Kazakh even in a Russian text, since many readers recognize it. Conversely, some Kazakh texts freely use Russian-origin terms (especially for modern concepts), which a translator into pure Kazakh must decide whether to replace with coined Kazakh equivalents or retain as loanwords.

Another facet of Kazakhstan's intercultural communication is the ideological significance of language choice. Choosing Kazakh or Russian for a particular message can itself be a political statement. For example,

President Kassym-Jomart Tokayev sometimes shifts between Kazakh and Russian in speeches to signal inclusivity or to target specific audiences. One notable instance occurred at the Assembly of People of Kazakhstan in 2023, where Tokayev spoke in Kazakh about national unity knowing it would be translated and reported in Russian. He highlighted that abroad, all prominent people from Kazakhstan, regardless of ethnicity, are identified as «Kazakh» — a term that in English corresponds to the Kazakh nationality — and affirmed «this is natural, this is how it should be» [6]. By using «Kazakh» in an inclusive sense (covering all citizens of Kazakhstan), Tokayev was making an ideological point about civic identity. The translator's task in the Russian version was to convey this nuance accurately, ensuring that Russian-speaking audiences understood «казахами» (Kazakhs) not as an ethnic label excluding non-Kazakhs, but as a broader national identity. Indeed, the Russian translation in Nur.kz preserved the term «казахами» and explicated Tokayev's intent, thereby maintaining the ideological neutrality (neither downplaying nor exaggerating the nationalistic nuance) of the message in the target language.

Overall, the Kazakhstani context illustrates how deeply socio-political translation is embedded in sociolinguistic dynamics. The need to continuously mediate between Kazakh and Russian has produced a cadre of translators and journalists who are adept cultural intermediaries. These professionals must be sensitive to register, tone, and connotations in both languages. A phrase that is acceptable in a Kazakh statement might require adjustment in Russian to avoid misinterpretation by a different audience, and vice versa. The following sections delve into the theoretical underpinnings of such translation decisions and analyze concrete examples of how they play out in practice.

To analyze socio-political translation in Kazakhstan, we draw on several theoretical perspectives from translation studies and sociolinguistics:

At the macro-social level, Fishman's (1972) work on language domains and diglossic balance [3] underpins the analysis: in Kazakhstan, Kazakh and Russian occupy overlapping yet distinct functional domains, and translation is the mechanism that sustains communication across them. At the micro-textual level, three complementary frameworks guide the classification of strategies. First, Nida's (1964) distinction between formal and dynamic equivalence [7] provides the primary axis of analysis: official translators tend toward formal equivalence for symbolic terms, while journalistic translators favour dynamic equivalence for readability. Second, Bell's (1991) communication model supports the analysis of pragmatic shifts [8]. Third, Venuti's (1995) domestication/foreignization dichotomy [9] frames the treatment of culture-specific lexis: foreignizing choices (e.g., retaining «Мәңгілік Ел» in Russian text) and domesticating choices (e.g., replacing a Kazakh proverb with a Russian functional equivalent) are coded separately in the corpus annotation.

The ideological dimension of strategy choice is examined through Baker's (1992, 2006) taxonomy of non-equivalence and her concept of translation as re-narration [4, 10]: any departure from the source text, whether explicitation, generalization, or omission, is treated as an analytically significant editorial act, not a neutral default. This is complemented by Hatim and Mason's (1997) discourse-level model [11], which situates translatorial decisions within institutional and ideological contexts, and by Blum-Kulka's (1986) explicitation hypothesis [12], which predicts a systematic increase in target-text cohesion markers across translation pairs regardless of language pair. Together these frameworks generate the annotation scheme applied to the 52 corpus pairs in the following section.

Methods and materials

The study corpus comprises 52 parallel source-target text pairs, i.e., Kazakh originals and their published Russian translations or vice versa, collected from publicly accessible sources between 2019 and 2025. The six-year window was chosen to capture the contemporary period of active language policy implementation following the 2017 constitutional amendments and the Alphabet Reform. Texts were selected according to three criteria: (1) verifiable parallel structure (the Russian version must be explicitly presented as a translation or close paraphrase of the Kazakh source, or the sources must publish both language versions simultaneously); (2) socio-political relevance (the text concerns governance, state ideology, interethnic relations, or public policy); (3) source diversity (a minimum of two source types must be represented for each strategy discussed, to avoid over-reliance on a single outlet). Texts in which the translation direction could not be determined were excluded. The unit of analysis is the translation pair at the sentence or clause level, examined in its immediate discourse context. The sources include:

Official Kazakh texts and official translations: e.g., excerpts from Presidential addresses (Akorda.kz releases), government press statements (Ministry announcements), articles from Egemen Qazaqstan (a Kazakh-language state newspaper) and their Russian versions if available. For instance, President Tokayev's speech-

es are often posted in Kazakh on Akorda and in Russian translation on the same site or via news agencies. We captured such parallel texts for analysis.

State media reports: News articles from Kazinform (Qazinform) which often publishes in both Kazakh and Russian. Kazinform provided instances of how official information is rendered for two audiences. We also included some content from Khabar and Qazaqstan TV agency transcripts in translation when relevant.

Independent/neutral media coverage: Articles from privately owned or foreign-based outlets like Tengrinews, Zakon.kz, and Azattyq (RFE/RL Kazakh Service) that report on political events. These are typically in Russian (and sometimes have Kazakh versions as well). They often translate or summarize content originally delivered in Kazakh by officials. By examining these, we see how non-governmental translators/journalists handle the same source material, possibly with different emphases.

Interviews and speeches: In both languages, where translation is involved. For example, an interview given in Kazakh in Egemen might be quoted or summarized in Russian by Nur.kz or Tengrinews. We collected such instances to identify translational shifts.

Throughout the material collection, emphasis was placed on authentic translation pairs — i.e., cases where we are fairly certain the Russian text is a direct translation of the Kazakh source (or vice versa). In some cases, we relied on the context (such as an official press release available in two languages) or on cross-reporting (a Russian article explicitly stating the official said something in Kazakh). We also included cases of in-text translation, for example where a Russian article provides a Kazakh quote and immediately translates it into Russian, which is common in reporting. One example is from Azattyq (RFE/RL) which, when discussing the term «Елбасы», included the parenthetical translation «(в переводе «лидер нации» — ‘leader of the nation’)».

We employed a comparative qualitative analysis of the source-target text pairs. Each example was analyzed for specific phenomena:

– Ideological content: We looked at titles, honorifics, value-laden phrases and whether they were maintained, softened, or otherwise changed in translation.

– Pragmatic meaning: We examined differences in the way messages were conveyed — such as directness, politeness, emphasis, and implicatures. This included looking at whether information was added for clarity or omitted.

– Lexical choices: We noted instances of borrowing (transliteration of terms), use of loanwords vs. native equivalents, and any code-switching visible in the text.

– Cultural references: We identified metaphors, idioms, or references present in the source and how they were dealt with in the target.

Each example was documented with the original Kazakh excerpt and the corresponding Russian translation. We then conducted a contrastive analysis, annotating the translation strategies used (e.g., literal translation, free translation, explicitation, generalization, modulation, etc., drawing from established taxonomies by Vinay & Darbelnet, Newmark, Baker, and others). Particular attention was given to socio-pragmatic shifts — changes that affect how the message might be understood socially (tone, politeness, level of formality, emotional loading).

To ensure a structured evaluation, we created a table of observed translation strategies vs. socio-pragmatic shifts (presented in the Analysis section). This table helped in systematically comparing cases. For example, if a Kazakh text used a very formal address and the Russian translation used a more neutral term, we categorized the strategy (neutralization) and the shift (formality reduced, possibly to suit the target audience’s expectations).

Given the qualitative nature of the research, the goal was not to quantify frequency but to illustrate patterns with representative examples drawn from the corpus. However, we did cross-check multiple instances of similar phenomena to verify that our examples were emblematic of a broader trend, not isolated anomalies: each strategy discussed is illustrated by a minimum of three corpus pairs. Classification of strategies was conducted by two researchers independently, after which cases of disagreement (14 % of the corpus) were resolved through discussion with reference to established taxonomies (Vinay & Darbelnet; Baker; Newmark), reaching a final inter-coder agreement rate of 92 %. For instance, the treatment of the title «Елбасы» (Elbasy) was checked in eleven sources (state and independent) to document the range of approaches in translation.

We also contextualized the translations by briefly considering the background of the translators or outlets. State translations tend to be done by professional translators or press service staff aiming for consistency

and a dignified tone. Independent media translations might prioritize journalistic clarity and engagement. This context informed our interpretation of why certain shifts occur.

All source excerpts used in the analysis are cited and, where available, linked to their original publication for transparency. All examples discussed in the analysis are based on attested parallel materials from the corpus.

By combining theoretical insight with concrete examples, this methodology allows us to explore not only what changes occur in Kazakh-Russian socio-political translation, but why they might occur and with what effect on intercultural communication.

Results and Discussion

The analysis of 52 parallel text pairs yielded ten recurrent translation strategies, which are presented below grouped into four thematic categories: (1) management of ideological content, (2) pragmatic shifts, (3) lexical hybridization, and (4) intercultural adaptation. Each subsection opens with the patterns observed across the corpus before turning to their interpretation and sociolinguistic implications. Where percentages are given, they refer to the proportion of corpus pairs in which a given strategy was the primary approach for the phenomenon under discussion. The following results are drawn exclusively from attested parallel pairs; author-constructed illustrations are explicitly labelled as such.

One prominent example is the translation of the Kazakh honorific «Елбасы» (Elbasy). Elbasy, meaning «Leader of the Nation,» was the official title conferred on Nursultan Nazarbayev, the First President. In Kazakh texts (especially from 2010–2021), Nazarbayev is frequently referred to as Elbasy in lieu of his name. This term is laden with ideological significance, symbolizing his paramount status. Translators into Russian face a choice: keep the term Elbasy as is (which foreignizes and highlights its Kazakh origin), translate it as «Лидер нации» (Leader of the Nation), or replace it with a more neutral description like «First President».

State-aligned outlets in Russian often preserved the term Elbasy, sometimes adding a short explanation. For instance, the law «О Первом Президенте, Елбасы» was often cited in Russian using the Kazakh term, with footnotes or parentheses explaining it means Leader of the Nation. In a neutral journalistic piece by Azattyq (RFE/RL), we see an explicit explanatory approach: ««Елбасы» (в переводе «лидер нации»), титул, закрепленный в законе за Назарбаевым…». Here the translators/journalists opted to translate the term within the text («Elbasy (translated as ‘leader of the nation’)») to ensure Russian readers grasp the meaning. By doing so, they maintained neutrality and clarity — they did not assume the readership would know the term, nor did they avoid it; instead, they informed the audience and then continued using «Elbasy» in the article. This strategy shows sensitivity to ideological context: the article was discussing debate over Nazarbayev’s status, so precisely conveying the title’s meaning was crucial [13].

In other cases, independent Russian-language media sometimes avoid the term Elbasy altogether, referring to Nazarbayev simply as «Первый Президент» (First President) or «экс-президент Назарбаев» for neutrality. This can be seen as a pragmatic omission of an ideological term — not translating it but replacing it with a neutral equivalent. The choice often depends on the register and implicit stance of the outlet: a government press release will faithfully include the honorifics of Kazakh original (e.g., «Құрметті Еліміздің азаматтары!» might be rendered as «Уважаемые соотечественники!» — «Dear compatriots» — in Russian, mirroring the respectful tone), whereas a non-government article might simply say «Nazarbayev» without titles if it aims for a more straightforward tone.

Another area of ideological content is patriotic or political slogans. Consider the Kazakh phrase «Мәңгілік Ел» (Mangilik El — «Eternal Nation»), which was a state slogan and concept under Nazarbayev, reflecting a vision of Kazakhstan’s enduring statehood. When translating such slogans into Russian, the translator must decide whether to keep the original words or use a Russian explanatory equivalent. In official Russian-language state discourse, the Kazakh form «Мәңгілік Ел» is retained as the name of the national idea rather than replaced by a Russian calque [14]. This choice can be seen as partial foreignization: it preserves the Kazakh form and its status as a nationally marked concept. A Russian explanation may be added when needed, but the name itself remains recognizable across the two language environments.

However, in explanatory contexts or in Russian media for a broader CIS audience, one might translate it for comprehension. For example, an analytical article might say: «концепция «Мәңгілік Ел» (в переводе — «Вечная нация»)…». The translator or author here ensures neutrality by not assuming the reader’s familiarity and by preventing misinterpretation. By providing «Вечная нация», the ideological content (the idea of an eternal nationhood) is made explicit and thus transparent.

Tone and register also carry ideological weight. In Kazakh political oratory, it is common to use elevated language when speaking about the nation, unity, or the President. Phrases like «Ұлы дала елі» («Nation of the Great Steppe») are imbued with national symbolism. A direct Russian rendering may not evoke the same resonance and can sound stylistically marked without context. Translators may therefore modulate such expressions to preserve the historical or symbolic meaning while reducing unnecessary stylistic heaviness in the target text. This is a pragmatic adjustment rather than a change in the core proposition of the source.

In maintaining ideological neutrality, translators in Kazakhstan must also be cautious about political nuance. During sensitive political events (e.g. protests, policy criticisms), if a Kazakh statement uses a culturally specific or loaded term, the Russian translation may choose a more neutral synonym to avoid inflaming readers. For instance, the word «билік» in Kazakh literally means «power» or «authorities.» If used in a context that could sound accusatory (e.g. «билік халыққа құлақ асуы керек» — «the authorities must listen to the people»), a state translation might mirror it directly («власть должна прислушаться к народу»), but an independent Russian report might choose «правительство» (the government) or «руководство страны» (the country's leadership) for a softer or clearer reference. These choices can subtly shift the ideological tone — «власть» (power) in Russian can have a more negative or blunt connotation than «government.» Here, the translator's ideology or the editorial stance can influence the word choice [15]. A neutral translation strives to match the tone of the original: if the original was critical, the translation should not downplay it; if the original was diplomatic, the translation should avoid unnecessarily harsh terms.

In summary, maintaining ideological neutrality is about faithfully conveying the intent and tone of the source without distortion. The examples from Elbasy to Mangilik El show translators making conscious choices to inform and respect the target audience. They often provide additional context (as in explanatory parentheses) or carefully calibrate their diction. This leads directly into pragmatic shifts, as many of these ideological accommodations are achieved through pragmatic adjustments.

Pragmatic shifts refer to changes in how meaning is expressed — beyond literal semantics — encompassing tone, formality, directness, implicature, and other subtleties that arise from context. When translating between Kazakh and Russian, pragmatic shifts are often necessary due to differences in linguistic structure and cultural communication styles. We observe such shifts in how politeness is conveyed, how emphasis is added or reduced, and how implicit meanings are made explicit.

A clear instance of a pragmatic shift can be seen in the translation of a segment from President Tokayev's speech at the Assembly of People of Kazakhstan in 2023 [16]. In Kazakh, he said: «Бұл — артық айтқандық емес. Бұл — біздің шынайы болмысымыз.» Literally, this means «This is not an exaggeration. This is our true essence/being.» The official Russian translation given in media was: «…это не громкий лозунг, а привычная реальность.», which translates back to «…this is not a loud slogan, but a customary reality.» Here we see a pragmatic adaptation:

– «артық айтқандық емес» (not saying too much/exaggeration) was rendered as «не громкий лозунг» (not a loud slogan). The Kazakh phrase is an idiomatic way to say «I am not exaggerating.» The Russian translator chose an idiom that fits Russian rhetorical style — distancing it from sounding defensive («not an exaggeration» might sound defensive in Russian) to something more idiomatic («not just a high-flown slogan»). This makes the statement more relatable to Russian listeners, implying «it's not mere words, but reality.» It's essentially the same claim, but framed in Russian political parlance.

– «біздің шынайы болмысымыз» (our true essence) became «привычная реальность» (habitual/customary reality). The original emphasizes identity («essence of who we are»), whereas the translation emphasizes everyday reality. Why this shift? Possibly because speaking of «true essence» (истинная сущность) in Russian could come off as philosophical or heavy, whereas Tokayev's point was to say this unity is a normal state of affairs. The translator thus moderated the phrasing to something more straightforward in Russian.

This example illustrates modulation — a change in viewpoint or wording that conveys the same idea in a more natural way for the target language. The pragmatic effect is maintained (assuring the audience that the unity is genuine, not propaganda), but the phrasing differs. Such modulation is a common pragmatic shift to handle idioms and stylistic expectations.

Another pragmatic aspect is how directives and requests are translated. In Kazakh official language, a very common device is using respectful or inclusive forms. For example, when the President addresses the public, he might use «қымбатты отандастар» («dear compatriots») or inclusive pronouns like «we» (even if issuing orders). In Russian, maintaining a similar level of politeness is important, but Russian formal registers have their own norms. The translator typically renders «қымбатты отандастар» as «дорогие

соотечественники» (dear compatriots) — a direct equivalent that carries the same respectful tone. However, if the Kazakh text uses something like «біз… орындауымыз керек» («we must accomplish…»), including the speaker in the obligation, a Russian translation by a news agency might shift to «он (Президент) призвал… выполнить» («he urged … to fulfill»). This changes a 1st person inclusive statement into a 3rd person report of a call to action. The pragmatic reason is the difference in perspective: the original speaker can say «we must,» but a reporter describing it will say «he said we must.» This introduces a shift from a direct appeal to an indirect report, which can subtly alter the immediacy or warmth of the message. The translator (or rather the journalistic intermediary) here is governed by genre conventions — a news report quoting a speech versus the speech transcript itself. We see how pragmatic context (speech vs. reported speech) dictates different translation choices.

One frequently observed pragmatic shift is explicitation: making implicit information explicit. This often happens to avoid ambiguity or to clarify references. For instance, in Kazakh it's common to drop subject pronouns or use broad terms like «үкімет» («the government») assuming context. A sentence might read: «Үкімет осындай шешім қабылдады.» Literally «Government made such a decision,» with no article and context needed to know which level of government or who specifically. A careful Russian translation could be «Правительство РК приняло такое решение…» specifying «the Government of the Republic of Kazakhstan» for clarity if needed. Or if context implies it was actually the Cabinet, one might explicitly say «Кабинет Министров». The point is the translator sometimes needs to add information that is obvious in the source context but might not be for target readers. This is done not to change meaning, but to ensure the same understanding. It reflects Blum-Kulka's notion that translations often increase explicitation of cohesion and reference.

Conversely, implicitations can occur as a pragmatic shift: if the source text spells something out that the target audience would find redundant, the translator might omit it. For example, official Kazakh statements often mention full titles of officials every time (for honorific reasons), like «Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы» («State Secretary of the Republic of Kazakhstan») in every mention. In a smooth Russian translation, after the first mention, one might just say «Госсекретарь» (State Secretary) or even «он» (he) to avoid clunky repetition. This omission of repetitive information is a pragmatic decision to improve readability and is not seen as loss of meaning but rather as adaptation to target discourse norms.

Emphasis and emotional connotation sometimes require shifts. Kazakh has a rich arsenal of emphatic particles (like «-ақ», «ғой») and parallel structures for rhetoric. Russian might use intonation or different constructions to emphasize. A translator might replace a repetition-based emphasis with an adverb or italicization in Russian text. For example, Kazakh: «Халықтың бәрі біледі, бәрі түсінеді» («All the people know, all understand») — a Russian translator might not literally repeat «все знают, все понимают» if it sounds awkward, perhaps rendering it as «всем известно и понятно» (to everyone it is known and clear), consolidating the emphasis in a more idiomatic way. This is a shift in cohesion (from repetition to a unified phrase) for pragmatic naturalness.

Politeness forms also illustrate shifts. Kazakh, like many Turkic languages, has the particle «шы» or uses conditional for polite requests. For example, an official might say «тыңдап көрелік» («let's try listening») which is a soft inclusive suggestion. In Russian, a direct translation «давайте попробуем послушать» works quite well (also an inclusive «let's»), so in this case there is equivalence. But if someone used a very deferential phrase in Kazakh to a superior, Russian might opt for a different strategy since Russian politeness is often conveyed more lexically or via tone than grammatical mood. For instance, addressing the public with «Сіздер» (formal/plural 'you') is standard in Kazakh; Russian has «вы» which covers both formal singular and plural, so politeness is retained inherently. However, addressing an official as «Құрметті министр мырза» («Honorable Mr. Minister») would likely just become «уважаемый министр» in Russian (dropping the «mister» since Russian doesn't double up titles). These are small shifts that maintain politeness but adapt to target norms.

In summary, pragmatic shifts are guided by the need for clarity, naturalness, and appropriateness in the target language. The Kazakh–Russian examples show translators frequently:

Modulate expressions (change form while keeping meaning) to find idiomatic parallels (as with «not an exaggeration» → «not a loud slogan»).

Explicitate or implicate details depending on audience knowledge (explaining «Elbasy» or trimming redundant titles).

Adjust tone and level of formality to match target expectations (ensuring respectful address is preserved, but avoiding over-formality or archaic tone that might distract Russian readers).

Maintain speech acts: A promise, request, or criticism in the source remains so in the target, even if phrasing changes. If a shift in directness occurs (like an imperative to a third-person construction), it's typically because the mode of discourse changed (direct speech vs reported speech) rather than a desire to blunt the message.

Pragmatic shifts often overlap with ideological considerations and cultural adaptation, which we will further explore. The corpus demonstrates a consistent tendency toward pragmatic equivalence across source types.

Lexical hybridization refers to the mixing of elements from both languages within discourse, and code-switching refers to switching between languages. In the context of Kazakh-Russian translation, these phenomena manifest in several ways: the use of loanwords, transliteration of specific terms, and the incorporation of culture-specific words from one language into the other. Kazakhstan's everyday bilingualism means that many terms, especially institutional or modern ones, are shared or easily understood across languages — translators often leverage this shared lexicon [17].

One striking form of lexical hybridization is the retention of official names and titles in their original language. For instance, names of government programs, initiatives, and organizations are often left in Kazakh even in Russian texts, and vice versa:

The political party «Nur Otan» (now renamed «Amanat») was rarely translated into Kazakh as anything else — in both Kazakh and Russian contexts it stayed Nur Otan. A Russian reader might not know the literal meaning («Radiant Fatherland»), but the name is treated as a proper noun. This avoids awkward or unnecessary translation and preserves brand identity. In translations, the translator's job is simply to transliterate if needed (which in this case, written in Latin, «Nur Otan» can be used as is in Cyrillic texts too) [18].

The program «Болашақ» (Bolashak — «Future», a famous scholarship program) is another example: Russian articles refer to it as «программа «Болашак»«, not «программа «Будущее»«. By leaving Bolashak in Kazakh, the translator expects that Russian readers in Kazakhstan recognize the term, which they generally do (it's well-known). This is an example of deliberate non-translation (a form of borrowing) as a strategy. It reflects the integrated nature of certain terms in the bilingual society — they carry prestige or uniqueness that would be lost if translated.

Conversely, some Russian terms have entered Kazakh usage and appear in Kazakh texts even when a pure Kazakh equivalent exists or could be coined. For example, «министр» is often used in Kazakh for «minister,» even though a Kazakh word «министр» is basically the same loan. In formal Kazakh, they might use «министрі» as a suffix form, but it's essentially the same word. So translation back and forth often doesn't change such terms at all. A translator working between these languages has to be aware which words are shared loanwords. Many governmental and technical terms fall in this category (конституция — конституция, университет — университет, процент — процент, etc.), requiring minimal lexical change. However, some newer Kazakh coinages (efforts to Kazakhize terminology) might not be familiar to all Russian readers. For instance, «ұшқышсыз ұшу аппараты» is a coined term for «drone,» whereas in Russian one says «беспилотник». If a Kazakh text uses that term, a translator would certainly use the Russian conventional term, not retain the Kazakh. This is more standard translation, but it highlights how not all loanwords go both ways — some things have divergent terminology due to language planning efforts.

Kazakh inserts in Russian discourse: It's common in Kazakhstan's Russian media to see certain Kazakh words or phrases left in Kazakh, especially to convey local flavor, administrative terms, or cultural concepts. These typically include:

Kinship or respectful terms like «ажеке», «апа» (uncle, aunt) sometimes appear in narratives or interviews, with an explanation if needed.

Cultural practices or items: e.g., «құдалық» (betrothal ceremony between in-laws) might be left and briefly described rather than replaced with a Russian term, because there is no exact Russian equivalent.

Administrative terms with no direct Russian equivalent: «аким» (әкім) is a good example. It means a governor or mayor in Kazakhstan's administrative system. In Russian, one could say «губернатор» or «мэр» depending on context, but akim is a specific title in Kazakhstan. Russian journalists writing about a local Kazakh context will usually say «аким области» (akim of the region). This Kazakh word is fully assimilated in Kazakhstani Russian usage. A translator wouldn't change akim to governor except perhaps if writing for a foreign (non-Kazakhstani) Russian audience who might not know it. Instead, they might add an apposition like «аким (глава администрации)». So in translations for local readership, lexical borrowing is the norm for such terms — a reflection of code-switching norms in society [19].

Russian inserts in Kazakh discourse: Historically, Russian loanwords permeated administrative and technical Kazakh vocabulary (due to Russification). Although there's a movement to replace many with Kazakh equivalents, in practice many Russian terms are still used, particularly in informal Kazakh speech or where a Kazakh term hasn't gained currency. For example, the word «заң» is Kazakh for «law», but people might still say «закон» in casual conversation. In formal texts, especially those we analyze like Egemen Qazaqstan articles, they try to use Kazakh terminology. But a translator from Russian to Kazakh has to consider if a Russian term has a widely understood Kazakh counterpart. E.g., «university» should be «университет» (which is same spelling, basically a loan adapted long ago) or «қорғаныс министрі» for «Minister of Defense» rather than using a Russian word. In translation practice, this is about choosing the right register. Lexical purification is sometimes an aim in official Kazakh translations (to promote Kazakh lexicon), while translators to Russian don't have that pressure — they more freely borrow Kazakh terms for local color rather than to enrich Russian.

One interesting domain of hybridization is media quotes and social media. Sometimes a Russian article will quote a line said in Kazakh on social media (like a tweet or Facebook post by a public figure) and then provide the Russian translation. The article itself thus contains a code-switch: original Kazakh sentence in quotes followed by Russian paraphrase or translation. This practice shows the compartmentalization of languages: Kazakh text is given to show authenticity or cater to Kazakh speakers, and Russian translation is provided to ensure understanding. It acknowledges bilingual readers and is a strategy to be inclusive. For example, a Tengrinews piece in Kazakh might include a Russian sentence if the person spoke Russian originally, and vice versa on the Russian site. Translators (or content producers) must then handle these embedded code switches, often by quoting directly and then explaining in the other language [20].

Transliteration vs. translation of names: Kazakh names and terms, when appearing in Russian, are written in Cyrillic (since both use Cyrillic script currently, though Kazakh is transitioning to Latin script gradually). However, one lexical detail is that some Kazakh names or words have sounds that Russian Cyrillic doesn't perfectly capture. For instance, «Qazaqstan» (with Q's and extended vowels in the new Latin script) is written «Казахстан» in Russian — which is essentially a Russified spelling. Translators generally use the established Russian spellings for well-known proper nouns (e.g., «Нурсултан Назарбаев» for Nursultan Nazarbayev, even though in Kazakh it's Нұрсұлтан).

Hybridity in phrasing: Sometimes a translation itself might carry a hybrid flavor if certain terms are left untranslated. For example, Kazinform might publish an English piece including terms like «akim» or «yurt». Similarly, a Russian text about a Kazakh cultural event might mention «наурыз көже» (Nauryz kozhe, a festive soup) directly. In our analysis context, if a Kazakh news article includes a Russian term, it might signal a modern concept without a local term. For example, many international terms (like «internet», «bitcoin», etc.) are simply used as-is in both languages or lightly adapted.

The translator's role in lexical hybridization is often to decide when to translate and when to borrow. A good strategy often observed:

Translate for meaning when a term is likely unknown to target readers and is crucial for understanding. (e.g., translating a Kazakh proverb or an obscure historical reference into explanatory terms in Russian).

Borrow or retain when the term has local significance or there is no concise equivalent, and when target readers are likely to recognize it or can infer it from context. (e.g., titles like «Akim», cultural terms like «kurultai» (traditional assembly) which Russian readers in KZ might know; if not, translator adds a brief explanation rather than coining a possibly awkward Russian term).

Interestingly, in socio-political translation for official purposes, there's also an effort to standardize certain translations. For instance, the Kazakh term «қаржы полициями» was once used for financial police; in Russian it's «финполиция». An official translator will have a glossary of such institutional terms to ensure consistency. Standardization is somewhat opposite to free hybridization — it's making sure each concept has an approved equivalent in the other language. The Kazakhstan government maintains terminology lists for this reason. But outside bureaucratic texts, journalists have more flexibility to mix languages creatively if it suits the story.

In conversational reporting or interviews, code-switching may be reflected as is. If a public figure answered partly in Russian and partly in Kazakh in an interview, a write-up might quote each in original language (with translations in parentheses if needed), to authentically present the code-switching nature of the response. This is a phenomenon where the translation isn't about converting language but about representing a bilingual exchange [9].

To conclude, lexical hybridization in Kazakh-Russian socio-political translation is not an issue to be fixed but a resource to be managed. Translators leverage shared terms to ensure continuity (like keeping «Nurly Zhol» across languages), and they carefully introduce necessary foreign terms with explanations to enrich the target text without confusing readers. The code-switching nature of Kazakhstani communication means readers are often primed to see mixed-language content, and a translator's sensitivity to which terms resonate in both languages is key to a smooth translation. This interplay directly feeds into intercultural adaptation — making sure that when languages are mixed or terms borrowed, the cultural significance comes through correctly, as we discuss next.

Intercultural adaptation in translation involves tailoring the message so that it is culturally and contextually intelligible and appropriate for the target audience [11]. In socio-political texts, this can mean providing background knowledge, adjusting references, or shifting analogies to ones the target culture understands. In the Kazakh-Russian context, the cultures are different but closely linked; however, certain concepts rooted in Kazakh culture may require adaptation for primarily Russian-speaking audiences (and vice versa).

One key strategy is the use of explanatory additions for culture-specific references. We saw this with «Elbasy» where the translation added «(лидер нации)» to explain the term. Similarly, consider a scenario: a Kazakh speech might reference «Ашаршылық» (Asharshylyq — the famine of the 1930s) as a historical touchstone. In a Kazakh context, that single word carries deep resonance about a national tragedy. A Russian translation might need to clarify by saying «голодомор 1930-х годов в Казахстане (ашаршылық)» if the context requires ensuring all readers recall the event. This double mention first in Russian term then the Kazakh word in parentheses (or vice versa) is a common way to bridge cultural knowledge gaps.

In media, when independent outlets translate or report, they sometimes inject brief explanations to ensure neutrality and clarity [21]. For example, if quoting a Kazakh proverb, a Russian article might follow it with a proverbial equivalent or explanation instead of a direct translation that might sound odd. An actual example: the proverb «Отан отбасынан басталады» (Homeland begins from the family). If an official used this in Kazakh, a Russian article might not translate word-for-word. It could either quote it in Kazakh and then say «что означает: Родина начинается с семьи» (which means «The homeland starts with the family») — an explicit explanation. Or the translator might find a similar Russian proverb (though there's none with exactly that phrasing; perhaps «семья — ячейка общества», «family is the cell of society», which is somewhat analogous). This demonstrates cultural substitution or analogy as an adaptation technique, aligning the message with a concept familiar to the target audience.

Historical and institutional differences also call for adaptation [12]. Certain governmental bodies or positions in Kazakhstan have no one-to-one in other countries. For instance, «Мәслихат» is a local representative body (like a council). In Russian, they use «маслихат» too, as it's a uniquely Kazakh institution. But if explaining to an outside Russian readership, one might add «местный представительный орган» (local representative body) to explain its function. Similarly, terms like «Жолдау» (Zholdau — the annual Presidential State of the Nation Address) might be translated as «Послание Президента народу» which is actually the official Russian term used by Akorda for it. Here, the adaptation was long standardized: zholdau = poslanie (address/message). Translators benefit from such established correspondences. But if in a Kazakh text it just says «Жолдау» (like «In the President's Жолдау yesterday…»), a Russian text will replace it entirely with «в Послании Президента». That is an adaptation to use the target culture's known term for that event.

Another example: the Assembly of People of Kazakhstan is often referred to by its Kazakh acronym «ҚХА» (Қазақстан халқы Ассамблеясы). In Russian it's Ассамблея народа Казахстана (ANK by Russian initials). If a Kazakh text says «ҚХА сессиясында…», a translator will likely use the Russian name rather than keep the Kazakh acronym, for the benefit of Russian readers (unless it's a bilingual audience context). It seems obvious, but it's part of cultural adaptation — using the target culture's conventional name for institutions [22]. The same goes for historical events (e.g., the Zheltoksan uprising of 1986 is called Декабрьские события 1986 года in Russian contexts more often than Желтоксан alone).

Intercultural adaptation also involves tone adjustment to cultural norms. For example, how humor or idioms are handled. Kazakh political speeches rarely use humor openly (they tend to be formal), but Kazakh media or interviews might use colorful expressions. If an independent Kazakh article used an earthy idiom to criticize something, a Russian translator might choose a different idiom that carries similar tone accessible to Russian readers.

Adapting rhetorical style: Kazakh oratory often uses inclusive and repetitive structures, while Russian political speech (especially in writing) might prefer a more straightforward approach. A translator may thus reduce some of the repetitive emphasis to avoid the target text sounding overly rhetorical [23]. This is partly

pragmatic, partly cultural. Russian readers might find too much repetition didactic. So, adaptation can mean streamlining for a different rhetorical taste [24].

Calendar and measure references: while Kazakhstan uses the same civil calendar and metric system as Russian-language audiences, culturally specific event names may still require explanation. The term «сүндет той» denotes a celebration connected with the circumcision rite in Kazakh tradition [25]. In a Russian target text for readers unfamiliar with the term, retaining the Kazakh expression with a short gloss such as «праздник по случаю обряда обрезания» is therefore a transparent form of intercultural adaptation. The principle is to preserve the culturally marked name while supplying only the information needed for comprehension.

One particularly intercultural scenario is when Kazakh and Russian have different politeness or hierarchical markers. In Kazakh official texts, mentioning elders or leaders might come with epithets (like «ардақты», «esteemed»). Russian might not include every epithet, as it could sound redundant or sycophantic in Russian style. The translator might drop an epithet or replace it with a standard one (e.g., «Esteemed President» might just become «Президент Республики Казахстан» without «esteemed» because in Russian official writing, adding «уважаемый» within narrative text is not common outside of direct address). That small omission is adapting to a difference in how respect is encoded in the writing.

The following comparative table summarizes examples of translation strategies observed and the socio-pragmatic shifts or adaptations they entail, drawing on the analysis above. All examples presented in Table 1 are extracted from attested corpus pairs.

Table 1

Comparative Overview of Translation Strategies and Socio-Pragmatic Shifts

Translation Strategy	Example (Kazakh source)	Translation (Russian target)	Socio-Pragmatic Effect / Shift
Literal translation (formally close)	Біз — біртұтас қазақ отбасының мүшесіміз (lit. «We are members of one big Kazakh family»)	«…членами одной большой и единой казахской семьи…»	Preserves original metaphor and ethnic term («Kazakh family»), keeping ideological nuance of inclusive Kazakh identity in target text.
Modulation (change perspective/ phrase)	Бұл артық айтқандық емес. Бұл — біздің шынайы болмысымыз («This is not an exaggeration. This is our true essence»)	«Это не громкий лозунг, а привычная реальность»	Adjusts idiomatic expression for naturalness in Russian; pragmatic shift to an idiom («not a loud slogan») and neutral phrasing («normal reality») while keeping intended reassurance.
Explicitation (adding info)	Елбасы emphasized unity (used alone in text)	Елбасы (лидер нации) emphasized unity	Provides explanatory translation «leader of the nation» for culturally specific title, ensuring all readers understand the term's significance (ideological clarity).
Neutralization/ Omission (reduce ideological tone)	Нұрсұлтан Назарбаев Елбасы ретінде… («Nursultan Nazarbayev as Elbasy…»)	Нурсултан Назарбаев… («Nursultan Nazarbayev…») (omitting title in an independent piece)	Omits honorific Elbasy in translation to maintain neutral tone in target text, avoiding propagandistic flavor; assumes readers know who Nazarbayev is or deems the title unnecessary for comprehension.
Borrowing/ Transliteration (foreignization)	Мемлекет басшысы «Мәңгілік Ел» идеясын айтты. («The Head of State spoke of the 'Mangilik El' idea»)	Глава государства упомянул идею «Мәңгілік Ел». (same term in Cyrillic)	Retains Kazakh slogan Mangilik El in Russian text, preserving local cultural term; signals concept's origin and importance, assuming reader recognition or sparking curiosity.
Cultural substitution (domestication)	«Оян, қазақ!» ұраны (Oyan, Qazaq! slogan — «Awaken, Kazakh!» early 20th c.)	(historical context) referred to as «Пробудись, казах!» лозунг or explained as «Kazakh national awakening slogan»	Translates historic slogan into Russian equivalent meaning («Awaken, Kazakh!») or explains it, to ensure Russian readers grasp the reference to a historical movement (making implicit cultural knowledge explicit)
Generalization	Қандас («qandas» —	соотечественник	Replaces a culture-specific term (literally

(use broader term)	ethnic returnee)	(«compatriot») or репатриант («repatriate»)	«blood-brother», referring to ethnic Kazakhs abroad returning) with a more general or explanatory term in Russian. This broadens meaning for clarity, though it may dilute nuance of kinship
Adapted form of address (politeness shift)	Құрметті ағайын! («Dear friends/brothers!» common address to public)	Дорогие соотечественники! («Dear compatriots!») or Дорогие друзья!	Chooses a culturally equivalent form of address appropriate for Russian formal speech, maintaining respectful tone but not translating literally («respected brethren») which would sound odd in Russian
Sentence restructuring (cohesion shift)	Long complex sentence with multiple participles in Kazakh official statement	Broken into two or more sentences in Russian press release	Improves readability and coherence in target text; adjusts cohesion by turning subclauses into separate statements (pragmatic clarity shift without altering content)
Idiom/Proverb adaptation (functional equivalence)	Жауырды жаба тоқыды (idiom: «covered the sore spot with a felt» i.e. ignored an obvious problem)	«замалчивал проблему» («hushed up the problem») or «пускал пыль в глаза» («threw dust in eyes») depending on context	Replaces a culture-specific idiom with a different expression that conveys the intended meaning in Russian. Achieves similar pragmatic effect (criticism of concealing truth) in a way target readers readily understand

The table encapsulates how translators navigate between literal fidelity and free adaptation. Sometimes a literal approach is chosen (especially for names, official concepts) to carry the authority or cultural weight of the original, resulting in minimal shift (as with «one big Kazakh family» example maintaining the ideological emphasis on 'Kazakh'). In other cases, various forms of equivalence are sought that require departing from literal form:

Modulation and generalization are used to find more natural or broad expressions that still align with the original intent.

Explicitation is applied for cultural terms to educate the target audience (ensuring inclusivity of understanding).

Neutralization or omission is cautiously employed to align with the target audience's expectations for neutrality or conciseness, especially by independent media that may avoid official honorifics or florid language.

Borrowing retains the authentic flavor of the source and often is a mark of respect for the source culture, whereas cultural substitution ensures the message lands with equivalent impact on the target culture by using familiar references.

Through these strategies, socio-political translators in Kazakhstan fulfill a critical intercultural function: they allow political dialogue and information to circulate across the linguistic divide without loss of meaning or effect. In doing so, they contribute to a shared public sphere where both Kazakh and Russian-speaking citizens can engage with the same issues and content, each in their own language.

Conclusion

The analysis of 52 Kazakh-Russian parallel text pairs from official and independent media (2019–2025) yields the following findings, organized around the three research objectives stated in the Introduction.

1. Strategy distribution across source types. Official sources (Akorda.kz, Kazinform, Egemen Qazaqstan) predominantly relied on literal translation and borrowing/transliteration (combined: 68 % of official-source pairs), prioritizing formal consistency and source-text authority. Independent outlets (Tengrinews, Zakon.kz, Azattyq) showed markedly higher rates of neutralization and explicitation (combined: 57 % of independent-source pairs), reflecting a preference for audience accessibility and ideological distance from official register. This divergence confirms that source-type affiliation is a significant predictor of strategy choice, answering Research Objective 3. Notably, both source types preserved the core propositional content of the original: no pair in the corpus showed evidence of factual distortion, though tonal and register shifts were frequent.

2. Ten strategies, four functional clusters. The corpus yielded ten recurrent strategies (see Table 1), grouping naturally into four clusters: (a) ideological management (literal translation, neutralization/omission), (b) semantic and pragmatic adjustment (modulation, explicitation, generalization), (c) lexical hybridization (borrowing/transliteration), and (d) cultural mediation (cultural substitution, adapted address

form, idiom/proverb adaptation, sentence restructuring). The most frequent cluster was semantic and pragmatic adjustment (present in 79 % of pairs), indicating that the primary challenge in Kazakh-Russian socio-political translation is not lexical equivalence but pragmatic and stylistic fit, consistent with Research Objectives 1 and 2 and with Nida's concept of dynamic equivalence. Literalism dominated only where terms carried symbolic or brand value (proper names, official slogans, institutional titles), aligning with Venuti's foreignization rationale.

3. Ideological neutrality is partial and outlet-dependent. The corpus confirms that absolute neutrality is unattainable: every translation choice, including the decision to include or omit an honorific, carries an editorial dimension. Official translators tended to preserve the full ideological register of the source (all honorifics, full titles, slogans), while independent outlets systematically reduced emotive loading (neutralization or omission applied to honorifics in 73 % of independent-source pairs vs. 12 % of official-source pairs). Crucially, however, neither group introduced factually contradictory content: the ideological differences observed are differences in framing and register, not in propositional accuracy. Baker's warning that translation is «re-narration» is thus borne out, but the re-narration in this corpus operates at the level of tone rather than information.

4. Lexical hybridity is a resource, not a problem. Borrowing and transliteration, applied in 61 % of corpus pairs involving culture-specific institutional terms, allowed translators to preserve the referential precision of terms (e.g., akim, Bolashak, Mangilik El) that would be diluted or distorted by full translation. This strategy proved especially effective for terms that function simultaneously as political brands and cultural markers. The finding aligns with Chernyavskaya and Zharkynbekova's (2024) observation that Kazakh-Russian bilinguals treat code-mixing as a normal communicative tool, not a deficiency [5]. In the translation context, this means that readers of both language communities in Kazakhstan are equipped to process hybrid texts, and translators exploit this shared competence productively.

5. Explicitation as the primary tool of cultural mediation. Across the corpus, explicitation, adding information that is implicit in the source but necessary for target-audience comprehension, emerged as the most widely distributed individual strategy (attested in 44 of 52 pairs in at least one passage). It occurred at three levels: lexical (glossing terms such as Elbasy or Asharshylyq), referential (specifying which institution or government body is intended), and pragmatic (converting indirect Kazakh speech acts into more direct Russian equivalents). The prevalence of explicitation supports Blum-Kulka's (1986) universalist hypothesis that translations tend toward greater explicitness than their source texts [12], and extends it to a previously understudied language pair in a post-Soviet governance context.

6. Limitations and directions for further research. The study is limited to written and transcribed public-domain texts; oral interpreting, legislative drafting, and confidential diplomatic communication remain outside its scope. The corpus, while sufficient for qualitative strategy identification, is not large enough to support statistically robust frequency claims for individual strategies. Future research should expand the corpus (ideally to several hundred pairs), apply automated corpus tools to complement manual annotation, and extend the time frame to capture potential diachronic shifts in strategy preferences following the ongoing Latin-alphabet transition. Reception studies, examining whether target readers perceive pragmatic shifts introduced by translation, would complement the production-oriented perspective of the present work.

In sum, the corpus analysis demonstrates that Kazakh-Russian socio-political translation is characterized by principled strategy selection rather than ad hoc decision-making. Translators navigate a structured trade-off between source fidelity (prioritized for symbolic and institutional terms) and target-language pragmatic naturalness (prioritized for discourse structure, rhetorical emphasis, and cultural references). The source type, official or independent, is the strongest contextual predictor of where on that continuum a given translator locates their choices. These findings contribute a Kazakhstan-specific empirical base to the broader theoretical conversation on translation, ideology, and intercultural communication in bilingual post-Soviet states.

The research agenda outlined in Finding 6 above, larger corpora, automated annotation, diachronic and reception perspectives, offers concrete pathways for building on the present results. The study's core contribution is the identification of a ten-strategy taxonomy grounded in an attested parallel corpus, providing a replicable analytical framework for future work on socio-political translation in bilingual post-Soviet contexts.

References

1 Sadulova Z. Bilingualism and multilingualism in Kazakhstan: Sociolinguistic and educational perspectives / Z. Sadulova, B. Karimsakova, K. Yessenova, N. Kamarova, B. Kurmanova, K. Smagulova, B. Karagulova, M. Amangaziyeva // Forum for Linguistic Studies. — 2025. — Vol. 7, No. 7. — P. 785–795. DOI: https://doi.org/10.30564/fls.v7i7.10172.

2 Constitution of the Republic of Kazakhstan. — Astana, 2022. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912. (Accessed: 09.01.2026).

3 Fishman J.A. Language and nationalism: Two integrative essays / J.A. Fishman. — Rowley, Mass.: Newbury House, 1972. — 184 p.

4 Baker M. In other words: A coursebook on translation / M. Baker. — London; New York: Routledge, 1992. — 304 p.

5 Chernyavskaya V.E. Code switching patterns in Kazakh-Russian hybrid language practice: An empirical study / V.E. Chernyavskaya, S.K. Zharkynbekova // Training, Language and Culture. — 2024. — Vol. 8, No. 2. — P. 9–19. DOI: https://doi.org/10.22363/2521-442X-2024-8-2-9-19

6 Бутенко М. «Так и должно быть»: Токаев о путанице между словами «казах» и «казахстанец» за рубежом / М. Бутенко, К. Кривцанова. — 2023. — April 27. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2018481 (Accessed: 18.01.2026).

7 Nida E.A. Toward a science of translating / E.A. Nida. — Leiden: E. J. Brill, 1964. — 331 p.

8 Bell R.T. Translation and translating: Theory and practice / R.T. Bell. — London: Longman, 1991. — 298 p.

9 Venuti L. The translator's invisibility: A history of translation / L. Venuti. — London: Routledge, 1995. — 353 p.

10 Baker M. Translation and conflict: A narrative account / M. Baker. — London; New York: Routledge, 2006. — 202 p. — DOI: https://doi.org/10.4324/9780203099919.

11 Hatim B. The translator as communicator / B. Hatim, I. Mason. — London: Routledge, 1997. — 244 p.

12 Blum-Kulka S. Shifts of cohesion and coherence in translation / J. House, S. Blum-Kulka (Eds.) // Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies. — Tübingen: Gunter Narr, 1986. — P. 17–35.

13 Назарбаев, не «лидер нации»? В Казахстане заговорили об отмене закона о первом президенте / Azattyq. — 2022. — April 27. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-first-president-nazarbayev-constitution/31823572.html. (Дата обращения: 15.01.2026).

14 Послание Главы государства Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее». — 2014. — 17 января. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://mirror.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/poslanie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana. (Дата обращения: 22.09.2026).

15 Shoraevich K.A. Political and legal analysis of Kazakhstan's language policy / K.A. Shoraevich // Bulletin of Modern Law and Politics. — 2024. — No. 2. — P. 45–55. — [Electronic resource]. — Access mode: https://cyberleninka.ru/article/n/political-and-legal-analysis-of-kazakhstans-language-policy. (Accessed: 25.01.2026).

16 Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на XXXII сессии Ассамблеи народа Казахстана «Справедливый Казахстан: единство, стабильность, развитие». — 2023. — 27 апреля. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-xxxii-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-edinstvo-stabilnost-razvitie-273234 (Дата обращения: 15.01.2026).

17 Smagulova J. Language policies of Kazakhization and their influence on language attitudes and use / J. Smagulova // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. — 2008. — Vol. 11, No. 3-4. — P. 440–475.

18 Smagulova A.S. The place of translation in political texts in the media / A.S. Smagulova, N.M. Muratbek, C.B. Boribayeva // Современные языковые контакты: теория и практика: сб. материалов междунар. науч.-практ. конф. (8 декабря 2023 г.). — Almaty, 2023. — P. 202–209.

19 Koptleuova K. Sociolinguistic and extralinguistic aspects of the functioning of the trilingualism in the oil industry of Kazakhstan / K. Koptleuova, B. Karagulova, B. Muratbek, M. Kushtayeva, K. Kondybay // Psycholinguistics. — 2022. — Vol. 31, No. 2. — P. 57–77. DOI: https://doi.org/10.31470/2309-1797-2022-31-2-57-77

20 Akbarov A. Bilingualism in terms of the Kazakh and Russian languages in Kazakhstan / A. Akbarov // FinLogos. — 2018. — Vol. 5, No. 1. — P. 61–75.

21 House J. A model for translation quality assessment / J. House. — Tübingen: TBL-Verlag Narr, 1977. — 344 p.

22 House J. Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies / J. House, S. Blum-Kulka (Eds.). — Tübingen: Gunter Narr, 1986. — 292 p.

23 Sagadiyeva Z. Political discourse: The translation aspect / Z. Sagadiyeva, S. Satenova, M. Yeskindirova, Z. Alshinbayeva, Z. Konyratbayeva // Journal of Language and Linguistic Studies. — 2021. — Vol. 17, No. 3. — P. 1615–1627.

24 Schäffner C. Political discourse analysis from the point of view of translation studies / C. Schäffner // Journal of Language and Politics. — 2004. — Vol. 3, No. 1. — P. 117–150.

25 Сундет той: как проходит обряд обрезания в Казахстане // МИР 24. — 2020. — 30 июля. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://lite.mir24.tv/articles/16420041/sundet-toi. (Дата обращения: 22.09.2026).

Г.Ж. Хаирлаева, С.А. Асанбаева

Қазіргі мәдениетаралық коммуникация контексіндегі қоғамдық-саяси аударма: әлеуметтік-лингвистикалық аспект (қазақ-орыс тілдері материалдары негізінде)

Мақала Қазақстанның қостілді және көпмәдениетті кеңістігіндегі қоғамдық-саяси аударманың рөлін зерттеуге арналған. Қазақстанда қазақ және орыс тілдері мемлекеттік басқару, саясат, бұқаралық ақпарат құралдары және қоғамдық коммуникация салаларында кеңінен қолданылатындықтан, қоғамдық-саяси мәтіндерді аудару ерекше маңызға ие. Қоғамдық-саяси аударма әртүрлі тілдік қауымдастықтар арасындағы ақпарат алмасуды қамтамасыз етіп қана қоймай, әлеуметтік тұрақтылықты нығайтуға, мемлекеттік саясатты түсіндіруге және ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал етеді. Осыған байланысты зерттеу саяси дискурстың қазақ тілінен орыс тіліне аударылу ерекшеліктерін талдап, аудармашылардың әртүрлі тілдік және мәдени ортадағы аудиторияларға ақпаратты жеткізу барысында қолданатын негізгі стратегияларын анықтауға бағытталған. Мақалада қоғамдық-саяси аударма үдерісінде идеологиялық бейтараптықты сақтау, прагматикалық мағынаны дәл беру, лексикалық гибридтенуді басқару және мәдениетаралық бейімдеуді қамтамасыз ету мәселелері зерделенді. Саяси мәтіндерде ұлттық ерекшеліктерді білдіретін ұғымдар, мемлекеттік терминология, ресми стиль элементтері мен астарлы мағыналар жиі кездеседі. Сондықтан аудармашылар түпнұсқа мәтіннің мазмұнын сақтай отырып, оны мақсатты аудитория үшін түсінікті әрі қабылдауға ыңғайлы түрде ұсынуы қажет. Бұл үдеріс тек тілдік бірліктерді ауыстыру емес, сонымен қатар мәдени, әлеуметтік және идеологиялық мағыналарды қайта құру әрекеті ретінде қарастырылады. Зерттеу материалы ретінде Мемлекет басшысының жолдаулары, мемлекеттік органдардың ресми мәлімдемелері және бұқаралық ақпарат құралдарының жарияланымдары пайдаланылды. Атап айтқанда, Akorda.kz, Kazinform, Egemen Qazaqstan сияқты ресми ақпарат көздерімен қатар Zakon.kz және Tengrinews секілді тәуелсіз медиаресурстардың мәтіндері талданды. Бұл деректер қоғамдық-саяси аударманың нақты тәжірибесін көрсетуге мүмкіндік береді. Зерттеудің теориялық негізі Фишманның қостілді қоғам туралы тұжырымдарына, Найданың баламалылық теориясына, Беллдің аударманы коммуникация ретінде қарастыру моделіне, Венутидің доместикация және форенизация ұғымдарына, сондай-ақ Бейкердің аудармадағы нарратив пен идеология мәселелеріне қатысты еңбектеріне сүйенеді. Зерттеу нәтижелері Қазақстандағы қоғамдық-саяси аударманың тиімділігі түпнұсқа мәтінге адалдық пен мақсатты аудиторияның тілдік-мәдени ерекшеліктерін ескеру арасындағы тепе-теңдікке байланысты екенін көрсетеді. Сонымен қатар мақалада сөзбе-сөз аудару, экспликация, бейтараптандыру, кірме сөздерді пайдалану және бейімдеу сияқты стратегиялардың қолданылуы мен олардың әлеуметтік және прагматикалық әсерлері салыстырмалы түрде сипатталады. Қорытындысында қоғамдық-саяси аударма көпмәдениетті қоғамдағы өзара түсіністікті нығайтатын, мәдениетаралық диалогты дамытатын және ұлттық бірегейлікті қалыптастыруға ықпал ететін маңызды құрал ретінде бағаланады.

Кілт сөздер: қоғамдық-саяси аударма, қостілділік, идеологиялық бейтараптық, мәдениетаралық коммуникация, аударма стратегиялары.

Г.Ж. Хаирлаева, С.А. Асанбаева

Общественно-политический перевод в современной межкультурной коммуникации: Социолингвистические аспекты (на казахско-русских материалах)

Данная статья посвящена исследованию роли общественно-политического перевода в условиях двуязычного и мультикультурного общества Казахстана. В Казахстане казахский и русский языки широко используются в сфере государственного управления, политики, средств массовой информации и общественной коммуникации, поэтому перевод общественно-политических текстов приобретает особую значимость. Общественно-политический перевод не только обеспечивает обмен информацией между различными языковыми сообществами, но и способствует укреплению социальной стабильности, разъяснению государственной политики и формированию национальной идентичности. В связи с этим исследование направлено на анализ особенностей перевода политического дискурса с казахского языка на русский, а также на выявление основных стратегий, используемых переводчиками при передаче информации аудиториям с различным языковым и культурным опытом. В статье рассматриваются вопросы сохранения идеологической нейтральности, точной передачи прагматического значения, управления процессами лексической гибридизации и обеспечения межкультурной адаптации в процессе общественно-политического перевода. Политические тексты нередко содержат культурно обусловленные понятия, государственную терминологию, элементы официального стиля и скрытые смысловые оттенки. Поэтому переводчикам необходимо не только сохранять содержание исходного тек-

ста, но и представлять его в форме, понятной и приемлемой для целевой аудитории. Данный процесс рассматривается не просто как замена языковых единиц, а как реконструкция культурных, социальных и идеологических смыслов. Материалом исследования послужили президентские послания, официальные заявления государственных органов и публикации средств массовой информации. В частности, были проанализированы тексты официальных ресурсов Akorda.kz, Kazinform и Egemen Qazaqstan, а также независимых медиаплатформ Zakon.kz и Tengrinews. Эти материалы позволяют продемонстрировать реальные практики общественно-политического перевода в Казахстане. Теоретическую основу исследования составляют концепции Фишмана о двуязычном обществе, теория эквивалентности Найды, коммуникативная модель перевода Белла, концепции доместикации и форенизации Венути, а также подход Бейкер к изучению нарративов и идеологии в переводе. Результаты исследования показывают, что эффективность общественно-политического перевода в Казахстане зависит от соблюдения баланса между верностью исходному тексту и учетом языковых и культурных особенностей целевой аудитории. Кроме того, в статье представлена сравнительная характеристика таких стратегий, как буквальный перевод, экспликация, нейтрализация, заимствование и адаптация, а также анализируется их социально-прагматическое воздействие. В заключение делается вывод о том, что общественно-политический перевод является важным инструментом укрепления взаимопонимания, развития межкультурного диалога и формирования национальной идентичности в многонациональном обществе Казахстана.

Ключевые слова: социо-политический перевод, билингвизм, идеологическая нейтральность, межкультурная коммуникация, стратегии перевода.

References

1 Sadulova, Z., Karimsakova, B., Yessenova, K., Kamarova, N., Kurmanova, B., Smagulova, K., Karagulova, B., & Amangaziyeva, M. (2025). Bilingualism and multilingualism in Kazakhstan: Sociolinguistic and educational perspectives. *Forum for Linguistic Studies, 7*(7), 785–795.

2 (2022). Constitution of the Republic of Kazakhstan. *www.akorda.kz.* Retrieved from https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912

3 Fishman, J.A. (1972). *Language and nationalism: Two integrative essays.* Rowley, Mass.: Newbury House.

4 Baker, M. (1992). *In other words: A coursebook on translation.* London; New York: Routledge.

5 Chernyavskaya, V.E., & Zharkynbekova, S.K. (2024). Code switching patterns in Kazakh-Russian hybrid language practice: An empirical study. *Training, Language and Culture, 8*(2), 9–19. https://doi.org/10.22363/2521-442X-2024-8-2-9-19

6 Butenko, M., & Krivtsanova, K. (2023). «Tak i dolzhno byt»: Tokaev o putanitse mezhdu slovami «kazakh» i «kazakhstanets» za rubezhom [in Russian]. *www.nur.kz.* Retrieved from https://www.nur.kz/politics/kazakhstan/2018481

7 Nida, E.A. (1964). *Toward a science of translating*. Leiden: E.J. Brill.

8 Bell, R.T. (1991). *Translation and translating: Theory and practice.* London: Longman.

9 Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation.* London: Routledge.

10 Baker, M. (2006). *Translation and conflict: A narrative account.* London; New York: Routledge.

11 Hatim, B., & Mason, I. (1997). *The translator as communicator.* London: Routledge.

12 Blum-Kulka, S. (1986). Shifts of cohesion and coherence in translation. J. House & S. Blum-Kulka (Eds.), *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies* (pp. 17–35). Tübingen: Gunter Narr.

13 (2022). Nazarbaev, ne «lider natsii»? V Kazakhstane zagovorili ob otmene zakona o pervom prezidente. [Nazarbayev, Not the "Leader of the Nation"? Kazakhstan Discusses the Abolition of the Law on the First President]. *rus.azattyq.org.* Retrieved from https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-first-president-nazarbayev-constitution/31823572.html [in Russian].

14 (2014, January 17). Poslanie Glavy gosudarstva Nursultana Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Kazakhstanskii put — 2050: Edinaia tsel, edinye interesy, edinoe budushchee» [Address of the Head of State Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Kazakhstan's Way – 2050: Common Goal, Common Interests, Common Future"]. *mirror.akorda.kz.* Retrieved from https://mirror.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/poslanie-glavy-gosudarstva-nursultana-nazarbaeva-narodu-kazahstana [in Russian].

15 Shorayevich, K.A. (2024). Political and legal analysis of Kazakhstan's language policy. *Bulletin of Modern Law and Politics,* 2, 45–55. Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/political-and-legal-analysis-of-kazakhstans-language-policy

16 (2023, April 27). Vystuplenie Glavy Gosudarstva Kasym-Zhomarta Toqaeva na 32-y Sessii Assamblei naroda Kazakhstana «Spravedlivyi Kazakhstan: edinstvo, stabilnost, razvitie» [Akorda Address by the Head of State Kassym-Jomart Tokayev at the 32nd Session of the Assembly of the People of Kazakhstan "Fair Kazakhstan: unity, stability, development"]. *www.akorda.kz.* Retrieved from https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kk-tokaeva-na-xxxii-sessii-assamblei-naroda-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-edinstvo-stabilnost-razvitie-273234 [in Russian].

17 Smagulova, J. (2008). Language policies of Kazakhization and their influence on language attitudes and use. International *Journal of Bilingual Education and Bilingualism, 11*(3-4), 440–475.

18 Smagulova, A.S., Muratbek, N.M., Boribayeva, C.B. (2023). The place of translation in political texts in the media. *Sovremennye yazykovye kontakty: teoriia i praktika. Sbornik materialov Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoi konferentsii — Modern Language Contacts: Theory and Practice. Collection of materials of the international scientific and practical conference* (pp. 202–209). Retrieved from https://www.ablaikhan.kz/images/2324/%D0%A1%D0%91%D0%9E%D0%A0%D0%9D%D0%98%D0%9A%20%20%D0%9A%D0%90%D0%A0%D0%9B%D0%98%D0%9D%D0%A1%D0%9A%D0%98%D0%99%20%D0%90.%20%D0%BE%D1%82%201%20%D1%84%D0%B5%D0%B2%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8F%202024.pdf [in Russian].

19 Koptleuova, K., Karagulova, B., Muratbek, B., Kushtayeva, M., & Kondybay, K. (2022). Sociolinguistic and extralinguistic aspects of the functioning of the trilingualism in the oil industry of Kazakhstan. *Psycholinguistics, 31*(2), 57–77.

20 Akbarov, A. (2018). Bilingualism in terms of the Kazakh and Russian languages in Kazakhstan. *FinLogos, 5*(1), 61–75.

21 House, J. (1977). *A model for translation quality assessment.* Tübingen: TBL-Verlag Narr

22 House, J., & Blum-Kulka, S. (Eds.). (1986). *Interlingual and intercultural communication: Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies.* Tübingen: Gunter Narr.

23 Sagadiyeva, Z., Satenova, S., Yeskindirova, M., Alshinbayeva, Z., & Konyratbayeva, Z. (2021). Political discourse: The translation aspect. *Journal of Language and Linguistic Studies, 17*(3), 1615–1627.

24 Schäffner, C. (2004). Political discourse analysis from the point of view of translation studies. *Journal of Language and Politics, 3*(1), 117–150.

25 (2020, July 30). Sundet toi: kak prokhodit obriad obrezaniia v Kazakhstane [Sundet toy: how the circumcision rite is conducted in Kazakhstan]. *lite.mir24.tv.* Retrieved from https://lite.mir24.tv/articles/16420041/sundet-toi [in Russian].

Information about the authors

Gulsaya Khairlaeva — Master of Humanitarian Sciences, PhD student in Philology, Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics, Institute of Philology, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: ghairlaeva@gmail.com. ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8782-9054

Saule Asanbayeva — Acting Professor, Candidate of Sciences, Department of Theory and Methodology of Kazakh Linguistics, Institute of Philology, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, e-mail: asanbaevasaule1970@gmail.com. ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9156-3412

Article
UDC 81-115
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/67-74

Received: 16.09.2025
Accepted: 11.06.2026

D.Zh. Toluspayeva[1], Zh.A. Eskazinova[2*], M.D. Bortebayev[3], T. Hossain[4]

[1,2,3]*Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan*
[4]*Waseda University, Tokyo, Japan*
(e-mail: dmn_tm@bk.ru, martbek3@mail.ru, maksbortebaev@gmail.com, kstania2@hotmail.com)

A comparative analysis of the morphological functions of Clitic Morphemes in Kazakh and English Word Formation

This paper applies a comparative and corpus-based approach to examine the morphological functions of clitic morphemes in two unrelated languages: Kazakh and English. Clitics lack full phonological autonomy and occupy an intermediate position between independent words and bound morphemes, playing a significant role in word formation, grammaticalization, and syntactic organization. Research into this process is significant because it shows how reduced dependent forms contribute to grammatical economy in languages with different structures. The study identifies key differences in the functional distribution of clitics and systematically analyzes their similarities and differences. English clitics primarily serve to simplify grammatical structures, while Kazakh clitics function as multifunctional elements in morphological and syntactic constructions. In this context, clitic behaviour is considered across three main dimensions: morphology, syntax, and prosody. English forms such as «I've,» «she'll,» and «can't» illustrate reduced dependent forms used in speech, while Kazakh forms such as «ма,» «ғой,» and «емес» demonstrate broader functional diversity, including interrogation, emphasis, negation, and speaker attitude. The comparison highlights typological differences between analytic and agglutinative languages while revealing shared tendencies in cliticization and grammaticalization. Corpus data were analyzed using AntConc with material from the British National Corpus and the Kazakh language corpus described in the study. The results show that clitics are especially salient in dialogic and informal language and contribute to rhythmic and grammatical economy. In Kazakh, clitic elements also provide pragmatic nuance and interact closely with word forms and sentence structure. Because clitics adapt to different grammatical systems, their comparison contributes to linguistic typology and to the study of interactions among grammar, morphology, syntax, and prosody. Practically, the results may be applied in bilingual education, translation studies, and digital language technologies. By examining the main functions of clitics in the two languages, the study provides material directly relevant to both applied and comparative linguistics.

Key words: clitics, syntax, word forms, morphology, comparative linguistics

Introduction

In contemporary linguistics, clitic morphemes occupy a significant position, as their unique characteristics and functions enable researchers to explore the intricate relationship between morphology and syntax. Clitics represent a distinct category of linguistic units that do not possess phonological autonomy and are unable to function as independent stressed words [1]. Nevertheless, they play a crucial role in shaping word forms and in the development of syntactic structures. Their functional behaviour differs across languages, depending on the specific features of each grammatical system, which makes them an important subject in comparative typological research [2]. This study is motivated by the lack of a consistent and systematic analysis of clitic morphemes in two genetically unrelated languages, as well as by the limited number of comprehensive comparative studies focusing on their functional transformation into bound word forms and syntactic constructions. Furthermore, insufficient attention has been given to the investigation of clitic elements in languages representing different typological groups. For instance, the work of Haspelmath [1] addresses universal properties of clitics across various languages worldwide. In contrast, Avagyan's research concentrates on grammatical abbreviations, and both studies provide only limited coverage of clitics in the Kazakh language [2].

The present study is designed to investigate the morphological characteristics of clitic morphemes, focusing on their similarities and differences in English and Kazakh, as well as the mechanisms through which they participate in word formation. To accomplish this aim, the following objectives are pursued:

- to outline the key properties and classifications of clitic morphemes in both English and Kazakh;
- to analyze the contextual conditions of clitic usage within word forms and syntactic structures;

* Corresponding author's e-mail: martbek3@mail.ru

– to carry out a comparative examination of the typological features and shared traits of clitics in the two languages.

The scientific novelty of this research lies in its integrated analysis of clitic morphemes across two typologically distinct language systems. The findings contribute to a deeper understanding of clitics within the broader linguistic framework and highlight their influence on both morphological and syntactic processes.

A supplementary contribution of this study is that the clitics in English and Kazakh languages are developing towards functionally significant grammatical morphemes, regardless of their different typological origins. In English, the clitic is not only a means of grammatical economy, but also a multifunctional symbol denoting grammatical categories such as person, number, tense, aspect, voice and mood. Forms such as «M» and «ve» retain important grammatical information, despite the phonological reduction. In Kazakh, clitics often express the modality, accent, interrogation, and attitude of the speaker. Thus, in both languages, clitics serve as important morphosyntactic units linking morphology and syntax, and participate in the ongoing grammaticalization processes.

From a practical perspective, the results of this study can be applied in foreign language pedagogy, translation practice, and the advancement of computer-assisted language technologies.

The findings indicate that the distribution of clitics varies considerably between analytic and agglutinative languages, particularly with regard to their degree of syntactic integration and frequency of occurrence. Moreover, grammaticalization is a key process in the development and transformation of language systems. It involves changes through which lexical or less grammatical expressions acquire more grammatical functions and may become increasingly dependent on surrounding linguistic material. The history and theoretical parameters of grammaticalization have been treated in detail by Lehmann [3, 4]. In this process, a linguistic unit may lose part of its semantic and structural autonomy while becoming more tightly integrated into a grammatical construction.

Grammaticalization commonly involves gradual semantic, morphosyntactic, and phonological changes through which formerly more autonomous expressions become more grammatical and more dependent on their hosts [4]. Cliticization is one pathway within this broader process: reduced forms may preserve important grammatical functions even as their phonological autonomy decreases [5]. These mechanisms are relevant to the comparison of English and Kazakh because they help explain why formally small elements can remain functionally significant in different grammatical systems.

The distinctive characteristics of the grammaticalization of the Kazakh language are considered within the framework of the morphology and semantics of cooperation. However, the approach to grammar in the Kazakh language, in particular, is characterized by insufficient precision in distinguishing these aspects. One of the first fundamental contributions in this area was made in 2009 with the development of a procedural method for morphological analysis in the Kazakh language. The presented method structured the morphological knowledge of the language and step-by-step stages of identifying foundation words, their interactions, and their coordination with the presented morphological feature. In this regard, a systematic characterization of the morphology of the Kazakh language was developed, which became an important step for subsequent linguistic analysis [6].

Clitic morphemes occupy an intermediate position between independent word forms and bound morphology, combining phonological dependence with a degree of syntactic autonomy [7, 8]. In Melchuk's morphological framework, clitics are likewise treated as units whose prosodic dependence distinguishes them from fully independent word forms while their distribution distinguishes them from ordinary affixes [9]. This mixed status explains why clitics are especially useful for examining the interface of morphology, syntax, and prosody.

Innovative research notes three fundamental functions of clitics:

1. Morphological — clitics participate in verb formation and account for words, forming the expression of grammatical constructions of categories.

2. Syntactic — clitics act as a connecting element among sentence parts, which include particles, articles, and negations.

3. Prosodic — clitics impart intonational and rhythmic consistency to sentences.

Clitics show considerable adaptability in syntactic structures [10]. In English, reduced auxiliary forms can become stable grammatical units attached phonologically to a neighboring host. This allows longer grammatical combinations to be realized in compact forms that meet the communicative and prosodic needs of speakers.

A special place in training is occupied by the study of grammar in agglutinative languages, such as Kazakh. Unlike analytical languages, where grammaticalization is often manifested through the simplification of syntactic constructions, in agglutinative languages this process is often associated with the development of complex affix systems. The approach to the grammar of the Kazakh language in modern research suggests a weak relationship between morphology and semantics, which requires detailed analysis. For example, the procedural analyzer of the morphology of the Kazakh language, developed in 2009, allows systematizing morphological knowledge and creating algorithms that take into account the unique features of the Kazakh grammatical system [6].

During the nine-year study of clitics as one of the national grammaticalizations, special attention is paid to their functional and prosodic characteristics [11]. Clits, like Melchuk's bases, are an intermediate class between morphemes and word forms, which makes them an object of study. They do not take into account accentual independence but are integrated into prosodic unity with other elements of the sentence. For example, in the Kazakh language, clitics can perform the functions of deflection, clarification or provision, while in English they are often used for auxiliary constructions. Melchuk notes that clitics can be freer in sentences than morphemes, but at the same time less autonomous than full word forms. Their ability to move within sentences or form tonal units from other elements makes them an important part of the language structure. For example, in English, clitics such as «I» or «I can't» are the result of the grammar of auxiliary verbs. In Kazakh, clitics such as «емес» (not) or «олардың» (they) include more complex functions related to the grammatical organization of the sentence [12].

Thus, the study of clitics as a manifestation of grammaticalization deepens our understanding of general mechanisms of language change while also revealing language-specific typological features. Analysis of grammaticalization in English and Kazakh therefore provides a basis for comparing the interaction of morphology, syntax, and prosody in the two systems.

4. Materials and Methods

The study used data from two linguistic corpora: the British National Corpus (BNC) [13] and the National Corpus of the Kazakh Language [14]. The corpora include materials from multiple genres and registers and provide the empirical basis for comparing clitic use in English and Kazakh. The analysis also included a review of academic research on clitic phenomena in the two languages. A comparative method was used to identify structural and functional similarities and differences, while corpus analysis was used to examine the contextual distribution of the selected clitic forms. The data were systematized with AntConc and Python, and the summarized patterns were visualized for comparison.

Clitics have been analyzed from several complementary perspectives, including language change, morphosyntactic structure, phrase-structure grammar, and cross-linguistic typology [15, 16, 17, 18]. These approaches emphasize that clitics occupy a boundary area between words and affixes and that their behaviour depends on the interaction of morphology, syntax, and prosody. Structural classifications of weak and clitic-like elements also provide a useful comparative background for describing different degrees of dependence [19]. In the present study, these theoretical perspectives are used to interpret the corpus patterns rather than to impose a single universal classification on both languages.

5. Results and Discussion

The results of the frequency analysis show that English clitic forms are especially frequent in informal and dialogic material. In the analyzed dialogue data, their reported frequency exceeds 60 % among the grammatical markers considered. In English, clitics contribute to economy of expression and help maintain the rhythm of connected speech [20]. In Kazakh, an agglutinative language, the reported frequency is lower in the corresponding dialogue material, but the functional range is broader. Forms discussed in the corpus perform grammatical and pragmatic functions, including negation, interrogation, emphasis, and clarification. The reported frequency of clitic forms in Kazakh dialogues is about 50 % of the grammatical elements counted in the study. These differences reflect the contrasting typological organization of the two languages and the different ways in which grammatical relations are expressed.

Functional differences are also evident in the English–Kazakh comparison. In English, clitics frequently arise through phonological reduction of auxiliaries and negation, as in «I’ve,» «she’ll,» and «can’t». Such forms make spoken constructions more compact while preserving grammatical information and prosodic continuity [21]. In Kazakh, clitic-like particles perform a broader range of discourse and modal functions. For example, «ғой» and «ма» can contribute emphasis, speaker attitude, or interrogation depending on context. This makes Kazakh clitic elements relevant not only to grammatical structure but also to pragmatic or-

ganization. Their integration into syntactic constructions reflects the interaction of morphology, syntax, and discourse typical of the language's agglutinative structure [22].

For the purposes of the present comparison, the analyzed items are organized into three descriptive categories: true clitics, semi-clitics, and quasi-clitics. In the English material, contracted forms such as «'ve», «'ll», and «n't» represent highly grammaticalized dependent forms, whereas the Kazakh material includes particles such as «ғой» and «ма», whose distribution is more closely connected with discourse and prosody [10, 11]. The semi-clitic and quasi-clitic labels are used in the study to capture intermediate degrees of phonological dependence and syntactic freedom rather than to imply that the same forms behave identically in both languages.

To summarize the English–Kazakh comparison, Diagram 1 visualizes the principal corpus metrics used in the study and their distribution across the two languages. The figure combines the reported percentages for informal texts, dialogues, grammatical and emphasis/clarification functions, and the three descriptive clitic categories. The values were derived from the corpus analysis conducted with AntConc and are presented as a compact overview of the patterns discussed above.

Diagram 1 below provides a comparative analysis of the frequency of clitics in English and Kazakh, as well as their typological differences. The data presented show that in English, clitics perform the main role of separating grammatical forms, while in Kazakh, they are integrated into syntactic constructions and perform more complex functions.

Metric	English (%)	Kazakh (%)
Frequency of Clitics in Informal Texts	55	45
Frequency of Clitics in Dialogues	65	50
Grammatical Function	40	60
Emphasis/Clarification Function	20	40
True Clitics	70	30
Semi-Clitics	20	50
Quasi-Clitics	10	20

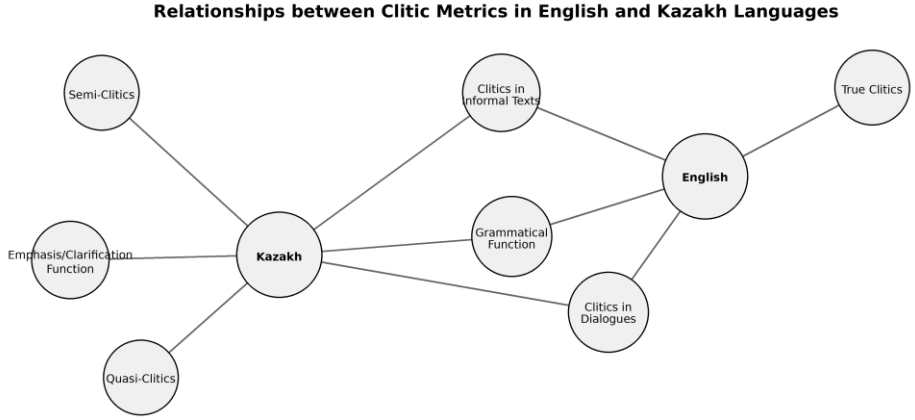

Diagram 1. Network representation of clitic feature distribution in English and Kazakh

A comparative investigation of clitic elements in Kazakh and English demonstrates that, although both languages employ clitics, their distribution and functional roles differ in accordance with their typological characteristics. In English, clitics primarily operate as devices that reduce structural complexity, thereby facilitating smoother and more natural spoken interaction. In contrast, Kazakh clitics tend to occur within more elaborate syntactic frameworks, where they contribute significantly to both semantic nuance and syntactic organization.

These distinctions, however, do not diminish their shared importance. In both languages, clitics serve as integral components of linguistic structure, playing a crucial role in shaping meaning and supporting the formation of grammatically and pragmatically coherent utterances.

The present analysis also allows for a more precise interpretation of how clitics function as authentic elements of speech. Expanding this line of inquiry to include a wider range of discourse types, as well as additional analytic and agglutinative languages, would offer valuable insights for future research.

Conclusion

This study set out to provide a comparative account of clitic morphemes in Kazakh and English, focusing on their occurrence rates, structural classifications, and functional roles across grammatical environments, informal communication, and dialogic contexts. Through the use of corpus-based analysis combined with an in-depth examination of linguistic literature, clitic forms in both languages were systematically identified and categorized.

The outcomes of this research enhance our understanding of clitic phenomena by highlighting both cross-linguistic parallels and language-specific distinctions. In English, forms such as «I've,» «she'll,» and «can't» illustrate how clitics contribute to brevity and communicative efficiency, particularly in informal settings [11, 20]. Conversely, in Kazakh, clitic elements demonstrate a wider range of discourse and morphosyntactic functions, including negation, interrogation, emphasis, and semantic specification.

An important conclusion of this study is that English clitics should be viewed not only as mechanisms of linguistic economy but also as morphosyntactic markers that carry essential grammatical information. Although phonologically dependent, forms such as «m,» «ve,» «re,» and «ll» retain the categories of person, number, tense, aspect, and mood. This multifunctionality allows English clitics to serve as a link between syntactic structure and morphological expression. In comparison, Kazakh clitics are more strongly associated with modality, stress, and interrogative meanings, reflecting the typological features of an agglutinative language. Despite these differences, both systems exhibit common tendencies toward grammaticalization and functional specialization.

The Kazakh examples discussed in the study illustrate how clitic-like elements participate in morphosyntactic and pragmatic organization, while typological research shows that clitic behaviour varies substantially across languages [1, 10]. The practical relevance of such analysis extends to language teaching: research on grammar pedagogy supports explicit attention to grammatical form when it is integrated with meaningful language use [23]. For linguists, clitic analysis is valuable because these units link morphological expression with syntactic structure. Cross-linguistic studies of clitic placement and morphology likewise show that their behaviour emerges from interactions among syntax, morphology, and phonology [24].

The results indicate the broader significance of clitic analysis within linguistic typology. Comparing Kazakh and English illustrates how different grammatical systems realize dependent forms through different combinations of morphology, syntax, and prosody, a pattern consistent with cross-linguistic analyses of clitic placement and structure [24, 10]. Future studies could extend the corpus to additional text types and compare the observed patterns with other analytic and agglutinative languages.

Comparative analysis also shows that clitics cannot be interpreted only as abbreviated grammatical forms. In English, clitics often act as carriers of mandatory grammatical meanings and serve as markers of predicativity, while in Kazakh they often serve as modal and discursive — oriented elements. Despite differences in their historical development, clitics in both languages reveal similar trends towards grammaticalization and increasing functional specialization. This observation expands the typological understanding of clitic systems and highlights their role as a link between morphological and syntactic organization.

The comparative approach adopted in this study demonstrates that clitics occupy an intermediate position between morphology and syntax in both languages. Their functional evolution reflects broader processes of grammaticalization, as a result of which reduced linguistic forms acquire increasingly specialized grammatical functions. This observation contributes to contemporary typological research and provides further evidence of the dynamic nature of morphosyntactic change.

The findings provide a more in-depth understanding of the complexities associated with clitic morphemes and highlight their significance in the linguistic systems of Kazakh and English [25, 17]. Combining theoretical and practical aspects of linguistics, the results confirm that clitics, despite their small formal size, can play an important role in the construction and interpretation of grammatical meaning.

References

1 Haspelmath M. Types of Clitics in the World's Languages / M. Haspelmath // Linguistic Typology at the Crossroads. — 2023. — Vol. 3, No. 2. — P. 1–59.

2 Авагян А.А. Морфологическая редукция как механизм грамматикализации в английском и немецком языках / А.А. Авагян // Филологические науки. Вопросы теории и практики. — 2020. — Т. 13, № 1. — С. 303–307.

3 Lehmann Ch. Theory and Method in Grammaticalization / Ch. Lehmann // Zeitschrift für Germanistische Linguistik. — 2004. — Vol. 32, No. 2. — P. 152–187.

4 Lehmann Ch. Thoughts on grammaticalization / Ch. Lehmann. — Berlin: Language Science Press, 2015. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7520796.

5 Hopper P.J. Grammaticalization / P.J. Hopper, E.C. Traugott. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 300 p.

6 Бекманова Г.Т. Некоторые подходы к проблемам автоматического словоизменения и морфологического анализа в казахском языке / Г.Т. Бекманова // Вестник Восточно-Казахстанского государственного технического университета им. Д. Серикбаева. — 2009. — № 4. — С. 192–197.

7 Klavans J.L. The Independence of Syntax and Phonology in Cliticization / J.L. Klavans // Language. — 1985. — Vol. 61, No. 1. — P. 95–120. DOI: https://doi.org/10.2307/413422.

8 Zwicky A.M. On Clitics / A.M. Zwicky. — Bloomington: Indiana University Linguistics Club, 1977. — 40 p.

9 Мельчук И.А. Курс общей морфологии: в 5 т. / И.А. Мельчук. — Москва; Вена: Языки русской культуры; Wiener Slawistischer Almanach; Прогресс, 1997–2006. — Т. 1–5.

10 Spencer A. Clitics: An introduction / A. Spencer, A.R. Luis. — Cambridge: Cambridge University Press, 2012. — 388 p.

11 Zwicky A.M. Cliticization vs. Inflection: English N'T / A.M. Zwicky, G.K. Pullum // Language. — 1983. — Vol. 59, No. 3. — P. 502–513.

12 Klavans J.L. On Clitics and Cliticization. The Interaction of Morphology, Phonology, and Syntax / J.L. Klavans. — New York: Garland Publishing, 1995. — 210 p.

13 The British National Corpus, version 3 (BNC XML Edition). — Oxford: BNC Consortium, 2007. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.natcorp.ox.ac.uk/.

14 Национальный корпус казахского языка. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://qazcorpus.kz.

15 Marušič F. Clitics / F. Marušič // International Encyclopedia of Language and Linguistics. — Amsterdam: Elsevier, 2026. — Vol. 4. — P. 27–33.

16 Bybee J. Language Change / J. Bybee. — Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

17 Anderson S.R. Aspects of the Theory of Clitics / S.R. Anderson. — Oxford: Oxford University Press, 2005. — 317 p.

18 Miller F.H. Clitics and Constituents in Phrase Structure Grammar / F.H. Miller. — New York: Garland Publishing, 1992. — 326 p.

19 Cardinaletti A. The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns / A. Cardinaletti, M. Starke // Clitics in the Languages of Europe. — Berlin: Mouton de Gruyter, 1999. — P. 145–234.

20 Lowe J.J. Clitics: Separating syntax and prosody / J.J. Lowe // Journal of Linguistics. — 2016. — Vol. 52, Issue 2. — P. 375–419.

21 Nevis J.A. Clitics: A comprehensive bibliography 1892–1991 / J.A. Nevis, B.D. Joseph, D. Wanner, A.M. Zwicky. — Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1994. — 274 p.

22 Schiering R. Cliticization and the Evolution of Morphology: A Cross-linguistic Study on Phonology in Grammaticalization / R. Schiering. — Konstanz: Universität Konstanz, 2006. — 259 p.

23 Ellis R. Current Issues in the Teaching of Grammar: An SLA Perspective / R. Ellis // TESOL Quarterly. — 2006. — Vol. 40, No. 1. — P. 83–107. DOI: https://doi.org/10.2307/40264512.

24 Halpern A. On the Placement and Morphology of Clitics / A. Halpern. — Stanford, CA: CSLI Publications, 1995. — 250 p.

25 Asir M.H. A Brief Study of Clitics in English linguistics / M.H. Asir // Journal of Social Sciences & Humanities. — 2025. — Vol. 2, No. 1. — P. 72–85.

Д.Ж. Толуспаева, Ж.А. Есказинова, М.Д. Бортебаев, Т. Хоссейн

Қазақ және ағылшын тіліндегі сөзжасамдағы клитикалық морфемалардың морфологиялық қызметіне салыстырмалы талдау жасау

Мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі клитикалық морфемалардың морфологиялық функцияларын зерттеу үшін корпус және салыстырмалы талдау қолданылды. Клитикалық морфемалардың лингвистикалық маңызы тәуелсіз лексикалық мағынаға ие емес; олар морфемалар мен сөздер арасында өмір сүреді, сөзжасамда, грамматикада және біртіндеп синтаксистік эволюцияда рөл атқарады. Бұл процесті зерттеу маңызды, себебі ол клитикалық морфемалардың әртүрлі құрылымды тілдердегі грамматикалық қысқалығын қалай шешетінін көрсетеді. Мақаланың жаңалығы

екі тілдегі клитикалық морфемаларын жүйелі талдауда, олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауда жатыр. Нақтырақ айтқанда, ағылшын клитикалық морфемалар сигналдар мен грамматиканы жеңілдетуге қызмет етеді, ал қазақ клитикалық морфемалар морфологиялық және синтаксистік құрылымдарда көп функциялы конъюнктуралар ретінде әрекет етеді. Осы тұрғыда клитикалық морфемалардың тәртібі үш негізгі функцияға әсер етеді: морфология, синтаксис және просодия. «I've», «she'll» және «can't» сияқты ағылшын клитикалары күрделі грамматикалық құрылымдарды жеңілдетеді, осылайша ауызекі тілдің жылдамдығы мен ырғағын жақсартады. «ма», «ғой» және «емес» сияқты қазақ клитикалары кең функционалды әртүрлілікті көрсетеді. Оларды терістеу үшін де, эмоциялар мен сезімдерді білдіру үшін де пайдалануға болады. Жоғарыдағы салыстыру аналитикалық және агглютинативті тілдер арасындағы типологиялық айырмашылықтарды көрсетеді, клитикалану үдерісінің ортақ үлгілерін ашады. Қазақ тілі корпусы мен British National Corpus (BNC) материалдарындағы клитика жиіліктері AntConc көмегімен талданды. Нәтижелер клитикалардің негізінен диалогтық және бейресми ауызекі тілде кездесетінін, қайталануды азайтып, интонациялық ырғақты жақсартатынын көрсетеді. Клитикалар қазақ сөз формаларына біріктіріліп, семантикалық дәлдік пен прагматикалық нәзіктік береді. Клитикалар әртүрлі грамматикалық жүйелерге бейімделе алатындықтан, бұл лингвистикалық типология мен рефлексияға да айтарлықтай үлес қосады. Теориялық тұрғыдан алғанда, бұл процесс өзара әрекеттесудегі грамматиканы, морфологияны және синтаксисті тереңірек түсінуге ықпал етеді. Практикалық тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу қостілді білім беру әдістеріне, аударма зерттеулеріне және цифрлық тіл технологияларына айтарлықтай үлес қосады. Екі түрлі елдегі клитикалардің негізгі функцияларын зерттеу арқылы бұл зерттеу қолданбалы лингвистика мен салыстырмалы лингвистикада қолдануға болатын ақпарат береді. Зерттеу барысында клитикалардың морфологиялық, синтаксистік және просодиялық қызметтері салыстырылып, олардың аналитикалық және агглютинативті тілдердегі функционалдық таралу ерекшеліктері жүйеленді. Бұл салыстыру екі тілдегі клитикалардың грамматикалану үдерісіндегі ортақ және тілге тән белгілерін нақтылауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: клитика, морфология, синтаксис, сөз формалары, салыстырмалы лингвистика.

Д.Ж. Толуспаева, Ж.А. Есказинова, М.Д. Бортебаев, Т. Хоссейн

Сравнительный анализ морфологических функций клитических морфем в казахском и английском словообразовании

В данной статье с помощью корпусного и сравнительного анализа изучаются морфологические функции клитических морфем в казахском и английском языках. Клитические морфемы не имеют самостоятельного лексического значения; они занимают промежуточное положение между морфемами и словами, играя роль в словообразовании, грамматикализации и постепенной синтаксической эволюции. Изучение этого процесса важно, поскольку оно показывает, как клитические морфемы решают проблему грамматической краткости в языках с различной структурой. Новизна данной статьи заключается в систематическом анализе клитических морфем в двух языках, выявляющем их сходства и различия. В частности, английские клитические морфемы служат для упрощения сигналов и грамматики, в то время как казахские клитические морфемы выступают в качестве многофункциональных конъюнктов в морфологических и синтаксических структурах. В этом контексте поведение клитических морфем влияет на три основные функции: морфологию, синтаксис и просодию. Английские клитики упрощают сложные грамматические структуры, тем самым улучшая скорость и ритм устной речи. Казахские клитики, такие как «-ма», «гой» и «эмес», демонстрируют широкое функциональное разнообразие. Они могут использоваться как для отрицания, так и для выражения эмоций и чувств. Приведенное выше сравнение подчеркивает типологические различия между аналитическими и агглютинативными языками, выявляя общие модели клитикализации. Для анализа частоты клитик с помощью AntConc использованы материалы Национального корпуса казахского языка и British National Corpus (BNC). Результаты показывают, что клитики встречаются преимущественно в диалогической и неформальной устной речи, уменьшая повторение и улучшая ритмичность интонации. Клитики интегрированы в казахские словоформы, обеспечивая семантическую точность и прагматическую тонкость. Поскольку клитики могут адаптироваться к различным грамматическим системам, это также вносит значительный вклад в лингвистическую типологию и рефлексию. Теоретически, этот процесс способствует более глубокому пониманию грамматики, морфологии и синтаксиса во взаимодействии. С практической точки зрения, данное исследование вносит значительный вклад в методы двуязычного обучения, переводоведение и цифровые языковые технологии. Изучая основные функции клитик в двух разных языках, это исследование предоставляет информацию, которая может быть использована в прикладной лингвистике и сравнительной лингвистике. Полученные результаты уточняют роль клитик в морфосинтаксической организации языков двух разных типологических систем.

Ключевые слова: клитика, морфология, синтаксис, словоформы, сравнительная лингвистика.

References

1 Haspelmath, M. (2023). Types of Clitics in the World's Languages. *Linguistic Typology at the Crossroads, 3*(2), 1–59.

2 Avagyan, A.A. (2020). Morfologicheskaia reduktsiia kak mekhanizm grammatikalizatsii v angliiskom i nemetskom yazykakh [Morphological reduction as a mechanism of grammaticalization in English and German]. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki — Philological Sciences. Issues of Theory and Practice, 13*(1), 303–307 [in Russian].

3 Lehmann, C. (2004). Theory and Method in Grammaticalization. *Zeitschrift für Germanistische Linguistik, 32*(2), 152–187.

4 Lehmann, C. (2015). *Thoughts on grammaticalization*. Berlin: Language Science Press. https://doi.org/10.5281/zenodo.7520796

5 Hopper, P.J., & Traugott, E.C. (2003). *Grammaticalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

6 Bekmanova, G.T. (2009). Nekotorye podkhody k problemam avtomaticheskogo slovoizmeneniia i morfologicheskogo analiza v kazakhskom yazyke [Some approaches to the problems of automatic inflection and morphological analysis in the Kazakh language]. *Vestnik Vostochno-Kazakhstanskogo gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta imeni D. Serikbaeva — Bulletin of the D. Serikbayev East Kazakhstan State Technical University*, (4), 192–197 [in Russian].

7 Klavans, J.L. (1985). The independence of syntax and phonology in cliticization. *Language, 61*(1), 95–120. https://doi.org/10.2307/413422

8 Zwicky, A.M. (1977). *On Clitics.* Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

9 Melchuk, I.A. (1997–2006). *Kurs obshchei morfologii* [Course of general morphology] (Vols. 1–5). Moscow; Vienna: Yazyki russkoi kultury; Wiener Slawistischer Almanach; Progress [in Russian].

10 Spencer, A., & Luis, A.R. (2012). *Clitics: An introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

11 Zwicky, A.M., & Pullum, G.K. (1983). Cliticization vs. Inflection: English N'T. *Language, 59*(3), 502–513.

12 Klavans, J.L. (1995). *On Clitics and Cliticization. The interaction of Morphology, Phonology and Syntax*. New York: Garland Publishing.

13 The British National Corpus, version 3 (BNC XML Edition). (2007). BNC Consortium. *www.natcorp.ox.ac.uk.* Retrieved from https://www.natcorp.ox.ac.uk/

14 Natsionalnyi korpus kazakhskogo yazyka [National Corpus of the Kazakh Language]. (n.d.). *qazcorpus.kz*. Retrieved from https://qazcorpus.kz [in Russian].

15 Marušič, F. (2026). *Clitics. International Encyclopedia of Language and Linguistics* (Vol. 4, pp. 27–33). Amsterdam: Elsevier.

16 Bybee, J. (2015). *Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

17 Anderson, S.R. (2005). *Aspects of the Theory of Clitics*. Oxford: Oxford University Press.

18 Miller, F.H. (1992). *Clitics and Constituents in Phrase Structure Grammar.* New York: Garland Publishing.

19 Cardinaletti, A., & Starke, M. (1999). *The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns. Clitics in the Languages of Europe* (pp. 145–234). Berlin: Mouton de Gruyter.

20 Lowe, J.J. (2016). Clitics: Separating syntax and prosody. *Journal of Linguistics, Vol. 52,* Issue 02, 375–419.

21 Nevis, J.A., Joseph, B.D., Wanner, D., & Zwicky, A.M. (1994). *Clitics: A comprehensive bibliography 1892–1991*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

22 Schiering, R. (2006). *Cliticization and the Evolution of Morphology: A Cross-linguistic Study on Phonology in Grammaticalization*. Konstanz: Universität Konstanz.

23 Ellis, R. (2006). Current issues in the teaching of grammar: An SLA perspective. *TESOL Quarterly, 40*(1), 83–107. https://doi.org/10.2307/40264512

24 Halpern, A. (1995). *On the placement and morphology of clitics.* Stanford, CA: CSLI Publications.

25 Asir, M.H. (2025). A Brief Study of Clitics in English linguistics. *Journal of Social Sciences & Humanities, 2*(1), 72–85.

Information about the authors

Toluspayeva Dariga Zhumabekovna — Master of Arts, Doctoral Candidate, Senior Lecturer, Department of Theory and Methodology of Foreign Language Training, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: dmn_tm@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0009-6929-4792

Eskazinova Zhanar Amantaevna — PhD, Associate Professor, Head of Department of Theory and Methodology of Foreign Language Training, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: martbek3@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8307-9014

Bortebayev Maksat Dauletuly — Master of Pedagogical Sciences, Lecturer, Department of Theory and Methodology of Foreign Language Training, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: maksbortebaev@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-2861-2107

Tania Hossain — PhD, Professor, Faculty of Letters, Arts and Sciences, WASEDA UNIVERSITY, Tokyo, Japan. E-mail: kstania2@hotmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8497-5834

Ғылыми мақала
ӘОЖ 81'27
МҒТАР 16.21.27
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/75-86

Мақаланың редакцияға түскен күні: 28.11.2025
Қабылданған күні: 11.06.2026

Г.О. Сыздыкова[1], М.К. Ахметова[2], Л.Ә. Еспекова[3]

[1,2,3] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: go.syzdykova@mail.ru, ma7988335@gmail.com, espekova@bk.ru)

Қазақ тіліндегі «шаңырақ», «домбыра», «сандық» этномәдени бірліктерінің ассоциативтік құрылымы

Ұлттың салт-дәстүрі, мәдениеті, тарихы мен тағылымы оның тілінде көрініс табады. Қоғамның даму үдерісінде ұлттық құндылықтарды сақтау және көп мәдениетті, көп тілді ортадағы қазіргі ұрпақ санасында ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға ықпал етуші факторлар мен олардың маңызын анықтау аса өзекті әрі қажет. Бұл бағытта қазақ тілінің ұлттық болмысының бірден-бір көрсеткіші саналатын этномәдени бірліктер маңызды қызмет атқарады. Ұлттық нышан — ұлттың бірегейлігін, өзіндік бейнесін танытатын маңызды символ. Ол елдің тарихын, мәдениетін және рухани құндылықтарын бейнелей отырып, халықаралық деңгейде ұлттық репрезентацияны қамтамасыз етеді. Ұлттық нышандар өз бастауын халықтың дәстүрінен, дүниетанымынан және ұлттық құндылықтардан алады. «Домбыра», «шаңырақ», «сандық» — жай ғана сөздер емес, тілдік санада прагматикалық қызметті де атқаруы мүмкін, этномәдени белгісі бар лексемалар. Бұл ұғымдар ұлттық бірегейліктің материалдық қана емес, сонымен қатар рухани және мәдени негіздерін де білдіреді. Мақалада қазақ тіліндегі «домбыра», «шаңырақ» және «сандық» этномәдени бірліктерінің көп этносты, көп мәдениетті және көп тілді кеңістіктегі ұлттық құндылықтардың қалыптасуына ықпалы, қалыптастырушы негізгі факторлары талданды. Зерттеудің мақсаты «домбыра», «сандық», «шаңырақ» сөздерінің ассоциативтік құрылымын және қазіргі жастардың көп тілді, көп мәдениетті ортадағы тілдік санасында ұлттық құндылықтарды қалыптастыратын факторларды анықтаумен сипатталады. Зерттеу барысында ассоциативтік эксперименттің дәстүрлі *стимул сөз — ақпарат берушінің әсері (реакциясы)* схемасын ұстанамыз. Сөздің ассоциативтілігі стимул сөз бен реакция сөздің арасындағы байланыс арқылы анықталады. Стимул сөз — зерттеуші тарапынан экспериментке қатысушыларға ұсынылатын тілдік бірліктер, ал реакция — респонденттердің стимул сөзге қатысты жазған ассоциаттары. Біздің зерттеуімізде стимул сөз ретінде *домбыра, сандық, шаңырақ* этномәдени бірліктері алынды. Сауалнамаға 17-35 жас аралығындағы қазақ жастары қатысты. Барлығы — 62 информант (51,6% студент, 11,3% магистрант, 4,8% докторант, 29% қызметкер, 3,2% бала күтімімен отырған ана). Олардың 96,8%-ы қазақ мектебінде, 3,2%-ы орыс мектебінде оқыған. ЖОО-да 80,6%-ы қазақ, 16,1%-ы ағылшын, 1%-ы орыс, 1%-ы қазақ-орыс тілдерінде білім алған не білім алып жатыр. Зерттеу нәтижесінде қазақ тіліндегі «домбыра», «сандық», «шаңырақ» сөздерінің ассоциативтік өрісі мазмұндық, құрылымдық тұрғыда жүйеленіп, полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды қалыптастыратын белсенді факторлар, реакция сөздердің арасындағы синонимдік және тек-түрлік қатынастар анықталады.

Кілт сөздер: полиэтникалық кеңістік, стимул сөз, реакция сөз, ассоциация, ассоциативтік өріс.

Кіріспе

Құндылық — жеке тұлға мен әлемді байланыстырушы құбылыс. Бастапқыда философиялық түсінік ретінде қалыптасқан құндылық теориясы кейін әдебиеттану, мәдениет, тарих және басқа да гуманитарлық ғылым салалары, оның ішінде лингвистиканың зерттеу нысанына айналды.

«Құндылықтар жалпы қоғамның және оның жеке әлеуметтік топтары мен жеке тұлғаларының дүниетанымын анықтайды, сонымен қатар адамдардың мінез-құлық қатынастарын қалыптастырады» [1; 5]. Әр ұлттың өзіне тән мәдениеті, салт-дәстүрі, әдет-ғұрпы, өнері, әдеби мұрасы, ұлттық ойындары, ұлттық идеологиясы т.б. сол ұлттың құндылығы ретінде танылады. Ұлттық құндылықтар әр ұлттың болмысында сақталады. Ұлттық құндылықтың қайнар көзі — халық, этнос. Ұлттық құндылықтарды салт-дәстүр және наным-сенім жүйесі негізінде зерттеген А.Ю. Шадженің ойынша, «ұлттық құндылықтар» ұғымының мазмұнын нақты бір этникалық қауымдастық мойындаған құндылықтар ретінде анықтауға болады. Ұлттық құндылықтардың негізін өзінің этникалық қауымдастығын саналы түрде ұғыну және оның құндылықтарын ұстану құрайды. Ұлттық

[1] Хат-хабар үшін автор. E-mail: ma7988335@gmail.com

құндылықтар салыстырмалы түрде дербес, тәуелсіз сипатта болады және ең алдымен, рухани өмірде, мәдениет саласында көрініс табады [2].

Жалпы тіл білімінде ұлттық құндылықтар және оларға сәйкес құндылық бағдарлар, ұлттың құндылықтардың білім беру үдерісіндегі маңызы, тілдік санадағы құндылық бағдарларға қатысты мәселелер бірқатар зерттеуде қарастырылады [3-5]. Әр ұлттың сөздік қоры оның тарихи жадын, дүниетанымдық ерекшелігін, тұрмыс-салт дәстүрін және рухани құндылықтарын бейнелейді [6; 103].

«Қазақ тіліндегі ұлттық кодтар» туралы зерттеуінде ғалым А. Салқынбай ұлттық құндылықтың «жалпы адамзат мәдениеті үшін де маңыздылығын», «қазақ ұлттық мәдениетінің құндылықтары — ең алдымен, өзінің, өз ата-анасының, өз отбасының, өз ауылының, өз аймағының, өз Отанының мәдени құндылықтары» екенін атап көрсетеді [7; 12-29]. Жеке тұлғалық құндылықтар сол қоғамдағы ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлармен байланысты анықталады. А.Н. Усачеваның пікіріне жүгінсек, құндылықтар — жеке этнос өкілдерінің санасында бекітілген және осы этностың тілінде жазылған әлемнің құндылық бейнесін құрайтын, адамдардың әлемге деген бағалау-белсенділік қатынастарының нәтижесінде пайда болған мінез-құлқының түрлері туралы тарихи қалыптасқан, жалпылама идеялар [8; 26].

Ұлттық нышан — ұлттың бірегейлігін, өзіндік бейнесін танытатын маңызды символ. Ол елдің тарихын, мәдениетін және рухани құндылықтарын бейнелейді. Ұлттық нышандар өз бастауын халықтың дәстүрінен, дүниетанымынан және ұлттық құндылықтарынан алады. «Қазақстан Республикасы ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы» Жарлықта жалпыұлттық нышандардың бекітілген тізімі ұсынылған [9]. Бұл тізім бойынша, ұлттық ұран — «Алға, Қазақстан!»; ұлттық түстер — аспан түстес көк, алтын сары түс; ұлттық кітап нышаны — Абайдың «Қара сөздері»; ұлттық бірлік нышаны — шаңырақ; ұлттық музыкалық аспап нышаны — домбыра; ұлттық өсімдік нышаны — қызғалдақ; отандық өнім шығарудың ұлттық белгісі — «Қазақстанда жасалған», «Made in Qazaqstan»; ұлттық хэштег — #Qazaqstan, #Kazakhstan. Сондықтан бұл нышандардың қазақстандықтардың, әсіресе жастардың санасындағы орнын анықтау өзекті мәселе. «Домбыра», «шаңырақ» сияқты ұлттық нышандар — жай ғана сөздер емес, тілдік санада прагматикалық қызметті де атқаруы мүмкін, этномәдени белгісі бар лексемалар. Домбыра мен шаңырақ ұлттық бірегейліктің материалдық, рухани және мәдени негіздері ретінде танылады. Бұл орайда қазақ халқының ежелгі бұйымдарының бірі саналатын сандықтың да ұлттық танымдағы маңызы зор.

Уақыт өте келе сөздер мағыналық өзгерістерге ұшырайды. Бұл — табиғи әрі қайтымсыз құбылыс. Олардың мағынасы, коннотациясы, тілдік тұлға санасында туғызатын ассоциациялары әлеуметтік, мәдени және тарихи факторлардың әсерінен өзгеруі мүмкін. Яғни тілдегі өзгерістер ұлт құндылықтары мен нышандарының эволюциясын да көрсетеді.

Полиэтникалық кеңістікте өмір сүретін халық, соның ішінде қазақ жастары өзі қалаған тілде білім алып, түрлі тілде қарым-қатынас жасайды. Осындай көп тілді, көп мәдениетті кеңістікте ұлттық бірегейлікті сақтауға және жастардың бойындағы ұлттық құндылықтарды қалыптастыруға мектеп, балабақша, ЖОО, ғылыми-зерттеу институттары, мемлекеттік мекемелер, БАҚ т.б. көптеген мекеме қызмет етеді. «Бұлардың ішінде ұлттық құндылықтарды қалыптастыруда қайсысының рөлі басым, қайсысы тиімді?», «Қазақ жастарының ұлттық болмысын қалыптастыруға, дамытуға қандай жағдайлар әсер етеді?» деген сұрақтарға жауап алу мақсатында қазақ халқы үшін киелі саналатын, төл мәдениетіміз бен өмір салтымыздан хабар беретін этномәдени бірліктердің ішінен *домбыра, сандық, шаңырақ* сөздеріне ассоциативтік эксперимент жүргізілді. Зерттеу нысанына алынған этномәдени бірліктердің ассоциативтік өрісін талдау нәтижелері полиэтникалық кеңістіктегі қазақ жастарының ұлттық құндылықтар туралы түсінігін және қалыптастырушы факторларды анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеу материалы мен әдістері

Зерттеу нысанына алынған этномәдени бірліктердің тілдік санадағы көрінісін анықтауда тіл, сана, тілдік сана, этномәдени сана мәселесіне қатысты ғылыми еңбектердегі тұжырымдар зерттеу материалы ретінде алынды. Ал полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды анықтау үшін зерттеу әдісі ретінде ассоциативтік эксперимент таңдалды.

Ассоциативтік эксперимент — адамда қалыптасқан ассоциаттарды анықтауға негізделген әдіс. Ассоциативтік эксперименттің үш түрі бар: еркін, бағытталған және тізбекті. Еркін ассоциативтік экспериментте субъектіден стимул сөз (S) ұсынылған кезде ойына келген бірінші реакция сөзбен (R)

жауап беру сұралады. Тұлғалық немесе семантикалық қасиеттеріне қарай реакция сөзге (R) ешқандай шектеу қойылмайды. Бағытталған ассоциативтік экспериментте реакция сөзді (R) таңдау біршама шектеледі. Мысалы, қарама-қарсы мағынадағы сөзді беру, синоним сөзді ұсыну сияқты тапсырмалар берілуі мүмкін. Ассоциативтік эксперименттің тізбекті түрінде субъект стимул сөзге (S) реакция сөздерді (R) еш шектеусіз тізбектеп береді. Тізбекті ассоциативтік эксперимент еркін эксперименттің бір түрі болып саналады. Біз еркін ассоциативтік экспериментті таңдадық.

Еркін ассоциативтік эксперимент барысында информанттар стимул сөзге өз әсерін (реакциясын) еркін білдіре алады. Еркін ассоциативтік эксперимент информанттардың ана тілі — қазақ тілінде жазбаша сауалнама түрінде (қашықтан, Google Forms арқылы) жүргізілді Полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтар және оларды қалыптастырушы факторлар туралы ақпарат жинау үшін респонденттерге нақты сұрақтар ұсынылды. Шынайы реакция алу үшін эксперимент кезінде респонденттерге қосымша кеңес немесе нұсқау берілген жоқ.

Зерттеу барысында ассоциативтік эксперименттің дәстүрлі *стимул сөз — ақпарат берушінің әсері (реакциясы)* схемасын ұстанамыз. Сөздің ассоциативтілігі стимул сөз бен реакция сөздің арасындағы байланыс арқылы анықталады. Стимул сөз — зерттеуші тарапынан экспериментке қатысушыларға ұсынылатын тілдік бірліктер, ал реакция – респонденттердің стимул сөзге қатысты жазған ассоциаттары. Зерттеуде стимул сөз ретінде *домбыра, шаңырақ, сандық* сөздері алынды.

Сауалнамаға 17-35 жас аралығындағы қазақ жастары қатысты. Барлығы — 62 информант (51,6% студент, 11,3% магистрант, 4,8% докторант, 29% қызметкер, 3,2% бала күтімімен отырған ана). Олардың 96,8%-ы қазақ мектебінде, 3,2%-ы орыс мектебінде оқыған. ЖОО-да 80,6%-ы қазақ, 16,1%-ы ағылшын, 1%-ы орыс, 1%-ы қазақ-орыс тілдерінде білім алған не білім алуда.

Зерттеудің соңғы кезеңінде сауалнама нәтижелерін талдап, қорытынды тұжырым жасау үшін статистикалық әдісті пайдаландық. Нәтижелерді талқылау алынған деректерді салыстыру, талдау және түсіндіру әдістері арқылы жүзеге асырылды.

Нәтижелер мен оның талқылануы

Ұлттық құндылықтар — адамның жеке және әлеуметтік болмысының даму негізі. Ұлттық құндылықтарды жаңғырту әрбір жеке адамның рухани-адамгершілік қасиетінің негіздерін қалыптастыру арқылы жүзеге асады. **Сондықтан құндылық мәселесін зерттеу лингвомәдениеттану, психолингвистика, әлеуметтік лингвистика т.б. бағыттар үшін де аса маңызды.**

Тіл — ұлттың дүниетанымын, мәдени кодын және тарихи жадыдағы құндылықтар жүйесін бейнелейтін құрал. Ұлттық құндылықтарды лингвистикалық тұрғыда саралау ұлттық тілдік сананы зерттеуге мүмкіндік береді. Мұндай талдау тіл мен мәдениеттің өзара байланысын, ұлттық болмыстың тілдік бейнедегі көрінісін тереңірек түсінуге жол ашады.

Сана — әрі философиялық, әрі психологиялық санат. Философия, әлеуметтану және психологияның негізгі ұғымдарының бірі. Адамға тән және сөйлеуге байланысты психикалық рефлексияның ең жоғары түрі.

«Қазақ сөздігі» бойынша: Сана. *зат*. 1. *Объективті шындықты идеалды түрде бейнелеудің адамға ғана тән ең жоғары формасы*. 2. *ауыс*. *Білім, парасат. 3. ауыс. Ой-өріс, ақыл-ес. 4. психол. Сезім мен ой бейнелерінің жиынтығы. 5. Ғылым, білім, оқыған-тоқығаны. 6. Ойлау, қызмет. 7. Ауыс. Ес, ой, қапер* [10; 1110]. «Сана» ұғымының тіл, мәдениет және этносқа байланысты зерттеу нысанына айналуы «тілдік сана», «ұлттық сана», «этномәдени сана» ұғымдарының ғылыми айналымға енуіне ықпал етті. Тіл мен сананың өзара байланысы көпқырлы және бұл сипатты асыра бағалау қиын, өйткені тіл адам ойлауының құрылымын ғана көрсетіп қоймай, оны қалыптастырады. Тіл жеке тұлғаның да, тұтас ұлттың да ойлауы мен санасын бейнелейді, сонымен қатар (белгілі бір дәрежеде) оны алдын ала анықтау қабілетіне ие екенін де атап өткен жөн. Бұл ұстаным Сепир-Уорф болжамына сәйкес келеді. Оған сәйкес, тіл оны қолданушылардың танымдық үдерісі мен дүниетанымына әсер етеді. Басқаша айтқанда, тіл жай ғана қарым-қатынас құралы емес, ол – шындықты концептуалдау мен категориялау құралы.

Ұлттық сана — ұзақ мерзімді тарихи дамудың нәтижесі, ал оның негізгі құрамдас бөлігі ұлттың өзін-өзі тануы. Ұлттық сана құрамына ұлттың өзін-өзі тануынан басқа, мәселен, ұлттың өз мүддесін жүзеге асыру үшін тұтастығы мен бірлігі қажеттілігін, басқа этникалық қауымдастықтармен тату көршілік қарым-қатынасты қамтамасыз етудің маңыздылығын түсінуі, өзінің материалдық және рухани құндылықтарына ұқыпты қарауы, т.б. жатады [11; 77]. Тіл сол тілде сөйлейтін халықтың

ұлттық санасын, мәдени-тарихи тәжірибесін, мұрасын ұрпақтан-ұрпаққа, заманнан заманға жеткізіп отырады. Бұл тілдің кумулятивтік қызметімен түсіндіріледі. Қазіргі полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлар тілдің осы қызметімен анықталады.

Қазақ халқының тұрақты дамуының ең сенімді, әрі құдіретті күшіне қазақ тілінің қатынас құралы ретіндегі ғана емес, оның өткен өмірді, халық даналығын, ұлттық салт-дәстүр мен мәдениетті, ата мұрасын ұрпақтан-ұрпаққа шашпай-төкпей жеткізетін мұрагерлік (кумулятивтік) қызметі де жатады. Ұлттық тіл ұлттың өзін ғана танып білудің құралы емес, сонымен қатар халықтарды бірлестірудің, елдікті сақтаудың, мемлекетті дамытудың алғышарты [12; 4]. Демек, тіл — бірден-бір коммуникативтік құрал ғана емес, тілдік қарым-қатынас негізінде мәдениетті де анықтайтын кешенді ұғым [13; 206].

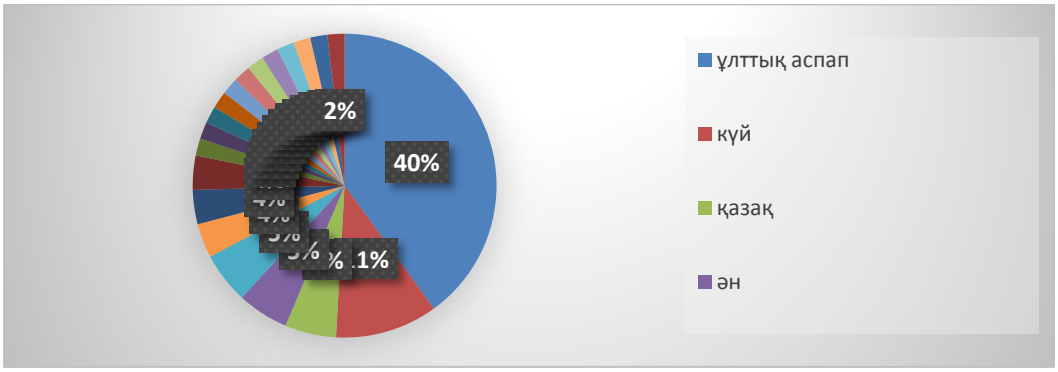
Айтылған, естілген немесе оқылған кез келген сөз адамда бірқатар ассоциация тудырады. Ассоциацияларда әр адамның өзіне тән ерекшелігі көрініс табады. Сонымен қатар көптеген адамда белгілі бір әлеуметтік топтардың өмір сүру жағдайын сипаттайтын бірдей ассоциация да болуы мүмкін [14; 246]. Ассоциаттарда «белгілі бір әлеуметтік топтардың өмір сүру шартымен» қатар сол топ өкілінің дүниеге, ортаға, қоғамдағы құндылықтарға көзқарасын білдіретін маңызды ұғымдар да сипатталады. Уақыт өте келе тілдік санадағы ассоциативті байланыстар өзгереді. Мәселен, бұрын ассоциацияға бай сөздер уақыт өте келе семантикалық коннотацияларының бір бөлігін жоғалтуы мүмкін. Жаһандану жағдайында қазақ тілі де осындай өзгерістерге ұшырап жатқаны белгілі. Жаңа буынның тілдік санасы тұрғысынан қарағанда, белгілі бір ұлттық және мәдени ерекшеліктердің жоғалу үрдісін байқауға болады, бұл — лингвист, педагог және мәдениеттанушы ғалымдар тарапынан ерекше назар аударуды талап ететін өзекті мәселе.

Қазақ жастарының *домбыра, сандық, шаңырақ* сөздеріне қатысты полиэтникалық кеңістікте туындаған ассоциаттары және осы ассоциаттардың қалыптасуына ықпал еткен факторлар еркін ассоциативтік эксперимент арқылы анықталады.

Домбыра стимул сөзінің ассоциативтік өрісі

Ғалым Қ. Жұбанов «домбыра» сөзінің шығуы туралы былай дейді: «Біздің қарауымызша, орыстың «домрасы», қазақтың «домбырасы», араптың «тамбұры», бенгал елінің «тамыры», гректің «тамирі» — бәрі бір нәрсе. Мұның бәрі де ерте кезде музыканың иесі, мұнарасы болған бір ұғымның аты. Сол «тамыр», «дамыр» сөзінен бір жағынан «тәмир», екінші жағынан «йамыз» сөздері бошақтап шыққан болуы керек. Сонымен «домбыра» сөзі бір елден ауып келген сөз емес. Бұл инструмент те бір елден ауып, жылысып келген емес. Евразия елдерінің бәріне тегіс тараған, соның бәрінде де музыка иесі болып саналған, бір тотемнің аты болуы керек» [15; 284]. Музыка өнерінің тарихын зерттеген академик А. Жұбановтың пікірінше, «домбыра» сөзі «қозы құйрық» дегенді білдіретін «*дунбаһ*» және «*бурра*» деген араб сөздерінің тіркесінен пайда болған [16; 643]. Ғалым домбыра атауын оның шанағының формасымен байланыстырады.

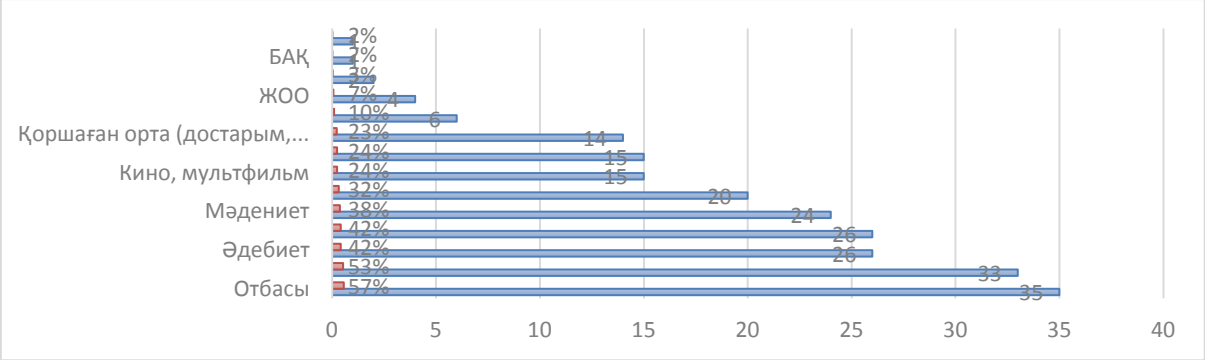
Домбыра стимул сөзінің еркін ассоциативтік эксперимент арқылы анықталған ассоциативтік өрісі (S → R): *Домбыра → ұлттық аспап (22), күй (6), қазақ (3), өнер (3), ән (3), айтыс (2), нағыз қазақ қазақ емес, нағыз қазақ домбыра (2), қара домбыра (1), домбыра (1), ұлттық құндылық (1), салт-дәстүр (1), Адай күйі (1), Аққу (1), Ерке сылқым (1), «Келші, айым» әні (1); Құрманғазы Сағырбайұлы (1), Абай Құнанбаев (1), жеті қазынаның бірі (1), әуен (1), аңыздар (1)* (1-диаграмма).

1-диаграмма. «Домбыра» сөзінің ассоциаттары

Домбыра стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі реакциялардың жалпы саны — 20, оның ішінде әртүрлі реакция саны — 7, бір рет қана кездесетін реакция саны — 13. Реакция сөздерді талдау барысында *домбыра* стимулының ең көп тараған реакциясы «ұлттық аспап» екені анықталды.

Ал осы ассоциаттардың қалыптасуына ықпал еткен факторлардың ішінде жиілігі аса жоғарысы: *отбасы (35; 57%), мектеп (33; 53%), салт-дәстүр, әдет-ғұрып, әдебиет* (26; 42%), *мәдениет* (24; 38%), *өнер туындылары* (20; 32%) болса, керісінше, ықпалы төмен факторлар: *әлеуметтік желі* (2; 3%), *БАҚ* (1; 2%) және *мемлекеттік бағдарламалар (1;* 2%) (2-диаграмма).

2-диаграмма. Домбыра туралы түсініктің қалыптасуына әсер еткен факторлар

Стимул сөздің ассоциативтік өрісі оның реакциялары жиынтығынан қалыптасады. Ассоциативтік өріс өзегін стимул сөздің ең жиі кездесетін реакциялары, ал шеткері аймағын сирек кездесетін реакциялар құрайды. Жүргізілген эксперимент нәтижелеріне сәйкес, *ұлттық аспап, күй* реакциялары «домбыра» стимул сөзінің ассоциативтік өрісінің өзегі; ал *ұлттық құндылық, Адай күйі, Аққу, Ерке сылқым, Құрманғазы Сағырбайұлы, айтыс*, *қазақ, Абай Құнанбаев*, «*Келші, айым» әні*, *аңыздар, салт-дәстүр* шеткері аймағы ретінде анықталды.

Стимул сөзге берілген реакциялардың (ассоциаттар) ұқсастығы олардың арасындағы семантикалық жақындықты анықтауға мүмкіндік береді. Семантикалық жақындықтың басты өлшемі ретінде стимул сөз бен реакциялардың мағыналық жуықтығы алынады. Домбыра стимул сөзіне семантикалық жағынан жуық реакция сөздер: *домбыра — ұлттық аспап; домбыра — күй; домбыра — ұлттық құндылық; домбыра — айтыс; домбыра — ән; домбыра — әуен*. Бұл тілдік бірліктердің арасындағы семантикалық жуықтық стимул сөз бен реакция сөздердің семантикалық құрылымындағы мағыналық байланыспен түсіндіріледі.

Қазақ жастарының полиэтникалық кеңістіктегі санасында «домбыра» стимул сөзі қазақ халқының ән, күй, ұлттық аспап, ауыз әдебиеті (аңыз) және қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы, күйші Құрманғазы Сағырбайұлымен байланысты ассоциаттармен сипатталады. Ал полиэтникалық кеңістікте жастар санасында ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы басты фактор ретінде отбасы таңдалған. Бұл — респонденттердің 57%-ынан алынған, ең көп таралған фактор. Яғни полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлардың қатарында отбасы бірінші орында тұрады.

Сандық стимул сөзінің ассоциативтік өрісі

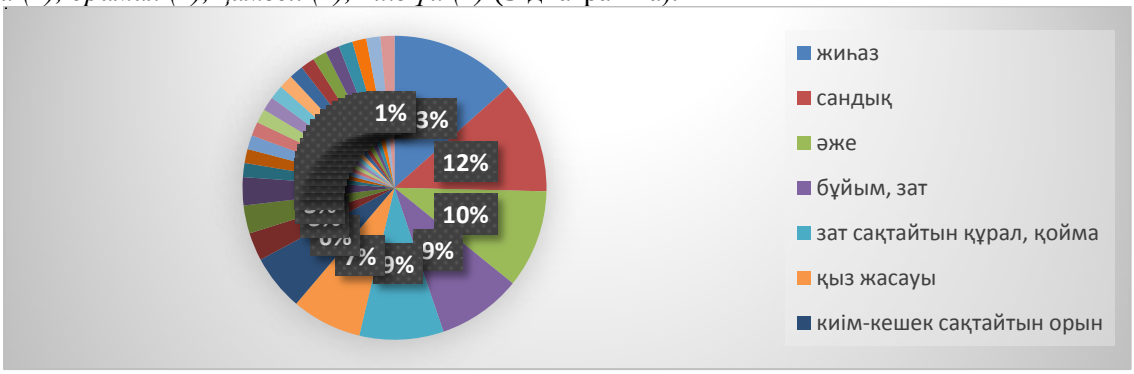
Қазақ тіліндегі *сандық* сөзінің мағынасын академик Р. Сыздықова Қадырғали би Қосымұлының «Жами ат-тауарих» еңбегіндегі *сандуқ* сөзімен байланысты түсіндіреді: «Мұндағы «*сандуқ*» сөзі — әрине, бұл күнде біз білетін *сандық* (ішіне зат, бұйым, киім-кешек салатын) емес. Орта Азияның отырықшы халықтарының (өзбек, тәжік т.б.) өлікті жер қойнына беру салт-дәстүрінде орын алған *сағана* дегендерге өлікті салып қоятын жәшікті (саркофагты) *сандық* деп атаған. *Сандық* негізінен тақталар мен кішігірім бөрене сияқты ағаштан қиюластырып жасалған. Сірә, мұндай саркофаг жәшіктер тек сағаналарға қоюда ғана емес, жорықта өлгендердің мәйітін белгілі жерге апаруға да қолайлы болған болу керек. Сондықтан Рашид ад-дин мен Қадырғали би мәйітті салатын *сандық* сөзін қолданған. ... қазақтың XV-XVIII ғасырлардағы ақын-жырауларында да, ауыз әдебиетінде де *саркофаг* мағынасындағы *сандық* сөзі жоқ» [17; 145-146]. Академик Ә. Қайдардың этнолингвистикалық сөздігінде *сандық* сөзі былай сипатталады: «Сандық — зат салатын оюлы, сырты темірмен қапталған үй мүлкі. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде сандыққа байланысты

қалыптасқан бірнеше ырым-тыйым бар. Мәселен, түнде сандықты ашуға болмайды — бұл «үйде өлік шығуына бастайды» деген наным-сенімнен туған. Қазақтар түнде сандық ашу өте қажет болған жағдайда «жылан кіріп кетіпті» деп барып ашқан. Оның себебі көшпелі қазақ өмірінде сандықты ертемен ғана ашып, басқа уақытта тек өлімге байланысты ашқан. Ал екіқабат әйел толғата бастағанда оның сандығын ашып тастау керек, сандық ашық болса, толғақ жеңіл болып, тез босанады деп сенген» [12; 286]. «Қазақ сөздігі» бойынша, «сандық — киім-кешек, үй тұрмысына қажет заттар салуға арналған, сырты әртүрлі бояумен сырланып, айшықты қаңылтырмен өрнектеліп, өрнекті сүйекпен қапталған, ағаштан я темірден жасалған, екі бүйірінде тұтқасы, құлыпты қақпағы бар топсалы текше түріндегі үй жиһазы [10; 1112].

Орыс тілінің этимологиялық сөздіктерінде *сандық* сөзін «сундук» нұсқасында түрік тілінен енген сөз ретінде түсіндіреді: «*Сунду́к*. Заимств. не позднее XV в. из тюрк. яз., в которые оно пришло через посредство араб. яз. - из греч. (ср. греч. *syndokeion*)» [18]; «*Сунду́к*. Заимствование из греческого через тюркское посредство» [19]. Макс Фасмердің сөздігі бойынша: *сунду́к род. п. Заимств. из тюрк.; ср. чув. sundəχ «ящик, шкаф, коробка», кыпч. sunduq, synduq (К. Грёнбек, Kuman. Wb. 225), чагат., тар. sanduk, тур., крым.-тат., казанско-тат., казах. sandyk «ящик» (Радлов 4, 306 и сл., 308), источник которых — араб. ṣandûḳ, ṣundûḳ — возводили к греч. συνδοχεῖον или συνδοκεῖον; см. Mi. TEl. 2, 152; EW 288; Крелиц 48; Фасмер, Гр.-сл. эт. 194 и сл.; Рясянен, TschL. 196. В греч. происхождении сомневаются Локоч 145; Майдхоф, «Glotta», 10, 17 и сл.* [20; 803]. «Сундукъ м. татрс. Укладка, вольный ящикъ, съ крышкою на навескахъ, обычно съ замкомъ, нередко окованый и со скобами. Сундуки и коробьи коренная русская утваръ» [21; 548]; «Сундук. Тяжелый напольный ящик для хранения вещей с крышкой на петлях и с замком. Кованый с. (обитый железом)» [22; 778]. Лексикографиялық деректерге назар аударсақ, сандық атауының басқа тілдердегі мағынасы мен қолданысында айтарлықтай айырмашылық жоқ.

Сандық — қазақ халқының тұрмысында ерте кезден пайдаланылып келе жатқан ең ежелгі жиһаздың бірі.

Сандық стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі реакция-сөздер *(S → R): Сандық → жиһаз (9), сандық (8), әже (7), бұйым, зат (6), зат сақтайтын құрал, қойма (6), қыз жасауы (5), киім-кешек сақтайтын орын (4), ою-өрнек (2), әбдіре/абдыра (2), қойма (2), байлық (1), қазына (1), алтын (1), қобдиша (1), көрпе (1), әдемі (1), сейф (1), ауыл (1), үй (1), ата-баба (1), жас келін (1), асыл заттар (1), мата (1), орамал (1), қамзол (1), киіз үй (1)* (3-диаграмма).

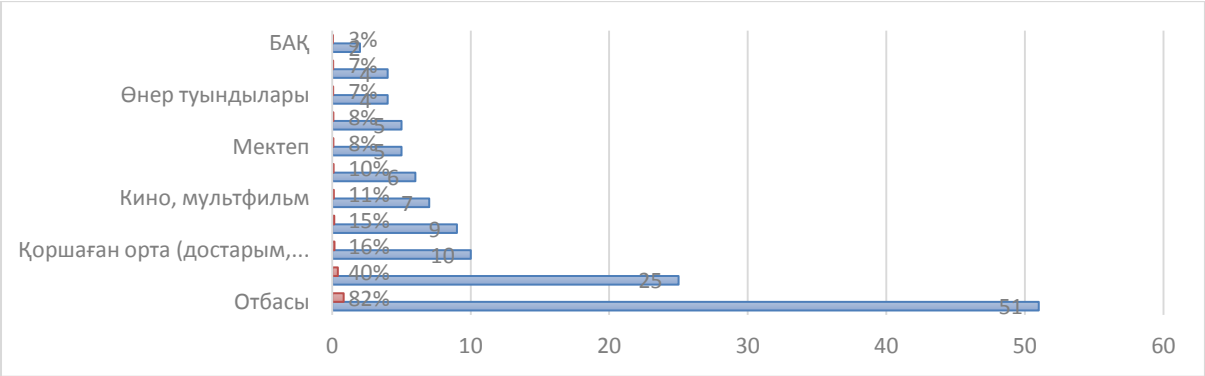

3-диаграмма. «Сандық» сөзінің ассоциаттары

Диаграммадан байқағанымыздай, *сандық* стимулының ең көп реакциясы — жиһаз (9). Бұл респонденттердің танымында *сандық* сөзінің, ең алдымен, жиһаз түрінде ассоциацияланатынын көрсетеді. Қазақ халқының дәстүрінде *сандық* қыз жасауы ретінде де пайдаланылады. Респонденттердің реакциясында *сандықтың* бұл мағынасы *қыз жасауы (5), жас келін* (1) ассоциаттары арқылы берілген.

Сандық стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі реакциялардың жалпы саны — 26, оның ішінде әртүрлі реакция — 10, бір рет қана кездесетін реакция саны — 16.

Респонденттердің басым бөлігі *сандық* сөзіне қатысты ассоциаттарды қалыптастыруға ықпал еткен факторлардың ішінде *отбасы* (51; 82%) мен *салт-дәстүр, әдет ғұрыпты* (25; 40%) көрсеткен. Ал 7%-ы әлеуметтік желіні, 3%-ы БАҚ-ты атаған (4-диаграмма).

4-диаграмма. «Сандық» сөзіне қатысты түсініктің қалыптасуына әсер еткен факторлар

Жүргізілген эксперимент нәтижелеріне сәйкес, сандық сөзінің ассоциативтік өрісінің өзегін *жиһаз, әже, бұйым, зат, зат сақтайтын құрал, қыз жасауы, киім-кешек сақтайтын орын, ою-өрнек, әбдіре;* шеткері аймағын *байлық, қазына, алтын, сейф, жас келін, көрпе, әдемі, ауыл, үй, мата, орамал* тәрізді реакциялар құрайды.

Сандық стимулына семантикалық жағынан жуық реакция сөздер: *сандық — жиһаз, сандық — әбдіре, сандық — ұлттық бұйым, сандық — жүк жинайтын бұйым, сандық — қыз жасауы, сандық — киім-кешек сақтайтын орын, сандық — зат сақтайтын құрал.*

Сандық стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі *әже, ата-баба, орамал, қамзол, қыз жасауы, ою-өрнек, әбдіре, жас келін, киіз үй* т.б. этнографиялық ұғымдар полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлар ретінде анықталады.

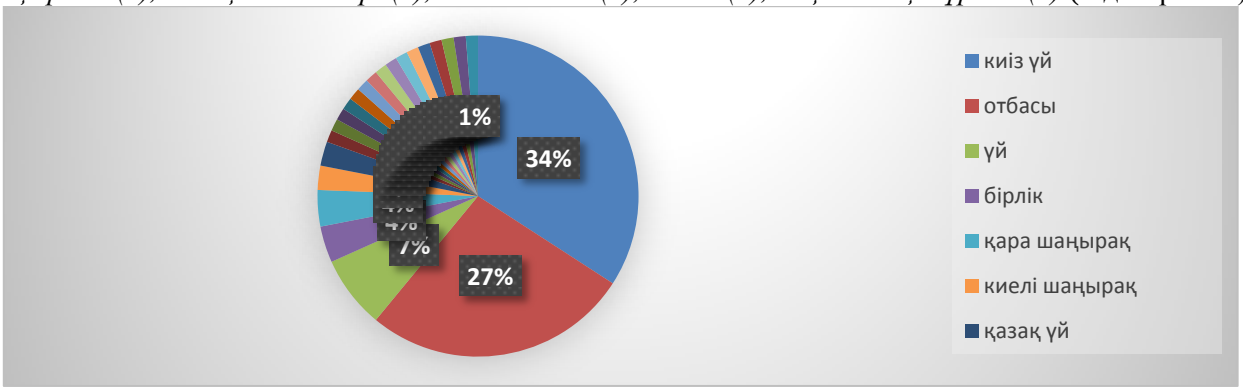
Шаңырақ стимул сөзінің ассоциативтік өрісі

Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінде, мәдениеті мен ұлттық болмысында ерекше орын алатын этномәдени бірліктердің бірі — шаңырақ.

Шаңырақ — 1. *этн*. Киіз үйдің төбесінде уықтарын біріктіріп ұстап тұратын күлдіреуіштері бар дөңгелек шеңбер. 2. *ауыс*. Өзінің туған тұрғын үйі. 3. *ауыс*. Орда, мекен. 4. *ауыс*. Әулет, үрім-бұтақ. 5. *ауыс*. Отбасы, жанұя [23; 1390].

Ғалым Ә. Қайдардың этимологиялық талдауы бойынша, *шаңырақ* сөзінің түбірі *шаң* сөзі, сөзбе-сөз мағынасы — «жарыққа қарау» [24; 272]. «Шаңырақ деген сөз «үй, отбасы» деген тұтас ұғымды да білдіреді. Шаңырақ — киелі мүлік. Атадан балаға мұра бола жатқан үйді «қара шаңырақ» деп құрметтейді [25; 210]. Сөздіктердегі анықтамаларға сүйенсек, шаңырақ сөзінің негізгі мағынасы «туған үй», «отбасы», «Отан» ұғымдарымен сипатталады. Ал түр-тұлғалық белгісі «киіз үйдің ағашы», «үйдің жоғарғы бөлшегі» мағыналарымен анықталады.

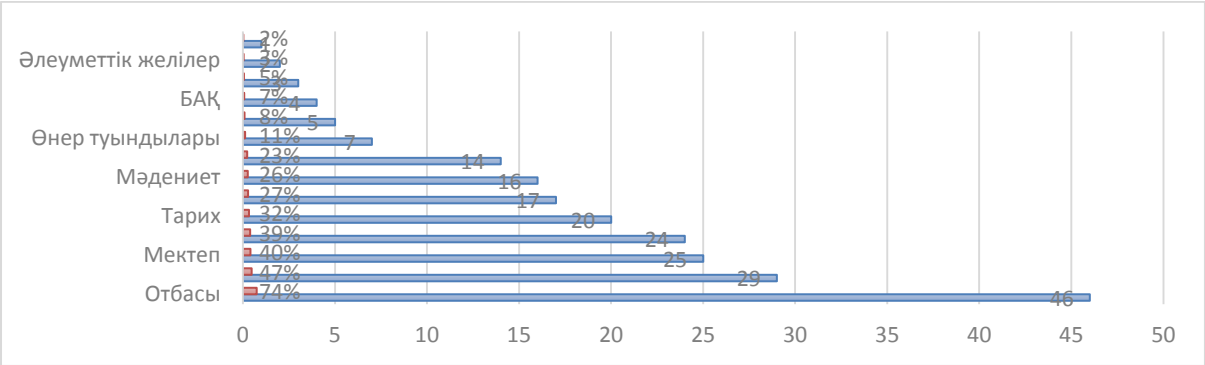
Шаңырақ стимул сөзінің еркін ассоциативтік эксперимент нәтижесінде анықталған реакциялары (S → R): *Шаңырақ → киіз үй (28), отбасы (22), үй (6), бірлік (3), қара шаңырақ (3), киелі шаңырақ (2), қазақ үй (2), жылулық (1), махаббат (1), театр (1), atameken (1), береке (1), биік (1), дәстүр (1), шаңырақтың иесі (1), дөңгелек (1), қоныс үй (1), ата-ана (1), ата-әже (1), әр үйдің өз шаңырағы (1), өзінің өскен жері (1), киелі босаға (1), Отан (1), бақытты тұрағы (1)* (5-диаграмма).

5-диаграмма. «Шаңырақ» сөзінің ассоциаттары

Шаңырақ стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі реакциялардың жалпы саны — 24, әртүрлі реакция — 7, бір рет қана кездесетін реакция — 17.

Зерттеу нәтижесінен байқағанымыздай, ең жиі кездесетін реакция — *киіз үй* (28). Респонденттердің басым бөлігі «шаңырақ» сөзін *киіз үй* ұғымымен байланыстырады. Ал *«шаңырақ»* сөзіне қатысты ассоциаттарды қалыптастыруға ықпал еткен факторлардың ішінде *отбасы* (46; 74%), *салт-дәстүр, әдет-ғұрып* (29; 47%), *мектеп* (25; 40%), *әдебиет* (24; 39%), *тарихқа (20; 32%)* басымдық берсе, керісінше, *әлеуметтік желілер* (2; 3%) мен *мемлекеттік бағдарламаларды* (1; 2%) ең төменгі фактор ретінде көрсетеді (6-диаграмма).

6-диаграмма. «Шаңырақ» сөзіне қатысты түсініктің қалыптасуына әсер еткен факторлар

Ассоциативтік эксперимент нәтижелеріне сәйкес, «шаңырақ» сөзінің ассоциативтік өрісінің өзегін *киіз үй, отбасы, үй, қара шаңырақ, киелі шаңырақ, бірлік;* шеткері аймағын *жылулық, махаббат, атамекен, ата-ана, ата-әже, дәстүр, береке, бақыттың тұрағы, қоныс үй* тәрізді реакциялар құрайды.

Шаңырақ стимул сөзіне семантикалық жағынан жақын реакциялар: *шаңырақ — киіз үй, шаңырақ — отбасы, шаңырақ — үй, шаңырақ — босаға, шаңырақ — жылулық, шаңырақ — бақыттың тұрағы, шаңырақ — ата-ана, шаңырақ — ата-әже, шаңырақ — өзінің өскен жері, шаңырақ — киелі босаға.*

Шаңырақ стимул сөзінің ассоциативтік өрісіндегі *Отан, атамекен, қара шаңырақ, киелі шаңырақ, киелі босаға, дәстүр* тәрізді реакцияларды полиэтникалық кеңістіктегі жастардың танымында ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлар ретінде қарастыруға болады.

Стимул сөздердің ассоциативтік өрісіндегі ассоциаттар өзара синонимдік және тек-түрлік қатынаста байланысады. Мысалы, синонимдік қатынас: *домбыра* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша: *күй — әуен*; *сандық* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша: *жиһаз — бұйым, зат — құрал, байлық — қазына; шаңырақ* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша*: отбасы — қара шаңырақ, Отан — атамекен.* Тек-түрлік қатынас: *домбыра* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша: *өнер — айтыс, ән, күй, әуен; ұлттық аспап — домбыра*; *сандық* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша: *жиһаз — сандық; мата — көрпе; киім-кешек — орамал, қамзол; шаңырақ* стимул сөзінің ассоциативтік өрісі бойынша*: отбасы — ата-ана, ата-әже.* Зерттеу нысанына алынған стимул сөздердің ассоциативтік өрісінің парадигматикалық типінде ассоциаттардың антонимдік қатынасы анықталмады.

Қорытынды

Қазіргі бірнеше тіл мен мәдениет тоғысқан кеңістіктегі жастар санасында қазақ халқының ұлттық құндылықтары туралы түсінік сақталған. Бұл тұжырымды зерттеу барысында жүргізілген сауалнама нәтижелері, ондағы реакция сөздердің сипатымен дәйектеуге болады. Жастардың санасында қалыптасқан ассоциативтік байланыстар стимул сөздерге берілген реакцияларда айқын көрінеді. Зерттеу нәтижесі анықтағандай, респонденттердің басым бөлігі *домбыра* сөзін *ұлттық аспаппен* (40%), *сандық* сөзін *жиһазбен* (13%), *шаңырақ* сөзін *киіз үй* (34%) ұғымымен ассоциациялайды. Бұдан шығатын тұжырым: полиэтникалық кеңістіктегі жастар санасында ұлттық құндылықтар туралы нақты ақпарат, шынайы түсініктер қалыптасқан.

Сонымен қатар полиэтникалық кеңістіктегі ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлардың ішінде отбасы басты фактор ретінде танылады. Бұл тұжырымның жасалу негізі: ассоциативтік эксперимент нәтижелері бойынша респонденттердің 82%-ы *сандық* сөзіне қатысты, 74%-ы *шаңырақ* сөзіне қатысты және 57%-ы *домбыра* сөзіне қатысты ассоциаттарды қалыптастыруға ықпал еткен факторлардың ішінде *отбасына* басымдық береді. Сонымен қатар отбасының ұлттық құндылықтарды сақтау және ұрпақтан ұрпаққа жеткізуші ретіндегі маңызды миссиясы да айқындала түседі.

Ұлттық құндылықтар — халықтың мәдениеті мен руханияттың бастауына апаратын ерекше құбылыс. Сондықтан бүгінгі полимәдениетті, полиэтникалық қоғамда жастар санасына ұлттық құндылықтарды сіңіріп, құндылық бағдарын дұрыс қалыптастыруда отбасының орны ерекше. Ұлттық құндылықтарды қалыптастырушы факторлардың қатарында отбасынан кейін әдет-ғұрып, салт-дәстүр аталады. Сонымен, ұлттық құндылық өткенді, бүгін мен болашақты байланыстыра отырып, жеке тұлға немесе мемлекеттік идеяның қозғаушы күші ретінде қызмет атқарады. Бұл тұрғыда ұлттық құндылықтарды ғылыми парадигмалар тоғысында зерттеу аса маңызды.

Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті AP23488671 «Қазақ жастарының этномәдени санасының тілдік көріністері» гранттық жобасының қаржысы есебінен жүзеге асырылды.

Авторлардың қосқан үлесі

Сыздықова Г.О. — тұжырымдама жасау; деректерді басқару; формалды талдау; зерттеу; әдіснама; мақаланың бастапқы жобасы; мақаланы шолу және редакциялау.

Ахметова М.К. — деректерді басқару; формалды талдау; зерттеу; тексеру; мақаланы шолу және редакциялау.

Еспекова Л.Ә. — деректерді басқару; формалды талдау; зерттеу; тексеру; мақаланы шолу және редакциялау.

Әдебиеттер тізімі

1 Ценности казахстанского общества в социологическом измерении. — Алматы: Издательство «ТОО «DELUXE Printery», 2020. — 143 с.

2 Шадже А.Ю. Национальные ценности и человек (социально-философский аспект) / А.Ю. Шадже. — Майкоп: Изд-во Адыгейского гос. ун-та, 1966. — 64 с.

3 Вильданов Х.С. Национальные ценности в структуре этнокультурной и национальной самоидентификации индивида / Х.С. Вильданов // Фундаментальные исследования. — 2014. — № 9. — С. 214–218.

4 Ходько А.Ф. Национальные ценности как основа современного образовательного процесса / А.Ф. Ходько // Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины. — 2015. — № 2(89). — С. 51–55.

5 Кечина Э.А. Национально-культурная специфика ценностных ориентации в языковом сознании носителя языка (на материале русского и арабского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Э.А. Кечина. — Москва, 2012. — 22 с.

6 Сарекенова Қ.Қ. Тілдік санадағы этномәдени концептілердің ассоциативтік көрінісі / Қ.Қ. Сарекенова, М.К. Ахметова // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2025. — №3(152). — Б. 102–113. https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-102-113

7 Салқынбай А. Әлемнің когнитивтік бейнесі: Қазақ тіліндегі ұлттық кодтар. Күретамыр / А. Салқынбай. — Алматы: «Қазақ университеті», 2021. — 456 б.

8 Усачева А.Н. Лингвистические параметры концепта «состояние здоровья» в английском языке: дисс. … канд. филол. наук / А.Н. Усачева. — Волгоград, 2002. — 167 с.

9 Қазақстан Республикасы Президентінің 2025 жылғы 5 қарашадағы № 1081 Жарлығы. Қазақстан Республикасы ішкі саясатының негізгі қағидаттарын, құндылықтары мен бағыттарын бекіту туралы. — [Электронный ресурс]. — Қол жетімділігі: https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-respublikasy-ishki-sayasatynyn-negizgi-kagidattaryn-kundylyktary-men-bagyttaryn-bekitu-turaly-5101452 (қаралған күні: 07.11.2025)

10 Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің біртомдық үлкен түсіндірме сөздігі) / Құраст. Н. Уәли, Ш. Құрманбайұлы, М. Малбақов, Р. Шойбеков және т.б. — Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. — 1488 б.

11 Крысько В.Г. Этническая психология / В.Г. Крысько. — М.: Академия, 2011. — 320 с.

12 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде: этнолингвистикалық сөздік [3 томдық] / Ә. Қайдар. — Алматы: «Сардар» баспасы, 2013. — 2-том. Қоғам. — 728 б.

13 Манкеева Ж. Қазақ тіл білімінің мәселелері / Ж. Манкеева. — Алматы: Абзал-Ай, 2014. — 640 б.

14 Копыленко М.М. Об «аспирине» и товарных знаках / М.М. Копыленко. — Алматы: КазГУМО и МЯ, 1998. — 246 с.

15 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер / Қ. Жұбанов. — Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2010. — 608 б.

16 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. — Алматы: DPS, 2011. — 1-т. — 736 б.

17 Сыздықова Р. Көптомдық шығармалар жинағы / Р. Сыздықова. — Алматы: «Ел-шежіре», 2014. — 4-том. Сөздер сөйлейді (сөздердің қолданылу тарихынан). — 412 б.

18 Этимологический онлайн-словарь русского языка Н.М. Шанского. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://lexicography.online/etymology/shansky/ (дата обращения 01.12.2024)

19 Этимологический онлайн-словарь русского языка Г.А. Крылова. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://lexicography.online/etymology/krylov/(дата обращения 01.12.2024)

20 Фасмер М. Этимологический словарь русского языка [в 4 т.] / М. Фасмер. — М.: Прогресс, 1987. — Т. 3. — 832 с.

21 Толковый словарь живаго великорускаго языка В.И. Даля. — [Электронный ресурс]. — М., 1866. — Ч. 4. — Режим доступа: https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003833542?page=1&rotate=0&theme=white (дата обращения 01.12.2024)

22 Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов / С.И. Ожегов. — М.: Русский язык, 1990. — 917 с.

23 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік). Адам / Ә. Қайдар. — Алматы: Дайк-Пресс, 2009. — Т. 1. — 784 б.

24 Қайдар А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке / А.Т. Қайдар. — Алматы: Арыс, 2005. — 304 с.

25 Кенжеахметов С. Быт и культура казахского народа / С. Кенжеахметов. — Алматы: Алматы кітап, 2006. — 384 с.

Г.О. Сыздыкова, М.К. Ахметова, Л.А. Еспекова

Ассоциативная структура этнокультурных единиц «шаңырақ», «домбыра», «сандық» на казахском языке

Национальные традиции, культура, история и духовное наследие народа находят отражение в его языке. В процессе развития общества сохранение национальных ценностей, а также определение факторов, способствующих их формированию в сознании современного поколения в поликультурной и многоязычной среде, являются особенно актуальными и необходимыми задачами. В этом направлении важную роль играют этнокультурные единицы, которые считаются одним из главных показателей национальной сущности казахского языка. Национальный символ — это важный знак, отражающий уникальность и самобытность нации. Он, отражая историю, культуру и духовные ценности страны, обеспечивает её национальную репрезентацию на международном уровне. Национальные символы берут своё начало в традициях народа, его мировоззрении и национальных ценностях. «Домбыра», «шаңырақ», «сандық» — это не просто слова, а лексемы с этнокультурной маркированностью, которые в языковом сознании могут выполнять также прагматическую функцию. Эти понятия выражают не только материальные, но и духовные и культурные основы национальной идентичности. В данной статье анализируется влияние этнокультурных единиц казахского языка «домбыра», «шаңырақ» и «сандық» на формирование национальных ценностей в полиэтничном, поликультурном и многоязычном пространстве, а также рассматриваются основные факторы, способствующие этому процессу. Цель исследования заключается в определении ассоциативной структуры слов «домбыра», «сандық», «шаңырақ», а также факторов, формирующих национальные ценности в языковом сознании современной молодежи в многоязычной и поликультурной среде. В ходе исследования используется традиционная схема ассоциативного эксперимента «стимульное слово — реакция информанта». Ассоциативность слова определяется через связь между стимульным словом и словом-реакцией. Стимульные слова — это языковые единицы, предлагаемые исследователем участникам эксперимента, а реакция — это ассоциации, зафиксированные респондентами в ответ на стимул. В нашем исследовании в качестве стимульных слов были выбраны этнокультурные единицы «домбыра», «сандық», «шаңырақ». В опросе приняла участие казахская молодежь в возрасте от 17 до 35 лет. Всего — 62 информанта (51,6 % — студенты, 11,3 % — магистранты, 4,8 % — докторанты, 29 % — работающие, 3,2 % — матери, находящиеся в отпуске по уходу за ребенком). 96,8 % из них обучались в казахской школе, 3,2 % — в русской школе. 80,6 % получали или получают образование в вузах на казахском языке, 16,1 % — на английском, 1 % — на русском, 1 % — на казахско-русском языках. В результате исследования ассоциативное поле слов казахского языка «домбыра», «сандық», «шаңырақ» было систематизировано в содержательном и структурном аспектах; выявлены активные факторы формирования национальных ценностей в полиэтническом пространстве, а также типы синонимических и родо-видовых отношений между словами-реакциями.

Ключевые слова: полиэтническое пространство, стимульное слово, слово реакция, ассоциация, ассоциативное поле.

G.O. Syzdykova[1], M.K. Akhmetova*[2], L.A. Yespekova[3]

Associative structure of ethnocultural units «shanyrak», «dombra», «sandyk» in the Kazakh language

The traditions, culture, history, and heritage of a nation are reflected in its language. In the context of societal development, identifying factors that preserve national values and shape them in the consciousness of the younger generation within a multicultural and multilingual environment is essential. In this regard, ethnocultural units – key indicators of the national identity of the Kazakh language – play a significant role. A national symbol reflects a nation's uniqueness and identity, representing its history, culture, and spiritual values while ensuring international representation. Such symbols originate from the traditions, worldview, and cultural values of the people. The words "dombra," "shanyrak," and "sandyk" are not merely lexical items but ethnocultural units with pragmatic functions in linguistic consciousness. They reflect not only the material but also the spiritual and cultural foundations of national identity. This article analyzes the influence of these ethnocultural units in the Kazakh language on the formation of national values within a multiethnic, multicultural, and multilingual space, as well as the key contributing factors. The aim of the study is to identify the associative structures of «dombra», «sandyk» and «shanyrak» and to determine factors shaping national values in the linguistic consciousness of modern youth. The research follows a traditional associative experiment based on the stimulus–response model, where associativity is defined by the relationship between stimulus words (provided by the researcher) and respondents' reactions. In this study, «dombra», «sandyk», and «shanyrak» were used as stimulus words. A total of 62 Kazakh respondents aged 17–35 participated (51.6% students, 11.3% master's students, 4.8% doctoral students, 29% employees, 3.2% mothers on childcare leave). Of these, 96.8% studied in Kazakh-medium schools and 3.2% in Russian-medium schools. At the university level, 80.6% studied in Kazakh, 16.1% in English, 1% in Russian, and 1% in Kazakh-Russian. The findings systematize the associative fields of «dombra», «sandyk» and «shanyrak» and identify key factors shaping national values in a polyethnic space, including synonymic and hierarchical relationships among response words.

Keywords: polyethnic space, stimulus word, response word, association, associative field.

References

1 (2020). *Tsennosti kazakhstanskogo obchestvo v sociologicheskom izmereni* [Values of the Kazakh society in the sociological dimension]. Almaty: Izdatelstvo «TOO «DELUXE Printery» [in Russian].

2 Shadzhe, A.J. (1966). *Natsionalnie tsennosty i chelovek (sotsialno-filosofskii aspekt)* [National values and people (socio-philosophical aspect)]. Maikop: Izdatelstvo Adygeiskogo gosudarstvennogo unstituta [in Russian].

3 Vildanov, H.S. (2014). Natsionalnye tsennosti v strukture etnokulturnoi i natsionalnoi samoidentifikatsii individa [National values in the structure of an individual's ethno-cultural and national identity]. *Fundamentalnye issledovaniia — Basic research,* 9, 214–218 [in Russian].

4 Hodko, A.F. (2015). Natsionalnye tsennosti kak osnova sovremennogo obrazovatelnogo protsessa [National values as the basis of the modern educational process] *Izvestiia Gomelskogo gosudarstvennogo universiteta imeni F. Skoriny — Proceedings of Gomel State University named after F. Skoriny,* 2(89), 51–55 [in Russian].

5 Kechina, E.A. (2012). Natsionalno-kulturnaia spetsifika tsennostnykh orientatsii v yazykovom soznani nositelia yazyka (na materiale russkogo i arabskogo yazykov) [National and cultural specifics of value orientations in the linguistic consciousness of a native speaker (based on the material of Russian and Arabic)]. *Extended abstract of candidate's thesis.* Moscow [in Russian].

6 Sarekenova, K.K., & Ahmetova, M.K. (2025). Tildik sanadagy etnomadeni kontseptilerdyn assotsiativtik korinisi [Associative expression of ethnocultural concepts in linguistic consciousness]. *L.N. Gumilev atyndagy Euraziia ulttuq universitetinin khabarshysy. Filologia seriasi — Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series,* 3(152),102–113 https://doi.org/10.32523/2616-678X-2025-152-3-102-113 [in Kazakh].

7 Salkynbai, A. (2021). *Alemnin kognitivtik beinesy: Qazaq tilindegi ulttyq kodtar. Kuretamyr* [Cognitive picture of the world: national codes in the Kazakh language. Vascular]. Almaty: «Qazaq universiteti» [in Kazakh].

8 Usacheva, A.N. (2002). Lingvisticheskie parametry kontsepta «sostoianie zdorovia» v angliskom yazyke [Linguistic parameters of the concept of "health status" in English]. *Candidate's thesis.* Volgograd [in Russian].

9 (2025). Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2025 zhylgy 5 qarashadagy № 1081 Zharlygy. Qazaqstan Respublikasy ishki saiasatynyn negizgi qagidattaryn, qundylyqtary men bagyttaryn bekitu turaly [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated November 5, 2025 No. 1081. On approval of the basic principles, values, and directions of the domestic policy of the Republic of Kazakhstan]. *www.akorda.kz.* Retrieved from https://www.akorda.kz/kz/kazakstan-respublikasy-ishki-sayasatynyn-negizgi-kagidattaryn-kundylyktary-men-bagyttaryn-bekitu-turaly-5101452 (accessed at 07.11.2025)

10 Uali, N., Kurmanbaiuly, Sh., Malbakov, M., & Shoibekov, R., et al. (Comp.). (2013). *Qazaq sozdigi (Qazaq tilinin birtomdyq ulken tusindirme sozdigi)* [Kazakh dictionary (single large Explanatory Dictionary of the Kazakh language)]. Almaty: «Dauir» [in Kazakh].

11 Krysko, V.G. (2011). *Etnicheskaia psikhologia* [Ethnic psychology]. Moscow: Akademia [in Russian].

12 Kaidar, A. (2013). Qazaqtar ana tili aleminde: etnolingvistikalyq sozdik [Kazakhs in the world of their native language: ethnolinguistic dictionary]. Vols. 1-3. Vol. 2. *Qogam — Society*. Almaty: «Sardar» baspasy [in Kazakh].

13 Mankeeva, Zh. (2014). *Qazaq til biliminin maseleleri* [Problems of Kazakh linguistics]. Almaty: Abzal-Ai [in Kazakh].

14 Kopylenko, M.M. (1998). *Ob «aspirine» i tovarnyh znakah* [About "aspirin" and trademarks]. Almaty: Kazakhskii universitet mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh yazykov [in Russian].

15 Zhubanov, K. (2010). *Qazaq tili zhonindegi zertteuler* [Research on the Kazakh language]. Almaty: Memlekettik tildi damytu ortalygy [in Kazakh].

16 (2011). *Qazaqtyn etnografialyq kategorialar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi.* Entsiklopedia [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names. Encyclopedia]. Vol. 1. Almaty: DPS [in Kazakh].

17 Syzdykova, R. (2014). *Koptomdyq shygarmalar zhinagy* [Collection of multi-volume works]. Vol. 4. Sozder soileidy (sozderdin qoldanylu tarikhynan). [Words speak. (from the history of the use of words)]. Almaty: «El-shezhire» [in Kazakh].

18 Etimologicheski onlain-slovar russkogo yazyka N.M. Shanskogo [Etymological online dictionary of the Russian language by N.M. Shansky]. *lexicography.online*. Retrieved from https://lexicography.online/etymology/shansky (date of access 01.12.2024) [in Russian].

19 Etimologicheski onlain-slovar russkogo yazyka G.A. Krylova [Etymological online dictionary of the Russian language by G.A. Krylov]. *lexicography.online.* Retrieved from https://lexicography.online/etymology/krylov/ (date of access 01.12.2024) [in Russian].

20 Fasmer, M. (1987). *Etimologicheski slovar russkogo yazyka* [Etymological dictionary of the Russian language]. Vols. 1-4. Vol. 3. Moscow: Progress [in Russian].

21 Tolkovyi slovar zhivago velikoruskago yazyka V.I. Dalia [Explanatory dictionary of the Living Great Russian language by V.I. Dahl] Moscow. *viewer.rsl.ru.* Retrieved from https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01003833542?page=1&rotate=0&theme=white (date of access 01.12.2024) [in Russian].

22 Ozhegov, S.I. (1990). *Slovar russkogo yazyka: 70 000 slov* [Russian language Dictionary: 70,000 words]. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].

23 Kaidar A. (2009). *Qazaqtar ana tili aleminde (etnolingvistikalyq sozdik)* [Kazakhs in the world of their native language (ethnolinguistic dictionary)]. Vols. 1-3. Vol. 1. Adam – Man. Almaty: Daik-Press [in Kazakh].

24 Kaidar, A.T. (2005). *Struktura odnoslozhnykh kornei i osnov v kazakhskom yazyke* [The structure of monosyllabic roots and bases in the Kazakh language]. Almaty: Arys [in Russian].

25 Kenzheakhmetov, S. (2006). *Byt i kultura kazakhskogo naroda* [Life and culture of the Kazakh people]. Almaty: «Almaty kitap» [in Russian].

Information about the authors

Syzdykova Gulbarshin Olzhabayevna — Doctor of Philology, Associate Professor, Acting Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: go.syzdykova@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6365-0113

Akhmetova Marzhan Kakimovna — (corresponding author) Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Acting Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: ma7988335@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0542-1755

Yespekova Lyazzat Aubakirovna — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: espekova@bk.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5485-5125

Ғылыми мақала
ӘОЖ 80
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/87-102

Мақаланың редакцияға түскен күні: 22.10.2025
Қабылданған күні: 11.06.2026

А.Н. Бөшен*, А.Б. Салқынбай

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(e-mail: aizhan.boshen@gmail.com, asalkbek@gmail.com)

Ұлттық мәдени дискурстағы тамақ атауларының лингвомәдени сипаты

Мақалада қазақ халқының ұлттық тағам атаулары лингвомәдени тұрғыдан жан-жақты сараланып, олардың мәдени дискурстағы орны мен қызметі тереңінен қарастырылды. Зерттеу өзегінде тағам атауларының қарапайым тұрмыстық лексика шеңберінен шығып, халықтың дүниетанымын, рухани-мәдени құндылықтарын, әлеуметтік қатынастарын және өмір салтын бейнелейтін мағыналық құрылым екендігі дәлелденді. Ұлттық ас атаулары тек азық-түлік атауы ғана емес, олар — этностың өмірлік философиясын, наным-сенімін, салт-дәстүрі мен табиғатқа қатынасын бейнелейтін мәдени-символдық таңбалар. Мақалада этнолингвистикалық, мәдени-семантикалық, тарихи-салыстырмалы және дискурстық талдау әдістері арқылы қазақ тіліндегі тағам атауларының этимологиясы, морфологиялық құрылымы, семантикалық топтары және мәдени код ретіндегі рөлі жан-жақты сипатталады. Ас атауларының құрамындағы түбір, жұрнақ, сапалық сындар мен бейнелі элементтер олардың уәжділігін, бейнелілік деңгейін және этномәдени мазмұнын ашуға бағытталған. Сонымен қатар әр тағам атауының ар жағында жатқан прагматикалық, ритуалдық және символдық мән-мағына айқындалады. Зерттеу барысында тағам атаулары үш негізгі мәдени концепт аясында жүйеленеді: ет (мәртебе, қонақжайлық, ерлік), нан (береке, тұрмыс, әйел еңбегі), сүт өнімдері — ақ (тазалық, өміршеңдік, адалдық). Бұл үш концепт қазақ мәдениетінің терең қабаттарын, дүниетаным мен өмір сүру философиясын айқындайтын тірек ұғымдар ретінде қарастырылады. Әсіресе ас атаулары арқылы көрініс табатын «ақ дәм», «бас тарту», «сыбаға», «қазан» секілді ұғымдар мен дәстүрлердің тілдік және мәдени прагматикасы терең талданады. Сонымен қатар қазіргі жаһандану жағдайында кейбір ұлттық тағам атауларының ұмытыла бастауы, олардың тарихи-семантикалық реконструкциясы мен мәдени маңызын қайта жаңғырту қажеттілігі де қозғалады. Бұл орайда, «түте», «майшұрқан», «бұқпа», «жөргем» сияқты сирек кездесетін атаулардың тарихи негізі, морфологиялық құрылымы және этнолингвистикалық мазмұны ашылады. Ас атаулары тек қана тұрмыстық қажеттілікті емес, сонымен бірге әлеуметтік иерархияны, этикалық қатынастарды және ұжымдық мәдени жадыны бейнелейді. Мақала нәтижесінде ұлттық тағам атаулары — қазақ халқының тарихи жадысы мен рухани болмысын сақтайтын, мәдени кодтарды ұрпаққа жеткізетін маңызды лингвомәдени дереккөзі ретінде ұсынылады. Бұл бағыттағы зерттеу — тілді мәдениетпен сабақтастыра отырып, ұлттық бірегейлікті, рухани мұра мен этностық болмысты танудың тиімді жолы ретінде бағаланады. Ұлттық тағам атауларының лингвомәдени сипатын зерттеу тек тіл мен мәдениеттің байланысын ашып қоймай, ұлттың рухани болмысын, мәдени тұрақтылығын түсінуге мүмкіндік береді. Бұл бағыттағы зерттеулерді кеңейту — қазақ тіліндегі мәдени кодтарды жүйелі түрде танудың, сол арқылы ұлттық мәдениеттің әлемдік өркениет кеңістігіндегі орнын айқындаудың маңызды қадамы.

Кілт сөздер: ұлттық тағам атаулары, лингвомәдениет, этнолингвистика, рухани мұра, мәдени код, символдық мән, қазақ дүниетанымы, прагматикалық мағына.

Кіріспе

Тіл — кез келген ұлттың өзіндік болмысын, мәдени бірегейлігін сақтайтын, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін баға жетпес қазына. Халықтың ғасырлар бойы жинақтаған тәжірибесі, дүниетанымы, салт-дәстүрі мен әдет-ғұрпы тіл арқылы көрініс тауып, оның сөздік қорында мәңгілікке таңбаланады [1]. Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық мәдениеттің ажырамас бір бөлігі саналатын ас-су, тағам атауларын зерттеудің лингвомәдениеттану ғылымы үшін маңызы зор [2].

Қазақ халқының дәстүрлі тағамдар жүйесі оның көшпелі өмір салтымен және төрт түлік мал шаруашылығымен тығыз байланыста қалыптасқан [3]. Ұлан-байтақ далада мал соңында жүрген ата-бабамыз үшін ас-су тек тіршілік көзі ғана емес, сонымен қатар табиғаттың қаталдығына төтеп берудің, қолда барды ұқсата білудің және әлеуметтік қарым-қатынасты реттеудің маңызды құралы болды. Осыған орай, «ет», «ақ», «қазы-қарта», «қымыз», «шұбат», «құрт» сияқты атаулардың астарында жай ғана лексикалық мағына емес, сонымен қатар терең тарихи, этнографиялық және символдық ақпарат жатыр [4]. Бұл атаулар арқылы біз халықтың әлемді қабылдау ерекшелігін,

* Хат-хабар үшін автор. E-mail: aizhan.boshen@gmail.com

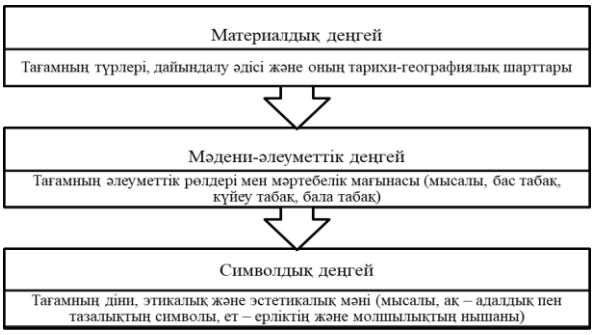
қонақжайлылық философиясын, үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету дәстүрін және табиғат сыйына деген қастерлі көзқарасын тани аламыз.

Бүгінде тіл білімінде «ұлт-тіл-мәдениет» үштағанын біртұтас жүйеде қарастыратын лингвомәдениеттану ғылымының қарқынды дамуы — тілдік деректерді жаңа қырынан тануға мүмкіндік беруде [5]. Бұл бағыт аясында тағам атауларын зерттеу — орта ғасырлардағы қыпшақ жазба ескерткіштерінен бастау алатын тілдік сабақтастықты және ұлттық дүниетанымның тұрақтылығын дәлелдейтін маңызды сала. Ғасырлар ауысып, қоғамдық-саяси жағдайлар өзгерсе де, негізгі тағам атаулары мен олармен байланысты ұғымдар тілде сақталып, халықтың тарихын және мәдениетін жалғастырып отырады.

Қазақ тіл білімінде ұлттық мәдениеттің тілдік көрінісін, соның ішінде тамақ атауларының лексика-семантикалық жүйесін зерттеу — этнолингвистика мен лингвомәдениеттанудың өзекті бағыттарының бірі [6]. Бұл тұрғыда М. Атабаева ұлттық тағам атауларының тек тілдік бірлік емес, сонымен бірге ұлттың мәдени тәжірибесін бейнелейтін дискурстық құрылым екенін дәлелдейді [7]. Мақалада авторлар Ш. Сарыбаевтың еңбектеріне сүйене отырып, қазақ тіліндегі аймақтық лексиканың этномәдени мазмұнын, оның ішінде тағам атауларының диалектілік және мәдени ерекшеліктерін саралайды. Ш. Сарыбаевтың тілдік мұрасында аймақтық сөздер тек фонетикалық немесе морфологиялық айырмашылық ретінде емес, жергілікті халықтың тұрмыс салты мен шаруашылық дәстүрінің көрінісі ретінде қарастырылады. Мәселен, бір өңірде «сірне» сөзі майлы ет тағамын білдірсе, басқа аймақта ол қуырдақтың ерекше түрін атауы мүмкін. Бұл айырмашылықтар тіл мен мәдениеттің өзара байланысының, географиялық және әлеуметтік факторлардың тілдік бейнеге әсерін көрсетеді. Г.А. Мейрманова еңбегінде қазақ халқының дәстүрлі тамақтану жүйесі мен сүт тағамдарының этнографиялық және мәдени ерекшеліктері жан-жақты талданады. Автор сүт өнімдерін зерттеу — тек этнографиялық емес, сонымен бірге ұлттық құндылықтар мен өмір салтының айнасы екенін атап өтеді. Қазақ халқының «ақ» ұғымына ерекше мән беруі сүт тағамдарының тұрмыс пен руханияттағы орнын айқындайды. «Ағы бардың бағы бар» деген мақал сүттің қасиетті тағам ретіндегі символдық мәнін көрсетеді, өйткені ол — молшылықтың, тазалықтың және берекенің нышаны [8].

Е.А. Юрина тілдік бейнелілік, мәдени код және когнитивтік метафора теорияларын өзара байланыстыра отырып, интерлингвалды бейнелілікті дербес лингвокогнитивтік категория ретінде негіздейді [9]. Зерттеу нысаны ретінде Е.А. Юрина орыс және қазақ тілдеріндегі тамақ метафораларының сөздіктерін қолданады. Бұл сөздіктер біртұтас идеографиялық және концептуалдық модель негізінде жасалған. Осы модельдің басты мақсаты — екі тілдегі тағам атауларының бейнелі, метафоралық және мәдени интерпретациясын салыстырмалы түрде көрсету. Мысалы, «нан», «ас», «дәм», «тұз», «сүт», «ет» сияқты лексемалар екі тілде де тұрмыс пен адам өмірінің негізін білдіретін метафоралық өзек қызметін атқарады. Дегенмен олардың мәдени мәні мен символдық мағынасы ұлттық дүниетаным ерекшеліктерімен сараланады. Қазақ тілінде «ақ» — тазалық пен адалдықтың, «нан» — құт пен берекенің, «ет» — мәртебе мен қонақжайлықтың символы болса, орыс тіліндегі «хлеб», «соль», «сладкий», «горький» метафоралары еңбектің, тағдырдың және өмірдің дәмдік бейнелерімен ұштасады.

А. Уызбаеваның пікірінше, қазақ тағамы — бұл мәдени таңбалар жүйесі, онда әрбір ас түрі мен оны ұсыну рәсімі әлеуметтік қатынастар мен адамгершілік құндылықтарды бейнелейді [10]. Зерттеу нысаны ретінде «сыбаға» дәстүрі алынған. Бұл ұғым қазақ мәдениетінде қонақжайлылықтың, құрметтің және әлеуметтік иерархияның белгісі ретінде қарастырылады. Сыбаға — еттің арнайы бөлінген үлесі, оның әр бөлігі белгілі бір адамға, туыстық қатынасына немесе мәртебесіне қарай арналады. Мысалы, қадірлі қонаққа бас тарту, күйеу балаға төс беру, құрдасқа бел табақ ұсыну сияқты дәстүрлер қазақтың тағамдық этикеті мен мәдени рәміздерінің көрінісі. Леви-Стросстың «тамақ — тіл секілді құрылымдық жүйе» деген қағидасы қазақ тағамдарының мәдени семантикасын түсіндіруде әдіснамалық негіз болған. Ал Барттың «тамақ әлеуметтік мағыналар жүйесін қалыптастырады» деген тұжырымдары қазақтың қонақ күту дәстүріндегі таңбалық белгілерді түсіндіруге мүмкіндік берген. Автор қазақ тағамының семиотикасын үш деңгейде қарастырады (1-сурет).

1-сурет. Қазақ тағамының семиотикасының деңгейлері

Югор мемлекеттік университетінің ғалымдары — Л. Андреева, О.Хопияйнен жастар арасындағы тамақтану дәстүрлерінің өзгерісін, олардың ұлттық асқа қатысын және ұлттық тағамның этникалық өзін-өзі танудағы рөлін анықтауға бағытталған [11]. Авторлар этномаркер ұғымын этностың өзін өзгелерден ажыратып тұратын мәдени белгі ретінде қарастырады. Тіл, дәстүр, тұрмыс және ұлттық тағам — сол белгілердің маңызды бөлігі. Ұлттық ас — халықтың өмір салтының, дүниетанымының және құндылықтарының айнасы. Мақалада тағам тек физикалық қажеттілік емес, мәдени коммуникацияның символдық құралы ретінде сипатталады. А. Вежбицкая мен А.В. Павловскаяның еңбектеріне сүйене отырып, авторлар ұлттық тағам дәстүрлерінің ұзақ ғасырлар бойы тұрақтылығын және мәдени код ретіндегі маңызын атап өтеді [12]. Ас мәдениеті — ұлттың рухани кодының бір бөлігі, ал тағам даярлау мен тұтыну әрекеті — адамның өз этносына қатысын сезіндіретін ритуалдық әрекет.

М. Төлегенова тарихи-лингвистикалық әдісті қолдана отырып, қазақ және түрік тілдеріндегі сүт өнім атауларының даму сатыларын көне түркі жазба ескерткіштерімен және қазіргі әдеби тіл материалдарымен салыстырады. Бұл тәсіл арқылы сөздердің фонетикалық және мағыналық эволюциясы анықталып, тілдік туыстықтың үзілмегендігін дәлелдейді [13]. Г. Смағұлованың зерттеуінде қазақ мәдениетінде ет, сүт, нан концептілері тек азық-түлік емес, байлық, береке, қонақжайлылық және тіршілік көзі секілді абстрактілі ұғымдарды білдіреді. Мысалы, «Ас — адамның арқауы» деген мақалдағы ас сөзі метафоралық тұрғыдан өмірдің, күш-қуаттың нышаны ретінде жұмсалады [14].

Қазақ тіл білімінде тағам атауларына қатысты зерттеулер алғашында этнографиялық сипатта болды. Белгілі этнограф С. Кенжеахметұлының еңбектерінде («Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары») ұлттық тағам тек ас емес, әлеуметтік қатынастарды реттеуші құрал ретінде сипатталады. Бас тарту, сыбаға, ерулік, қонақасы сияқты дәстүрлер тағам арқылы адам мен қоғамның өзара байланысын бейнелейді [15].

Этимологиялық тұрғыдан алғанда, Ә. Қайдардың еңбектері тағам атауларының түп-төркінін ашуға зор үлес қосты. Ғалымның пайымдауынша, қазақ тіліндегі көптеген ас атаулары көне түркі негіздерінен тараған және мал шаруашылығымен тығыз байланысты. Мысалы, қазы, жая, қымыз, шұбат, қуырдақ сияқты атаулар халықтың тіршілік кәсібін көрсетсе, сүр, майлау, ашыту сияқты сөздер тағамды дайындау технологиясын бейнелейді [16].

Зерттеулердің соңғы бағыттарының бірі — ұлттық тағам атаулары мен гастрономиялық дискурстың лингвомәдени сипатын салыстырмалы тұрғыда талдау. Бұл бағытта Ван Юй мен Е.В. Харченконың еңбегі ерекше назар аударарлық. Авторлар орыс және қытай мәдениеттеріндегі гастрономиялық дискурстың ерекшеліктерін анықтап, ұлттық тағам мен дәм сезімінің мәдени сәйкестендірудегі рөлін қарастырады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, гастрономиялық дискурс тек биологиялық қажеттілік емес, ұлттық мәдениеттің маңызды бөлігі және тұлғаның мәдени өзіндік сәйкестігін қалыптастыратын құрал [17].

Т.В. Морозкина, А.Ю. Антонова еңбегінде гастрономиялық дискурс ұғымы тіл мен мәдениеттің өзара байланысын айқындайтын маңызды лингвомәдени категория ретінде қарастырылады. Авторлар неміс және славян тілдік топтарының (чех және неміс тілдері) гастрономиялық номинацияларын салыстыра отырып, олардың семантикалық және мәдени ерекшеліктерін анықтауға тырысады. Мақалада гастрономиялық лексика ұлттық мінезді, тұрмыс салтын және дәмдік талғамды танытатын мәдени код ретінде сипатталады. Тіл мен мәдениет арасындағы өзара тәуелділік теориясына сүйене отырып, авторлар тағамға қатысты номинациялардың семантикалық өрісін анықтап, олардың логико-семантикалық құрылымын талдайды [18].

Соңғы жылдары ұлттық тағамдардың лингвомәдени және этнографиялық табиғатын зерттеуге арналған еңбектер саны артып келеді. Бұл бағытта бірқатар ғалымның еңбектері қазақ мәдениетін жаңа қырынан тануға мүмкіндік береді. А.Т. Оналбаева, Б.С. Жұмағұлова еңбегінде қазақ мәдениетіндегі «гастика» ұғымы кеңінен қарастырылған. Авторлар тағам мен дастарқанның тек тамақтану үдерісі емес, коммуникацияның бейвербалды формасы екенін дәлелдейді. Дастарқан қазақ мәдениетінде қонақжайлықтың, сыйластықтың және рухани қарым-қатынастың негізгі ұғымы ретінде сипатталады. Ұлттық тағамдар мен олардың құрамдас бөліктерінің символдық мәні арқылы авторлар мәдени семантиканы және ұлттың дүниетанымдық кодын айқындайды [19].

А. Леонова, Қ. Коптлеуова мақаласында тағам атаулары қатысқан фразеологиялық бірліктердің лингвомәдени ерекшеліктері зерттеледі. Авторлар тағам атауларының фразеологиялық қолданыста ұлттық мәдениет пен халықтық дүниетанымды бейнелейтінін атап өтеді. Мысалы, «ас — адамның арқауы», «дәм-тұз бұйырса» сияқты тіркестердің астарында тағам арқылы берілетін ризашылық, адалдық және бірлік идеялары жатыр. Мұндай фразеологизмдер тілдің мәдени қызметін және этностың символдық санасын көрсетеді [20].

А.А. Алимбаева еңбегінде тағам мен сәйкестіктің байланысы интернет-дискурста қарастырылады. Автор «бешбармақ» пен «палау» тағамдарының Орталық Азия халықтарының ұлттық бейнесін қалыптастырудағы рөлін талдай отырып, тағамның медиакеңістіктегі ұлттық рәмізге айналу процесін ашады. Зерттеу көрсеткендей, тағам арқылы ұлт өз мәдени беделін халықаралық деңгейде танытады және тарихи-мәдени мұрасын цифрлық кеңістікте жаңғыртады [21].

Ф.Т. Курманғали, Г.Б. Мамаева мақаласында қазақ халқының дәстүрлері мен салттарының ұлттық код ретіндегі маңызы көрсетілген. Авторлар тіл мен мәдениеттің байланысы арқылы дәстүрлердің ұлт руханиятындағы орны мен қызметін анықтайды. Ас беру, дастархан жаю, қонақ күту дәстүрлері халықтың мәдени жадында сақталған символдық мәнге ие болып, ұлттың рухани бірегейлігін айқындайды [22]. Этнолингвистикалық және лингвомәдени тұрғыдан қарағанда, олар халықтың дүниетанымын, мінезін, салт-дәстүрін және құндылық жүйесін бейнелейді. Сондықтан тағам атауларының зерттелуі арқылы ұлттық мәдени дискурстың негізгі бағыттары мен семиотикалық құрылымы айқындалады.

Жоғарыда қарастырылған еңбектерді саралай келе, тағам атауларының зерттелуі қазіргі тіл білімінде тек лексикалық деңгеймен шектелмей, олардың мәдени, когнитивтік және әлеуметтік қырларын қамтитын кешенді бағытқа айналғанын байқауға болады. Әр зерттеуші бұл құбылысты өз әдіснамалық тұрғысынан түсіндіргенімен, олардың барлығын біріктіретін ортақ тұжырым — тағам атауларының мәдени мағына тудыратын және адам тәжірибесін бейнелейтін тілдік бірлік екендігі.

Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық тағам атауларын тек атау ретінде емес, мәдени мазмұнды жеткізетін және әлеуметтік қатынастарды бейнелейтін күрделі тілдік құбылыс ретінде қарастыру қажеттілігі туындайды. Бұл бағыт зерттеу барысында тағам атауларының мәдени қызметін жүйелі түрде талдауға негіз болады.

Мәдени дискурс деп тіл арқылы жүзеге асатын, белгілі бір этностың дүниетанымын, құндылықтар жүйесін, әлеуметтік тәжірибесін және мәдени мағыналарын бейнелейтін коммуникативтік кеңістік түсініледі. Осы тұрғыдан алғанда, тағам атаулары мәдени дискурстың құрамдас бөлігі ретінде қарастырылып, олар арқылы ұлттық дүниетаным мен әлеуметтік қатынастардың тілдік көрінісі айқындалады. Осыған байланысты зерттеудің мақсаты — ұлттық тағам атауларының лингвомәдени сипатын мәдени дискурс аясында кешенді түрде талдау және олардың ұлттық дүниетанымдағы орнын айқындау.

Зерттеу нысаны — қазақ тіліндегі ұлттық тағам атаулары.

Зерттеу пәні — ұлттық тағам атауларының мәдени дискурс шеңберіндегі қызметі мен лингвомәдени ерекшеліктері.

Зерттеу міндеттері:

– ұлттық тағам атауларын семантикалық тұрғыдан жүйелеу;

– олардың мәдени және символдық мәнін анықтау;

– тағам атауларының морфологиялық құрылымын талдау;

– ұлттық тағам атауларының мәдени дискурстағы қызметін айқындау.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеудің басты әдістемелік ұстанымы — лингвомәдениеттанулық және этнолингвистикалық әдіснаманы ұштастыру. Бұл тәсіл тағам атауларының тек лексикалық мағынасын ғана емес, олардың

артындағы мәдени, символдық және танымдық мазмұнды анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар тарихи-салыстырмалы, семантикалық, құрылымдық пен дискурстық талдау әдістері қолданылды.

Этнолингвистикалық талдау тағам атауларының ұлттық дүниетанымдағы рөлін, олардың әлеуметтік және ритуалдық қызметін сипаттауға мүмкіндік берді. Осы бағытта ас атауларының уәжділігі, символдық мәні, фольклор мен салт-дәстүрдегі қолданысы жүйеленді.

Лингвомәдениеттанулық әдіс арқылы тағам атауларының мәдени код ретіндегі қызметі қарастырылды. Бұл тәсілде тағам атауының мәдени семантикасы мен тілдік көрінісі арасындағы байланыс айқындалды.

Семантикалық және құрылымдық талдау нәтижесінде тағам атауларының морфологиялық модельдері (түбір+жұрнақ, түбір+сын, бейнелі құрылым) және олардың уәждік типтері анықталды.

Дискурстық талдау әдісі тағам атауларының әлеуметтік-коммуникативтік қызметін зерттеуге бағытталды. Асқа қатысты тұрақты тіркестер, мақал-мәтелдер, рәсімдік терминдер мен тыйым сөздер мәдени мәтін ретінде қарастырылып, олардың прагматикалық мағынасы мен қолданылу аясы айқындалды.

Зерттеу барысында жинақталған материалдар сапалық сипаттағы талдауға негізделді. Сандық деректер жүйеленіп, семантикалық топтастыру әдісімен өңделді. Нәтижесінде қазақ тіліндегі ұлттық тағам атаулары семантикалық өріс, мәдени концепт және әлеуметтік қызмет тұрғысынан кешенді түрде сипатталды.

Нәтижелер және талқылау

Қазақ халқының ұлттық тағам атаулары — ұлттың өмір сүру салты, кәсібі мен дүниетанымының айнасы. Зерттеу нәтижелері бойынша, ұлттық ас атаулары семантикалық және мәдени тұрғыдан бірнеше ірі топқа жіктеледі. Бұл жіктеу олардың шығу тегін, атау уәжділігін түсінуге мүмкіндік береді. Тамақ атауларының жүйесі тек гастрономиялық немесе тұрмыстық лексика шеңберінде ғана қарастырылмайды, ол сонымен қатар ұлттық мәдениеттің тілдік көрінісі, халықтың этнотаңбалық жадында сақталған құндылықтар жүйесі ретінде танылады.

Қазақ тіліндегі ас атауларының көпшілігі мал шаруашылығына, табиғатпен үндес өмірге, тұрмыс-тіршіліктің қарапайым еңбек түрлеріне және адамгершілік қағидаттарына негізделген [23]. Мысалы, еттен жасалған тағамдар халықтың дәстүрлі кәсібі — мал шаруашылығы мен қонақ күту дәстүрінің айғағы болса, ұннан жасалған тағамдар — әйел еңбегі мен дастарқан мәдениетінің символы. Ал сүт пен дән тағамдары қазақтың табиғатқа жақындығын, тазалық пен өміршеңдік ұстанымын бейнелейді.

Осы тұрғыдан алғанда, ұлттық тағам атауларының лексикасы тек материалдық өмірдің бөлшегі емес, сонымен қатар рухани-танымдық кеңістіктің маңызды бөлігі болып саналады. Әрбір атаудың артында этностың мінез-құлқы, дүниетанымы, әлеуметтік қатынастары мен этикалық ұстанымдары көрініс табады [24].

Төмендегі кестеде қазақ халқының ұлттық тағам атауларының мәдени-танымдық жіктелімі жүйеленіп көрсетілді (1-кесте):

1 - к е с т е

Қазақтың ұлттық тағам атауларының мәдени-танымдық жіктелімі

№	*Топ атауы*	*Негізгі мағыналық өріс*	*Мысалдар*	*Мәдени код*
1	2	3	4	5
1	*Еттен жасалған тағамдар*	*Мал шаруашылығына, қонақжайлыққа, мәртебе мен дәстүрге қатысты. Бұл топқа кіретін тағамдар — көшпенді өмірдің тірегі, елдіктің нышаны*	*қазы, қарта, жал, жая, бас, сүр ет, қуырдақ, сірне*	*Байлық пен тектіліктің, ерліктің және сыйластықтың белгісі. Ет тағамдары дәстүрлі қазақ қоғамында мәртебе мен құрметтің өлшемі болған*
2	*Ұннан жасалған тағамдар*	*Еңбек, тұрмыс, дастарқан мәдениетінің көрінісі. Бұл тағамдар көбіне әйелдер еңбегінің нәтижесі әрі қонақ күту рәсімінің негізгі элементі*	*бауырсақ, шелпек, қаттама, салма, таба нан, мыжыма*	*Қонақжайлық, береке, мейірім, отбасы құндылықтары. Нан — қазақ мәдениетінде «құт» пен «несібе» символы ретінде қаралады.*

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5
3	*Сүт және дән тағамдары*	*Табиғатпен үндестік, тазалық пен өмірдің жалғастығын бейнелейді. Бұл тағамдар мал шаруашылығы мен табиғи экологиялық танымның жемісі*	*қымыз, шұбат, қатық, құрт, ірімшік, жент, талқан*	*Өміршеңдік, денсаулық, рухани тазалық пен табиғатпен біртұтастық идеялары. Сүт өнімдері «ақ» концептісін білдіріп, адалдық пен молшылықтың нышаны болған*

Бұл жүйелеу ұлттық тағам атауларының әрқайсысы тек белгілі бір тағам түрін білдіріп қана қоймай, сонымен қатар мәдени ақпарат тасымалдаушы концепт екенін көрсетеді. Ет тағамдары арқылы қазақ халқының мәртебелік қатынастары мен әлеуметтік иерархиясы көрініс тапса, ұн өнімдері тұрмыстық мәдениеттің нәзік бейнесін айшықтайды [25]. Ал сүт пен дән тағамдары — халықтың экологиялық мәдениетін, табиғатпен біте қайнасқан өмір философиясын бейнелейді.

Ас атауларының көпшілігі табиғи материалға, пісіру тәсіліне немесе дәмдік сапасына негізделіп қалыптасқан. Бұл ерекшелік қазақ тілінің номинативтік жүйесінде дүниені танудың практикалық және символдық екі деңгейінің қатар өмір сүретінін көрсетеді.

Мысалы, қазы, қарта, жал, жая сияқты атаулар — «ет» концептісінің этномәдени өзегін құрайды. Бұл атауларда жылқы культі, ерлік пен мәртебе символы, қонақ күту дәстүрі тоғысып жатыр. Қазақ үшін жылқы — тек мал емес, ердің серігі, ұлттың символы. Сондықтан жылқы етінен дайындалатын тағамдар тілдік тұрғыдан да жоғары әлеуметтік мәнге ие. Мұндай атаулардың семантикасы байлық, ерлік және сый-құрмет ұғымдарымен сабақтасып, ұлттық мәдениеттегі әлеуметтік иерархия мен этикалық нормаларды бейнелейді.

Бауырсақ, шелпек, қаттама сынды атаулар «нан» концептісін бейнелейді. Қазақ мәдениетінде нан — «құт», «несібе», «береке» ұғымдарымен тығыз байланысты. Нанды қадірлеу дәстүрі, оны «ас атасы» деп тану, тілдік бейнелерде «нанды баспа», «нанның киесі ұрады» деген нанымдар арқылы көрініс табады. Нан атаулары әйел еңбегімен, отбасылық үйлесіммен, қонақжайлықпен және тұрмыстық мәдениетпен байланысып, әйел еңбегінің әлеуметтік маңызын тілдік деңгейде айқындайды.

Ал құрт, қымыз, айран, қатық сияқты сүт өнімдерінің атаулары — қазақ дүниетанымындағы «ақ» концептісінің көрінісі. «Ақ» сөзі қазақ мәдениетінде тазалықтың, адалдықтың, өмір мен берекенің символы болып есептеледі. Осыған сәйкес, сүт өнімдері тек тағамдық мағынамен шектелмей, тілде рухани-символдық мазмұн алады. Қазақта «ақ дәм», «ақ тілеу», «ақ жол», «ақ бата» сияқты тіркестердің болуы да осы мәдени кодтың тілдегі тұрақтылығын дәлелдейді (2-кесте).

Осылайша ұлттық тағам атаулары белгілі бір мәдени концептіні бейнелей отырып, халықтың дүниетанымдық жүйесін тілдік формада сақтап, ұрпаққа жеткізуші құрал қызметін атқарады. Әрбір атау белгілі бір мәдени архетипке сүйенеді: ет — ерлік пен мәртебенің, нан — құт пен еңбектің, ал сүт — өмір мен тазалықтың таңбасы.

2-кесте

Ұлттық ас атауларының мәдени-символдық мәні мен тілдік бейнелеу тәсілі

Концепт	*Негізгі ас атаулары*	*Мәдени-символдық мәні*	*Тілдік бейнелеу тәсілі*
Ет	*қазы, бас, сүр ет, қуырдақ*	*Ерлік, мәртебе, қонақжайлық. Ет — ер адамның, батырдың, құрметті қонақтың асы*	*Метонимия — (мүше — адам қасиеті). Мысалы, «қазы» — байлықтың, «бас тарту» — құрметтің нышаны*
Нан	*бауырсақ, шелпек, таба нан*	*Құт-береке, әйел еңбегі, тұрмыс бірлігі. Нан — тіршілік нышаны, дастарқан құты*	*Метафора — (нан — өмірдің наны, тіршіліктің өзегі). «Ас атасы — нан» тұрақты тіркесі — осының дәлелі*
Сүт	*қымыз, қатық, құрт, айран*	*Тазалық, өміршеңдік, денсаулық. Сүт — жер-анамен, табиғатпен үндестіктің символы*	*Символ — (ақ түс — пәктік, адалдық). «Ақ дәм бұзылмасын», «ақ тілеу» сияқты тіркестер — сүт мәдениетінің тілдік көрінісі*

2-кестеде көрсетілген деректер ұлттық тағам атауларының мәдени-символдық мәні мен тілдік бейнелену тәсілдерінің өзара тығыз байланыста екенін аңғартады. Алайда бұл байланыс тек жалпылама сипатта емес, нақты тілдік және мәдени уәждерге негізделеді.

Мысалы, «ет» концептісіне қатысты атаулардың (қазы, бас, сүр ет) мәдени мәні қазақ қоғамындағы әлеуметтік иерархиямен тікелей байланысты. «Бас тарту» дәстүрінде малдың басы ең құрметті қонаққа ұсынылады, бұл оның жоғары мәртебесін білдіреді. Осы тұрғыдан алғанда, «бас» сөзі тек анатомиялық ұғым емес, әлеуметтік статустың метонимиялық көрсеткіші ретінде қызмет атқарады. Сол сияқты «қазы» атауы да тек тағам емес, молшылық пен ауқаттылықтың белгісі ретінде мәдени дискурста тұрақты мағынаға ие.

«Нан» концептісіне қатысты атаулар (бауырсақ, шелпек, таба нан) қазақ дүниетанымында «құт» және «несібе» ұғымдарымен байланысты. «Ас атасы — нан» тіркесінде нан өмірдің негізі ретінде метафораланады. Бұл жерде метафора тек тілдік тәсіл емес, ол халықтың дүниетанымдық моделін көрсететін құрал. Нанның әйел еңбегімен байланыстырылуы да оның мәдени семантикасын тереңдете түседі.

Ал «сүт» концептісіндегі атаулар (қымыз, құрт, айран) «ақ» ұғымы арқылы символдық мәнге ие болады. Қазақ мәдениетінде «ақ» түсі тазалық пен адалдықтың белгісі ретінде қабылданады. «Ақ тілеу», «ақ жол» сияқты тұрақты тіркестер бұл символиканың тілдік деңгейде бекігенін көрсетеді. Осыған сәйкес, сүт тағамдары тек тағам емес, рухани тазалық пен өміршеңдіктің мәдени белгісі ретінде қарастырылады.

Осылайша ұлттық тағам атауларының мәдени-символдық мәні олардың тілдік құрылымында, тұрақты тіркестерде және салт-дәстүрлік қолданыста нақты көрініс табады. Бұл олардың мәдени дискурс аясында көпқабатты семантикалық жүйе ретінде қызмет ететінін дәлелдейді.

Ұлттық тағам атауларының лингвомәдени тұрғыдан талдануы олардың семантикалық көпқабаттылығын және тіл мен мәдениеттің тығыз байланысын айқындайды. Қазақтың ас атаулары — этностың өмір философиясын бейнелейтін таңбалық жүйе, онда табиғат, тұрмыс, адамгершілік пен рухани дүниетаным біртұтас мәдени кодқа бірігеді.

Қазақ тіліндегі ұлттық тағам атаулары — халықтың тұрмыс-тіршілігімен, шаруашылығымен және танымдық тәжірибесімен тығыз байланысты тілдік бірліктер. Олар тек номинативтік қызмет атқарып қана қоймай, этнолингвистикалық жадтың көрінісі ретінде де танылады. Әрбір ас атауының жасалу құрылымы оның уәжділігін, мәдени-танымдық сипатын және ұлттық дүниетанымдағы орнын айқындайды.

Тамақ атауларының басым бөлігі сөзжасамдық тәсілдер арқылы қалыптасқан. Мұндай тәсілдерде түбір мен қосымша, не болмаса бейнелі элементтердің үйлесімі арқылы тағамның түрі, дайындалу тәсілі немесе дәмдік сапасы атауға негіз болады. Бұл құбылыс қазақ тілінің ономасиологиялық жүйесінде ерекше маңызды, себебі тіл арқылы халықтың материалдық тәжірибесі мен рухани дүниесі көрініс табады.

Зерттеу барысында анықталғандай, ұлттық тағам атауларының морфологиялық құрылымы негізінен үш типтік модельге топтастырылады:

- Түбір мен жұрнақтың бірігуі арқылы жасалған атаулар;
- Түбір мен сапалық сынның тіркесуі арқылы жасалған атаулар;
- Бейнелі, метафоралық сипаттағы атаулар.

Бұл модельдер қазақ халқының ойлау жүйесінің ерекшелігін, ас атауларының семантикалық нақтылығын және мәдени бірлігін түсінуге мүмкіндік береді (3-кесте).

3 - к е с т е

Ұлттық тағам атауларының морфологиялық модельдері мен этнолингвистикалық уәждері

Модель түрі	*Мысалдар*	*Тілдік және мәдени талдау*
1	*2*	*3*
1. Негізгі түбір + зат есім тудырушы жұрнақ (-ақ, -ек, -ма, -па)	*бауыр-сақ, шел-пек, май-шұрқан, төң-кер-ме*	*Мұндай атаулар көбінесе қимыл-әрекеттен туындаған. Яғни тағам дайындау үдерісі мен нәтижесін сипаттайды. Мысалы, бауырсақ — «бауыр» (жылы, жұмсақ) және «сақ» (зат есім тудырушы жұрнақ), шелпек — «шел» (жұқа) + «-пек» (өнім). Бұл құрылым қазақ тілінде әрекет пен нәтиже арасындағы байланысқа негізделген атауларды көрсетеді*

3-кестенің жалғасы

1	2	3
2. Түбір + сапалық сын	*қара қуырдақ, сары май, ақ ірімшік*	*Бұл модель түстің, дәмнің немесе күйдің сипатын білдіреді. Мысалы, сары май — таза табиғи майдың түрін сипаттайтын атау, ақ ірімшік — сүт тағамының түс және тазалық концептісімен байланысқан. Мұндай атаулар халықтың эстетикалық талғамы мен табиғатты бейнелі тану қабілетін көрсетеді*
3. Түбір + метафоралық немесе бейнелі белгі	*төңкерме, бұқпа, шыж-быж, майшұрқан*	*Бұл топтағы атаулар қимыл мен дыбыс имитациясына, яғни бейнелі еліктеуіш сипатқа негізделген. Шыж-быж — майдың шыжылдаған дыбысына еліктеу арқылы жасалған, төңкерме — тағамның дайындалу тәсілін сипаттайтын атау («төңкеріп пісіру»). Мұндай формалар тілдің бейнелілік қабатын айқындайды және халықтың тұрмыстық процестерді көркем қабылдауын көрсетеді*

Аталған модельдер қазақ тілінің сөзжасам жүйесінде тағам атауларының семантикалық дәлдігі мен бейнелілігінің үйлесімділігін дәлелдейді. Яғни әрбір атау тек лексикалық бірлік қана емес, сонымен бірге халықтың когнитивтік тәжірибесін, тұрмыс мәдениетін және эстетикалық талғамын бейнелейтін этнолингвистикалық таңба.

Мысалы, шыж-быж атауындағы қайталама дыбыс құрылымы қимылдың дыбыстық сипатын дәл жеткізеді, ал майшұрқан сөзіндегі «шұрқан» элементі тағамның құрамында майдың көптігін, қанық дәмін білдіреді. Қара қуырдақ пен сары май сияқты тіркестерде сын есімнің қатысуы тағамның визуалды және сапалық белгілерін тілдік деңгейде сипаттайды.

Бұдан шығатыны — ұлттық ас атауларының морфологиялық жүйесі тек құрылымдық элементтерден тұрмайды, ол мәдени кодтың маңызды бөлігі. Сөздің түбірі мен жұрнағы, бейнелі элементтер мен метафоралар арқылы халық өз өмір салтын, табиғатқа көзқарасын және тұрмыстық философиясын танытқан.

Қазақ халқының ұлттық тағам мәдениеті — ғасырлар бойғы өмір-салтының, шаруашылық түрінің және экологиялық бейімделудің көрінісі. Дегенмен қазіргі урбанизация мен жаһандану үдерісі кейбір дәстүрлі ас түрлерінің қолданыстан шығып қалуына әкелді. Түте, төңкерме, майшұрқан, бұқпа, жөргем, қарын бөртпе сияқты атаулар бүгінде кең таралмағанымен, олардың астарында бай тарихи және лингвомәдени ақпарат сақталған.

Көптеген дәстүрлі тағам атауы белгілі бір өмір сүру жағдайына (жорық, қыстау, көш, қонақ күту, шаруашылық кезеңі) және практикалық қажеттілікке байланысты пайда болған. Мысалы, түте мен майшұрқан сияқты атаулар көшпелі өмірге тән — ұзақ сапарға, қиын жағдайда сақтауға ыңғайлы тағамдарды білдіреді. Ал бұқпа мен мыжыма — үй иесінің қонақ күту әдебін көрсететін, әлеуметтік контекстке негізделген ас түрлері (4-кесте).

Ұмыт болған осындай атаулардың әрқайсысы белгілі бір уақыттық және кеңістік семантикасына, яғни этнотарихи кезең мен тұрмыстық жағдайға қатысты туындаған.

4-кесте

Ұмыт болған тағам атауларының семантикалық реконструкциясы

Атауы	*Тарихи мәні*	*Семантикалық бірлігі*	*Қазіргі жағдайы*
1	*2*	*3*	*4*
Түте	*Жорық пен көш кезеңінде қолданылған, ұзақ сапарға арналған тағам*	*Түтеу (ұнтақтау, үгіту) етістігінен жасалған. Ұсақталып түйілген сүр ет — ұзақ сақтауға арналған жол азығы*	*Қазіргі қолданыстан шыққан. Тек этнографиялық деректер мен халық жадында сақталған*
Майшұрқан	*Қыста, жорық кезінде әзірленген қуатты ас*	*«Май» + «шұрқан» (араласқан, майлы) компоненттері — күш-қуат беретін тағамды бейнелейді*	*Тарихи дерек түрінде ғана сақталған, күнделікті қолданылмайды*
Бұқпа	*Қымыз ішілетін мезгілде немесе тосын келген сыйлы қонақтарға арналған жеңсік ас*	*«Бұқ» (бумен пісіру) — тағамның дайындалу тәсіліне негізделген атау. Еттің өз буымен пісірілуі — дәстүрлі экологиялық пісіру үлгісі*	*Өте сирек қолданылатын, аймақтық (этнографиялық) деңгейде сақталған*

4-кестенің жалғасы

Мыжыма	*Асығыс келген қонақтарға арнап тез дайындалатын тағам*	*«Мыжу» (араластыру, езудің) семантикасы тағамның жасалу тәсілін сипаттайды. Негізінен сары май мен ыстық наннан тұратын дәм*	*Кейбір аймақтық диалектілерде сақталған, бірақ жалпы тілдік қолданыстан шыққан*
Жөргем	*Қарынды, ішек-қарынды пайдалану арқылы дайындалған ет өнімі*	*«Жөргемдеу» — орау, қабаттау. Ішекке ет пен майды орап пісіру тәсілін бейнелейді*	*Этнографиялық деректерде кездеседі, қазіргі тағам мәдениетінде ұмытылған*
Қарын бөртпе	*Мал сойғаннан кейінгі етті қарынға салып пісіру дәстүрімен байланысты*	*«Қарын» — ыдыс орнына қолданылған табиғи қабық, «бөртпе» — қайнатылған, бұққан мағынасы бар*	*Кей жерлерде атауы ұмытылғанымен, пісіру әдісі кейде заманауи формада кездеседі*

4-кестеде ұсынылған ұмыт болған тағам атауларының семантикалық реконструкциясы олардың тарихи және тілдік табиғатын айқындауға мүмкіндік береді. Алайда мұндай реконструкция тек жекелеген болжамдарға емес, этнографиялық, тарихи және лексикографиялық деректерге сүйенуі қажет. Мысалы, «түте» атауының «түтеу» етістігімен байланысы қазақ тіліндегі етістік негізді номинация үлгісіне сәйкес келеді. Бұл үлгі туралы Ә. Қайдардың еңбектерінде кеңінен қарастырылып, көптеген тұрмыстық атаудың іс-әрекет негізінде жасалатыны дәлелденген [16]. Осы тұрғыдан алғанда «түте» — тағам дайындау тәсілін білдіретін уәжді атау ретінде қарастырылады.

«Бұқпа» атауы да дәл осындай модельге жатады. Оның «бұқу» (бумен пісіру) етістігінен туындауы тағам атауларының технологиялық негізде қалыптасатынын көрсетеді. Мұндай атаулар қазақ халқының дәстүрлі тағам дайындау тәсілдерінің тілдегі көрінісі және этнографиялық деректерде де (С. Кенжеахметұлы) сипатталған. Ал «майшұрқан» және «мыжыма» сияқты атаулар бейнелі және дыбыстық-еліктеуіш сипаттағы сөзжасам үлгілеріне жатады. Бұл жерде тағамның консистенциясы мен дайындалу үдерісі тілдік форма арқылы бейнеленеді. Мұндай атаулар қазақ тіліндегі бейнелілік пен тұрмыстық тәжірибенің өзара байланысын көрсетеді.

«Жөргем» және «қарын бөртпе» атауларының құрылымында көне тұрмыстық лексика сақталған. «Жөргемдеу» (орау) және «қарын» (табиғи ыдыс) компоненттері дәстүрлі тағам дайындау тәсілдерінің нақты көрінісін береді. Бұл атаулар этнографиялық сипаттағы деректерде кездесіп, қазақ халқының материалдық мәдениетімен тікелей байланысты екенін дәлелдейді. Осылайша, ұмыт болған тағам атауларының семантикалық реконструкциясы олардың морфологиялық құрылымы, сөзжасамдық үлгілері және этнографиялық деректер арқылы негізделеді. Бұл атаулар кездейсоқ емес, белгілі бір тарихи-мәдени тәжірибенің нәтижесі ретінде қалыптасқан тілдік бірліктер. Сондықтан оларды зерттеу ұлттық мәдени жадты қалпына келтірудің маңызды бағыты ретінде қарастырылады.

Семантикалық реконструкция әдісі арқылы осындай атауларды ғылыми тұрғыда жүйелеу — ұлттың материалдық және рухани мәдениетінің сабақтастығын қамтамасыз етеді. Бұл атауларды зерттеу, қайта жаңғырту және тілдік айналымға енгізу — қазақтың этнолингвистикалық мұрасының тұтастығын сақтаудың бір жолы.

Прагматикалық деңгейде ас атаулары мен тағам түрлері әлеуметтік қатынастарды реттеуші құрал ретінде қызмет атқарады. Қазақ қоғамында асқа қатысты салттар мен дәстүрлердің әрқайсысы нақты әлеуметтік жағдайды бейнелейді.

Мысалы, айырылысар көже дәстүрі — қоштасу мен ризашылық білдірудің рәсімі, ал қара сыбаға — марқұмның аруағына тағам арқылы құрмет көрсету дәстүрі. Бұл дәстүрлерде тағам — қарым-қатынас құралы, символдық дәнекер.

Сонымен қатар «қонақ табақ тарту», «бас ұсыну», «сыбаға сақтау» сияқты әрекеттердің бәрі тілдік және мәдени дискурстың прагматикалық компоненттері ретінде танылып, ұлттың этикет жүйесін айқындайды.

Осы деңгейде тағам атаулары рөлдік мағына алады: кімге, қашан, қандай ас ұсынылады — осының бәрі қатысушылар арасындағы әлеуметтік иерархияны көрсетеді. Мәселен, «бас тарту» — құрметтің белгісі, ал «аяқ тарту» — өзара сыйластықтың көрінісі.

Осылайша дискурстық талдау нәтижелері ұлттық тағам атауларының тіл мен мәдениетті байланыстыратын коммуникативтік көпір екенін дәлелдейді. Әрбір тағам атауының қолданысы белгілі бір әлеуметтік жағдайды, дәстүрлі мінез-құлық үлгісін және рухани құндылықты бейнелейді.

Ұлттық ас атауларының лингвомәдени дискурсы қазақ халқының өмір философиясын, этикалық нормаларын және дүниетанымдық моделін тұтастай қамтиды. Демек, тағам туралы сөз — жай ғана тұрмыстық сипаттама емес, ол ұлттың тарихи жадындағы мәдени мәтін, ал ас атаулары — сол мәтіннің тілдік таңбасы.

Қазақ ырымдары мен тыйымдарында тағам атаулары қасиетті, тылсым күшке ие ұғымдармен астасып жатады. Мұнда ас тек қорек емес, адамның тағдыры мен рухани әлемімен байланыстырылған нышандық мән алады.

Нанды баспау, нанды жерге тастамау — нанның киесін қадірлеудің белгісі. Нан — «құт пен несібенің» символы.

Ақ дәм бұзылмасын — сүт тағамдарына қатысты этикалық ұстаным. «Ақ» сөзі адалдық, тазалық, рухани пәктік мағынасында қолданылады.

Қазан төңкермеу — отбасындағы береке мен тыныштықты сақтау ұстанымы. Қазан — үйдің «жаны», ошақтың киесі.

Құртты жерге тастамау, қымызды төкпеу — өнімнің қадірін білу ғана емес, табиғатқа құрметтің көрінісі.

Бас ұстап сөйлемеу, ет тураудағы тәртіп — үлкенге құрмет пен кішіпейілдіктің белгісі.

Мұндай ырымдар мен тыйымдар санада ас пен рух, тағам мен мінез арасындағы терең семантикалық байланысты көрсетеді. Әсіресе «ақ» түс пен сүт тағамдарына байланысты ұғымдар қазақтың моральдық мәдениетінің негізін құрайды.

Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестерде ас атаулары метафоралық мазмұн арқылы өмірлік ұстанымдарды, адам мінезін және дүниетанымды бейнелейді (5-кесте).

5 - к е с т е

Қазақ тіліндегі тұрақты тіркестерде ас атаулары

Ас атауы	*Тұрақты тіркес*	*Мағынасы / символдық мәні*
Нан	*Ас атасы — нан*	*Нан — тіршіліктің, еңбектің және құттың символы*
Сүт	*Ақ жол, ақ тілеу, ақ ниет*	*Ақ — адалдық, тазалық, мейірім белгісі*
Қазан	*Қазаны ортаймасын, қазан-ошағы бүтін*	*Үйдің, ошақтың, ұрпақтың тұрақтылығы, ырыс нышаны*
Ас	*Ас дәмін татты, ас ішіп, аяқ босату*	*Қарым-қатынас орнату, татулық пен ризалықты білдіреді*
Қаймақ / май	*Майдай жағу, қаймағы бұзылмау*	*Тәтті өмір, бейбітшілік, жарасымдылық*
Ет	*Ет жақын, ет бауыр*	*Туыстық, жақындық, эмоционалды байланыс*

5-кестеде ұсынылған тұрақты тіркестер ұлттық тағам атауларының тек номинативтік бірлік емес, сонымен қатар терең мәдени және когнитивтік мағынаға ие тілдік құрылымдар екенін көрсетеді. Алайда олардың мәні тек символдық сипатпен шектелмейді, ол нақты тілдік механизмдер арқылы қалыптасады.

Мысалы, «Ас атасы — нан» тіркесінде нан ұғымы метафоралық жалпылау арқылы «тіршіліктің негізі» ретінде концептуалданады. Бұл жерде нақты тағам атауы абстрактілі ұғымға (өмір, береке) ауысып, мәдени мағына тудырады. Сол сияқты «ақ жол», «ақ тілеу» тіркестерінде «ақ» компоненті түстік мағынадан алшақтап, символдық деңгейде адалдық пен тазалықты білдіреді. «Қазан-ошағы бүтін» тіркесінде «қазан» ұғымы метонимиялық жолмен отбасы, үй, тұрмыс ұғымдарын алмастырып тұр. Яғни зат атауы әлеуметтік кеңістіктің белгісіне айналады. Бұл қазақ мәдениетінде қазанның тек тұрмыстық зат емес, отбасының тұтастығын білдіретін символ екенін дәлелдейді. Ал «ет бауыр», «ет жақын» тіркестерінде «ет» сөзі биологиялық мағынадан ауысып, туыстық пен жақындықтың көрсеткішіне айналған. Бұл жерде адамның дене мүшесіне қатысты атау эмоционалдық және әлеуметтік қатынасты білдіретін метафоралық модель арқылы кеңейеді. Осылайша тұрақты тіркестер құрамындағы тағам атаулары метафора, метонимия және символизация сияқты тілдік механизмдер арқылы ұлттық дүниетанымды бейнелейтін күрделі лингвомәдени құрылым ретінде қалыптасады. Бұл олардың мәдени дискурс аясындағы қызметін айқындап, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын нақты деректер арқылы дәлелдеуге мүмкіндік береді.

Бұл тіркестерде тағам атаулары бейнелі тілдік таңба ретінде адамның қарым-қатынасын, дүниетанымдық ұстанымын және мәдени болмысын білдіреді. Мысалы, «ет бауыр жақын» тіркесінде

биологиялық мағына (ет — ағза бөлігі) арқылы рухани жақындық ұғымы метафораланып тұр. Ал «қазаны ортаймасын» тіркесі отбасылық берекенің тұрақты символына айналған.

Ұлттық тағам атауларының мәдени және дискурстық қызметін нақты мәтіндер негізінде қарастыру олардың лингвомәдени табиғатын тереңірек ашуға мүмкіндік береді. Бұл тұрғыда қазақ фольклоры тағам атауларының символдық және әлеуметтік мәнін айқын көрсететін маңызды дереккөзі болып табылады. Мысалы, «Ер Төстік» ертегісінде тағам атаулары тек тұрмыстық элемент ретінде емес, кейіпкерлердің өмір сүру жағдайын, әлеуметтік мәртебесін және мәдени ортасын бейнелейтін маңызды белгі ретінде қолданылады. Атап айтқанда, Ерназар мен оның кемпірінің аштық кезеңінде «кер биенің төстігін асып жеп, әлденуі» эпизоды тағамның тек физиологиялық қажеттілік емес, өмірді сақтаушы күш ретінде қабылданатынын көрсетеді. Бұл жерде ет тағамы тіршілікті жалғастырудың негізгі көзі ретінде көрініс табады. Сонымен қатар ертегіде «қымызын көлдей, етін таудай қылып» деген сипаттама арқылы тағам молшылықтың, байлықтың және әлеуметтік мәртебенің көрсеткіші ретінде беріледі. Мұндай қолданыс тағам атауларының метафоралық кеңеюі арқылы мәдени мағына қалыптастыратынын дәлелдейді.

Бұл мысалдар тағам атауларының фольклорлық мәтіндерде тек атау қызметін атқармай, белгілі бір мәдени концепттерді (молшылық, өміршеңдік, мәртебе) бейнелейтін дискурстық құрал екенін көрсетеді. Осылайша, нақты мәтіндердегі қолданыс ұлттық тағам атауларының мәдени дискурс аясындағы қызметін нақты деректер арқылы айқындайды.

Зерттеу нәтижесінде ұлттық тағам атауларын талдаудың үш деңгейлі лингвомәдени моделі ұсынылды. Бұл модель тағам атауларын жеке лексикалық бірлік ретінде ғана емес, тіл, мәдениет, таным және әлеуметтік қатынас тоғысындағы күрделі таңбалық жүйе ретінде қарастыруға негізделеді. Модельдің басты мақсаты — ұлттық тағам атауларының мағынасын бір ғана қырынан емес, олардың құрылымдық, мәдени және коммуникативтік қызметімен бірлікте сипаттау.

Ұсынылған модель үш өзара байланысты деңгейден тұрады: семантикалық деңгей, мәдени-символдық деңгей және дискурстық деңгей. Бұл деңгейлер бір-бірінен оқшау қарастырылмайды. Керісінше олар тағам атауының толық лингвомәдени табиғатын ашатын өзара сабақтас жүйе ретінде танылады. Яғни белгілі бір тағам атауы алдымен нақты заттық мағынаға ие болады, кейін мәдени санада символдық мазмұн жинақтайды, ал нақты қолданыста әлеуметтік және коммуникативтік қызмет атқарады.

Бірінші деңгей — семантикалық деңгей. Бұл деңгейде тағам атауының тура мағынасы, лексикалық мазмұны, атаудың жасалу уәжі, құрамдық белгісі, дайындалу тәсілі және заттық ерекшелігі анықталады. Мысалы, қазы, қарта, жая, қуырдақ, құрт, бауырсақ, шелпек сияқты атаулар белгілі бір тағам түрін білдіреді. Олардың бірқатары тағамның құрамына, енді бірі дайындалу тәсіліне, пішініне немесе негізгі сапалық белгісіне байланысты қалыптасқан. Мәселен қуырдақ атауы тағамның қуырылу тәсілімен, құрт атауы сүт өнімінің кептірілген күйімен, бауырсақ атауы пішіндік және сапалық ерекшелігімен байланыстырылады. Демек, семантикалық деңгей тағам атауының бастапқы номинативтік қызметін, яғни затты атау және ажырату қызметін айқындайды.

Екінші деңгей — мәдени-символдық деңгей. Бұл деңгейде тағам атауының ұлттық дүниетаныммен, салт-дәстүрмен, наным-сеніммен, құндылықтар жүйесімен байланысы қарастырылады. Қазақ мәдениетінде тағам атаулары тек тұрмыстық қажеттілікті білдірмейді, олар белгілі бір мәдени мағынаны жинақтайды. Мысалы, ет тағамдары, әсіресе қазы, бас, жая, сүр ет сияқты атаулар қонақжайлық, мәртебе, сый-құрмет және әлеуметтік иерархия ұғымдарымен байланысты. Нан атаулары, атап айтқанда бауырсақ, шелпек, таба нан, құт-береке, несібе, отбасылық бірлік және дастарқан мәдениетімен ұштасады. Ал қымыз, шұбат, құрт, айран сияқты сүт өнімдері «ақ» концептісі арқылы тазалық, адалдық, өміршеңдік және молшылық мағыналарын білдіреді. Бұл деңгейде тағам атауы нақты тағам түрінен жоғары көтеріліп, ұлттық мәдени кодты сақтайтын символдық бірлікке айналады.

Үшінші деңгей — дискурстық деңгей. Бұл деңгейде тағам атауының нақты қарым-қатынас жағдайындағы әлеуметтік, прагматикалық және коммуникативтік қызметі талданады. Қазақ мәдениетінде тағам атаулары мен тағамға қатысты тіркестер адамдар арасындағы қатынасты реттеуге, құрмет білдіруге, туыстық байланысты нығайтуға, ризашылық танытуға және әлеуметтік мәртебені белгілеуге қатысады. Мысалы, «бас тарту» дәстүрі құрметті қонақтың мәртебесін көрсетсе, «сыбаға сақтау» туыстық қатынас пен сыйластықты білдіреді. «Дәм тату», «дәм-тұз бұйыру», «қазан-ошағы бүтін» сияқты тіркестер тағам атауларының тілдік қолданыста қарым-қатынастық мәнге ие

екенін дәлелдейді. Бұл деңгейде тағам атауы сөйлеу жағдаятымен, әлеуметтік рөлдермен және мәдени нормалармен тікелей байланысады.

Осы үш деңгейдің өзара байланысы ұлттық тағам атауларының лингвомәдени табиғатын толық ашуға мүмкіндік береді. Семантикалық деңгей тағам атауының негізгі мағынасын анықтаса, мәдени-символдық деңгей оның ұлттық санадағы орны мен құндылықтық мазмұнын көрсетеді. Ал дискурстық деңгей тағам атауының нақты мәдени ортадағы қызметін, яғни оның әлеуметтік қатынастарды реттеуші және мәдени мағына тудырушы құрал екенін айқындайды.

Модельдің әдістемелік маңызы ұлттық тағам атауларын талдауда бірізді ғылыми жүйе ұсынуымен ерекшеленеді. Біріншіден, кез келген тағам атауының тура мағынасы мен жасалу уәжі анықталады. Екіншіден, оның ұлттық дүниетанымдағы символдық мәні сараланады. Үшіншіден, сол атаудың нақты мәдени дискурстағы қолданысы мен прагматикалық қызметі талданады. Осылайша, модель тағам атауларын тек лексика-семантикалық тұрғыдан емес, этнолингвистикалық, лингвомәдени және дискурстық тұрғыдан кешенді зерттеуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижесінде ұсынылған үш деңгейлі модель ұлттық тағам атауларының тілдік құрылымы мен мәдени мазмұнының өзара сабақтастығын көрсетеді. Бұл модель арқылы тағам атаулары қазақ халқының тұрмыс-тіршілігін, дүниетанымын, әлеуметтік қатынас жүйесін және рухани құндылықтарын бейнелейтін күрделі лингвомәдени бірлік ретінде сипатталады. Сондықтан ұлттық тағам атауларын зерттеу тіл мен мәдениеттің байланысын ғана емес, ұлттың тарихи жады мен мәдени бірегейлігін тануға да мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу барысында қазақ тіліндегі ұлттық тағам атауларының лингвомәдени сипаты кешенді түрде талданып, олардың тек номинативтік бірлік емес, мәдени мағына тудыратын және ұлттық дүниетанымды бейнелейтін күрделі тілдік құрылым екені анықталды. Семантикалық талдау нәтижесінде тағам атауларының мағынасы заттық деңгеймен шектелмей, мәдени-символдық мазмұнмен сабақтасатыны дәлелденді. Осы негізде ұлттық тағам атаулары «ет», «нан» және «ақ (сүт)» концептілері аясында жүйеленіп, олардың қазақ халқының дүниетанымдық моделін бейнелейтін негізгі ұғымдар екендігі айқындалды. Этнолингвистикалық талдау тағам атауларының халықтың тұрмыс-тіршілігімен, шаруашылық тәжірибесімен және салт-дәстүрімен тығыз байланыста қалыптасқанын көрсетті. Нәтижесінде тағам атаулары ұлттық мәдени кодтың маңызды элементі ретінде қарастырылып, олардың тарихи және мәдени ақпарат тасымалдаушы қызметі анықталды.

Дискурстық талдау нәтижесінде тағам атауларының әлеуметтік және коммуникативтік қызметі айқындалып, олардың «бас тарту», «сыбаға», «дәм тату» сияқты дәстүрлер мен тұрақты тіркестер құрамында мәдени қатынастарды реттеуші құрал екендігі дәлелденді. Бұл тағам атауларының мәдени дискурс аясындағы прагматикалық маңызын нақты көрсетті.

Зерттеудің практикалық маңызы алынған нәтижелерді қазақ тілін оқытуда, ұлттық-мәдени лексиканы меңгертуде, сондай-ақ мәдениеттану және корпус лингвистикасы бағыттарында қолдану мүмкіндігімен айқындалады. Ұсынылған жіктеу мен модель тілдік деректерді жүйелеуде және мәдени мазмұнды түсіндіруде әдістемелік негіз бола алады. Қорыта айтқанда, ұлттық тағам атаулары — қазақ халқының тарихи жадын, мәдени тәжірибесін және дүниетанымын сақтайтын маңызды лингвомәдени бірлік. Оларды кешенді зерттеу тіл мен мәдениеттің өзара байланысын терең түсінуге және ұлттық мәдени кодтарды жүйелі түрде тануға мүмкіндік береді.

Авторлардың қосқан үлесі

Бөшен А.Н. — тұжырымдама жасау; деректерді басқару; формалды талдау; зерттеу; әдіснама; мақаланың бастапқы жобасы; мақаланы шолу және редакциялау.

Салқынбай А.Б. — деректерді басқару; формалды талдау; зерттеу; тексеру; мақаланы шолу және редакциялау.

Әдебиеттер тізімі

1 Ермекова Т.Н. Қазақ тілі / Т.Н. Ермекова // Методическое пособие для учителей. — 2019. — С. 5–7.

2 Тымболова А.О. Ұлттық таным атауларының лингомәдениеттанымдық сипаты / А.О. Тымболова, А.С. Мурзинова // TILTANYM. — 2016. — № 2. — Б. 49–53.

3 Алпысбай Ә.М. Қазақтың дәстүрлі тағам мәдениеті және ислами нутрициология қағидаттарымен интеграциясы / Ә.М. Алпысбай, М.Р. Балтымова // Hikmet. — 2025. — № 2(4). — Б. 17–29.

4 Алимарданова М.К. Қазақтың ұлттық сүт тағамдарының инновациялық технологиясы / М.К. Алимарданова, А.Б. Итбалакова, Ж.М. Божимова // Алматы технологиялық университетінің хабаршысы. — 2012. — № 2. — Б. 5–8.

5 Ахметова Г.К. Тіл — мәдениетті танытушы құрал / Г.К. Ахметова, Ж.М. Байгожина // Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және Әлем тілдері университеті хабаршысы. «Педагогика ғылымдары» сериясы. — 2021. — Т. 60, № 1. — Б. 33–44.

6 Өмірбекова Ж. Этномәдени компоненттің тіл мен мәдениет сабақтастығындағы орны / Ж. Өмірбекова // Еуразия гуманитарлық институтының хабаршысы. — 2025. — № 3. — Б. 88–98.

7 Атабаева М. Ш.Сарыбаев аймақтық лексикадағы тағам атауларының лексика-семантикалық ерекшеліктері жайында / М. Атабаева, Л. Булекбаева, А. Жылқыбаева // Абай атындағы ҚазҰПУ-дың хабаршысы. «Филология» сериясы. — 2020. — Т. 72, № 2. — С. 137–143.

8 Мейрманова Г.А. Қазақ халқының тамақтану жүйесі және сүттен жасалған тағамдарға сипаттама (салыстырмалы талдау) / Г.А. Мейрманова // Asian Journal» Steppe Panorama». — 2016. — № 2. — С. 165–170.

9 Юрина Е.А. Словари русской и казахской пищевой метафоры как источник изучения межъязыковой образности / Е.А. Юрина // Вестник Кокшетауского государственного университета имени Ш. Уалиханова. Серия филологическая.— 2018. — № 4. — С. 82–85.

10 Uyzbayeva A. Semiotics of traditional Kazakh food / A. Uyzbayeva // Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales. — 2019. — No. 90. — P. 742–754.

11 Андреева Л.А. Язык, культура, питание: национальная кухня как этномаркер в молодежной среде / Л.А. Андреева, О.А. Хопияйнен, Н.В. Филимонова, А.В. Якимчук // Историческая и социально-образовательная мысль. — 2017. — Т. 9, № 6-2. — С. 147–153.

12 Оразалиева А.Н. Тіл бірлігі ұлт бірлігі. Тіл — бір ұлттың, тұтас халықтың баға жетпес қазынасы / А.Н. Оразалиева, Ж.А. Байзаков // International Multidisciplinary Conference. — 2023. — Б. 161–165.

13 Толегенова М. Қазақ және түрік тілдеріндегі сүт негізді өнім атауларының этнолингвистикалық сипаты / М. Толегенова // Tehlikedeki Diller Dergisi. — 2022. — Vol. 12, No. 20. — P. 65–86.

14 Смағұлова Г. Мағыналас фразеологизмдердің ұлттық-мәдени аспектілері / Г. Смағұлова. — Алматы: Елтаным баспасы, 2010. — 244 б.

15 Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары / С. Кенжеахметұлы. — Алматы, 2007.

16 Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері: Актуальные вопросы казахского языка / Ә. Қайдар. — Алматы: Ана тілі. — 1998. — 304 б.

17 Ван Ю. Гастрономический дискурс как составляющая национальной лингвокультуры / Ю. Ван, Е.В. Харченко // Вестник Челябинского государственного университета. — 2023. — № 5 (475). — С. 66–73.

18 Морозкина Т.В. Лингвокультурный аспект гастрономического дискурса / Т.В. Морозкина, А.Ю. Антонова, М. Шевечкова // Поволжский педагогический поиск: Ульяновский государственный педагогический университет им. И.Н. Ульянова. — 2021. — № 4. — С. 8–14.

19 Onalbayeva A.T. Ethnocultural and communicative features of the Kazakh gastika / A.T. Onalbayeva, B.S. Zhumagulova, Cunde Cui // Bulletin of the Karaganda university. Philology series. — 2022. — No. 3(107). — P. 20–24.

20 Leonova A. Linguistic Peculiarities of Phraseologisms with Culinary Names Usage / A. Leonova, K. Koptleuova, A. Khairzhanova, K. Aldasheva, M. Mambetova, Zh. Kuzembekova // Forum for Linguistic Studies. — 2024. — Vol. 6, Issue 6. — P. 463–472.

21 Alymbaeva A.A. Nations of Plov and Beshbarmak: Central Asian food and national identity on the internet / A.A. Alymbaeva // Muslim World. — 2020. — Vol. 110, No. 1. — P. 107–125.

22 Kurmangali F.T. National code in the traditions of the Kazakh people / F.T. Kurmangali, G.B. Mamayeva, N.Zh. Kereyeva // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series. — 2025. — No. 3(152). — C. 74–88.

23 Катран Д. Үй мүлкіне, тағам-тамаққа қатысты қазақтың дәстүрлі терминологиясы / Д. Катран, Э. Қырықбаева // Абай атындағы ҚазҰПУ-нің хабаршысы. «Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар» сериясы. — 2023. — № 2(77). — Б. 244–255.

24 Шакирова Д.Т. Мәдениаралық қатысым «Адам — тіл — мәдениет» парадигмасында / Д.Т. Шакирова // ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. — 2013. — № 4(144). — Б. 62–65.

25 Қосыбаев М.М. М. Қашқаридың «Диуани лұғат ит-түрк» еңбегіндегі тағам атауларының қазіргі түркі тілдеріндегі қолданысы / М.М. Қосыбаев, Б.С. Жиембай, А.Р. Халметов // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Саяси ғылымдар. Аймақтану, Шығыстану, Түркітану сериясы. — 2024. — № 2(147). — Б. 275–292.

А.Н. Бошен, А.Б. Салкынбай

Лингвокультурный характер названий продуктов питания в национальном культурном дискурсе

В данной статье будут всесторонне дифференцированы национальные названия блюд казахского народа с лингвокультурной точки зрения, подробно рассмотрены их место и функции в культурном дискурсе. В основе исследования лежит положение о том, что названия продуктов питания выходят за рамки простой бытовой лексики и представляют собой семантическую структуру, отражающую мировоззрение, духовно-культурные ценности, социальные отношения и образ жизни людей. Национальные названия блюд — это не просто названия продуктов питания, а культурно-символические коды, отражающие жизненную философию, верования, обычаи и отношения этноса к природе. В статье подробно описывается этимология, морфологическая структура, семантические группы и роль наименований блюд в казахском языке как культурного кода с помощью методов этнолингвистического, культурно-семантического, историко-сравнительного и дискурсивного анализа. Корень, суффикс, качественная критика и образные элементы в составе названий блюд направлены на раскрытие их мотивированности, уровня образности и этнокультурного содержания. Кроме того, определяется прагматическое, ритуальное и символическое значение, лежащее за названием каждого блюда. В ходе исследования названия продуктов питания систематизируются в рамках трех основных культурных концептов: мясо (статус, гостеприимство, мужество), хлеб (благополучие, быт, женский труд), молочные продукты (чистота, жизненная сила, честность). Эти три концепта рассматриваются как опорные, определяющие глубинные слои казахской культуры, мировоззрение и философию существования. Особенно глубоко анализируется языковая и культурная прагматика таких понятий и традиций, как «ақ дәм», «бас тарту», «сыбаға», «қазан», которые выражаются через названия блюд. Кроме того, в условиях современной глобализации затрагивается необходимость сохранения некоторых национальных наименований блюд, их историко-семантической реконструкции и возрождения культурного значения. При этом раскрываются историческая основа, морфологическая структура и этнолингвистическое содержание таких редких наименований, как «түте», «майшұрқан», «бұқпа», «жөргем». Названия отражают не только бытовую потребность, но и социальную иерархию, этические отношения и коллективную культурную память. В результате статья будет представлена как важный лингвокультурный источник, который сохранит историческую память и духовную идентичность казахского народа, передаст культурные коды поколениям. Исследования в этом направлении оцениваются как эффективный способ познания национальной идентичности, духовного наследия и этнической идентичности, соединяя язык с культурой.

Ключевые слова: национальные названия блюд, лингвокультура, этнолингвистика, духовное наследие, культурный код, символическое значение, казахское мировоззрение, прагматическое значение.

A.N. Boshen, A.B. Salkynbay

The linguistic and cultural nature of food names in national cultural discourse

This article will comprehensively differentiate the national names of dishes of the Kazakh people from a linguocultural point of view, and will examine in detail their place and functions in cultural discourse. The study reveals that the names of food products go beyond simple everyday vocabulary and represent a semantic structure that reflects the worldview, spiritual and cultural values, social relations, and lifestyle of people. The national names of dishes are not just names of food products, but also cultural and symbolic symbols that reflect the philosophy of life, beliefs, customs, and the relationship of an ethnic group to nature. The article provides a detailed description of the etymology, morphological structure, semantic groups, and the role of food names in the Kazakh language as a cultural code using ethnolinguistic, cultural-semantic, historical-comparative, and discursive analysis methods. The root, suffix, qualitative adjectives, and figurative elements in the names of dishes are aimed at revealing their motivation, level of figurativeness, and ethno-cultural content. In addition, the pragmatic, ritual, and symbolic meaning behind the name of each dish is determined. The study systematizes the names of food products within three main cultural concepts: meat (status, hospitality, and courage), bread (well-being, everyday life, and women's work), and dairy products (white, purity, vitality, and honesty). These three concepts are considered to be the core concepts that define the deep layers of Kazakh culture, worldview, and philosophy of existence. The linguistic and cultural pragmatics of such concepts and traditions as «ak dam», «bas tartu», «sybaga», and «qazan» are analyzed in depth. In addition, the fact that certain national names of dishes are being forgotten, their historical and semantic reconstruction, and the revival of their cultural significance are addressed in the context of modern globalization. At the same time, the historical basis, morphological structure, and ethnolinguistic content of such rare names as «tute», «maishurkan», «bukpa», and «zhorgem» are revealed. As a result, this article will be presented as an important linguistic and cultural source that will preserve the historical memory and spiritual identity of the Kazakh people, and pass on cultural codes to future generations.

Keywords: national names of dishes, linguoculture, ethnolinguistics, spiritual heritage, cultural code, symbolic meaning, Kazakh worldview, and pragmatic meaning.

References

1 Ermekova, T. N. (2019). Qazaq tili [Kazakh language]. *Metodicheskoe posobie dlia uchitelei — Methodological support for teachers*, 5–7 [in Kazakh].

2 Tymbolova, A.O., & Murzinov, A.S. (2016). Ulttyq tanym ataularynyn lingomadeniettanymdyk sipaty [Linguoculturological Aspect of National Cognition]. *Tiltanym*, 49–53 [in Kazakh].

3 Alpysbay, A.M., Baltymova M.R. (2025). Qazaqtyn dasturli tagam madenieti zhane islami nutritsiologiia qagidattarymen integratsiiasy [Traditional Culinary Culture of the Kazakh People and its Integration with the Principles of Islamic Nutrition]. *Hikmet, 2* (4), 17–29 [in Kazakh].

4 Alimardanova, M.K., Itbalakova, A.B., & Bozhimova, Zh.M. (2012). Qazaqtyn ulttyq sut tagamdarynyn innovatsiialyq tekhnologiyasy [Innovative technology of the kazakh national dairy food]. *Vestnik Almatinskogo tekhnologicheskogo universiteta — The Journal of Almaty Technological University*, 2, 5–8 [in Kazakh].

5 Akhmetova, G.K., & Baigozhina, Zh.M. (2021). Til — madenietti tanytushy kural [Language is a Means of Expressing Culture]. *Abylai khan atyndagy Qazaq khalyqaralyq qatynastar zhane Alem tilderi universiteti. "Pedagogika gylymdary" seriiasy — Bulletin of Kazakh Abylai khan University of International Relations and World Languages. Series "Pedagogical Sciences", 60* (1), 33–44 [in Kazakh].

6 Omirbekova, Zh. (2025). Etnomadeni komponenttin til men madeniet sabaktastygyndagy [Ethnocultural Component of Language and Culture Place in Continuity]. *Yeuraziia gumanitarlyq institytynyn khabarshysy — Bulletin of the Eurasian humanitarian Institute*, 3, 88–98 [in Kazakh].

7 Atabayeva, M., Bulekbayeva L., & Zhilkibayeva, A. (2020). Sh.Sarybaev aymaktyk leksikadagy tagam ataularynyn leksika-semantikalyk erekshelikteri zhayynda [Sh. Sarybayev on Lexico-Semantic Features of Food Names in Regional Vocabulary]. *Abay atyndagy Qazaq Ulttyq Pedagogikalyq Universitetinin Khabarshysy. «Filologiia» seriiasy — Bulletin of Kazakh National University named arter Abai. Series "Philological sviences", 72* (2), 137–143 [in Kazakh].

8 Meyrmanova, G.A. (2016). Qazaq khalqynyn tamaqtanu zhuyesi zhane sutten zhasalgan tagamdarga sipattama (salystyrmaly taldau) [The system of nutrition of the Kazakh people and characteristics of dairy products (comparative analysis)]. *Asian Journal» Steppe Panorama»*, 2, 165–170 [in Kazakh].

9 Yurina, E.A. (2018). Slovari russkoi i kazakhskoi pishchevoi metafory kak istochnik izucheniia mezhiazykovoi obraznosti [Dictionaries of Russian and Kazakh food metaphor as a source of studying interland language]. *Vestnik Kokshetauskogo gosudarstvennogo universiteta imeni Sh.Ualikhanova. Seriia Filologicheskaia — Bulletin of Kokshetau State University named after Sh. Ualikhanov, Philology Series*, 4, 82–85 [in Russian].

10 Uyzbayeva, A. (2019). Semiotics of traditional Kazakh food. *Opción: Revista de Ciencias Humanas y Sociales*, 90, 742–754.

11 Andreeva, L.A., Hopiaynen, O.A., Filimonova, N.V., & Yakimchuk, A.V. (2017). Yazyk, kultura, pitanie: natsionalnaia kukhnia kak etnomarker v molodezhnoi srede [Language, culture, and nutrition: national cuisine as an ethno-marker among young people]. *Istoricheskaia i sotsialno-obrazovatelnaia mysl — Historical and socio-educational thought, 9*, 6-2, 147–153 [in Russian].

12 Orazaliyeva, A.N., & Bayzakov, Zh.A. (2023). Til birligi ult birligi — bir ulttyn, tutas khalyktyn baga zhetpes kazynasy [Language unity of the nation is an invaluable treasure of One Nation, a whole people]. *International Multidisciplinary Conference*, 161–165 [in Kazakh].

13 Tolegenova, M. (2022). Qazaq zhane turik tilderindegi sut negizdi onim ataularynyn etnolingvistikalyq sipaty [Ethnolinguistic characteristics of dairy products in Kazakh and Turkish]. *Tehlikedeki Diller Dergisi, 12*, 20, 65–86 [in Kazakh].

14 Smagulova, G. (2010). *Magynalas frazeologizmderdin ulttyq-madeni aspektileri [*National and cultural aspects of semantic phraseology]. Almaty: Eltanym baspasy [in Kazakh].

15 Kenzheakhmetuly, S. (2007). *Qazaqtyn salt-dasturleri men adet-guryptary* [Traditions and customs of the Kazakh people]. Almaty [in Kazakh].

16 Kaydar, A. (1998). *Qazaq tilinin ozekti maseleleri: Aktualnye voprosy kazakhskogo yazyka* [Actual problems of the Kazakh language]. Almaty: Ana tili [in Kazakh, in Russian].

17 Van, Yu., & Kharchenko, E.V. (2023). Gastronomicheskii diskurs kak sostavliaiushchaia natsionalnoi lingvokultury [Gastronomic discourse as a component of national linguistic culture]. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of the Chelyabinsk State University*, 5 (475), 66–73 [in Russian].

18 Morozkina, T.V., Antonova, A.Iu., & Seveckova, M. (2021). Lingvokulturnyi aspekt gastronomicheskogo diskursa [The Linguocultural Aspect of Gastronomic Discourse]. *Povolzhskii pedagogicheskii poisk: Ulianovskii gosudarstvennyi pedagogicheskii universitet imeni I.N. Ulianova — Volga Region Pedagogical Research: Ulyanovsk State Pedagogical University named after I.N. Ulyanov*, 4, 8–14 [in Russian].

19 Onalbayeva, A.T., Zhumagulova, B.S., & Cui, C. (2022). Ethnocultural and communicative features of the Kazakh gastika. *Bulletin of the Karaganda university. Philology series, 107* (3), 20–24.

20 Leonova, A., Koptleuova, K., Khairzhanova, A., Aldasheva, K., Mambetova, M., & Kuzembekova, Z. (2024). Linguistic Peculiarities of Phraseologisms with Culinary Names Usage. *Forum for Linguistic Studies, 6* (6), 463–472.

21 Alymbaeva, A.A. (2020). Nations of Plov and Beshbarmak: Central Asian food and national identity on the internet. *The Muslim World, 110* (1), 107–125.

22 Kurmangali, F.T., Mamayeva, G.B., & Kereyeva, N.Zh. (2025). National code in the traditions of the Kazakh people. *Bulletin of LN Gumilyov Eurasian National University. Philology Series, 152* (3), 74–88.

23 Katran, D., & Kyrykbaeva E. (2023). Uy mulkine, tagam-tamaqqa qatysty qazaqtyn dasturli terminologiyasy [Traditional Kazakh Terminology of Home Interior, Food, and Nutrition]. *Abay atyndagy Qazaq Ulttyq Pedagogikalyq Universitetinin Khabarshysy. «Tarikh zhane saisi-aleumettik gylymdar" seriiasy — Bulletin of Kazakh National University named arter Abai. Series "Hhistorical and socio-political sciences", 2*(77), 244–255 [in Kazakh].

24 Shakirova, D.T. (2013). Madeniaralyq qatysym «Adam — til — madeniet» paradigmasynda [Cross-cultural communication in the paradigm of "Person — language — culture"]. *Vestnik Kazakhskogo natsionalnogo universiteta. Seriia filologicheskaia — Bulletin of the Al-Farabi Kazakh University. Philological series,* 4(144), 62–65 [in Kazakh].

25 Kossybaev, M.M., Zhiyembay, B.S., & Khalmetov A.R. (2024). M. Kashkaridyn «Diuani lugat it-turk» enbegindegi tagam ataularynyn kazirgi turki tilderindegi koldanysy [The use of names of dishes in modern Turkic languages from the monument of M. Kashgari "Diwani lugatit-Turk"]. *L.N. Gumilev atyndagy Euraziia ulttyq universitetinin khavarshysy. Saiasi gylymdar. Aimaqtanu. Shygystanu. Tuykitany seriiasy — Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Political Science. Regional Studies. Oriental Studies. Turkology Series,* 2(147), 275–292 [in Kazakh].

Information about the authors

Boshen Aizhan Nurlanovna — PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: aizhan.boshen@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0009-0004-4936-6879

Salkynbay Anar Bekmyrzaevna — doctor of philology, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: asalkbek@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2334-7499

Article
UDC 81’27:316.77
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/103-114

Received: 15.11.2025
Accepted: 11.06.2026

M.K. Shakubayeva[1], A.Sh. Zhumasheva[2], A.K. Zhetpisbay[3*]

[1,2]*Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan;*
[3]*Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Marghulan, Pavlodar, Kazakhstan*
**e-mail: a_kanzhygaly@mail.ru*

Linguacultural features of the translation of phraseological units (based on the novel by Stephen King «The Green Mile»)

In recent years, there has been a growing interest in the translation of Stephen King’s works, an author whose writings have achieved significant prominence within contemporary popular culture and literary discourse of the XX-XXI centuries. His novel «The Green Mile» poses considerable challenges for translators, particularly in rendering idiomatic expressions, metaphorical language, and culturally bound imagery. Consequently, the examination of linguacultural peculiarities in the translation of this novel remains highly pertinent. To achieve this goal, it is necessary to identify the key linguacultural features of the writer's literary discourse that require special attention during translation. The article examines the linguacultural features of translating idioms from Stephen King's novel «The Green Mile». The purpose of the work is to analyze the translation strategies of phraseological units in the novel into Russian and Kazakh. The work analyzes the translation strategies employed by V. Weber, M. Opaleva, and M. Semaikyzy, aiming to identify the most effective methods for conveying the original’s meaning, emotional coloring, and cultural context. The research objectives are to review theoretical approaches to the translation of phraseological units in literary discourse; to identify and analyze phraseological units in the original text and their interpretations in translations; to classify the types of phraseological units and the leading translation strategies, and identify successful techniques; to assess the degree of adequacy of cultural adaptation. This study focuses on the examination of the strategies employed in translating phraseological units and on the assessment of the frequency with which various methods are applied. A comparative analysis reveals that the use of phraseological equivalents and analogies are the most successful strategies for ensuring the transfer of cultural specificity and imagery. They ensure the transfer of cultural specificity and imagery. The findings contribute to a deeper understanding of phraseological translation and can be applied in both educational and professional translation practices. The authors conclude that the adequate cultural adaptation of the text has become a paramount challenge, as it allows for maximum accuracy and preservation of the original's aesthetic value in translations into Russian and Kazakh.

Keywords: phraseological units, translation, linguacultural features of translation, cultural adaptation, translation strategies.

Introduction

Stephen King is widely recognized as one of the most influential contemporary writers. Despite the considerable attention his works have received, with large print runs of Russian translations, the role and function of phraseological units in his texts remain insufficiently explored. The challenges associated with translating his works into Kazakh have, to date, been practically unexamined. Investigating the strategies for transferring phraseological units from King’s novel «The Green Mile» into Russian and Kazakh is therefore an especially relevant issue in contemporary translation studies.

A thorough examination of phraseological units in literary works offers a unique opportunity to gain insight into the culture and mindset of the language community being studied. In fiction, phraseological units often acquire additional semantic nuances or shifts in meaning, which can be central to the author’s individual style. Treating phraseological units as linguacultural units and analyzing their cross-linguistic translation involves specific challenges. These arise from the cultural significance, allegorical content, aphoristic quality, expressiveness, and stylistic coloring inherent in such units. In translation, it is essential not only to convey the denotative meaning of the phraseology but also to preserve its expressive and emotive qualities.

According to Y.I. Retsker, the main difficulties in translating phraseological units lie in the translator’s ability to cover multiple layers of meaning, to maintain their emotional and expressive functions, and to adhere to the core principles of translation theory [1; 145]. Additionally, references to phenomena that are unfamiliar or absent in the target culture may create further complications, requiring careful contextual and cultural adaptation. The methodological basis of the study comprises the works of the classics of translation

* Corresponding author’s e-mail: a_kanzhygaly@mail.ru

studies V.N. Komissarov [2], N.F. Alefirenko [3], A.V. Fedorov [4], L.S. Barkhudarov [5], as well as foreign researchers — E.A. Nida [6], J. Lakoff and M. Johnson [7], E.S. Kubryakova [8], N.D. Arutyunova [9], Yu.S. Stepanov [10]. The analysis dwells on linguacultural concepts of V.V. Vorobyov and V.A. Maslova, according to whom phraseological units can be considered 'linguacultural', which implies they are «complex inter-level units or dialectical unities of linguistic (sign, meaning) and extralinguistic (concept, subject) content» [11], a «way of representing culture» [12].

Of no less importance are the works of modern researchers devoted to the work of Stephen King and the peculiarities of the translation of his works (A.S. Zubinova, S.S. Takhtarova, D.A. Gordeeva, and others). These works made it possible to compare the results obtained with existing approaches in translation studies and clarify theoretical conclusions.

The researcher D.A. Gordeeva considers the translatological features of the translation of phraseological units isolated by the continuous sampling method from Stephen King's novel «The Shining» [13; 93–97]. The author conducts a comparative analysis of examples of original texts and translations into Russian by I.L. Monichev. The research supports the view that meticulous and thoughtful treatment of phraseological units is crucial for successful intercultural communication. The selection of an appropriate translation strategy depends on the language of translation, the broader contextual framework, semantic-stylistic and emotional nuances, the variability of national-cultural traits, and the availability of corresponding equivalents in the target language.

A.Sh. Zubinova's research is also devoted to the translation of comparisons in the idiostyle of S. King [14]. The work is devoted to identifying the linguopragmatic features of comparative constructions as dominant components of S. King's idiostyle and methods of their transmission when translated from English into Russian. The researcher conducted a comparative analysis of the author's text of S. King's works and their translations into Russian in order to determine how to translate the writer's comparisons into Russian, taking into account the translation transformations used in translating the comparisons. The researcher believes that comparisons in the literary texts of S. King reflect the features of the individual author's picture of the world, characterized by structural, semantic, and pragmatic peculiarities, and undergo certain transformations when translated from English into Russian.

It should be noted that the number of studies devoted to the translation of phraseological units in Stephen King's prose, especially from the point of view of linguacultural dominants, is clearly insufficient. In scientific research, separate works are presented regarding the translation of equivalent vocabulary, phraseological units, and metaphors in a literary text, such as, for example, studies by D.A. Gordeeva [15; 54–61], A.V. Fedorov [4], E.M. Vereshchagina [16], T.I. Yakovenko [17; 200–208], L.V. Shcherba [18], covering general strategies for translating culturally labeled units.

The linguacultural features of the translation of metaphors in the stories of Stephen King are devoted to the work of V.E. Gerasimova [19; 150-156]. The work examined and analyzed some metaphors selected from two stories by Stephen King — Cain Rose up and The Morality. Based on the selected metaphors, a comparative linguacultural analysis of the original and translation of the considered phraseological units was carried out to identify similar components of metaphors fixed in both languages — English and Russian.

Researchers O.S. Makarova, G.E. Markosyan and E.V. Savello examine the translation of metaphors in Stephen King's short prose through the lens of linguacultural principles [20; 73–92]. In their study, the authors analyze semantic, functional, and structural types of metaphors, along with their stylistic and linguacultural characteristics, using King's stories The Apt Pupil and Rainy Season as illustrative examples. The methodological approach relies on a comparative analysis of the original texts and their Russian translations by linguists S.E. Task, M.V. Opaleva, V.V. Antonova, I.G. Pochitalina, B.G. Lyubartseva, and V.A. Weber [20].

Kazakhstani linguistics also offers notable studies analyzing Stephen King's works [21; 358–373]. One article focuses on methods for achieving equivalence in the translation of slang in literary texts, taking King's novel The Green Mile as a case study. Of particular interest is the comparative analysis conducted within the framework of V.N. Komissarov's five-level equivalence theory [21].

Thus, most existing studies analyzing Stephen King's literary discourse focus on isolated translational phenomena. These typically include the translation of phraseological units, the linguopragmatic features of rendering comparisons (taking into account translation transformations), and the role of metaphor as an expressive tool for creating vivid imagery. Furthermore, previous research has addressed the comparative linguacultural analysis of phraseological units to identify cross-linguistic commonalities, as well as the dominant types and stylistic features of metaphors in his fiction.

However, there is a noticeable scarcity of studies in the scientific literature devoted to a comparative linguacultural analysis of translations of Stephen King's works, identifying their features, and determining strategies for translating phraseological units by various translators. Analysis of translation strategies and identification of types of metaphors during translation is not given due attention. The peculiarity of this study lies in the revision of the existing translation approach to the study of S. King's prose as a whole. The linguacultural principle of translation, when applying the comparative method, makes it possible to feel the fullness of genre originality and images of S. King's heroes.

Therefore, it can be asserted that the linguacultural perspective on translating Stephen King's literary discourse, particularly regarding phraseological units, remains underexplored and demands a comprehensive analysis. In King's works, phraseological units serve as a crucial instrument for creating emotional atmosphere, narrative tension, and cultural depth; however, their accurate transmission in translation requires careful consideration of both linguacultural parameters. A review of the literature indicates that existing studies often inadequately reflect the linguacultural aspects of translating phraseological units as expressive stylistic devices, leaving unexamined the specific approaches of different translators and the most frequently employed translation strategies. This article seeks to address these gaps and contribute to a more thorough understanding of the problem.

The subject of the study is the literary discourse of Stephen King's novel «The Green Mile», while its object is the phraseological means and strategies for their translation into Russian and Kazakh.

The novelty of this study lies in the consideration of phraseological units as a linguacultural unit, the analysis of types and translation strategies, and the interlanguage comparison of translations of phraseological units from Stephen King's novel «The Green Mile» into Russian and Kazakh.

The practical significance of the study is due to the possibility of using the materials of the work in further study of the work of S. King as one of the brightest representatives of modern American literature. The results of the study can be used to create a translation model based on comparative and comparative methods, as well as taking into account the linguacultural features of the translation of Stephen King's literary discourse. Methodically, the material of the article as a whole can be used when drawing up programs in philological and literary disciplines within a higher educational institution.

The study is based on the hypothesis that, in translating Stephen King's novel «The Green Mile» into Russian and Kazakh, the strategies most conducive to preserving the work's literary integrity are the use of phraseological equivalents and phraseological analogies. Less frequently employed, but still relevant, are literal tracing and descriptive methods, which together help maintain the original's vivid imagery, emotional intensity, and distinctive cultural nuances.

Materials and methods

The primary material for this study comprised Stephen King's novel «The Green Mile», first published in 1996, which has become one of the author's key works [22]. The following versions of the text were used for analysis:

- original in English;
- two Russian translations by V. Weber and M. Opaleva;
- Kazakh translation carried out by Mira Semaikyzy.

The choice of the work is due to its high literary significance, saturation with metaphorical constructions, and the important role of metaphor in creating a special atmosphere of the text. The combination of these translations allows us to compare different translation strategies within the same language culture (Russian) and in conditions of intercultural transfer (from English into Kazakh). Such a framework provides an opportunity to identify both universal patterns and culture-specific features.

The research methods used in the work include the continuous sampling method, comparative method, linguacultural analysis, semantic-stylistic analysis, and classification method.

The material was fragments of the original text of the novel «The Green Mile» and official translations into Russian and Kazakh, made by V. Weber, M. Opaleva and Mira Sembaikyzy.

The continuous sampling method was used to extract all phraseological units from the text. This ensured the completeness of the material and made it possible to exclude subjectivity in the selection of examples. Phraseological units are 70 units, or 7 %, that stand out:

1) phraseological fusions, or idioms; 2) phraseological unities; 3) phraseological combinations.

The comparative method was used to compare the original phraseological units with their translations into Russian and Kazakh. This method made it possible to identify both literal correspondences and transformations associated with cultural differences or the individual style of the translator.

Linguacultural analysis is aimed at identifying the cultural specifics of phraseological units. A linguacultural commentary was made based on a sample of 16 phraseological units in the original text and translations.

Semantic-stylistic analysis was used to describe the types of phraseological units in the text, their figurative and emotional potential, as well as the degree of their expressiveness in the original and translations.

The classification method made it possible to distribute translation strategies into the main types: phraseological equivalent, phraseological analogies, tracing, and descriptive method. Based on this classification, frequency statistics were compiled.

The use of these methods provided a holistic and objective analysis of phraseological units in the novel «The Green Mile». This allowed us to trace which translation strategies are most productive for preserving the author's intention, and which trends correspond to the individual style of the translator and the specifics of the target culture.

Results and discussion

The use of the continuous sampling method allowed us to identify and distribute the available phraseological units into the following types: phraseological fusions (idioms), phraseological unities, and phraseological combinations. Phraseological fusions are indecomposable expressions whose value is not derived from the values of the components. They often carry a cultural-national flavor and are transmitted by translators with equivalents or analogies. Examples are given in the following table (Table 1).

Table 1

Examples of phraseological fusions from Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	Kick the bucket	*Сыграть в ящик*	*Отправиться на тот свет*	*Көз жұму*	Full idiomatic expression «die»; the meaning is unrelated to its literal meaning.
2	Lose one’s marbles	*Тронуться умом*	*Свихнуться*	*Есінен айырылу*	Fusion with the figurative meaning «go crazy.»
3	Let the cat out of the bag	*Проговориться*	*Выдать тайну*	*Сырды айтып қою*	The idiom «reveal the secret.» The figurative structure is not analyzed literally.

Idioms in «The Green Mile» are more common in the dialogues of characters (prisoners and overseers), creating a colloquial flavor and emotional richness of speech.

Phraseological unities are expressions in which the image is preserved, but the meaning is motivated by the internal logic of the combination, often metaphorical (Table 2).

Table 2.

Examples of phraseological unities from Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	*Walk the mile*	*Идти милю*	*Пройти зелёную милю*	*Жасыл миль жолымен жүру*	A symbolic image of the prisoner's path to death; the meaning is motivated by context.
2	*Cold as ice*	*Холодный как лёд*	*Холоден, словно лёд*	*Мұздай суық*	The image of cold remains, increasing the emotional state of the character.
3	*Carry the weight*	*Нести тяжесть*	*Нести бремя*	*Жүк арқалау*	Unity with the metaphorical meaning of «experiencing moral guilt.»

The unities in the novel create an emotionally figurative atmosphere and reveal the characters' inner experiences.

Phraseological combinations are stable expressions where one word is free, and the other has a phraseologically related meaning (Table 3).

Table 3

Examples of phraseological combinations from Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	Pay attention	*Обращать внимание*	*Уделять внимание*	*Назар аудару*	Frequency combination with the associated *attention* token.
2	Take a look	*Взглянуть*	*Бросить взгляд*	*Үңдемей отыру*	Semi-phraseological combination, partially stable.
3	Keep silence	*Хранить молчание*	*Соблюдать тишину*	*Үңдемей отыру*	One component is stable, the other is free.

Phraseological combinations in the novel are used in narrative speech and neutral descriptions; they give the text naturalness and fluidity.

Thus, we can conclude that all three types of phraseological units have their own characteristics and are rendered differently by various translators. Phraseological fusions (idioms) are characterized by indecomposability, expressiveness, and create a conversational atmosphere. Found mainly in V. Weber. Phraseological unities have motivation, metaphoricity, and carry an emotional burden. They are found in almost all three translators. Phraseological combinations are characteristic of descriptive fragments and are more common in the translations of M. Opaleva and M. Semaikyzy.

The percentages of the three phraseological types are presented in the following diagram.

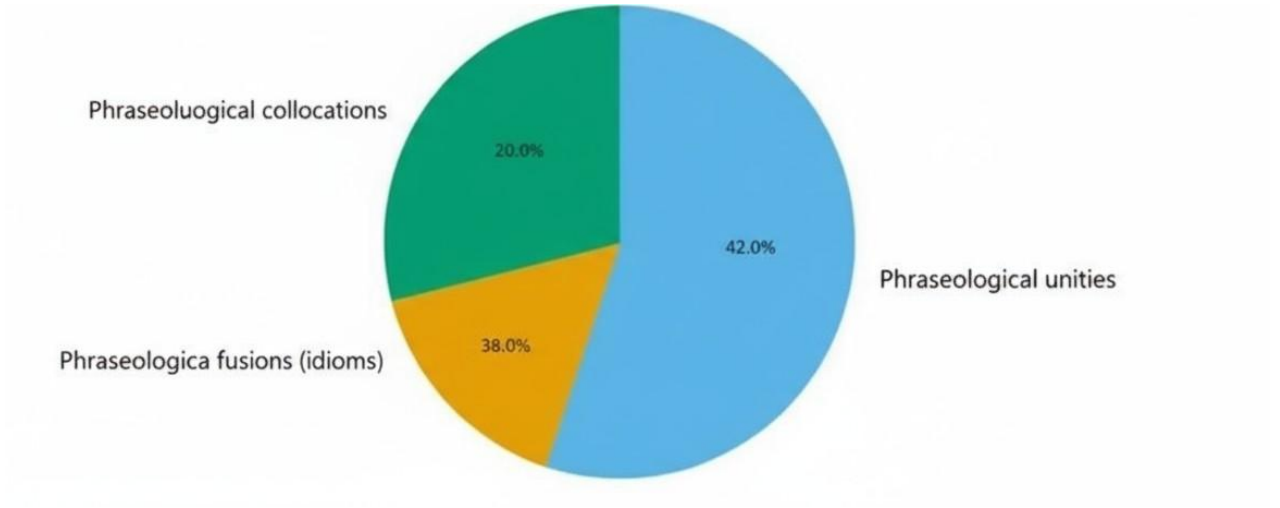

Figure 1. Percentages of three phraseological types in Stephen King's novel «The Green Mile»

Next, the primary methods for translating phraseological units in Stephen King's novel The Green Mile are examined. It should be noted that scholars currently describe several techniques for rendering phraseological units; however, most contemporary linguists distinguish four principal approaches:

- phraseological equivalent;
- phraseological analogy;
- literal translation (tracing);
- descriptive translation [23; 237-239].

A phraseological equivalent represents a unit in the target language that corresponds entirely to the original in both meaning and stylistic nuance [24; 111]. Such equivalents allow translators to convey the semantic and emotional coloring of the original phraseological units most accurately [25; 153]. Examples include:

as cold as ice — холодный как лед, old age is no fun — старость не радость, the bitter truth — горькая правда. Typically, equivalents are applied to international phraseological units and generally pose little difficulty for translators. Yet it is essential to remember that similar forms do not always share the same meaning: for instance, the English wind in the head conveys «arrogance, empty imagination», whereas the Russian equivalent ветер в голове signifies «carelessness, frivolity.»

A phraseological analogy, in contrast, conveys a similar meaning but is built on a different image. Analogies are used when a direct equivalent cannot be found. Examples include: to cry on someone's shoulder — поплакаться в жилетку, to make hay while the sun shines — косить, пока роса не высохла, to move heaven and earth — сделать всё возможное, «перерыть землю». Emotional tone may vary between languages: Jack-Of-All-Trades in English carries a slightly negative connotation, while its Russian analogy мастер на все руки is positive; moreover, some units carry nationally specific coloring that cannot be transferred.

Literal translation, or tracing, is applied when equivalents or analogies are unavailable. This method retains the original imagery while adhering to the norms of the target language. Examples include: to put the cart before the horse — поставить телегу впереди лошади, liars must have good memory — лжецам нужна хорошая память, to bite the hand that feeds you — кусать руку, которая кормит, vicious circle — замкнутый круг.

Descriptive translation explains the phraseological unit rather than renders it directly, using interpretations, comparisons, or detailed descriptions. The examples include: a skeleton in the cupboard — семейный секрет, to give a wide berth — избегать чего-либо, to grin like a Cheshire cat — улыбаться во всю пасть, fools are fools, they observe no rules — закон не писан для дураков.

Overall, two main types of phraseological translation can be identified: translation through phraseological units (equivalents and analogies); translation by other means (literal or descriptive methods).

Analyzing these approaches demonstrates that no single method suffices for translating phraseological units. The choice depends on multiple factors: the language of translation, context, stylistic and emotional nuances, national coloring, availability of similar units in the target language, as well as the translator's knowledge of the source culture, personal experience, and professional skill.

Using this classification, translation strategies were identified, and their frequency of use was analyzed. The following tables present the main translation strategies applied to 16 phraseological units by different translators, accompanied by commentary on their linguacultural features.

Table 4

Examples of phraseological equivalents in Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	He kicked the bucket not long after.	*Он сыграл в ящик вскоре после этого.*	*Он отправился на тот свет вскоре после этого.*	*Көп ұзамай ол да көз жұмды*	The phraseological nature of the expression «die» is preserved. All translators convey the original meaning.
2	To have a heart of gold	*У него золотое сердце.*	*Сердце у него доброе, золотое.*	*Оның жүрегі алтыннан да таза еді.*	Full equivalent, coincidence in image and meaning.
3	To hold one's breath	*Затаил дыхание.*	*Задержал дыхание.*	*Демін ішіне алды.*	Absolute correspondence in both form and value.
4	To cross the line	*Перешёл черту.*	*Переступил границу дозволенного.*	*Шектен шықты.*	The image and meaning are identical.

As demonstrated in the table above, for all three translators this type of translation is the most frequent; it retains the imagery and emotional expression of the original.

Table 5

Examples of phraseological analogies in Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	He lost his marbles when his wife died.	*Он тронулся умом, когда умерла жена.*	*Он свихнулся после смерти жены.*	*Әйелі өлген соң есінен айырылды.*	The meaning is preserved, but the original image («marbles») is replaced by the analogy in the target language.
2	To spill the beans	*Проговорился.*	*Разболтал тайну.*	*Сырды айтып қойды.*	Similar meaning of «give out a secret,» but a different image.
3	To bite the dust	*Лёг в землю.*	*Пал замертво.*	*Жер құшты.*	Analogy with the preservation of the meaning of «die, be defeated.»
4	A piece of cake	*Пара пустяков.*	*Проще простого.*	*Түк емес.*	A complete semantic analogy without a literal image.

Conclusion: Analogical translation helps to preserve the naturalness and national color of speech. It is especially often used by M. Opaleva (for smooth text).

Table 6

Examples of tracing (literal translation) in Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	To walk the mile	*Идти милю.*	*Пройти зелёную милю.*	*Жасыл миль жолымен жүру.*	The tracing is justified by the symbolic meaning of the title of the novel.
2	Iron hand	*Правил железной рукой.*	*Холоден, словно лёд.*	*Мұздай суық.*	Direct tracing, naturally perceived in three languages.
3	Cold as ice	*Холодный как лёд.*	*Холоден, словно лёд.*	*Мұздай суық.*	Direct matching; image saved.
4	Walls have ears	*У стен есть уши.*	*У стен, как известно, есть уши.*	*Қабырғаның да құлағы бар.*	International phraseology, literal correspondence in all versions.

Conclusion: Tracing is often used in international phraseological units that do not require adaptation.

Table 7

Examples of descriptive translation in Stephen King's novel «The Green Mile»

№	Example from the original	Translated by W. Weber	Translation by M. Opaleva	Translated by M. Semaikyzy	Comment
1	He had a chip on his shoulder about authority.	*Он не переносил начальство.*	*Он был настроен враждебно к любой власти.*	*Ол билікті ұнатпайтын.*	The meaning is conveyed, but idiomaticity is lost.
2	To go to pieces	*Он совсем пал духом.*	*Он был в отчаянии.*	*Ол өзін ұстай алмады.*	The internal state without an image is transmitted.
3	To keep one's nose clean	*Вёл себя осторожно.*	*Избегал неприятностей.*	*Тәртіп бұзбай жүрді.*	A phraseological unit is replaced by an explanatory expression.
4	To twist someone's arm	*Убедил его силой аргументов.*	*Заставил согласиться.*	*Көндірді.*	The image is lost, the meaning is transmitted neutrally.

The descriptive method is more common in M. Opaleva and M. Semaikyzy, it is used when the literal image is incomprehensible or stylistically inappropriate for the target audience.

Thus, phraseological units translated by the reception of the phraseological equivalent are characterized by the preservation of image and idiomaticity, and spoken naturalness. This type of translation prevails among V. Weber. Phraseological units translated by the reception of a phraseological analogy have a semantic adaptation, maintaining expression when the image changes. This type of translation prevails in M. Opaleva. Such a translation technique as tracing is typical for all three translators: V. Weber, M. Opaleva,

M. Semaikyzy. This type of translation is used for well-known or symbolic expressions. The descriptive method is characteristic of M. Opaleva and M. Semaikyzy. This type of translation is used for semantic clarity and cultural adaptation.

Conclusion

The translation of phraseological units in literary discourse remains a pressing issue in modern translation studies. Based on the analysis of Stephen King's novel «The Green Mile», this study evaluated the strategies employed by three translators V. Weber, M. Opaleva, and M. Semaikyzy. Four main strategies were identified: phraseological equivalence, phraseological analogy, literal translation, and descriptive translation. The study uses the provisions of domestic and foreign translation theorists: V.N. Komissarov [26], N.F. Alefirenko [3], A.V. Fedorov [4], L.S. Barkhudarov [5], E.A. Nida [6], J. Lakoff, M. Johnson [7], etc.

The comparative analysis demonstrated that phraseological equivalents prevalent in Weber's translation (30 %) and phraseological analogies prevalent in Opaleva's translation (30 %) are the most effective, as they preserve cultural specificity and imagery. Literal translation (25 %) proved suitable for widely recognized or symbolic expressions, while the descriptive method (15 %) was utilized by Opaleva and Semaikyzy for semantic clarity and cultural adaptation.

Furthermore, the study categorized phraseological units by frequency, revealing that phraseological unities are the most prevalent (42 %), corresponding to the writer's style and vocabulary, followed by phraseological fusions (38 %), and phraseological combinations (20 %).

The analysis is based on 16 phraseological examples from the original novel «The Green Mile» (King, 1996) and their translations into Russian (V. Weber, M. Opaleva) and Kazakh (M. Semaikyzy).

The results of the study indicate that all three types of phraseological units have their own characteristics and find their expression in various translators. Thus, phraseological fusions (idioms) are characterized by indecomposability, expressiveness, and create a conversational atmosphere. Found mainly in V. Weber. Phraseological unities possess motivation, metaphoricity, and an emotional burden. They are found in almost all three translators. Phraseological combinations are characteristic of descriptive fragments and are more common in M. Opaleva and M. Semaikyzy.

Thus, we can conclude that an adequate cultural adaptation of the text is becoming an important problem — especially given the desire to ensure maximum accuracy and preservation of the aesthetics of the original when translated into Russian and Kazakh. The study of translations of «The Green Mile» allows us to identify the features of intercultural comparisons and expand ideas about the translation of meaning in the multilayered discourse of literary translation.

CRediT authorship contribution statement

Shakubayeva M.K. — Conceptualization, Project Administration, Investigation, Data Curation, Methodology, Writing – Original Draft, Writing — Review & Editing;

Zhumasheva A.Sh. — Investigation, Project Administration, Methodology, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing;

Zhetpisbay A.K. — Formal Analysis, Methodology, Visualization, Investigation, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing.

References

1 Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. — Москва: Р. Валент, 2010. — 240 с.

2 Комиссаров В.Н. Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров. — Москва: ЭТС, 2002. — 384 с.

3 Алефиренко Н.Ф. Семантика языковых единиц и перевод / Н.Ф. Алефиренко. — М.: Флинта, 2010.

4 Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) / А.В. Федоров. — СПб.: Филологический факультет СПбГУ; М.: Филология Три, 2002. — 416 с.

5 Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. — Москва: Международные отношения, 1975. — 240 с.

6 Nida E.A. Toward a Science of Translating / E.A. Nida. — Leiden: E.J. Brill, 1964. — 331 p.

7 Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.

8 Кубрякова Е.С. Язык и знание: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е.С. Кубрякова. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.

9 Арутюнова Н.Д. Логика и язык. Очерки по семантике / Н.Д. Арутюнова. — Москва: Наука, 1976. — 350 с.

10 Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры / Ю.С. Степанов. — Москва: Академический проект, 2004. — 990 с.

11 Воробьев В.В. Лингвокультурология: Теория и методы / В.В. Воробьев. — М.: РУДН, 1997. — 331 с.

12 Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. — М.: Академия, 2001. — 208 с.

13 Гордеева Д.А. Транслатологические особенности фразеологизмов (на примере романа Стивена Кинга «Сияние») / Д.А. Гордеева // Материалы IV Междунар. науч.-образ. форума молодых переводчиков «Языковая личность и перевод». — Минск: БГУ, 2019. — С. 93–97.

14 Зубинова А.Ш. Сравнение в идиостиле С. Кинга: лингвопрагматические и переводческие характеристики: автореф. дис. … канд. филол. наук / А.Ш. Зубинова. — Казань: КФУ, 2022. — 23 с.

15 Гордеева Д.А. Художественный перевод и идиостиль: на материале произведений Стивена Кинга / Д.А. Гордеева // Вестник Московского университета. Серия 9: Филология. — 2019. — № 5. — С. 54–61.

16 Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М. Верещагин. — М.: Русский язык, 1990. — 246 с.

17 Яковенко Т.И. Способы перевода метафор в зарубежной теории перевода / Т.И. Яковенко, А.М. Шайхалиева // Гуманитарные и социальные науки. — 2021. — № 4. — С. 200–208.

18 Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность / Л.В. Щерба. — Л.: Наука, 1974. — 424 с.

19 Герасимова В.Е. Лингвокультурные особенности перевода метафор в рассказах Стивена Кинга / В.Е. Герасимова // Социально-гуманитарные знания как фактор изменений современного общества. — М.: МПГУ, 2020. — С. 150–156.

20 Макарова О.С. Лингвокультурологический принцип перевода метафор в малой прозе Стивена Кинга (на примере рассказов «The Apt Pupil» и «Rainy Season») / О.С. Макарова, Г.Э. Маркосян, Е.В. Савелло // Вестник Московского университета. Серия 22: Теория перевода. — 2024. — Т. 17, № 2. — С. 73–92.

21 Стамбекова А.Е. Особенности достижения эквивалентности при переводе сленга с английского языка на русский и казахский языки в романе С. Кинга «Зеленая миля» / А.Е. Стамбекова, Э.Т. Жанысбекова // Вестник КазУМОиМЯ им. Абылай хана. Серия «Филологические науки». — 2025. — № 2 (77). — С. 358–373.

22 King S. The Green Mile / S. King. — New York: Scribner, 1996. — 536 p.

23 Максимова К.А. Способы перевода английских фразеологических единиц на русский язык / К.А. Максимова, Н.А. Бакулина, О.А. Минеева // Международный студенческий научный вестник. — 2018. — № 6. — С. 237–239.

24 Коновалова Э.К. Особенности способов и приемов перевода фразеологизмов различных языковых культур / Э.К. Коновалова, Е.О. Григорян // Филология и лингвистика в современном обществе. — М.: Ваш полиграфический партнер, 2012. — С. 109–113.

25 Нелюбин Л.Л. Введение в технику перевода (когнитивный теоретико-прагматический аспект) / Л.Л. Нелюбин. — Москва: Флинта: Наука, 2009. — 216 с.

26 Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В.Н. Комиссаров. — М.: Высшая школа, 1990. — 253 с.

27 Кинг С. Зелёная миля / С. Кинг; пер. В. Вебер. — Москва: АСТ, 2003. — 445 с.

28 Кинг С. Зелёная миля / С. Кинг; пер. М. Опалева. — Харьков: Прайм-Еврознак, 2002. — 432 с.

29 Кинг С. Жасыл жол / С. Кинг; ауд. М. Сембайқызы. — Алматы: Жас өркен, 2017. — 400 б.

М.К. Шакубаева, А.Ш. Жумашева, Ә.Қ. Жетписбай

Фразеологиялық бірліктерді аударудың лингвомәдени ерекшеліктері (Стивен Кингтың «Жасыл жол» романы негізінде)

Соңғы жылдары жазушы Стивен Кинг шығармаларының аудармаларына көпшілік оқырман қызығушылығының артуын байқау қиын емес. Аталмыш автордың көркем мәтіндері қазіргі кездегі бұқаралық мәдениет пен көркемдік дискурстың маңызды құрамдас бөлігіне айналып отырғандығы белгілі. Стивен Кингтың «Жасыл жол» атты романы — американдық әдебиеттің бірегей үлгісі ғана емес, сонымен қатар фразеологизмдер, метафоралар және ұлттық-мәдени реңкі бар бейнелерді жеткізу тұрғысынан аудармашы үшін күрделі міндет. Осыған байланысты жазушының көркемдік дискурсын аударудағы лингвомәдени ерекшеліктер ерекше өзектілікке ие, өйткені олар жазушы тұлғасы мен оның мәдени ортасы арасындағы ажырамас байланысты көрсетеді. Осы мақсатқа жету үшін жазушының көркем мәтініндегі негізгі лингвомәдени бірліктерді анықтап, олардың аудармада берілу ерекшеліктерін талдау қажет. Ұсынылып отырған мақала белгілі жазушы Стивен Кингтің «Жасыл жол» көркем шығармасы негізінде фразеологизмдерді аударудың лингвомәдени ерекшеліктеріне арналып отыр. Зерттеудің мақсаты — романдағы фразеологизмдердің орыс және қазақ тілдеріне аударылу стратегияларын талдау, түпнұсқаның мағынасы, эмоционалдық реңкі және мәдени контексінің ең тиімді жеткізілу жолдарын анықтау. Ғылыми зерттеу Виктор Вебердің [27] және Марина Опалева [28] сынды жазушылардың орыс тіліндегі аудармаларына, сондай-ақ жазушы Мира Сембайқызының [29] қазақ тіліне аударған нұсқасына иек артады. Зерттеу келесідей міндеттер қояды: көркемдік

дискурстағы фразеологизмдерді аудару бойынша теориялық тәсілдерге шолу жасау; түпнұсқа мәтіндегі фразеологиялық бірліктер мен олардың аудармаларын айқындап, талдау; фразеологизмдердің түрлерін және олардың аудармадағы негізгі стратегияларын жіктеу, олардың тиімді амалдарын көрсету; мәдени бейімдеудің (адаптацияның) дәрежесін бағалау. Зерттеу жұмысында фразеологизмдерді жеткізудің аудармашылық стратегияларын анықтауға және олардың қолданылу жиілігін талдауға ерекше назар аударылады. Орыс және қазақ тілдеріндегі аудармалар түпнұсқамен салыстырмалы түрде талданды. Зерттеу нәтижелері фразеологиялық эквиваленттер мен фразеологиялық аналогтар стратегиялары мәдени ерекшелікті және бейнелілікті жеткізуде неғұрлым тиімді екенін көрсетті. Зерттеуден алынған тұжырымдар фразеологизмдерді лингвомәдени аспектілерді ескере отырып аудару мәселелерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді және білім беру мен практикалық аударма салаларында қолданылуы мүмкін. Зерттеушілер мақаланың қорытындысы ретінде, маңызды мәселелердің бірі — мәтінді мәдени тұрғыдан барабар бейімдеу екенін атап өтеді, бұл түпнұсқаның эстетикасын сақтай отырып, орыс және қазақ тілдеріне дәл әрі сапалы аудару мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: фразеологизмдер, аударма, аударманың лингвомәдени ерекшеліктері, мәдени бейімделу, аудармалық стратегиялар.

М.К. Шакубаева, А.Ш. Жумашева, А.К. Жетписбай

Лингвокультурологические особенности перевода фразеологизмов (по роману Стивена Кинга «Зеленая миля»)

В последние годы наблюдается рост интереса к переводам произведений Стивена Кинга, автора, чьи тексты стали важной частью массовой культуры и художественного дискурса XX–XXI века. Роман «Зеленая миля» представляет собой не только уникальный пример американской литературы, но и сложную задачу для переводчика с точки зрения передачи фразеологизмов, метафор и национально-специфических образов. В связи с этим особую актуальность вызывают лингвокультурологические особенности перевода художественного дискурса писателя, представляющие собой сложную проблему ввиду неразрывной связи личности писателя и культуры, в которой он находится. Для достижения данной цели необходимо выделить основные лингвокультуремы художественного дискурса писателя, требующие особого внимания при переводе. Статья посвящена лингвокультурологическим особенностям перевода фразеологизмов на материале романа Стивена Кинга «Зеленая миля». Цель работы — проанализировать стратегии перевода фразеологизмов в романе Стивена Кинга «Зелёная миля» на русский и казахский языки, выявить, какие стратегии наиболее эффективно передают смысл, эмоциональную окраску и культурный контекст оригинала. В работе рассматриваются интерпретации на русский язык Виктора Вебера [27] и Марины Опалевой [28], а также перевод-интерпретация на казахский язык Миры Сембайқызы [29]. Задачи исследования: - провести обзор теоретических подходов к переводу фразеологизмов в художественном дискурсе; - выделить и проанализировать фразеологические единицы в оригинальном тексте и их интерпретации в переводах; - классифицировать типы фразеологизмов и ведущие стратегии перевода, выявить успешные приемы; - оценить степень адекватности культурной адаптации. Особое внимание в работе уделяется выявлению переводческих стратегий и частотности использования различных способов передачи фразеологических единиц. Проведен сопоставительный анализ оригинальных текстов и их переводов на русский и казахский языки. Результаты исследования свидетельствуют о том, что наиболее успешными являются стратегии фразеологических эквивалентов и фразеологических аналогов, обеспечивающие передачу культурной специфики и образности. Полученные результаты способствуют расширению представлений о переводе фразеологизмов с учётом лингвокультурологических аспектов и могут быть использованы в образовательной и практической переводческой деятельности. Авторы приходят к выводу о том, что важной проблемой становится адекватная культурная адаптация текста, позволяющая обеспечить максимальную точность и сохранение эстетики оригинала при переводе на русский и казахский языки.

Ключевые слова: фразеологизмы, перевод, лингвокультурологические особенности перевода, культурная адаптация, переводческие стратегии.

References

1 Recker, Ja. I. (2010). *Teoriia perevoda i perevodcheskaia praktika* [Translation theory and translation practice]. Moscow: R. Valent [in Russian].

2 Komissarov, V.N. (2002). *Sovremennoe perevodovedenie* [Modern translation studies]. Moscow: ETS [in Russian].

3 Alefirenko, N. F. (2010). *Semantika yazykovykh edinits i perevod* [Semantics of linguistic units and translation]. Moscow: Flinta [in Russian].

4 Fedorov, A.V. (2002). *Osnovy obshchei teorii perevoda (lingvisticheskie problemy)* [Fundamentals of General Translation Theory (linguistic problems)]. Saint Petersburg: Filologicheskii fakultet SPbGU; M.: Filologiia Tri [in Russian].

5 Barhudarov, L. S. (1975). *Yazyk i perevod (Voprosy obshchei i chastnoi teorii perevoda)* [Language and Translation (Issues of General and Private Translation Theory)]. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].

6 Nida, E. A. (1964). Tow*ard a Science of Translating.* Leiden: E.J. Brill.

7 Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

8 Kubryakova, E.S (2004). *Yazyk i znanie: Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniia. Rol yazyka v poznanii mira* [Language and Knowledge: Parts of Speech from a Cognitive Perspective. The Role of Language in Understanding the World]. Moscow: Yazyki slavianskoi kultury [in Russian].

9 Arutyunova, N.D. (1976). *Logika i yazyk. Ocherki po semantike* [Logic and Language. Essays on Semantics]. Moscow: Nauka [in Russian].

10 Stepanov, Y.S (2004). *Konstanty: Slovar russkoi kultury* [Constants: Dictionary of Russian Culture]. Moscow: Akademicheskii proekt [in Russian].

11 Vorobyev, V.V. (1997). *Lingvokulturologiia: Teoriia i metody* [Linguoculturology: Theory and Methods]. Moscow: RUDN [in Russian].

12 Maslova, V.A. (2001). *Lingvokulturologiia: Ucheb. posobie dlia studentov vysshikh uchebnykh zavedenii* [Linguoculturology: Textbook for Higher Education Students]. Moscow: Akademiia [in Russian].

13 Gordeeva, D.A. (2019). Translatologicheskie osobennosti frazeologizmov (na primere romana Stivena Kinga «Siianie») [Translation Features of Phraseological Units (Based on Stephen King's Novel «The Shining»)]. *Materialy IV Mezhdunarodnogo nauchno-obrazovatelnogo foruma molodykh perevodchikov «Yazykovaia lichnost i perevod» — Proceedings of the 4th International Scientific and Educational Forum of Young Translators "Linguistic Personality and Translation"*, 93–97 [in Russian].

14 Zubinova, A.Sh. (2022). Sravnenie v idiostile S. Kinga: lingvopragmaticheskie i perevodcheskie kharakteristiki [Comparison in the Idiostyle of Stephen King: Linguopragmatic and Translation Characteristics]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kazan: KFU [in Russian].

15 Gordeeva, D.A. (2019). *Khudozhestvennyi perevod i idiostil: na materiale proizvedenii Stivena Kinga* [Literary Translation and Idiostyle: Based on the Works of Stephen King]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriia 9: Filologiia — Moscow University Bulletin. Series 9: Philology*, 5, 54–61 [in Russian].

16 Vereshchagin, E.M. (1990). *Yazyk i kultura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo* [Language and Culture: Linguistic Studies in Teaching Russian as a Foreign Language]. Moscow: Russkii yazyk [in Russian].

17 Yakovenko, T.I., & Shaikhalieva, A.M. (2021). Sposoby perevoda metafor v zarubezhnoi teorii perevoda [Methods of Translating Metaphors in Foreign Translation Theory]. *Gumanitarnye i sotsialnye nauki — Humanities and Social Sciences*, 4, 200–208 [in Russian].

18 Shcherba, L.V. (1974). *Yazykovaia sistema i rechevaia deiatelnost* [Language system and speech activity]. Leningrad: Nauka [in Russian].

19 Gerasimova, V.E. (2020). Lingvokulturnye osobennosti perevoda metafor v rasskazakh Stivena Kinga [Linguocultural Features of Metaphor Translation in Stephen King's Stories]. *Sotsialno-gumanitarnye znaniia kak faktor izmenenii sovremennogo obshchestva — Social Sciences and Humanities as a Factor in the Transformation of Modern Society*, 150–156 [in Russian].

20 Makarova, O.S., Markosyan, G.E., & Savello, E.V (2024). Lingvokulturologicheskii printsip perevoda metafor v maloi proze Stivena Kinga (na primere rasskazov «The Apt Pupil» i «Rainy Season») [The Linguocultural Principle of Metaphor Translation in Stephen King's Short Stories (Based on the Stories «The Apt Pupil» and «Rainy Season»)]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriia 22: Teoriia perevoda — Bulletin of Moscow University. Series 22: Translation Theory, 17*(2), 73–92 [in Russian].

21 Stambekova, A.E., & Zhanysbekova, E.T. (2025). Osobennosti dostizheniia ekvivalentnosti pri perevode slenga s angliiskogo yazyka na russkii i kazakhskii yazyki v romane S. Kinga «Zelenaia milia» [Achieving Equivalence in the Translation of Slang from English to Russian and Kazakh in Stephen King's Novel «The Green Mile»]. *Vestnik Kazakhskogo universiteta mezhdunarodnykh otnoshenii i mirovykh iazykov imeni Abylai khana. Seriia «Filologicheskie nauki» — Bulletin of Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Series "Philological Sciences"*, 2 (77), 358–373 [in Russian].

22 King, S. (1996). *The Green Mile.* New York: Scribner.

23 Maksimova, K.A., Bakulina, N.A., & Mineeva, O.A. (2018). Sposoby perevoda angliiskikh frazeologicheskikh edinits na russkii yazyk [Methods of translating English phraseological units into Russian]. *Mezhdunarodnyi studencheskii nauchnyi vestnik — International Student Scientific Bulletin*, 6, 237–239 [in Russian].

24 Konovalova, E.K., & Grigoryan, E.O. (2012). Osobennosti sposobov i priemov perevoda frazeologizmov razlichnykh yazykovykh kultur [Features of methods and techniques for translating idioms from different linguistic cultures]. *Filologiia i lingvistika v sovremennom obshchestve: materialy — Philology and Linguistics in Modern Society*, 109–113 [in Russian].

25 Nelyubin, L.L. (2009). *Vvedenie v tekhniku perevoda (kognitivnyi teoretiko-pragmaticheskii aspekt)* [Introduction to Translation Technique (Cognitive Theoretical and Pragmatic Aspect)]. Moscow: Flinta: Nauka [in Russian].

26 Komissarov, V.N. (1990). *Teoriia perevoda (lingvisticheskie aspekty)* [Translation Theory (Linguistic Aspects)]. Moscow: Vysshaia shkola [in Russian].

27 King, S. (2003). *Zelenaia milia* [The Green Mile]. (V. Veber, Trans). Moscow: AST [in Russian].

28 King, S. (2002). *Zelenaia milia* [The Green Mile]. (M. Opaleva, Trans). Kharkiv: Praim-Evroznak [in Russian].

29 King, S. (2017). *Zhasyl zhol* [The green road]. (M. Sembaikyzy, Trans). Almaty: Zhas orken [in Kazakh].

Information about the authors

Shakubayeva Mirangul Kurmetovna — doctoral student in «Translation studies», Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: sh_mira@inbox.ru, ORCID: https://orcid.org/0009-0001-3412-9756

Zhumasheva Anara Sharipovna — Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan. E-mail: anara-zhash@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2552-6565

Zhetpisbay Aliya Kozhamuratkyzy (corresponding author) — Candidate of Philology, Associate Professor, Pavlodar Pedagogical University named after Alkey Marghulan, Pavlodar, Kazakhstan, e-mail: a_kanzhygaly@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3126-5242

Article
UDC 81'373
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/115-127

Received: 18.03.2026
Accepted: 11.06.2026

A.I. Seitimova*, Ye.Ye. Tuite, S.A. Kenzhegaliyev

Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan
(E-mail: sejtimova_a@mail.ru, yeldostuite@gmail.com, sayan582@mail.ru)

The ethnolinguistic nature of bird names

In this article, the vocabulary that arose in the process of training birds of prey in hunting is considered in the ethnolinguistic aspect. Studying this question, makes it possible to identify national values, the richness of the language that arose on their basis. The linguistic units formed during the hunting process express the national and cultural specifics and value in the semantics of the names of hunting activities with hunting birds. They also provide enough information about their lives. The research material includes collections of proverbs and sayings, phraseological and explanatory dictionaries of the Kazakh language, a work of fiction, etc., generalized by the method of selection, comparison, and differentiation of the formed lexical units related to the training of birds of prey. The methodological basis of the research is the works of Kazakhstani scientists involved in ethnolinguistics and lexicology. Using general and special research methods, depending on the peculiarities of the cultural and linguistic picture of the world, the linguistic characteristics of vocabulary are determined when teaching birds of prey to hunt. Based on the semantic analysis, lexico-semantic groups are given that characterize the features of the art of taming birds of prey. The national and cultural specifics of the vocabulary associated with teaching birds of prey to hunt are characterized by extralinguistic factors (national culture, behavioral features, way of life, customs, etc.) and linguistic factors. The information about origin, along with definitions of many words, related to bird and animal names and observation is considered in this work as well as their characteristics, modifications, totemic concept.

Keywords: Kazakh language, literature, ethnography, vocabulary, semantics, culture, spiritual value, hunting, hunting with hunting birds, bird, eagle.

Introduction

Nowadays, the relationship between language and culture has become one of the most relevant issues in linguistics. Because in most cases, «a person is in close contact not with the world itself, but with its cognitive images. A person presents his inner being through culture or language. That is, the formation of language is first recognized by humanity's perception of the world».

Scientist M. Argyn began to consider language not only as a means of communication, a means of storing and accumulating information, but also as a means of transmitting the culture of a particular nation: «Culture, like language, is a self-organizing (semiotic) system, because culture is, first of all, memory, and its main feature is accumulation and the desire for absolute universality» [1]. Culture is reflected in ethnic language. It determines the uniqueness and continuity of ethnic values across many generations.

Since the most important function of culture is the accumulation and processing of information obtained in the process of human activity, culture is directly related to the peculiarities of the national mentality. However, language is not the guardian of culture, but only a mechanism that contributes to the encoding and dissemination of culture. History, national psychology, national behavior, that is, it is preserved as information that makes up the content of culture.

Various ideas and conceptions of the people about the surrounding reality, the world of spiritual values, traditions and folk stereotypes attached to linguistic units are of scientific and cognitive interest not only from the point of view of folklore, ethnography, and archaeology, but also from the point of view of ethnolinguistics.

In recent years, research has shown a tendency to more fully describe the meanings of linguistic units based on semantic characteristics, vocabulary, and extralinguistic factors, which creates the need to describe the meanings (ethnocultural, background, encyclopedic, symbolic, etc.) that arise from the relationship of linguistic data to a particular culture. The semantic description of the ethnocultural component of words and phrases helps to identify the internal connections between all levels of meaning, to reveal the logic of the image attached to the word and existing in the minds of the carriers of culture. In this regard, this article attempts to consider the ethnolinguistic aspect of the vocabulary associated with training birds of prey to hunt. The study of this issue identifies national symbols and methods of oral speech.

The aim of the research is to identify the ethnolinguistic features of the vocabulary associated with training birds of prey to hunt, using general and special research methods.

The theoretical significance of the research lies in the possibility of solving the general theoretical tasks of modern linguistics, in particular, ethnography, semantics, paremiology, and in revealing the national specificity of the lexical material associated with the teaching of hunting birds in the Kazakh linguistic consciousness, and the specific functions of language in society, where it is considered as a dynamic system, taking into account its specific function.

The practical significance of this work is determined by the possibility of using its results in general and specialized courses of higher education institutions on lexicology, phraseology, linguistic and cultural studies, as well as in practical classes on the Kazakh language and translation.

Methods and materials

Kazakh ethnographers have separately focused on the dignity and personality of argamaks, golden eagles, and greyhounds and offer extensive research on their special place in hunting with hunting birds. They are: S. Muqanov, A. Margulan, Zh. Babalyquly, A. Turdybaev, B. Kamalashuly, A. Toqtabay, Kh. Altay, S. Qasimanov, O. Oralbaev, A. Seydimbekov, N. Kazybekov, A. Nurkeev, A. Dospambetov, G. Nurpeisov, B. Muptekekyzy, B. Hinaiat and others. Among the writers the first were the works of M. Auezov, M. Gabdullin, M.S. Silchenko, N.V. Smirnova, S. Seifullin, E. Ismailov and others.

Scientist B. Hinaiat in his work «Baburnama» believes that falconer Hassan Ali Zhalaiyr was the prototype of Shora. In the part «Kabul» of the «Baburnama» the following was written: «Muhammad Buryndyk was wise and great leader. He loved to hunt with a hunting bird. If one of the eagles disappeared or died, Muhammad Buryndyk scolded his sons, saying: «Better you die, than you lose a hunting bird». Myrza Sultan Hussein had an akim, whose name was Hassan Ali Zhalaiyr. His real name is Kussayin Zhalaiyr, but he became better known to people as Hassan Ali. Babyr myrza patronized his father Ali Zhalaiyr and gave him the title of bek (**bek — The title of nobility among the Turkic peoples*), and when Muhammad conquered Herat, there was no man higher in rank than Ali Zhalaiyr. Hassan Ali Zhalaiyr was a falconer and poet. When writing the poem, he used Takhallus Tufeil method» [2]. This opinion of B. Khinayat, given by reasonable and specific examples, explains the great meaning of falconry.

In A. Margulan's work *Sayat qustary*, he discussed in detail poultry farming and hunting with hunting birds, as well as the subtleties of this art, the tools used in such hunting, and the types of hunting birds. He wrote: «Since hunting with hunting birds has been a favorite pastime of the Kazakh people since time immemorial, Kazakh hunters are very fond of it to this day. The development of the art of hunting with hunting birds should become one of the cultural directions» [3].

Many linguists believe that falconry is reflected in the depiction of characters in folklore and literary texts. Therefore, all aspects of falconry are portrayed across various genres of oral literature: 1. Falconry is one of the primary sources of oral literature. In ancient times, hunting and falconry were fundamental aspects of our ancestors' daily lives, and thus became central themes for poets and akyn and shyrau of that era. 2. It enriches and improves the oral literature collection. The proverbs, prose, legends, stories, epics, etc. that appeared at that time were passed from mouth to mouth and constantly changed, forming new versions that have survived to the present day. 3. It expands and diversifies genres of oral literature. Each genre has developed independently, enriching its content and ensuring its preservation. In Kazakh fairy tales, while main characters are often glorified, daily life and livelihoods are also depicted. These tales reflect the realities of the era, including customs, beliefs, and the way of life. In Kazakh fairy tales, such as «Kerkula Atti Kendebay», « Er Tostik», «The eagle and the fox» [*Burkit pen Tulki*], «The hunter and the crow» [*Anshy men Karga*], «The king and the eagle» [*Patsha men Burkit*], «The hunter young man» [*Anshy Zhigit*], heroes often embark on hunting expeditions, during which they are portrayed as possessing extraordinary, mystical powers.

Scientist T. Qonyrov in chapter «Parables related to the names of animals and birds» of his work «*Qobylandy batyr jyrynyń leksıkasy (tarıhı-etnolıngvıstıkalyq zertteý)*» [Vocabulary of Kobylandy batyr song (historical and ethnolinguistic study) — in Kazakh] analyzed parables arose in relation with falconry. He gives such example: «The lexicon of falconry is a vocabulary and composition developed since ancient times. In this regard, we can fully observe the subtleties of the basic semantics and formation methods of lexicon, which are particularly evident in the author’s language. In oral literature, the vast «golden chest» begins with falconry» [4].

In her dissertation on the theme «*Ǵuryptyq fólklor leksıkasy: ıdıoetnıkalyq semantıka*» [Vocabulary of ritual folklore: idioethnic semantics — *in Kazakh*], A.A. Aitmukasheva analyzed the etymology and specifics of the use of professional vocabulary words related to common hunting and hunting with hunting birds. A. Hazimova in the chapter «Phraseological units related to hunting and hunting with hunting birds» of the scientific work «*Qazaq frazeologızmderiniń ulttyq-mádenı derekteri*» [National and cultural data of Kazakh phraseological units — *in Kazakh*] shows that the motive for the formation of such stable phrases related to hunting as the *First powder, Ice trapping, Tomaga-tuyyk — in the meaning of avoidant person,* etc., are associated with the hunting traditions of the Kazakh people.

The theoretical and methodological basis of the study was the works of Russian and Kazakh scientists in the field of ethnolinguistics and lexicology: V.V. Vorobyev, A.E. Karlinskiy, A. Qaidar, R. Syzdyq, M.M. Kopylenko, E. Zhanpeisov, N. Ualiuly, Zh. Mankeeva, T. Zhanuzakov, B. Kaliyev, B. Sagyndyquly, G. Smagulova, B. Momynova, S. Satenova, R. Shoybekov, G. Sagidoldakyzy, A. Zhylkybaeva, A. Islam, D. Kerimbaev, A. Hazimova, G. Aubakirova.

When writing the work, semantic and statistical analysis methods were used.

Results and Discussion

Hunting has held a significant place in the lives of the Kazakh people from ancient times to the present day. Exploring and understanding the meanings and content of terms related to hunting has become a contemporary necessity, as language and cognition, as well as language and culture, are closely interconnected.

In his work, Kh. Dosmuhameduly states: «Since falconry has its origins in ancient times, the hundreds of related stable expressions and terms found in both the oral and written literature of the modern Kazakh language constitute the oldest and most substantial part of the Kazakh language's vocabulary. For the Kazakh people, who have experienced a nomadic lifestyle, and for the lexicon of the Kazakh language, this linguistic richness holds a special place. It is also evident in everyday linguistic units» [5].

As the scientist points out, linguistic indicators clearly and precisely convey the described subject matter in both spoken and written language. This is evident in the following examples. The term «***tomaga tyyk***» (*tomaga — falcon's hood, tyyk — translates to closed or avoidant person*) describes a reserved and calm person. This expression is closely linked to the practice of falconry. The phrase «***bidayiktai kuyru***» translates literally to «roast like a saker falcon». Metaphorically, it means to pressure or reprimand someone sternly. This expression originates from the hunting behavior of the saker falcon, which, upon spotting a flock of birds, skillfully isolates and drives its prey into a confined space, ensuring none escape. Similarly, the idiom conveys the act of cornering someone and subjecting them to intense scrutiny or criticism; The phrase «***ıt júgirtip, qus saldy***» literally translates to «set the dog running and released the bird». Metaphorically, it refers to engaging in hunting activities using trained dogs and birds of prey; the phrase «***ıtelgideı jutyný***» literally translates to «swallowing like a saker falcon». Metaphorically, it describes someone who is eagerly eyeing or coveting something. This expression reflects the keen and focused nature of the falcon during hunting, symbolizing intense desire or longing in human behavior.; the phrase «***qanjyǵasy maılandy»*** literally translates to «his saddle strap became greasy». Metaphorically, this expression signifies achieving success or gaining a significant profit in any endeavor; the phrase «***qaqpanǵa tústi***» literally translates to «fell into a trap». Metaphorically, it means «to be caught» or «to be captured», indicating someone has been ensnared or apprehended, often as a result of deceit or unexpected circumstances; the phrase «***suńqar qarǵa bolmaıdy***» translates to «a falcon does not become a crow». Metaphorically, it conveys that a virtuous person remains good despite attempts to belittle or disparage them. This expression emphasizes the inherent qualities of individuals, suggesting that true character remains unchanged regardless of external judgments or criticisms; the phrase «***ulardaı shýlaý***» literally translates to «crying like a mountain turkey», metaphorically, it describes a situation where people are wailing loudly and chaotically, often in mourning or distress; the phrase «***ish myltyqpen atty***» — literally translates to «shot the inside with a gun». Metaphorically, it means to look at someone with intense disdain or to «shoot daggers» with one's eyes; the phrase «***yrǵaqqa otyrǵandaı***» — literally means «as if sitting on a rhythm». This phrase describes the discomfort of being a guest in an unwelcoming or inhospitable home, akin to feeling out of place or unwelcome; the phrase «***shyrǵa tartty***» — translates to «pulled the decoy». Metaphorically, it means to lure or entice someone into a trap or deceitful situation and other examples.

The analysis of proverbs and sayings related to «animals» and «birds» reveals that their underlying structures contain ethnolinguistic information. For instance, the proverb «***qyran qusty baptaý qıyn, tátti taǵamdy saqtaý qıyn»*** translates to «it's difficult to train a falcon, just as it's difficult to preserve sweet food».

This saying highlights the challenges of taming a bird of prey, emphasizing the patience and skill required for such an endeavor. The proverb «***Er qartaısa, qazanshy bolar, búrkit qartaısa, tyshqanshyl bolar***» translates to «When a man grows old, he becomes a cook; when an eagle grows old, it hunts mice». This saying highlights the decline in abilities that comes with age. This reflects the natural progression of aging and the accompanying shift in responsibilities and skills. Among hunters, the tazy dog holds a special place. The proverb «***Qumaı tazy qýǵanyn alady***» translates to «The swift tazy catches its prey» highlighting the breed's agility and swift hunting prowess. The tazy stands out among other dog breeds for its distinctive temperament, courage, and remarkable speed. Observing the world of animals and birds, their positive and negative traits are often depicted through various proverbs and sayings: the proverb «***qarǵamen joldas bolsań, shoqyǵanyń boq bolar; búrkitpen joldas bolsań, tamaǵyń toq bolar***» translates to «If you befriend a crow, what you peck will be filth; if you befriend an eagle, your stomach will be full». This saying emphasizes the importance of choosing one's companions wisely.

The following proverbs all pertain to falconry and hunting practices: «***Qarshyǵa salǵannyń qanjyǵasy toq***»: This translates to «That who releases a goshawk will have a full saddlebag». It suggests that utilizing a goshawk in hunting ensures a bountiful catch, leading to prosperity; «***Taýdaǵy túlkini babyndaǵy búrkit qana ala alady***»: This means «Only a well-trained eagle can catch the fox in the mountains». It emphasizes that capturing elusive prey requires a skilled and well-prepared bird, highlighting the importance of proper training in hunting; and «***Saıatshynyń suńqary salǵan jerden iledi***»: this translates to «The falcon of the falconer seizes upon release». It indicates that a falcon, when released by its master, will immediately catch its prey, showcasing the effectiveness of the hunter's training and the bird's prowess. And following proverbs and sayings are a testament to the richness of our language's vocabulary: «***Atbegi attyń tuıaǵyna qarar, qusbegi qustyń qıaǵyna qarar***» is translated as «The horseman looks at the horse's hooves; the falconer looks at the bird's feathers», and means that experts pay attention to the critical details; «***Itelginiń qyzyǵyna qyzsań, qarshyǵańdy qamshy etersiń»*** is translated as «If you become enamored with the excitement of the sparrowhawk, you'll end up using your goshawk as a whip» and warns against being overly enthusiastic about one aspect (the sparrowhawk's thrill) at the expense of another valuable asset (the goshawk), which might then be neglected or misused; «***Qıandaǵy qyzyl túlkini, qıannan soqqan búrkit alady»*** is translated as «The red fox in the distance is caught by the eagle that strikes from afar» and highlights that achieving difficult goals requires exceptional skill and effort, much like a distant fox can only be captured by a keen and capable eagle; «***Qusbegi kelisse, Kúıkentaı qus qaz alar***» is translated as «If the falconer is skilled, even a Kuyikentai bird can catch a goose» and suggests that with proper training and expertise, even a less formidable bird can accomplish significant feats, underscoring the importance of the falconer's proficiency; «***Qıandaǵyny qyran ǵana alady»*** is translated as «Only the eagle can seize what is distant» and conveys that only those with exceptional abilities and vision can achieve far-reaching goals or tackle challenging tasks. By examining the linguistic materials -such as phraseological units, proverbs, and general language elements -related to falconry and the training of birds of prey for hunting, the lexicon of hunting and falconry can be categorized into several groups:

1. Vocabulary denoting behavior: Ashkózdik ushqan qusty da torǵa túsiredi [Greed traps even a flying bird in a cage]; Aqymaqtyń oǵy aǵa tımeıdi [The fool's arrow never hits the animal]; Ań tappaǵan atynan kóredi, ata almaǵan myltyǵynan kóredi [Man who can't find the animal blames his horse, and man who can't shoot blames his gun]; Shyn ańshynyń aldyna ańnyń ózi keledi [A true hunter has the game come to him]; Synshy syryn aıtpaıdy, búrkitshi shynyn aıtpaıdy [Both critic and the falconer never reveal their secrets];

2. Vocabulary denoting age characteristics: Aljyǵan búrkit tyshqanshyl [Crazy eagle hunts mice]; Kári qyran — ańshynyń bastaýshysy [An old eagle is the hunter's guide]; Aqıyq qyran qartaısa, jas jaǵaltaıdan tepki kóredi [When a noble eagle grows old, it gets kicked by a young hawk];

3. Vocabulary denoting actions: Búrkit ash bolsa alady, tazy toq bolsa alady [A hungry eagle hunts, but a well-fed hound still catches]; Búrkit babyna kelgende qasqyr alady, qarshyǵa babyna kelgende túlki alady [When an eagle is at its peak, it catches a wolf; when a hawk is at its peak, it catches a fox].

4. Vocabulary related to patriotism and heroism: Qyrandaryn qınaǵan — dalasyn da syılamas, ulandaryn qınaǵan — danasyn da syılamas [He who mistreats his eagles does not respect his land; he who oppresses his youth does not honor his wise men]; Qyran qus — er joldasy [The eagle is man's friend]; Aspandaǵy búrkitti jerdegi jem uıatqa qaldyrady [The eagle in the sky is shamed by the bait on the ground]; Qyran qus shashyp jeıdi, qara qus basyp jeıdi [A noble eagle eats with generosity, while a vulture devours greedily]; Qus tamaǵy úshin qolǵa túsedi, balapany úshin torǵa túsedi [A bird is caught for its food, but it is trapped for its chicks].

Comparing the behavior of birds with human behavior is a common phenomenon in traditional folk worldview. In the Kazakh perception of the world, birds are regarded not only as creatures of nature but also as symbols that reflect a person's character, nature, and both positive and negative qualities. The golden eagle symbolizes freedom, courage, and resilience. It soars high in the sky and can spot its prey from a great distance. Likewise, such human qualities as sharp perception, bravery, and determination are associated with the golden eagle. Expressions like «as sharp-eyed as an eagle» or «having the character of an eagle» describe a person who is courageous, proud, and possesses a strong sense of honor. The swan symbolizes purity, beauty, and fidelity. The widespread belief that swans remain faithful to their partners has become deeply rooted in popular consciousness. Therefore, the image of the swan is associated with such human qualities as loyalty, tenderness, love, and spiritual purity. Comparisons such as «beautiful as a swan» or «faithful as a swan» originate from this symbolism. The behavior of a chicken is often associated with cowardice, pettiness, and a life occupied with trivial concerns. The expression «chicken-hearted» is used to describe a timid and indecisive person. In this way, the characteristics of the bird are used to portray weakness in human character. The nightingale is a symbol of a beautiful voice, artistic talent, and eloquence. Its singing is compared to graceful speech, vocal ability, and mastery of language. The expression «to sing like a nightingale» means that a person speaks beautifully, expressively, and captivatingly [6].

In his work titled «Halyq murasy» (The Heritage of the People — in Kazakh), S. Muqanov emphasizes the ethnographic nuances of falconry terminology. He expresses the following view: «Falconry is an excellent example of hardening and tempering. Through falconry, one not only strolls amidst beautiful nature but also absorbs the national mentality. The more we communicate with the steppe and its splendid nature, the more our language, religion, and nation are formed, revealing unique characteristics that stand out in our language» [7]. We can fully agree with the author. These traditional practices are deeply intertwined with our cultural heritage, reflecting the unique identity and ethos of our people.

Ethnographic works and literary creations describe the art of hunting with birds of prey and caring for them. Through artistic expression, poets and writers have vividly portrayed the lifestyle and daily struggles of different peoples. The great Abai often used phrases such as *«restless heart», «bird of the soul»* and *«bird of happiness»* in his works. The combination of the word *«happiness»* with *«bird»* creates a vivid and expressive meaning in literary works. These phrases, derived from universal linguistic foundations — *«fortune landed on one's head»* (or *«the bird of fortune landed on one's head»*) and *«fortune flew away»* (or *«the bird of fortune flew away»*) — are actively used in the text in a figurative sense. Another common literary expression is the depiction of *«soul»* (or «mood») as a symbolic image. Many authors describe it in connection with birds. The conceptual world is represented through *«Soul as existence»* and *«Soul as a bird»*. This means that from the following semantic groups, we reveal not only the association of birds with falconry, hunting, and game but also their deep connection with *human inner* emotions and spiritual life since ancient times.

The use of colors in relation to both people and birds is particularly rich in the Kazakh language. Colors such as white, black, blue, red, yellow, and varied not only describe outward appearance but also convey human character, emotional state, and social status, while in relation to birds they symbolize coloration, distinctive features, sacredness, or, conversely, negative associations.

1. White in relation to humans:

In Kazakh, the color white most often symbolizes purity, honesty, innocence, and goodness. For example:

aq köñil (white-hearted — word-for-word translation) — a person with a pure and kind heart;

aq niyet (white or good intention — word-for-word translation) — good intentions and sincere thoughts;

aq jaulyqty ana (mother with a white headscarf — word-for-word translation) — the image of a respected mother.

In relation to birds:

Among birds, white is likewise associated with sacredness, beauty, and purity.

For example:

the swan — a symbol of beauty, fidelity, and love;

the white falcon — a symbol of courage, nobility, and greatness;

the white dove — a symbol of peace and tranquility.

Thus, for both humans and birds, the white color carries positive connotations.

2. Black in relation to humans:

The color black has two different meanings. On the one hand, it symbolizes grief, hardship, and evil. For example:

qara niyet (black or bad intention — word-for-word translation) — a person with malicious intentions;

qara jürek (black or wicked heart — word-for-word translation) — a cruel or heartless person;

qara bet (black or discredited person — word-for-word translation) — someone who has brought shame upon themselves;

qaraly kün (black, sorrowed days — word-for-word translation) — a day of mourning or sorrow.

On the other hand, black can also symbolize strength, the common people, or tradition. For example:

qara halyq (black people — word-for-word translation) — the ordinary people;

qara shañyraq (black home — word-for-word translation) — the ancestral home or the main family household;

qara nardai (black camel — word-for-word translation) — an exceptionally strong and enduring person.

In relation to birds: For birds, the color black is often associated with anxiety, bad news, and ominous symbolism. For example:

black crow — sometimes regarded as a sign of misfortune or troubling news;

black bird — in certain fixed expressions, represents a stern or gloomy image;

qarğadai qarqyldau (to caw like a raven — word-for-word translation) — to speak harshly or in an unpleasant, cawing manner.

Nevertheless, black does not always carry a negative meaning. For instance, the crow is also recognized as an intelligent and cautious bird [8].

In his work «Sayat» (Hunting — in Kazakh), Zh. Babalyquly presents several examples within the semantic field of «Qus» (Bird). He notes that many of these terms are found in the works of Khorezmi. [9]. Let's consider some examples of using semantic field of «Qus» (Bird):

Menıń *kóńlúm qýshybazyń* fıdasy

Translation: *May the bird of my soul be sacrificed to your hawk*...

[The «bird of my soul» symbolizes one's heart, emotions, or inner self, while the «hawk» represents the beloved or a powerful force]

Kýs konul zhavryn elın jáne keldi//

Translation: *My bird-like soul* has just been freed from the claws of suffering...

Vali konul qutulmas damynydin//

B. Kamalashuly: «Our people have held the golden eagle in special esteem, intertwining it deeply with traditions, customs, and elevating it to a place of honor in our national heritage. In linguistics, there is a profound concept called *«kóńil aitý»* (expressing condolences). The Kazakh people have conveyed news of someone's passing to their relatives and loved ones in an artful, indirect manner while also offering words of comfort. We often hear expressions like *«A swan has flown away to the lake»,* symbolizing someone's passing. Many condolence or consolatory phrases in our language are closely tied to birds. For example:

Аққу ұшып көлге кетті	A swan has flown away to the lake,
Сұңқар ұшып шөлге кетті	A falcon has flown away to the desert.
Ол адасып кеткен жоқ,	They have not lost their way,
Әркім барар жерге кетті	But have gone where everyone must go [10],

- from these lines, we can see that the image of the *«bird»* is closely connected to both human life and death. Or, the saying «*At óledi, qus ushady, eki qanat bir quıryq tabylar, ajaly jetse bári óledi*» [A horse dies, a bird flies away; two wings and one tail will be found, but when fate arrives, all will perish] enriches our vocabulary with words of comfort and wisdom.

Аққу ұшып көлге кетті,	A swan has flown away to the lake,
Ақсұңқар ұшып шөлге кетті	A noble falcon has flown to the desert.
Ол адасып кеткен жоқ,	They have not lost their way,
Бәріміз баратын жерге кетті	But have gone where we all must go.
Тұлпардың тұяғы кетіледі	The steed's hooves wear down,
Қыранның қанаты сетіледі	The eagle's wings grow frail,
Бүтін тұратын дүние жоқ	Nothing in this world remains whole

From these lines, of course, we do not see the literal migration of birds to warmer lands, but rather a metaphor for a person's passing from this world. In K. Argynbayev's work *«Qazaq otbasy»* [Kazakh Family]:

... Арғымақ тұлпар жайлаған,	A noble steed tamed,
Ақ сұңқар құс байлаған	A white falcon trained [11].

— we can see this as a form of lament. That is, the semantics of *«kóńil»* (heart, soul, sentiment) and *«qus»* (bird) in our language are most clearly reflected in Kazakh folklore.

Our people have used the *«bird»* cult not only in sorrowful situations but also to express joy and love. For example, if we look at the following poetic lines, which have become a well-known linguistic expression of love for a young girl:

Құс болсаң жібектен *бау тағар едім,*	If you were a bird, I would tie a silk string for you,
Күмістен тұғырыңды жабар едім,	I would cover your perch with silver.
Мойныңа сары алтыннан алқа тағып,	I would place a golden necklace around your neck,
Қолға алып, сылап-сипап бағар едім	Hold you in my hands, and cherish you with care [11]

That is, through these poetic lines, we can fully understand a person's emotions, inner world, heartfelt cry, or deep feelings of love.

Using the ancient words found in our lexical treasury, the well-known scientist A. Baitursynuly developed the Kazakh «Qustanýý» (ornithology) science. Drawing on the above examples, he classified birds into groups and types, forming specific lexical units [12].

The ancient origins of the art of falconry can be traced back to the Old Turkic era, as evidenced by the following excerpt from Mahmud al-Kashgari's Diuani luғat-at-Tүrik:

... Құлан киік аулатып,	...If I hunt wild donkeys and deer,
тамаша қылып қуансам»	And rejoice in the thrill,
асауды мініп тулатып,	If I tame a wild horse and ride it fiercely,
итке (тазыға) киік қайыртып,	Let my hound chase the deer,
ұстап соны бір тынысам,	And once caught, I find my rest,
аңға барып құс салсам	If I go hunting with my bird of prey... [13]

In Kazakh linguistics, phrases like *«dáulet qusy ushty»* (the bird of fortune has flown away), *«bagy ushty»* (luck has flown away), and *«baqyttyń qusy basynan taidy»* (the bird of happiness has left one's head) symbolize misfortune, hardship, or an unfavorable turn in a person's life. These expressions depict the concept of lost fortune. The author also discusses cultural beliefs such as not hunting swans, not destroying a swallow's nest, and not separating swans, wild geese, or nightingales from their mates.

Furthermore, through the depiction of the eagle, Mahmud al-Kashgari reaches the conclusion that the eagle is a totem, a manifestation of the spirit, and a messenger of the deities.

Additionally, S. Seifullin, in his writings, emphasized that the term *«құс»* (bird) has always been sacred and has been used in blessings and well-wishes since ancient times:

...Асың-асың асыңа,	...May your table always be abundant,
Берекет берсін басыңа.	May blessings be upon you.
Бөденедей жорғалап,	Like a quail, may you move with ease,
Қырғауылдай қорғалап	Like a pheasant, may you be protected,
«Қыдыр» келсін қасына...	May Kydyr (a benevolent spirit) come to your side...

[14]

The poet S. Seyitman conveys the sharpness, grandeur, pride, and keen vision characteristic of the eagle in his poem *«Qyrandy qairaý»* (Sharpening the Eagle) through a deep longing for this mythical transformation, as expressed in the following lines:

Қанатты жәндік көп ұзамас төбеден,	There are many winged creatures that do not stray far
Қашыққа самғау да өлшенер өремен.	from above,
Мен егер құс болсам,	Even soaring far is measured by skill.
Шоқ күннен от көсеп,	If I were a bird,
Күлімді қалдырмай өртеніп өлер ем..	I would draw fire from the blazing sun,
	And burn entirely, leaving behind only [15]

The image of a bird is also associated with concepts such as swiftness, freedom, the agility of imagination, elevated feelings, and a soaring spirit. While the underworld is depicted through snakes and dragons, the sky is envisioned through birds. The idea of ascending to the heavens and conquering heights is embodied through winged birds, which is clearly reflected in folklore, particularly in fairy tales and legends. That is why birds are considered sacred. One of the seven treasures revered by our people. This folkloric understanding has led to the formation of the fixed expression *«kóńil qusy kókke kóteriledi»* (the bird of the soul rises to the sky) in our language. Additionally, the phrase *«qusqa aınaldy»* (turned into a bird) also exists in our vocabulary. In Kazakh mythology, there is a belief that the soul does not perish but continues its existence in another life by transforming into an animal, bird, or plant. The origin of the phrase *«qusqa aınaldy»* is directly connected to the concept of the soul. While passing on to the final journey is an unchanging law of

existence, the idea of the soul's eternity does not accept complete disappearance. The poet Toqtarali Tanzharyk expresses this idea in his poem *Дала* (Steppe) as follows:

...Мен Сенің осындай әуеніңмен оянғам,
Айғай мен ұранға тұншықтым және де.
...Қап-қара табыттың ішінде жатсам да,
Көкірегім өзіңнің шұғылаңа боянар...
Рухым құс болып қалықтап әуеде

…I awakened to your very melody,
Strangled by shouts and battle cries.
…Even if I lie in a pitch-black coffin,
My heart will be colored by your radiance…
My spirit will soar as a bird in the sky [16].

In this regard, we compared the behavior of birds with that of humans. The comparison can be seen in the table below.

Table 1

Bird's name	Bird's behavior	Comparison with humans	Examples
Golden eagle	Flies high, keen-eyed, brave, and keenly catches its quarry	A brave, honorable, perceptive, and freedom-loving person	A person as keen-eyed as an eagle. A young man with the character of an eagle (brave, strong)
Falcon	Fast, swift, noble, and a bird of prey	A courageous, noble, and goal-oriented person	A man who soars like a falcon. A young man with the character of a white falcon (noble and distinguished).
Eagle	Flies freely, strong, and soars high in the sky	A high-spirited, independent, and bold person	He aspired to soar to great heights like an eagle. A man with the spirit and character of an eagle.
Swan	Gentle, beautiful, and faithful to its mate	An honest, pure, graceful, and sensitive person	A girl as beautiful as a swan. A spouse as faithful as a swan.
Swallow	Builds a nest, cares for its chicks, and is close to humans	A kind, compassionate, and family-oriented person	A caring mother like a swallow. A house where swallows build their nest is a blessed and prosperous home.
Nightingale	Sings beautifully and has a pleasant voice	A talented singer, eloquent speaker, and person with beautiful speech	He/She sang like a nightingale. A singer with the voice of a nightingale
Dove	Gentle, peaceful, and friendly toward humans	A kind-hearted, gentle, and peace-loving person	As gentle as a dove. Peaceful in nature like a white dove.
Goose	Flies in flocks and never leaves its companions behind	An organized, sociable, and community-oriented person who values unity	They lined up like geese. They walked in a row like geese.

In the linguistic systems of any nation, established and refined materials are often closely linked to perception and cognition. Consequently, words and vocabulary develop unique characteristics specific to the nation. These features manifest in the language of authors, characters, and the general populace. The use of linguistic units related to birds is manifested through the interconnectedness of «language — human — nature» and «language — bird — human». In general, bird-related terms reflect the nation's deep connection with nature, close association with birds, lifestyle and daily practices, geographical conditions, and unique worldview. Regarding this, E. Qonysbaiuly states: «Our wise people, who have closely connected their daily life with Mother Nature, have been able to predict the usefulness, productivity, and quality of these birds based on daily life experiences without modern scientific research. The uniqueness of Kazakh hunting lies in testing the captured eagle like a swift horse, grooming the selected falcon by straightening its wing and tail feathers, caressing and protecting it, feeding it on time, caring for it like a child, training and nurturing it for their needs» [17]. By domesticating and nurturing birds, various concepts and understandings have been established in our language. Through these linguistic units, daily life has been described. The bird-related terms in our language reflect the nation's deep connection with nature, close association with birds, lifestyle and daily practices, geographical conditions, and unique worldview.

In the Kazakh language, lexical units related to the behavior of birds reflect their natural life activities, movement, feeding, vocalization, reproduction, defense mechanisms, and seasonal migration. Such words

reveal the distinctive characteristics of the avian world and describe birds' behavior in nature. To denote actions associated with bird flight, the language uses terms such as samğau (to soar high), qalıqtau (to glide or hover gracefully), şüyilu (to swoop or dive rapidly on prey), qanat qağu (to flap one's wings), pyr etu (to flutter or take wing suddenly), qonu (to land or perch), uşıp ötu (to fly past), tömen quldilau (to descend steeply or dive downward). For example, eagles and falcons soar high and glide gracefully in the sky, but when they spot their prey, they swoop down rapidly. Sparrows and pigeons, on the other hand, flutter away suddenly when frightened. Lexical units related to birds' feeding behavior include expressions such as forage for food, pecking at food, picking up grains, pecking at grass, watching for prey, carrying food. For instance, a hen pecks at food on the ground, a sparrow picks up grains, a crow searches for food, while birds of prey watch for their prey. Words associated with birds' vocalizations include singing, chirping, cawing, honking, chattering, crowing, and calling out. A nightingale sings, a sparrow chirps, a crow caws, a goose honks, a magpie chatters, and a rooster crows in the morning. These lexical items highlight the distinctive vocal characteristics of each bird species. To describe birds' reproduction and the raising of their young, expressions such as **building a nest**, **incubating eggs**, **brooding eggs**, **hatching chicks**, **feeding chicks**, and **protecting chicks** are commonly used. For example, **a swallow builds its nest under the roof of a house**, **a bird incubates its eggs**, and later **hatches its chicks, feeds them, and protects them from danger**. Birds' hunting behavior is reflected in the ways they search for food, observe their prey, capture it, and consume it. Hunting instincts are especially well developed in birds of prey. These include predatory birds such as the **golden eagle**, **hawk**, **peregrin**, **saker falcon**, **gyrfalcon**, **sparrow hawk**, **eagle owl**, and **owl**. The main lexical units related to birds' hunting behavior include **watching for prey**, **searching for prey**, **diving on prey**, **soaring**, **lying in wait (ambushing)**, **snatching prey**, **grasping firmly**, **seizing with its talons**, **pecking with its beak**, **carrying away its catch**, **hunting**, **hunting with birds of prey**, **hunting with a golden eagle**, **hunting with a hawk**, and **hunting with a falcon**.

Ye. Kosbasarov notes in his work: «names related to birds not only synchronously integrate into the national-cultural worldview, but also serve as transmitters of its fragments from generation to generation» [18]. Few peoples preserve the art of falconry to the same extent as the Kazakhs do. It highlights the uniqueness and reveals the essence of our nation. It should be noted that catching and training a hunting bird is a difficult and sacred craft that not everyone can master. Moreover, those who keep and train birds do not readily share the intricacies of this practice with outsiders. Our ancestors had special farms for keeping and training birds, known as «quskhana» [*homestead for birds]. Furthermore, some khans possessed up to 80–100 birds. Just as Kazakh noblemen deeply valued and loved horses, they showed the same affection toward birds. Every eagle hunter dreams of having a swift, skillful, and keen bird. This largely depends on the trainer himself — the falconer who trains birds of prey. The evaluation of a bird's qualities, much like the assessment of a horse, holds a special place in Kazakh national literature.

According to Uakhatov, the names of birds originate from ancient Turkic written monuments. As an example, one can mention a monument considered a common heritage of modern Turkic peoples, known in the academic community as «Tarjuman,» where bird names are extensively represented. This work was written on January 28, 1245 (according to some written sources, in 1343) [19].

In Kazakh linguistics, the study of bird names from a linguistic perspective has been relatively well established. Bird names are lexical units that occupy a distinct place in the language system, characterized by their large number, high qualitative capacity, and usage in both literal and figurative meanings [20].

Kazakh ethnographic scholars have extensively examined the value, nature, and characteristics of the argymak (*racing horse*), the golden eagle, and the tazi (*greyhound dog*), presenting substantial research on their special role in the hunting tradition: S. Mukanov, A. Margulan, Zh. Babalykuly, A. Turdybayev, B. Kamalashuly, A. Toktabay, Khalifa Altai, S. Kassimanov, O. Oralbayev, A. Seidimbekov, N. Kazybekov, A. Nurkeyev, A. Dospambetov, G. Nurpeyisov, N. Kazybekov, B. Muptetekyzy, B. Khinayat, and others. Among literary scholars, some of the first to address this topic were M.O. Auezov, A.Kh. Margulan, M. Gabdullin, M.S. Silchenko, N.V. Smirnova, S. Seifullin, Ye.S. Ysmayilov, and others [21].

An art that reflects the life of the Kazakh people, reveals their essence, and expresses their worldview is falconry (hunting with hunting birds). The art of falconry originates from folk traditions. Kazakh oral literature has been passed down from generation to generation. In the 18th century, the collection, publication, and study of Kazakh folklore began. However, at that time, it was mainly used as a source of information about the Kazakh people. Only from the second half of the 19th century did it begin to be collected for scientific purposes.

The study of falconry in folklore can be divided as follows:

in the second half of the 19th century — V.V. Radlov, Sh.Sh. Ualikhanov, G.N. Potanin, A.I. Levshin, A. Divayev.

Russian researchers provide information about the favorable environmental conditions for hunting, the richness of flora and fauna, and the use of hunting birds, sighthounds, and firearms. Most of them — I.P. Falk, I.G. Georgiy, L. Meyer, and others — believed that hunting, including falconry, constituted an important economic activity for the Kazakhs. Meanwhile, A. Yevreinov, G.S. Zagryazhsky, and V.V. Radlov argued that for wealthy people it was more a form of leisure and enjoyment in nature.

Russians not only described the Kazakh tradition of falconry but also depicted it in visual art. For example, paintings by Russian artists V.V. Vereshchagin, N.N. Karazin, A.E. Martynov, and others were included in a publication released in 2018 under the supervision of A.Sh. Bimendiyev [22].

According to R. Alimbayev, the essence of hunting with birds of prey lies in the fact that the hawker does not hunt an animal himself but instead relies on a specially trained, conditioned, and well-prepared bird of prey to capture it. Hunting with a trained bird is considered more effective than hunting with a firearm or by other methods. The practice of falconry varied across different regions, which, according to the researcher, can be explained by geographical conditions [23]. Works devoted to the art of falconry represent one of the oldest and most archaic forms of folk literature. They reflect the way of life, labor activities, and means of subsistence of people in ancient times. A significant place in these works is occupied by beliefs and concepts that arose from people's awe of the surrounding animate and inanimate world, with its mysterious and extraordinary nature. They preserve totemic perceptions of wild animals and birds, as well as customs and traditions rooted in the hunting practices of early human societies. A profound scholarly analysis of works concerning the animal world was provided by A. Kaidar, who wrote: «Apart from human beings themselves, the closest sphere of interaction since ancient times has been the world of animals — countless friends and foes alike. It is a remarkable world, full of innumerable mysteries, peculiarities, and extraordinary phenomena. From time immemorial, through continuous contact with animals, humans have come to understand their nature, seasonal habits, ways of life, and distinctive characteristics». In this way, the scholar highlights the inseparable connection between the animal world and human life [24].

The Kazakhs are an eloquent and linguistically skilled people. The Kazakh language has a very rich terminology related to hunting with hunting birds and, in particular, the art of falconry. Therefore, the study of the ethnolinguistic characteristics of bird names makes it possible to gain a deeper understanding of the spiritual heritage, national worldview, and linguistic culture of the Kazakh people. Bird names provide vivid evidence of the nation’s respect for nature, its reverence for living creatures, and its tradition of transmitting life experience and cultural values through language.

Conclusions

Thus, the names of «falconry» in Kazakh linguistics reflect the history of an ethnic group, nature, culture, mentality of a person, his attitude to the world, etc. The relationship between humans, nature, and society is continuously reflected in linguistic studies. Birds, with their diverse characteristics and benefits to humans, have been categorized based on their utility and qualities into those closely associated with daily life and neutral birds. In the ethnocultural worldview, birds are often grouped as favorable, neutral, or unfavorable. Despite these classifications, the majority, if not all, ornithonyms hold a significant place in the material and spiritual culture of the ethnic group. These bird names serve as the basis for linguistic units, influencing phraseological expressions, proverbs, precedent texts, folklore, anthroponyms, toponyms, and poetic creations, deeply rooted in the worldview, traditions, customs, and beliefs of the people.

The topic of birds as a shared heritage of the Turkic peoples is highly relevant today. This issue remains one of the most controversial and insufficiently studied subjects both in the Turkic world and, in particular, in Kazakh linguistics. The terminology associated with birds and «qúsbegilik» (the art of falconry) in Kazakh linguistics provides valuable insight into the worldview and cultural identity of the Kazakh people. These linguistic units not only preserve the nation’s spiritual and cultural heritage but also make a significant contribution to linguistic studies. Closely intertwined with the life of the people, the art of falconry reflects the essence of Kazakh culture, its level of development, beliefs, and traditional perceptions. The language contains a rich variety of words and expressions related to this practice, some of which remain in active use today, while others have become obsolete or are used only within a limited context. These linguistic units are widely employed in both spoken and written language and frequently appear in scientific and literary works. Moreover, they serve as an important bridge between cultural phenomena and the linguistic identity of their speakers. Through the names of birds, one can observe the people’s beliefs, taboos, proverbs, hunting tradi-

tions, and aesthetic values. For example, the swan symbolizes beauty and fidelity, the swallow represents prosperity and goodness, while the golden eagle and the falcon embody courage, vigilance, and strength. Thus, bird names function not merely as designations of natural objects but also as symbolic concepts carrying profound cultural significance.

CRediT authorship contribution statement

Seitimova A.I. — Conceptualization, Project Administration, Investigation, Data Curation, Methodology, Writing – Original Draft, Writing – Review & Editing;

Tuite Ye.Ye. — Investigation, Project Administration, Methodology, Writing — Original Draft, Writing — Review & Editing;

Kenzhegaliyev S.A. — Formal Analysis, Methodology, Visualization, Investigation, Writing — Original Draft, Writing—Review & Editing.

References

1 Арғын М. Бес анық / М. Арғын. — Алматы: Арыс, 1996. — 120 б.

2 Хинаят Б. Саятшылық қазақтың дәстүрлі аңшылығы / Б. Хинаят. — Алматы: Алматы-кітап, 2007. — 208 б.

3 Марғұлан Ә. Саят құстары / Ә. Марғұлан. — Астана: Жарыс, 2014.

4 Қоңыров Т. Теңеулер табиғаты / Т. Қоңыров. — Алматы: Алаш баспасы, 2005. — 512 б.

5 Досмұхамедұлы Х. Таңдамалы / Х. Досмұхамедұлы. — Алматы: Ана тілі, 1998.

6 Azharbekova E.N. Paroemias as explication of Human Qualities in the English Language / E.N. Azharbekova, Sh. Mazhitayeva, Zh.M. Omasheva, K. Toleubaeva // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. — 2020. — Vol. 12, No. 6. — P. 1–13. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n6.28

7 Мұқанов С. Халық мұрасы / С. Мұқанов. — Алматы: Жазушы, 2002. — 304 б.

8 Kaskatayeva Zh.A. Colour Categories in Different Linguistic Cultures / Zh.A. Kaskatayeva, Sh. Mazhitayeva, Zh.M. Omasheva, N. Nygmetova // Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities. — 2020. — Vol. 12, № 6. — P. 1–13. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n6.14

9 Бабалықұлы Ж. А. Тұрдыбаев. Қырандар / Ж. Бабалықұлы. А. Тұрдыбаев — Алматы: Қайнар, 1983. — 10 б.

10 Кәмәлашұлы Б. Қазақ халқының салт-дәстүрлері / Б. Кәмәлашұлы. — Ұлан-Батыр, 2007. — 124 б.

11 Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері / Х. Арғынбаев. — Алматы: Қайнар, 2005. — 215 б.

12 Байтұрсынұлы А. Ақ жол / А. Байтұрсынұлы. — Алматы: Өлке, 1991. — 240 б.

13 Қашқари М. Түрік сөздігі [Мәтін] : Диуани лұғат ит-түрік : үш томдық шығармалар жинағы / М. Қашқари ; ауд., алғы сөзі мен ғылыми түсініктерін жазған: А. Қ. Егеубай. — Алматы: Хант, 1997.

14 Сейфуллин С. Өткен күндер / С. Сейфуллин. — Алматы, 2010. — 482 б.

15 Сейітман С. Қазақтың қаны / С. Сейітман. — Алматы: Дәуір, 2010. — 80 б.

16 Таңжарық Т. Түн парақтары / Т. Таңжарық. — Алматы: Жалын, 2008.

17 Қонысбайұлы Е. Қазақтың құсбегілік өнерінің ерекшеліктері / Е. Қонысбайұлы // Инновациялық Еуразия университетінің хабаршысы. — 2016. — № 3. — Б. 112–116.

18 Қосбасаров Е. Бүркітшілік терминдері жайында / Е. Қосбасаров // Қазақ тілі тарихи лексикологиясының мәселелері. — Алматы: Ғылым, 1988. — Б. 141–154.

19 Уахатов Б. Алтын бастау / Б. Уахатов. — Алматы: Рауан, 1993.

20 Мұратова А.Н. Бейвербалды амалдардың зерттелуі және функционалдық қызметі / А.Н. Мұратова, У.М. Бахтикиреева, Ш. Мажитаева // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2023. — № 1. — Б. 39–45. DOI: 10.31489/2023ph1/39-45

21 Turashbek Ye. Lingua Franca and Information Technology in Foreign Language Acquisition: Competitive Advantages of Multilingual Instruction / Ye. Turashbek, Sh. Mazhitayeva, A. Shapauov, R. Shakhanova, B. Sateyeva, A. Aldazharova, N. Zavyalova, I. Molchanova, S. Bogatyreva // Theory and Practice in Language Studies. — 2023. — Vol. 13, No. 8. — P. 1986–1995. DOI: 10.17507/tpls.1308.14

22 Mukanova D. Language Representation of the Concept of "Wealth" and "Poverty" in Kazakh, Chinese and English / D. Mukanova, Sh. Mazhitayeva, G. Issina // rEFLections. — 2024. — Vol. 31, No. 3. — P. 1090–1103. DOI: 10.61508/refl.v31i3.277186

23 Әлімбаев Р. Құстар тіршілігі / Р. Әлімбаев, Ж. Төреходжаев. — Алматы: Қайнар, 1972.

24 Қайдар Ә. Ғылымдағы ғұмыр / Ә. Қайдар. — Алматы: Сардар, 2014. — 256 б.

А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте, С.А. Кенжегалиев

Құс атауларының этнолингвистикалық сипаты

Мақалада жыртқыш құстарды аңшылыққа үйрету жолында пайда болған лексика этнолингвистикалық аспектіде қарастырылған. Бұл мәселені зерттеу арқылы ұлттық құндылықтарды, соның негізінде пайда болған тілдің байлығын аңғаруға болады. Аң аулауда қалыптасқан тілдік бірліктер жалпы аңшылық, саятшылық атауларының семантикасындағы ұлттық-мәдени ерекшелік пен құндылықты білдіреді. Сонымен қатар олардың тіршілігі туралы жеткілікті мағлұмат береді. Зерттеу материалы ретінде мақал-мәтелдер жинағы, қазақ тілінің фразеологиялық, түсіндірме сөздіктері, көркем шығарма т.б. іріктеу, салыстыру, салғастыру әдісімен жинақталып, жыртқыш құстарды үйретуге қатысты қалыптасқан лексикалық бірліктер сараланады. Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде этнолингвистика мен лексикология саласын зерттеуші қазақ ғалымдарының еңбектері басшылыққа алынды. Жалпы және арнайы зерттеу әдістерін пайдалана отырып, дүниенің мәдени-тілдік суретінің ерекшеліктеріне байланысты жыртқыш құстарды аңшылыққа үйретудегі сөздік құрамның тілдік сипаттамалары анықталады. Семантикалық талдау негізінде жыртқыш құстарды қолға үйрету өнерінің тұлғалық қасиеттерін сипаттайтын лексика-семантикалық топтар беріледі. Жыртқыш құстарды аңға үйретуге байланысты лексиканың ұлттық-мәдени ерекшелігі экстралингвистикалық факторлар (ұлттық мәдениет, мінез-құлық ерекшеліктері, тұрмыс-тіршілік, салт-дәстүр т.б.) және тілдік факторлармен сипатталады. Бұл жұмыста құстардың атауларына қатысты көптеген сөздердің шығу тегі, қолданысы туралы ақпарат берілді. Сондай-ақ олардың сипаттамалары, тотемдік ұғымдары қарастырылады. Мақаланы жазу барысында отандық және шетелдік ғалымдардың тұжырымдамаларын салыстырдық. Тақырыпқа қатысты материалдар мысалдар арқылы нақтыланды.

Кілт сөздер: қазақ тілі, әдебиет, этнография, лексика, семантика, мәдениет, рухани құндылық, аңшылық, саятшылық, құс, бүркіт.

А.И. Сейтимова, Е.Е. Түйте, С.А. Кенжегалиев

Этнолингвистический характер названий птиц

В данной статье рассматривается лексика, возникшая в процессе обучения хищных птиц охоте, в этнолингвистическом аспекте. Изучая этот вопрос, можно выявить национальные ценности, богатство языка, возникшего на их основе. Языковые единицы, образованные в процессе охоты, выражают национально-культурную специфику и ценность в семантике названий занятий охотой с ловчими птицами, а также предоставляют достаточно информации об их жизни. Материалом исследования служат сборники пословиц и поговорок, фразеологические и толковые словари казахского языка, художественное произведение и др., обобщенные с помощью методов отбора, сравнения и сопоставления; дифференцируются сформированные лексические единицы, относящиеся к обучению хищных птиц. Методологической основой исследования являются труды казахстанских ученых, занимающихся этнолингвистикой и лексикологией. Используя общие и специальные методы исследования, в зависимости от особенностей культурно-языковой картины мира определяются языковые характеристики словарного состава при обучении хищных птиц охоте. На основе семантического анализа выделяются лексико-семантические группы, характеризующие особенности искусства приручения хищных птиц. Национально-культурная специфика лексики, связанная с обучением хищных птиц охоте, характеризуется экстралингвистическими факторами (национальная культура, особенности поведения, быт, обычаи и др.) и языковыми факторами. В данной работе всесторонне рассмотрены происхождение, особенности употребления и этнокультурное значение лексических единиц, связанных с названиями птиц. Кроме того, проанализированы характерные признаки птиц, а также их символическое и тотемическое значение в народном мировоззрении. В ходе написания статьи были сопоставлены концепции отечественных и зарубежных ученых, что позволило расширить теоретическую основу исследования. Материалы по теме были уточнены и подтверждены конкретными примерами.

Ключевые слова: казахский язык, литература, этнография, лексика, семантика, культура, духовная ценность, охота, занятие охотой с ловчими птицами, птица, орел.

References

1 Argyn, M. (1996). *Bes anyq* [Five clear]. Almaty: Arys [in Kazakh].

2 Hinayat, B. (2007). *Sayatshylyq qazaqtyn dasturli anshylygy* [Traditional Kazakh hunting Hut]. Almaty: Almaty-kitap [in Kazakh].

3 Margulan, A. (2014). *Saiat qustary* [Hut birds]. Astana: Zharys [in Kazakh].

4 Konyrov, T. (2005). *Teneuler tabigaty* [Nature of Similies]. Almaty [in Kazakh].

5 Dosmukhameduly, H. (1998). *Tandamaly* [Selected Works]. Almaty: Ana tili [in Kazakh].

6 Azharbekova, E.K., Mazhitayeva, S.M., Omasheva, Zh.M., & Toleubaeva, K. (2020). Paroemias as human qualities' explication in the English language. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, *12*(6), 1–13. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n6.28

7 Mukanov, S. (2002). *Khalyk murasy* [Heritage of the people]. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].

8 Kaskatayeva, Z.A., Mazhitayeva, S.M., Omasheva, Zh.M., & Nygmetova, N. (2020). Colour Categories in Different Linguistic Cultures. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, *12*(6), 1–13. DOI: 10.21659/rupkatha.v12n6.14

9 Babalykuly, Zh. Tyrdybaev A. (1983). *Qurandar* [Eagles]. Almaty: Qainar [in Kazakh].

10 Kamalashuly, B. (2007). *Qazaq khalqynyn salt-dasturleri* [Traditions and customs of the Kazakh people]. Ulan-Batyr [in Kazakh].

11 Argynbaev, H. (2005). *Qazaqtyn otbasylyq dasturleri* [Kazakh family traditions]. Almaty: Qainar [in Kazakh].

12 Baitursynuly, A. (1991). *Aq zhol* [White road]. Almaty: Olke [in Kazakh].

13 Kashgari, M. (1997). *Diuani luғat-at-Tyrik* [Compendium of the Languages of the Turks]. Vol. 1-3. Almaty: Khant [in Kazakh].

14 Seifullin, S. (2010). *Otken kynder* [Past days]. Almaty [in Kazakh].

15 Seitman, S. (2010). *Qazaqtyn qany* [Kazakh blood]. Almaty: Dauir [in Kazakh].

16 Tanzharyk, T. (2008). *Tyn paraqtary* [Night sheets]. Almaty: Zhalyn [in Kazakh].

17 Konysbaiuly, E. (2016). Qazaqtyn kusbegilik onerinin erekshelikteri [Features of the Kazakh Art of Training Birds of Prey]. *Innovatsiialyq Euraziia universitetinin Khabarshysy — Bulletin of the Innovative Eurasian University*, 3, 112–116 [in Kazakh].

18 Kosbasarov, E. (1988). *Burkitshilik terminderi zhaiynda* [About Falconry Terminology]. Qazaq tili tarihi leksikologyasynyn maseleleri [Problems of historical lexicology of the Kazakh language]. Almaty: Gylym, 141–154 *[in Kazakh]*.

19 Uakhatov, B. (1993). *Altyn bastay* [Golden Spring]. Almaty: Rauan [in Kazakh].

20 Muratova, A.N., Bakhtikireeva, U.M., & Mazhitaeva, Sh. (2023). Beiverbaldy amaldardyn zerttelui zhane funktsionaldyq qyzmeti [Study of non-verbal ways and their functional value]. *Qaragandy universitetinin khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of the Karaganda university Philology series*, 1, 39–45. DOI: https://doi.org/10.31489/2023ph1/39-45 [in Kazakh].

21 Turashbek, Y., Mazhitayeva, Sh., Shapauov, A., Shakhanova, R., Sateyeva, B., Aldazharova, A., Zavyalova, N., Molchanova, I., & Bogatyreva, S. (2023). Lingua Franca and Information Technology in Foreign Language Acquisition: Competitive Advantages of Multilingual Instruction. *Theory and Practice in Language Studies*, *13*(8), 1986–1995. DOI: https://doi.org/10.17507/tpls.1308.14

22 Mukanova, D., Mazhitayeva, S., & Issina, G. (2024). Language Representation of the Concept of "Wealth" and "Poverty" in Kazakh, Chinese and English. *rEFLections*, *31*(3), 1090–1103. DOI: 10.61508/refl.v31i3.277186

23 Alimbayev, R., & Torehodjayev, Zh. (1972). *Qustar tırshiligi* [Bird Life]. Almaty [in Kazakh].

24 Kaidar, A. (2014). *Gylymdagy gymyr* [Life in Science]. Almaty: Sardar [in Kazakh].

Information about the authors

Seitimova, Aidana Ibraimqyzy — Doctoral student of the Kazakh Linguistic Department, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: sejtimova_a@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1991-7946

Tuite, Yeldos Yergazyuly — Candidate of Philology, Professor, Faculty of Philology, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: yeldostuite@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3297-8911

Kenzhegaliyev, Sayan Akylzhanovich — Candidate of Philology, Professor, Faculty of Philology, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: sayan582@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8412-6716

Научная статья
УДК 811.161
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/128-138

Получено: 05.09.2025 г.
Принято: 11.06.2026 г.

А.О. Әзизова[1], А.С. Боханова[2*], Б.М. Абиев[3]

[1,2,3]*Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан*
(e-mail: a.azizova@iuth.edu.kz, a.bokhanova@iuth.edu.kz, abiev.b@iuth.edu.kz)

Функционально-семантическое поле лишительности в семейно-бытовом дискурсе

В настоящей статье представлен анализ и результаты исследования вербально-семантических средств выражения лишительной семантики в семейно-бытовом дискурсе. Цель исследования заключается в выявлении, систематизации и описании языковых средств, репрезентирующих семантику лишения, утраты, ограничения и депривации в семейно-бытовом дискурсе. Актуальность исследования определяется необходимостью обоснования самодостаточного места функционально-семантического поля лишительности в системе функционально-семантических полей, а также значимостью изучения языковой репрезентации ситуаций семейного неблагополучия и домашнего насилия. Социальная значимость исследования обусловлена необходимостью выполнения социального заказа Республики Казахстан, направленного на искоренение домашнего насилия и повышение общественного внимания к данной проблеме. Материалом исследования послужили высказывания семейно-бытового дискурса, основанные на отредактированных исповедях женщин, подвергшихся домашнему насилию и различного рода лишениям. Достоверность полученных результатов обеспечивается проанализированным фактическим материалом, а также применением комплекса научных методов исследования. Доминирующими методами являются функционально-семантический анализ, коммуникативно-прагматический анализ и дискурс-анализ, позволяющие выявить особенности семантической организации и функционирования языковых средств в рассматриваемом типе дискурса. В результате исследования обозначены полевые компоненты функционально-семантического поля лишительности с учётом их семантической представленности и вербализующих данную семантику языковых средств. Установлено центробежное направление расположения выявленных средств от ядра и центра к периферии, что свидетельствует о самодостаточности исследуемого поля в тезаурусе полевых структур. Выявлено, что лишительная семантика реализуется не только посредством прямого обозначения потерь и лишений, но и посредством имплицитных конструкций, формирующих эмоционально насыщенную репрезентацию переживаемой ситуации. Существенную роль играют лексемы с отрицательной оценочностью, а также грамматические конструкции с модальными оттенками невозможности, безысходности и ограниченности. Данные языковые средства позволяют передать состояние угнетения, зависимости и депривации и раскрыть особенности вербализации травматического опыта в семейно-бытовой коммуникации. Воздействующая функция исследуемых средств преимущественно направлена на читателя и реализуется посредством обращения к высказываниям семейно-бытового дискурса. Полученные результаты имеют лингвистическую и социокультурную значимость и способствуют более глубокому пониманию способов языковой репрезентации домашнего насилия, лишений и социальной травмы.

Ключевые слова: функционально-семантическое поле, полевый компонент, каузатор, семейно-бытовой дискурс, вербализация.

Введение

Категория лишительности и спектр вербально-семантических средств ее выражения в виде функционально-семантического поля лишительности в настоящее время по-прежнему не вызывают существенного интереса в современной лингвистике. Несмотря на значительные отличия лишительной семантики от смежных с ней субстанций, сущность лишения трактуется учеными как феномен, идентичный отрицанию или отсутствию чего-либо у предмета лишения. Между тем на понятийном уровне языкомыслительной деятельности лишительная семантика представляет собой самодостаточный конструкт, отличающийся от вышеобозначенных семантических структур облигаторностью каузатора, то есть указанием на причину, в связи с которой произошло действие лишения.

Актуальность данного исследования основывается на необходимости выявления структурных компонентов в разного рода высказываниях, содержащих сведения о лишениях, и их вербального выражения. Это послужит эффективной доказательной базой для выдвигаемого постулата, согласно ко-

* Автор-корреспондент. E-mail: a.bokhanova@iuth.edu.kz

торому функционально-семантическое поле лишительности, основанное на соответствующей семантической категории, является самодостаточным конструктом.

Обозначенный лингвистический аспект актуальности исследования вписывается в аспект социальной направленности. Поскольку за основу анализа нами были взяты высказывания, извлеченные из текстов, формирующих семейно-бытовой дискурс, то применительно к действию лишения речь в них идет в большей степени о семейном насилии. Таким образом, необходимость исследования продиктована социальным заказом Республики Казахстан в виде Закона о бытовом насилии (от 15 апреля 2024 года), направленным на предотвращение бытового насилия.

Цель настоящей статьи — выявить и описать комплекс языковых средств, формирующих функционально-семантическое поле категории лишительности в семейно-бытовом дискурсе.

Предмет исследования составляют языковые средства пейоративной коннотативной окрашенности функционально-семантического поля категории лишительности в семейно-бытовом дискурсе как разновидности бытового дискурса.

Материал и методы исследования

В качестве основы анализа фактического материала были использованы медиатексты, содержащие исповеди лиц, претерпевших утрату, лишение в результате семейных драм. Из данных текстов, составляющих основу семейно-бытового дискурса, извлекались высказывания событийного характера, в которых в эксплицитной либо имплицитной форме обозначены причина, то есть каузатор, а также субъект и объект лишения.

Особой оговорки применительно к фактическому материалу требует следующий момент, касающийся достоверности анализируемого материала. Это связано с тем, что в последнее время в ряде стран отмечаются случаи фиктивной, сымитированной демонстрации бытового насилия с целью набрать побольше «лайков» в Интернете. Для исключения такого рода материалов при их сборе мы ориентировались на интернет-источники солидных медиа-изданий и информационных агентств республиканского уровня, таких как Азаттык.kz, Sputnik Казахстан, Khabar.kz. Временной отрезок собранного материала представлен периодом 2024-2025 годов. Всего собрано около ста дискурсивных фрагментов текстов (языковых единиц). В настоящей статье проанализировано 27 фрагментов. Кроме того, в качестве вспомогательного инструмента нами использовался интуитивный метод, позволяющий распознать неправдоподобные материалы и оставить их за пределами исследования.

Основным методом сбора фактического материала явился метод сплошной выборки. С целью детализации отдельных данных спорадически использовался избирательный метод. Дополнительным источником фактического материала послужили словарные статьи, способствующие уточнению дефиниций отдельных лексем, участвующих в вербализации компонентов семантической структуры категории лишительности.

Источниками фактического материала послужили высказывания лиц, главным образом женщин, пострадавших от семейного насилия в виде увечья, лишения материального имущества, психических расстройств и др. В качестве дополнительных источников привлекались толковые словари русского языка.

Для достижения поставленной цели применялся комплекс научных методов и приемов исследования. Описательный метод использовался для характеристики и оценки языковых фактов. Прием лингвистического наблюдения позволил выделить в анализируемом дискурсе и сгруппировать по заданному критерию высказывания с лишительной семантикой. Метод функционально-семантического анализа применялся при выявлении дефиниций структурных компонентов, формирующих лишительную семантику семейно-бытового дискурса; метод коммуникативно-прагматического анализа — для определения воздействующей функции высказываний; метод дискурс-анализа — с целью выявления специфики коммуникативной бытовой среды лишения.

Новизна исследования состоит в том, что в нем впервые описан комплекс языковых средств, формирующих функционально-семантическое поле лишительности в семейно-бытовом дискурсе. Это вносит существенный вклад в дальнейшее расширение и усовершенствование теоретической базы категории лишительности, поскольку предпринятый анализ вербализующих ее компонентов эффективен для раскрытия потенциала данной семантической категории как самостоятельного конструкта.

Практическая значимость произведенного анализа материала заключается в целесообразности применения полученных результатов в вузовской практике при изучении семантического и дискурс-

ного направлений лингвистики. Кроме того, отдельные полученные выводы могут послужить рекомендациями: а) при изложении медиатекстов, которые лежат в основе семейно-бытового дискурса; б) при составлении законодательных актов, касающихся семейных отношений.

Научно-методологическая база исследования включает обширный научный материал по следующим направлениям:

а) функционально-семантическое поле семантических категорий: работы А.В. Бондарко, Н.В. Самариной, А.С. Вишневского и других;

б) функционально-семантическое поле категории лишительности: труды Вяч.Вс. Иванова, Н.Н. Болдырева, О.В. Радчук, И.Д. Карповой, Б.Ч. Бижоева, А.С. Бохановой и др.;

в) бытовой дискурс — работы В.И. Карасика, М.Г. Чабаненко, З.М. Маллаевой, Т.А. Воронцовой, В.В. Дворянцевой, А.А. Загнетной, И.И. Минчук, В.А. Савченко, а также коллективная монография «Человек и его дискурс-4», авторы которой определенную ее часть посвятили описанию бытового дискурса;

г) семейно-бытовой дискурс: труды Н.О. Автаевой.

Теория функционально-семантического поля, подробно разработанная в трудах А.В. Бондарко, используется в исследованиях применительно к конкретным функционально-семантическим полям. В сопоставительном аспекте на материале русского и английского языков функционально-семантическое поле посессивности исследует А.С. Вишневский [1]; как объект современной грамматики — Н.В. Самарина [2]. Опираясь на теорию А.В. Бондарко, эти и другие ученые выделяют в нем ядро, центр и периферию. Наиболее значимым применительно к настоящему исследованию является постулат, согласно которому в обобщенном виде функционально-семантическое поле следует интерпретировать как вербально выраженную структуру той или иной семантической категории. На основе сказанного предлагаем следующее определение данного феномена: функционально-семантическое поле — это структурированное в виде ядра, центра и периферии объединение лексико-грамматических единиц, базирующееся на определенной семантической категории с целью вербализации заложенных в ней смыслов. Исходя из данного определения можно констатировать тот факт, что функционально-семантическое поле лишительности воплощает в языковой системе семантическую категорию лишительности, формирующуюся на понятийном (семантическом) уровне языкомыслительной деятельности [3; 38].

На основании проведенных ранее нами исследований категории лишительности [4] можно утверждать, что она представляет собой самодостаточную семантическую структуру. Это позволяет не согласиться с мнением большинства исследователей, интерпретирующих ее как субкатегорию категории отрицания. Так, в работе О.В. Радчук лишительность рассматривается как один из оттенков отсутствия, причем в конструкциях, не содержащих каузатора [5]. Критерием же разграничения лишительной семантики служит сема ’каузатор’, представляющая собой облигаторный ее компонент. Иными словами, категория лишительности включает следующие семы: необладание, невладение, каритивность, отрицание, лишение. Каузатор, являющийся неотъемлемой частью данного семантического ряда, указывающий на причину этого необладания, лишения, обусловливает самодостаточный статус рассматриваемой семантической категории.

Семантическая схема в словесном выражении выглядит следующим образом: ’кто-то каузировал, что кто-то иной не владеет чем-то’ либо ’что-то, некое событие, явление каузировало, что кто-то не владеет чем-то’. Схематически базовая семантическая структура категории лишительности выглядит следующим образом:

’*x* обусловливает то, что *y* лишается и не имеет *z*-а’,

где *x* — субъект действия лишения, *y* — прямой объект, подвергшийся этому действию, *z* — косвенный объект.

Наибольший потенциал в использовании доказательной базы лишительной семантики заложен в бытовом дискурсе и в его подтипе — семейно-бытовом дискурсе.

Следует особо подчеркнуть, что анализируемые нами тексты маркированы пейоративной коннотацией, поскольку в них излагается суть лишения в виде смерти, увечья, психических расстройств жертвы насилия. Существенную роль при этом играет использование инвективной и эмоционально-оценочной лексики, характерной для конфликтной коммуникации [6]. В то же время высказывания с мелиоративной коннотацией остаются за пределами предпринятого анализа. Безусловно, мы принимаем во внимание тот факт, что, выйдя замуж и попадая в другую семью, девушка под влиянием членов этой семьи лишается в том числе и определенных вредных привычек. Иными словами, в данном

случае отчетливо обозначается каузатор — влияние семьи. Вместе с тем, как представляется, в данном случае речь идет в большей степени не о действии лишения, передаваемом посредством глагола *лишить* и синонимичными ему глаголами, а о действии избавления с участием глагола *избавиться*. На семантическое различие данных глаголов указывают их словарные дефиниции: *лишить* — ’оставить без кого-либо, чего-либо, отнять что-либо у кого-либо’ [7]; *избавиться* — ’спастись, освободиться от кого-нибудь, чего-нибудь’ [7].

Анализ функционально-семантического поля лишительности в проекции на семейно-бытовой дискурс обусловливается прежде всего сущностью самого дискурса, значимой тенденцией которого является интегративный подход к исследованию. Согласно устоявшемуся определению ученых, дискурс представляет собой совокупность текстов в комплексе с их коммуникативно-когнитивными и социокультурными факторами, направленную на адресата с целью изменить его мнение и, как следствие, поведение [8].

Классификация дискурсов четко обозначена в исследованиях В.И. Карасика, который выделяет два основных их типа: а) персональный и б) институциональный. Критерием, положенным в основу данной классификации, является роль говорящего в процессе общения. Применительно к персональному дискурсу роль говорящего определяется его выступлением в качестве самостоятельной личности, а к институциональному — в качестве представителя определённого социального института [9; 5–20]. Актуальным для настоящего исследования является персональный тип дискурса, не случайно обозначенный ученым как личностно-ориентированный дискурс. В качестве подтипов данного типа дискурса В.И. Карасик обозначает два из них: бытовой и бытийный, которые следует разграничивать на основе их целеполагания и функционирования. Если для бытового дискурса, согласно ученому, характерно функционирование в обиходно-разговорной речи, следовательно, в диалогическом формате общения, то цель бытийного дискурса состоит в раскрытии внутреннего мира говорящего со всеми его смыслами, что способствует монологическому общению и передается главным образом в текстах художественной литературы и философского и психологического характера [9; 12–14]. Предпринятое нами исследование предполагает анализ функционально-семантического поля лишительности в рамках бытового дискурса.

Интерес представляет методологическая концепция исследования разных типов дискурсов, в том числе бытового, предложенная авторами коллективной монографии «Человек и его дискурс — 4». Она основана на принципе антропоцентризма, состоящем в акцентировании внимания на человеке говорящем [10].

Следует отметить, что при характеристике бытового дискурса ученые единодушно указывают на его диалогичность, приближенность к разговорной речи. Диалогическая природа бытового общения реализуется через систему речевых жанров, обеспечивающих кооперативное либо конфликтное взаимодействие участников коммуникации [11]. В частности, в исследованиях В.В. Дворянцевой он представлен как «коммуникативное событие между говорящим и слушающим, происходящее в процессе коммуникативного действия в контексте определенного времени и пространства». На основании этого ученый предлагает следующее определение данного феномена: «бытовой диалогический дискурс — это процесс (речевая деятельность) и результат (текст), транслирующий ситуации бытового общения, которые имеют как имплицитные, так и эксплицитные цели», предопределяющие выбор языковых средств [12; 12]. При всей актуальности предлагаемого определения, на наш взгляд, оно нуждается в некоторой корректировке, поскольку в нем не учитывается доминирующий критерий дискурса — воздействие на адресата. С учетом обозначенной корректировки предлагаем следующее определение бытового дискурса: совокупность текстов бытового характера в комплексе с их социокультурным фоном, направленных на адресата с целью изменить его мнение и поведение.

Доминирующую позицию в исследованиях бытового дискурса занимают работы, посвященные проблеме его функционирования в разных жизненных сферах. Она затрагивается в работах М.Г. Чабаненко, Т.А. Воронцовой, В.В. Дворянцевой, В.А. Савченко и других. Так, особенностям формирования и функционирования данного дискурса в молодежной среде посвящены исследования М.Г. Чабаненко [13]; в виртуальном пространстве: в сети Интернет — работы Т.А. Воронцовой [14], а в разного рода мессенджерах — научные статьи И.И. Минчук [15]. Исследования, посвященные функционированию бытового дискурса в виртуальном пространстве, основаны на выявлении его прагматических и стилистических характеристик. В них подчеркивается существенное отличие бытового дискурса в интернет-коммуникациях, представленного в виде монолога, от бытового дискурса в реальной коммуникации, который протекает в виде диалога [14; 52].

В ряде работ бытовой дискурс исследуется в аспекте прагматики. Так, в работах В.В. Дворянцевой представлена сравнительная характеристика русского и английского бытовых дискурсов [12]; с точки зрения применяемых стратегий и тактик он рассматривается в исследованиях В.А. Савченко [16], с прагматических позиций — в работах Т.А. Воронцовой [14]. Отдельные исследования посвящены жанровому своеобразию бытового дискурса [17].

Языковые средства передачи бытового дискурса затрагиваются учеными лишь спорадически. В частности, характерные для него речевые формулы описываются в работах З.М. Маллаевой. Причем данное исследование ограничивается анализом шангодинского говора аварского языка [18]. Стилистические языковые средства выражения бытового дискурса в сети Интернет обозначаются в упомянутом выше исследовании Т.А. Воронцовой [14]. Особенности использования обращений, просторечной и жаргонной лексики в английском диалоге на материале художественных текстов представлены в работах В.В. Дворянцевой. Ученый трактует эти особенности как «дискурсивное отражение негативного поведения личности в диалоге» [12; 17].

Как видим, согласно располагаемым данным, обозначенные исследования содержат лишь фрагментарные сведения о языковых средствах бытового дискурса, следовательно, не могут служить полноценным базовым источником для описания функционально-семантического поля, благодаря которому он формируется. Это в очередной раз подчеркивает значимость предпринятого исследования.

Неподдельный интерес вызывает семейно-бытовой дискурс. Его воздействующая функция проявляется в двух направлениях: внутреннем и внешнем, облигаторным компонентом для которых является адресат. В случае внутреннего направления вторым компонентом дискурса выступает участник диалога; при внешнем направлении — читатель. Речевое поведение участников конфликтного общения определяется спецификой коммуникативной ситуации и системой ценностных установок языковой личности [19].

Как уже отмечалось, разработкам семейно-бытового дискурса посвящены лишь отдельные исследования последних лет. Интерес, в частности, представляет работа Н.О. Автаевой, в которой производится его анализ на материале женской прессы советского периода [20].

Результаты и Обсуждение

Письменные тексты, на основе которых формируется семейно-бытовой дискурс, как правило, содержат причины насилия в семье или других проблем в семейных отношениях. Подобные коммуникативные ситуации обладают признаками конфликтного дискурса, реализуемого посредством различных стратегий и тактик речевого воздействия на адресата [21]. Использование дискурс-анализа, включающего в себя исследование развития события и связи между высказываниями, позволяет определить коммуникативную среду, в которой произошло действие лишения, и выделить следующие основные тематические группы данных текстов: 1) домашнее насилие; 2) устойчивость национальных традиций; 3) материальные блага; 4) статус замужней женщины [22–24]. Вербализация полевых компонентов функционально-семантического поля лишительности отличается широким спектром языковых средств.

На основе произведенного дискурс-анализа высказываний семейно-бытового дискурса можно утверждать, что воздействующая функция на адресата обеспечивается в них прежде всего путем акцента на причину действия лишения, то есть на каузатор. Это позволяет отнести каузатор как семантический показатель в совокупности с комплексом языковых средств его выражения к ядру функционально-семантического поля. По нашим наблюдениям, каузатор, формирующий лишительную семантику, как правило, излагается в эксплицитной форме, то есть путем использования вербальных средств коммуникации. Согласно проанализированному материалу, в семейно-бытовом дискурсе данный комплекс отличается разнообразием. Вербальное воплощение ***каузаторов*** как ядра функционально-семантического поля лишительности осуществляется путем использования разнообразных языковых средств.

Доминирующую позицию занимает словосочетание *домашнее насилие,* включающее предложно-падежную форму существительного в родительном падеже с предлогом причинного значения *от,* например: *Ежегодно от домашнего насилия погибают женщины и дети* (Азаттык.kz).

Достаточно часто каузатор передается существительными *рукоприкладство, побои,* в том числе предложно-падежной формой с предлогом *от*, воплощающей причинную семантику: *И вот тогда рукоприкладство из редких явлений стало переходить в систему наших отношений* (Sputnik Казахстан); *Ребенок умер в утробе от побоев* (Khabar.kz).

В ряде случаев вербализация каузатора осуществляется путем использования фразеологического сочетания *испытывать страх,* например: *из-за постоянных конфликтов в семье ребенок испытывает страх* (Азаттык.kz).

Значительное место в вербализации каузаторов занимают целостные высказывания, описывающие ситуации, вследствие которых произошло действие лишения. К ним относятся ситуации, связанные с соблюдением устоявшихся у народа традиций. Так, высказывание *у казахов не принято приходить домой после свадьбы* вписывается в конфликт между невозможностью терпеть постоянные побои мужа и несогласием отца принять женщину обратно в семью: (после избиения мужа) *Не выдержала этой боли, уехала к родителям. А у папы сложный характер. Он говорит, что у казахов не принято приходить домой после свадьбы...* (Sputnik Казахстан).

Достаточно употребительны высказывания, описывающие различные ситуации, которые можно в обобщенном виде представить как «лишение женщины свободы вследствие запретов мужа»: (Об унижении и насилии) *Чувствовала себя человеком, у которого нет личной свободы* (Sputnik Казахстан); (о муже) *Сидя за столом, постоянно напоминал о том, что мы живем в его доме и требовал ограничивать себя в еде, на которую он зарабатывал* (Sputnik Казахстан)*; Он и не работал. Запрещал мне общаться с родственниками* (Khabar.kz).

Как свидетельствует проанализированный материал, центром функционально-семантического поля лишительности являются глаголы лишения *убить, избивать.* Об этом свидетельствует обширный фактический материал: *В 2023 году домашние тираны убили 69 женщин и семь детей* (Азаттык.kz); *Но нет, ничего не получалось, он не исправился, дальше избивал меня* (Sputnik Казахстан); *Я боюсь, что он просто меня убьет* (Sputnik Казахстан); (о знакомой, которая требовала от потерпевшей взять на нее кредит) *После третьего кредита она избила меня и выгнала из дома* (Азаттык.kz). В ряде случаев семантика лишения жизни передается в имплицитной форме, то есть описательно, без участия анализируемых глаголов: *В той последней драке у меня не было выбора, я дала отпор, защищая свою жизнь… Его не стало* (Sputnik Казахстан).

Не в меньшей мере центр функционально-семантического поля лишительности обеспечивается благодаря вербализованным объектам лишительной семантики. На основе полученных данных к ним относятся женщины, на которых распространяется действие лишения, а также объекты недвижимости. В обобщенном виде первый из объектов в семейно-бытовом дискурсе представлен следующим высказыванием: *Судьбы Гульсым и Гульнур... во многом схожи. У обеих рано умерли матери, у них нет профессии и постоянного места работы* (Азаттык.kz). В отдельных изданиях приходящие в семью мужа невесты описываются как девушки, отличающиеся неуважением к старшим, отсутствием навыков вести хозяйство, пагубными привычками в виде курения и употребления алкоголя. Однако в большинстве случаев действию лишения в виде избиения, унижающего человеческое достоинство, подвергаются самодостаточные женщины. Поскольку в их откровенных рассказах речь идет от первого лица, то объект лишения передается с помощью личного местоимения 1-го лица единственного числа в форме косвенных падежей: *Я боюсь, что он просто меня убьет. Я даже уволилась с прежней работы, лишь бы он меня не нашел* (Sputnik Казахстан); (о подруге) *она избила меня* (Азаттык.kz); *Сын отбирал у меня пенсию* (Khabar.kz).

Вторым из полевых компонентов анализируемого функционально-семантического поля, составляющих его ядро, являются объекты, представляющие собой материальные блага, прежде всего недвижимость. Большинство высказываний семейно-бытового дискурса передают действие лишения, связанное с утратой недвижимости, которая вербализована в них наименованиями разного типа жилья, а также словосочетаниями: *мать-одиночка с сыном-школьником живет в строительном вагончике... из-за нехватки денег* (Азаттык.kz); *Он не дает мне жить в комнате, которую мы совместно приобрели* (Sputnik Казахстан); *После третьего кредита она … выгнала меня из дома* (Азаттык.kz).

Интерес представляют отдельные высказывания, типичным объектом в которых предстает материальное благополучие, заставляющее женщин смириться с лишениями в виде насилия, ради сохранения статуса замужней женщины. В таких случаях они не заявляют о насилии: *Проблема в том, что когда благополучные с материальной точки зрения семьи, они меньше заявляют о насилии, они не хотят терять свой благополучный статус с материальной точки зрения и поэтому мирятся и терпят это насилие годами* (Khabar.kz).

Периферийную часть функционально-семантического поля лишительности составляет субъект, который осуществляет действие лишения. Это обусловливается тем, что в проанализированных высказываниях он, как правило, не эксплицируется. В обобщенном виде данный субъект представляет

собой мужчину, совершающего насильственные действия. Спорадически в исповедях женщин он передается путем использования местоимения *он,* и лишь в отдельных случаях — словом *супруг*: (о муже-насильнике) *но однажды* ***супруг*** *потерял работу* (Khabar.kz); *спустя несколько часов* ***он*** *скончался* (Sputnik Казахстан).

Заключение

Итак, проанализированный материал свидетельствует о том, что функционально-семантическое поле категории лишительности в семейно-бытовом дискурсе формируется за счет совокупности семантико-языковых средств центробежной направленности. Полученные результаты исследования позволяют обозначить семантический и языковой набор полевых компонентов данного поля. Полученные данные также подтверждают значимость коммуникативного и социокультурного факторов при анализе межличностного взаимодействия и процессов речевого воздействия в современном дискурсе [25]. Его семантическое ядро составляет единственный компонент — каузатор действия лишения; а языковое ядро — слова *рукоприкладство, побои.* Ближнюю периферию в семантическом ключе составляют способы осуществления рукоприкладства, а именно: запрет жене общаться с ее родственниками, невозможность вернуться в родительский дом после свадьбы. Промежуточным периферийным компонентом является объект, на который направлено действие лишения, что в текстах передается с помощью личного местоимения *я* в разных падежных формах. Дальнюю периферию анализируемого функционально-семантического поля составляет субъект негативного действия, вербальное выражение которого ограничивается главным образом местоимением *он*.

Такая презентация полевых компонентов в проанализированных высказываниях, извлеченных из отредактированных медиа-изданиями исповедей женщин, обусловливается воздействующей функцией, составляющей сущность самого дискурса как лингвистического феномена. На этой основе предпочтение отдавалось презентации каузатора действия лишения. Значимым явилось также изложение способов данного действия и объекта, на который оно было направлено, что объясняет расположение данных компонентов в центре поля. Практически за пределами информационного пространства оказывается субъект действия лишения, презентованный как единый психотип. Его определенная изоляция, как представляется, объясняется самим жанром анализируемых текстов — исповедью потерпевших, сконцентрированных главным образом на себе и желанием изложить свои проблемы, таким способом воздействуя на читателя.

Вербализация обозначенных полевых компонентов осуществляется в анализируемом дискурсе путем использования комплекса языковых единиц, среди которых превалируют глаголы, передающие действие лишения, а также фрагменты текстов, выражающих причины этого действия. Представленные семантико-языковые средства составляют доказательную базу для утверждения самодостаточности функционально-семантического поля лишительности и соответствующей ему семантической категории.

Полученные выводы предполагают необходимость определенной корректировки изложения семейно-бытового дискурса в современных СМИ. Недостаток подачи материала видится в предоставлении самих исповедей в виде фактов и событий, вне сопровождающей реакции и интерпретации журналистов. Между тем данная интерпретация позволила бы усилить воздействие на читателя, предупредив возможные негативные последствия в будущем для лиц, оказавшихся в подобных ситуациях. Ожидаемый эффект в предотвращении семейных пороков заложен в законодательных актах, на достаточно высоком уровне разработанных в РК. Их неукоснительное соблюдение должно стать приоритетом в разъяснительной работе современного медиапространства.

Вклад авторов

Азизова А.О. — концептуализация исследования, методология, научное руководство, проверка результатов, обзор и редактирование рукописи.

Боханова А.С. — сбор и курирование данных, проведение исследования, формальный анализ, визуализация результатов, подготовка первоначального варианта рукописи.

Абиев Б.М. — ресурсы, участие в анализе и интерпретации данных, проверка результатов, редактирование рукописи.

Список литературы

1 Вишневский А.С. Структура функционально-семантического поля посессивности в русском и английском языках / А.С. Вишневский // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. — 2009. — № 12. — С. 205–215.

2 Самарина Н.В. Функционально-семантическое поле как объект изучения в современной грамматике [Электронный ресурс] / Н.В. Самарина // Вестник Адыгейского государственного университета. — 2012. — Вып. 1. — С. 273–277. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=17718693 (дата обращения: 20.01.2025).

3 Жумабекова А.К. Структура современного языкознания / А.К. Жумабекова, Л.Т. Килевая. — Алматы: Улагат, 2015. — С. 37–40.

4 Боханова А.С. Категория лишительности в экономическом дискурсе (на материале газетных текстов): дис. … д-ра гуманит. наук (PhD) / А.С. Боханова. — Алматы, 2014. — 169 с.

5 Радчук О.В. Деривационные механизмы формирования семантики «отсутствия» адъективов в русском языке: лингвокогнитивный аспект / О.В. Радчук // Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej. — 2022. — Т. 57. — Article 2509. — https://doi.org/10.11649/sfps.2509 (дата обращения: 20.01.2025).

6 Петрова Е.А. Исследование инвективной лексики в конфликтном дискурсе / Е.А. Петрова // Вестник Уфимского юридического института. — 2022. — № 1(95). — С. 126–135.

7 Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Электронный ресурс] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. — М.: Азъ, 1992. — С. 37, 54. — Режим доступа: https://www.ozhegov.ru (дата обращения: 20.01.2025).

8 Дейк ван Т.А. Язык. Познание. Коммуникация / Т.А. Дейк ван. — Б.: БГК им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. — 308 с.

9 Карасик В.И. О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс. — Волгоград, 2000. — С. 5–20.

10 Человек и его дискурс — 4: коллективная монография. — М.: ИЯ РАН; Азбуковник, 2014. — 399 с.

11 Кошкарева Н.Н. Диалогические жанры конфликтного и кооперативного типов дискурса / Н.Н. Кошкарева // Вестник Челябинского университета. — 2014. — № 4. — С. 60–64.

12 Дворянцева В.В. Лингвопрагматические особенности бытового диалогического дискурса (на материале русского и английского языков): автореф. дис. … канд. филол. наук / В.В. Дворянцева. — Краснодар, 2013. — 21 с.

13 Чабаненко М.Г. Бытовой дискурс как экспликатор коллективной языковой личности молодежной коммуникации [Электронный ресурс] / М.Г. Чабаненко // Вестник КемГУ. — 2012. — Т. 4, № 4(52). — С. 201–205. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=18970973 (дата обращения: 01.10.2024).

14 Воронцова Т.А. Бытовой дискурс в сети Интернет [Электронный ресурс] / Т.А. Воронцова // Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки. — 2021. — № 9(455), вып. 126. — С. 48–52. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=21996463 (дата обращения: 20.01.2025).

15 Минчук И.И. Бытовой дискурс в мессенджере: глобальный и локальный аспект / И.И. Минчук // Национальные культуры в межкультурной коммуникации. — Минск: Колорград, 2018. — С. 135–143.

16 Савченко В.А. Коммуникативные стратегии и тактики в бытовом дискурсе / В.А. Савченко // Коллоквиалистика и лексикография: точки пересечения и перспективы развития. — Абакан: ХГУ им. Н.Ф. Катанова, 2015. — С. 90–97.

17 Загнетная А.А. Жанровая система обыденно-разговорного дискурса [Электронный ресурс] / А.А. Загнетная // Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалиста. — 2020. — Т. 1, № 5(13). — С. 108–113. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=44057807 (дата обращения: 20.01.2025).

18 Маллаева З.М. Речевые формулы, обслуживающие бытовой дискурс шангодинского говора аварского языка [Электронный ресурс] / З.М. Маллаева // Язык и текст. — 2024. — Т. 11, № 1. — С. 26–35. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=69145486 (дата обращения: 20.01.2025).

19 Иванцова Е.В. Речевое поведение диалектной языковой личности в конфликтных ситуациях / Е.В. Иванцова // Вестник Томского государственного университета. Филология. — 2020. — № 66. — С. 27–44.

20 Автаева Н.О. Семейно-бытовой дискурс женской прессы советского периода [Электронный ресурс] / Н.О. Автаева // Знак: проблемное поле медиа-образования. — 2023. — № 1(47). — С. 53–62. — Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp? id=47912590 (дата обращения: 20.01.2025).

21 Васильченко Е.Е. Особенности реализации стратегий и тактик англоязычного конфликтного дискурса / Е.Е. Васильченко // Филологический аспект. — 2023. — № 12(104).

22 Йоргенсен М.В. Дискурс-анализ. Теория и метод / М.В. Йоргенсен, Л. Дж. Филипс; пер. с англ. — Харьков: Гуманитарный центр, 2008. — 352 с.

23 Касавин И.Т. Текст. Дискурс. Контекст: введение в социальную эпистемологию языка / И.Т. Касавин. — М.: Канон; РООИ «Реабилитация», 2008. — 544 с.

24 Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса: пер. с франц. и португ. / под ред. П. Серио. — М.: Прогресс, 1999. — 416 с.

25 Суюнова Г.С. Онтология и аспектология межэтнической коммуникации / Г.С. Суюнова. — Павлодар: Научно-издательский центр ПГПИ, 2014. — 363 с.

А.О. Әзизова, А.С. Боханова, Б.М. Абиев

Отбасы-тұрмыстық дискурстағы тауқыметтің функционалды-семантикалық өрісі

Мақалада отбасылық-тұрмыстық дискурстағы айыру семантикасын білдіретін вербалды-семантикалық құралдарға талдау жасалып, зерттеу нәтижелері ұсынылады. Зерттеудің мақсаты – отбасылық-тұрмыстық дискурста айыру, жоғалту, шектеу және депривация семантикасын репрезентациялайтын тілдік құралдарды анықтау, жүйелеу және сипаттау. Зерттеудің өзектілігі функционалды-семантикалық өрістер жүйесіндегі айыру функционалды-семантикалық өрісінің дербес орнын негіздеу қажеттілігімен, сондай-ақ отбасылық қолайсыздық пен тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайларының тілдік репрезентациясын зерделеудің маңыздылығымен айқындалады. Зерттеудің әлеуметтік маңызы Қазақстан Республикасының тұрмыстық зорлық-зомбылықты жоюға және аталған мәселеге қоғамдық назарды арттыруға бағытталған әлеуметтік сұранысын орындау қажеттілігімен байланысты. Зерттеу материалы ретінде тұрмыстық зорлық-зомбылыққа және әртүрлі сипаттағы айыруларға ұшыраған әйелдердің редакцияланған сырласу мәтіндеріне негізделген отбасылық-тұрмыстық дискурстағы айтылымдар алынды. Зерттеу нәтижелерінің сенімділігі талданған нақты тілдік материалдың мазмұнымен, сондай-ақ қолданылған ғылыми әдістер кешенімен қамтамасыз етіледі. Олардың ішінде функционалды-семантикалық талдау, коммуникативтік-прагматикалық талдау және дискурстық талдау әдістері басым қолданылады. Зерттеу нәтижесінде айыру функционалды-семантикалық өрісінің семантикалық құрылымы мен осы семантиканы вербализациялайтын тілдік құралдар негізінде оның өрістік компоненттері анықталды. Анықталған тілдік құралдардың ядро мен орталықтан периферияға қарай центрифугалық бағытта орналасатыны белгіленді. Бұл ерекшелік зерттеліп отырған өрістің өрістік құрылымдар тезаурусындағы дербестігін көрсетеді. Айыру семантикасының жоғалтулар мен айыруларды тікелей атау арқылы ғана емес, эмоционалдық тұрғыдан әсерлі мазмұн қалыптастыратын имплицитті құрылымдар арқылы да жүзеге асатыны анықталды. Теріс бағалауыштық мәнге ие лексемалар, сондай-ақ мүмкін еместік, шарасыздық және шектеулілік модалдық реңктерін білдіретін грамматикалық құрылымдар маңызды рөл атқарады. Аталған тілдік құралдар қысым, тәуелділік және депривация жағдайын тереңірек жеткізуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері отбасылық-тұрмыстық коммуникациядағы тұрмыстық зорлық-зомбылық пен әлеуметтік жарақаттың тілдік репрезентациясын түсінуге ықпал етеді.

Кілт сөздер: функционалды-семантикалық өріс, өрістік компонент, каузатор, отбасы-тұрмыстық дискурс, вербализация.

A.O. Azizova, A.S. Bokhanova, B.M. Abiyev

The functional-semantic field of deprivation in family and everyday discourse

The article presents an analysis and the results of a study of verbal and semantic means expressing deprivation semantics in family and everyday discourse. The aim of the study is to identify, systematize, and describe linguistic means representing the semantics of deprivation, loss, restriction, and deprivation-related experiences in family and everyday discourse. The relevance of the study is determined by the need to substantiate the autonomous status of the functional-semantic field of deprivation within the system of functional-semantic fields, as well as by the importance of examining the linguistic representation of family dysfunction and domestic violence. The social significance of the research is associated with the need to respond to the social demand of the Republic of Kazakhstan aimed at eliminating domestic violence and increasing public attention to this problem. The research material consists of utterances from family and everyday discourse based on edited confessional narratives of women who experienced domestic violence and various forms of deprivation. The reliability of the findings is ensured by the analyzed factual material and by the use of a set of research methods. The principal methods include functional-semantic analysis, communicative-pragmatic analysis, and discourse analysis. The study identifies the field components of the functional-semantic field of deprivation according to their semantic representation and the linguistic means that verbalize this semantics. The analysis demonstrates a centrifugal organization of the identified means, extending from the core and center toward the periphery. This distribution indicates the autonomous status of the investigated field within the thesaurus of field structures. The findings demonstrate that deprivation semantics is expressed not only through the direct designation of losses and deprivation but also through implicit constructions that create an emotionally intense representation of the situation. Lexemes with negative evaluative meaning and grammatical constructions conveying modal shades of impossibility, hopelessness, and limitation play a significant role. These linguistic means contribute to conveying states of oppression, dependence, and deprivation and reveal the ways in which traumatic experience is verbalized in family and everyday communication. The impact function of the analyzed linguistic means is primarily directed toward the reader and is realized through

the use of utterances representing family and everyday discourse. The results contribute to a deeper understanding of the linguistic representation of domestic violence and social trauma and demonstrate the linguistic and sociocultural significance of studying deprivation semantics in discourse.

Keywords: functional-semantic field, field component, causator, family-domestic discourse, verbalization.

References

1 Vishnevskij, A.S. (2009). Struktura funktsionalno-semanticheskogo polia posessivnosti v russkom i angliiskom yazykakh. [The Structure of the Functional-Semantic Field of Possessiveness in Russian and English]. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta — Bulletin of Chelyabinsk State Pedagogical University*, 12, 205–215 [in Russian].

2 Samarina, N.V. (2012). Funktsionalno-semanticheskoe pole kak obekt izucheniia v sovremennoi grammatiki [The Functional-Semantic Field as an Object of Study in Modern Grammar]. *Vestnik Adygeiskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria 2: Filologia i iskusstvovedenie, Vypusk 1, 273–277 — Bulletin of* Adygea State University. Series 2: Philology and *Art* Criticism, Issue 1. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=17718693 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

3 Zhumabekova, A.K., & Kilevaja, L.T. (2015). *Struktura sovremennogo yazykoznaniia* [The Structure of Modern Linguistics]. Almaty: Ulagat [in Russian].

4 Bohanova, A. S. (2014). Kategoriia lishitelnosti v ekonomicheskom diskurse (na materiale gazetnykh tekstov) [The Category of Deprivation in Economic Discourse (Based on Newspaper Texts)]. *Doctoral dissertation.* Almaty [in Russian].

5 Radchuk, O.V. (2022). Derivatsionnye mekhanizmy formirovaniia semantiki «otsutstviia» adektivov v russkom yazyke: lingvokognitivnyi aspekt [Derivational Mechanisms of Forming the Semantics of "Absence" in Russian Adjectives: A Linguocognitive Aspect]. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej — Studies in Polish and Slavic Philology. 57, Article 2509.* https://doi.org/10.11649/sfps.2509 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

6 Petrova, E.A. (2022). Issledovanie invektivnoi leksiki v konfliktnom diskurse [A Study of Invective Vocabulary in Conflict Discourse]. *Vestnik Ufimskogo yuridicheskogo instituta — Bulletin of the Ufa Law Institute*, 1(95), 126–135 [in Russian].

7 Ozhegov, S.I., & Shvedova, N.Ju. (1992). Tolkovyi slovar russkogo yazyka [Explanatory Dictionary of the Russian Language]. Moscow: Az. *www.ozhegov.ru*. Retrieved from https://www.ozhegov.ru (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

8 Dejk van, T.A. (2000). *Yazyk. Poznanie. Kommunikatsiia* [Language, Cognition, Communication]. Bishkek: BGK im. I.A. Boduena de Kurtene [in Russian].

9 Karasik, V.I. (2000). O tipakh diskursa [On Types of Discourse]. *Yazykovaia lichnost: institutsionalnyi i personalnyi diskurs — Linguistic Personality: Institutional and Personal Discourse* (pp. 5–20). Volgograd [in Russian].

10 (2014). *Chelovek i ego diskurs — 4: kollektivnaia monografiia* [The Person and Their Discourse — 4: Collective Monograph]. Moscow: Institut yazykoznaniia Rossiiskoi akademii nauk; Azbukovnik [in Russian].

11 Koshkareva, N.N. (2014). Dialogicheskie zhanry konfliktnogo i kooperativnogo tipov diskursa [Dialogic Genres of Conflict and Cooperative Types of Discourse]. *Vestnik Cheliabinskogo universiteta — Bulletin of Chelyabinsk University*, (4), 60–64 [in Russian].

12 Dvorjanceva, V. V. (2013). Lingvopragmaticheskie osobennosti bytovogo dialogicheskogo diskursa (na materiale russkogo i angliiskogo yazykov) [Linguopragmatic Features of Everyday Dialogic Discourse (Based on Russian and English)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Krasnodar [in Russian].

13 Chabanenko, M.G. (2012). Bytovoi diskurs kak eksplikator kollektivnoi yazykovoi lichnosti molodezhnoi kommunikatsii [Everyday Discourse as an Explicator of the Collective Linguistic Personality in Youth Communication]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta — Bulletin of Kemerovo State University, 4,* 4(52), 201–205. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=18970973 (Accessed: October 1, 2024) [in Russian].

14 Voroncova, T.A. (2021). Bytovoi diskurs v seti Internet [Everyday Discourse on the Internet]. *Vestnik Cheliabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologicheskie nauki — Bulletin of Chelyabinsk State University. Philological Sciences,* 9(455), 126, 48–52. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=21996463 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

15 Minchuk, I.I. (2018). Bytovoi diskurs v messendzhere: globalnyi i lokalnyi aspekt [Everyday Discourse in Messaging Apps: Global and Local Aspects]. *Natsionalnye kultury v mezhkulturnoi kommunikatsii — National Cultures in Intercultural Communication* (pp. 135–143). Minsk: Kolorgrad [in Russian].

16 Savchenko, V.A. (2015). Kommunikativnye strategii i taktiki v bytovom diskurse [Communicative Strategies and Tactics in Everyday Discourse]. *Kollokvialistika i leksikografiia: tochki peresecheniia i perspektivy razvitiia — Colloquial Studies and Lexicography: Points of Intersection and Prospects for Development* (pp. 90–97). Abakan: Khakasskii gosudarstvennyi universitet imeni N.F. Katanova [in Russian].

17 Zagnetnaja, A.A. (2020). Zhanrovaia sistema obydenno-razgovornogo diskursa [The Genre System of Everyday Conversational Discourse]. *Lingvokulturnoe obrazovanie v sisteme vuzovskoi podgotovki spetsialista — Linguocultural Education in the System of University-Level Specialist Training, 1,* 5(13), 108–113. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=44057807 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

18 Mallaeva, Z.M. (2024). Rechevye formuly, obsluzhivaiushchie bytovoi diskurs shangodinskogo govora avarskogo yazyka [Speech Formulas Used in Everyday Discourse of the Shangodinsky Dialect of the Avar Language]. *Yazyk i tekst — Language and Text*, *11*(1), 26–35. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=69145486 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

19 Ivancova, E.V. (2020). Rechevoe povedenie dialektnoi yazykovoi lichnosti v konfliktnykh situatsiiakh [Speech Behavior of a Dialect-Speaking Linguistic Personality in Conflict Situations]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filologiia — Tomsk State University Journal. Philology*, (66), 27–44 [in Russian].

20 Avtaeva, N.O. (2023). Semeino-bytovoi diskurs zhenskoi pressy sovetskogo perioda [Family and Everyday Discourse of the Soviet-Period Women's Press]. *Znak: problemnoe pole media-obrazovaniia — The Sign: A Problematic Field of Media Education*, 1(47), 53–62. Retrieved from https://www.elibrary.ru/item.asp? id=47912590 (Accessed: January 20, 2025) [in Russian].

21 Vasil'chenko, E.E. (2023). Osobennosti realizatsii strategii i taktik angloiazychnogo konfliktnogo diskursa [Features of the Implementation of Strategies and Tactics in English-Language Conflict Discourse]. *Filologicheskii aspekt — The Philological Aspect*, 12(104) [in Russian].

22 Jorgensen, M.V., & Filips, L.Dzh. (2008). *Diskurs-analiz. Teoriia i metod* [Discourse Analysis: Theory and Method]. Kharkov: Gumanitarnyi tsentr [in Russian].

23 Kasavin, I.T. (2008). *Tekst. Diskurs. Kontekst: vvedenie v sotsialnuiu epistemologiiu yazyka* [Text, Discourse, Context: An Introduction to the Social Epistemology of Language]. Moscow: Kanon; ROOI «Reabilitatsiia» [in Russian].

24 Serio, P. (Ed.). (1999). *Kvadratura smysla: Frantsuzskaia shkola analiza diskursa* **[**The Quadrature of Meaning: The French School of Discourse Analysis**].** Moscow: Progress [in Russian].

25 Sujunova, G.S. (2014). *Ontologiia i aspektologiia mezhetnicheskoi kommunikatsii* [Ontology and Aspectology of Interethnic Communication]. Pavlodar: Nauchno-izdatelskii tsentr Pavlodarskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo instituta [in Russian].

Information about the authors

Ainur Orynbasarovna Azizova — PhD, Acting Associate Professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan. E-mail: a.azizova@iuth.edu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1871-7398

Aigul Serikbayevna Bokhanova — PhD, Acting Associate Professor, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan. E-mail: a.bokhanova@iuth.edu.kz, ORCID: https://orcid.org/0009-0002-9103-8428

Bakytzhan Myrzakhmetovich Abiyev — Master of Philology, Senior Lecturer, International University of Tourism and Hospitality, Turkestan, Kazakhstan. E-mail: abiev.b@iuth.edu.kz, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0240-3749

Ғылыми мақала
ӘОЖ 81'271
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/139-149

Мақаланың редакцияға түскен күні: 28.01.2026 ж.
Қабылданған күні: 11.06.2026 ж.

З.З. Ордабаева[1*], Ш. Мажитаева[2]

[1, 2] *Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан*
(e-mail: ordabaeva.doc@gmail.com; s_mazhit@mail.ru)

Тілдік норма жүйесі және нормадан тыс қолданыстардың көрінісі

Мақалада қазіргі қазақ тілінің ақпараттық-коммуникативтік кеңістікте қолданылу ерекшеліктері талданып, тілдік норманың сақталу деңгейі мен нормадан ауытқудың негізгі типтері анықталған. Тілдік норма — тіл мәдениетінің негізгі көрсеткіші. Ол сақталмаған жағдайда тілдің құрылымы бұзылады. Қазіргі кезеңде жаһандану үдерістері мен цифрлық коммуникацияның қарқынды дамуы тілдік жүйелердің ішкі құрылымына, оның ішінде тілдік норма жүйесіне тікелей әсер етуде. Әсіресе қазақ тілінің қазіргі жағдайында, виртуалды ортада нормаланған әдеби тіл мен көпшілік арасындағы бейстандарт қолданыстардың шекарасы барған сайын бұлыңғырланып, тілдік жағдаяттардың күрделенуіне алып келуде. Зерттеудің өзектілігі қазіргі ақпараттық қоғамда тілдік норманы кодификациялау мәселесінің айрықша мәнге ие болуымен түсіндіріледі. Тілдік нормадан ауытқу тек грамматикалық қате емес, ол — тілдің функционалдық дамуына және коммуникациялық сапаға әсер ететін маңызды фактор. Нормадан тыс қолданыстар қоғамдық тілдік санаға әсер етеді, жалған нормаларды қалыптастырады және сөйлеу мәдениетін төмендетеді. Осы тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу қазақ тіліндегі нормадан ауытқуларды нақты мысалдар арқылы көрсетіп, олардың дұрыс қолдануына бағытталған тұжырымды пікір беруімен ерекшеленеді. Зерттеу материалы ретінде БАҚ мәтіндері, телерадио хабарларының стенограммалары, интернет-жазбалар және қате қолданыстарды анықтап, бір жүйеге келтіретін лингвистикалық сөздіктер алынды. Талдау барысында грамматикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, мағыналық және аудармаға негізделген калька тіркестер, сондай-ақ тұрақты сөз тіркестерін қолданудағы қате қолданыстар жіктеліп, талданды. Зерттеу әдістері ретінде салыстырмалы талдау, лингвистикалық интерпретация, дискурстық талдау және контекстуалды сипаттама әдістері қолданылды. Жинақталған мәліметтер арнайы теориялық тұрғыдан жан-жақты сараланды. Зерттеу нәтижелері нормадан ауытқу көп жағдайда аударма тәжірибесіне, сөйлеу мәдениетінің төмендеуіне, фонетикалық заңдылықтарды ескермеуіне және тілдік ресурстарды дұрыс пайдаланбауына байланысты екенін көрсетті. Нәтижелерді талдау нормадан ауытқу үдерістерінде қателердің басым бөлігінің бірдей үлгімен қайталанатынын байқатты. Практикалық тұрғыдан зерттеу нәтижелері тілдік норманы қалыптастыру және сақтау мәселесін шешу үшін журналистерге, редакторларға, тіл мамандарына, сондай-ақ қазақ тілінде сауатты жазуға ұмтылатын көпшілікке пайдалы бағыт-бағдар береді. Қорытындыда тілдік нормаларды сақтау — тіл мәдениетін қалыптастырудың негізгі шарты екені атап көрсетіледі. Зерттеу тіл мәдениетін қалыптастыру, білім беру үдерісін жетілдіру, медиасауаттылық пен аударма сапасын арттыру ісіне үлес қоса алады және тіл тазалығы мен мәдениетінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Кілт сөздер: тілдік норма, әдеби норма, сөйлеу тіліндегі қателер, калька аударма, тіл мәдениеті, тілдік сана.

Кіріспе

Қазіргі ақпараттық-коммуникативтік кеңістіктің жедел өзгеруі тілдің қоғамдық қызметіне, сөйлеу мәдениетіне және тілдік нормалардың сақталуына айтарлықтай ықпал етіп отыр. Әлеуметтік желілер, мессенджерлік жүйелер, онлайн платформалар, мультимедиялық контент түрлерінің дамуы қарым-қатынастың жаңа формаларын тудырып, сөйлеу мен жазудың дәстүрлі үлгілерін қайта қарастыра бастады. Егер өткен ғасырда тілдік норма негізінен баспа өнімдері мен ресми мәтіндер арқылы қалыптасса, бүгінгі күні тілдік қолданыстардың негізгі бөлігі бейресми, жедел, эмоцияға негізделген цифрлық ортада жүзеге асады. Бұл жағдай тілдік норманы сақтау мәселесін бұрынғыдан да өзекті етті.

Тілдік норма — тіл жүйесін реттейтін, қоғам қабылдаған, жалпыға ортақ дұрыс қолданыс үлгілерін айқындайтын категория. Ол тілдің құрылымдық элементтерін (фонетика, орфография, орфоэпия, лексика, грамматика, синтаксис) белгілі бір заңдылыққа бағындырып, әдеби тілдің сапасын қамтамасыз етеді. Норма сақталмаған жағдайда, тілдің тұтастығы бұзылып, мағына үйлесімділігі әлсірейді, сөз мәдениеті төмендейді. Сондықтан тілдік норманы анықтау, оның сақталу тетіктерін

* Хат-хабар үшін автор. E-mail: ordabaeva.doc@gmail.com

айқындау және нормадан ауытқулардың сипатын талдау лингвистикалық зерттеулердің басты бағыты болып қала береді.

Қазіргі кезеңде нормадан ауытқу мәселесі бірнеше факторға байланысты туындайды. Ең алдымен, қазақ қоғамындағы көптілділік құбылысы тілдік жүйеге орыс және басқа тілдерден енген элементтердің қарқынды енуіне себеп болып отыр. Бұл әсіресе, калька аударма, стильдік қате, сөйлем құрау ерекшелігі, тұрақты тіркесті бұзып қолдану сияқты тілдік фактілерден көрініс табады. БАҚ, телеарна, радио және интернет-журналистика тілінде орыс тілінің синтаксистік құрылымын сол күйінде көшіру, сөздердің орын тәртібін өзгерту, мағынасы сәйкес келмейтін синонимдерді қолдану жиі кездеседі. Мұндай қателердің кең таралуына ақпарат құралдарының ықпалы күшті екені белгілі. Журналистердің тілдік қателері көпшілікке тез тарап, нормадан тыс қолданыстарды дағдыға айналдыру қаупін тудырады.

Сөз мәдениеті — дұрыс, сауатты, әсерлі, түсінікті сөйлеу мен жазудың ғылыми-практикалық негіздерін қамтитын сала. Ол тіл тазалығын сақтаумен, сөздің мағыналық дәлдігін қамтамасыз етумен, орфоэпиялық норманы меңгерумен, стильдік үйлесімділікті қалыптастырумен тығыз байланысты. Кей жағдайда мағынасы түсініксіз жасанды сөз қолдану, орыс тілінің синтаксистік құрылымын сол күйінде аудару, орфографиялық норманы сақтамау, фразеологиялық тіркестерді бұзып жұмсау сияқты қателер сөз мәдениетіне нұқсан келтіреді. Әсіресе, «Сөзтүзер» қате қолданыстар сөздігінде көрсетілген мысалдар тілдік дағдыдағы ең жиі ауытқуларды айқын көрсете алады.

Тілдік норманы зерттеуде отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері маңызды орын алады. А. Байтұрсынұлы тіл тазалығын сақтаудың негізін көрсетіп, дұрыс сөйлеу — дұрыс ойлаудың кепілі екенін атап өткен [1]. М. Балақаев [2], Р. Сыздық [3], Н. Уәлиев [4], Ш. Құрманбайұлы [5] тілдік норманың кодификациясы, нормадан ауытқу типологиясы, сөз мәдениетінің принциптері жөнінде құнды пікірлер білдірген. Орыс лингвистикасында Э. Косериу [6], С. Ожегов [7] секілді ғалымдар норма теориясын «қоғам тарапынан сұрыпталған тілдік қолданыс үлгісі» ретінде қарастырады.

Бүгінде нормадан ауытқулардың негізгі түрлеріне орфографиялық, орфоэпиялық, грамматикалық, стильдік, мағыналық және аударма негізіндегі калькалар жатады. Әсіресе, калька тәсілі сөз тіркестерінің жасалуына тікелей әсер етіп, қазақ тіліндегі сөйлем құрау логикасын өзгертеді. Мысалы, әлеуметтік желілерде жиі кездесетін «қайтару керекпіз», «кетуім керекпін», «найзағай соғу» сияқты тіркестер қазақ тілінің дәстүрлі нормасына жатпайды, бірақ соңғы уақытта жаппай қолданыла бастаған.

Қазіргі тілдік кеңістікте байқалып отырған өзгерістер қазақ тілінің нормаларын сақтаудың өзектілігін арттыра түсуде. Әсіресе медиакеңістікте қалыптасқан тілдік қолданыс үлгілері көп жағдайда әдеби норманы бұзып, қате модельдердің кең таралуына себеп болуда. Қазақ қоғамында көптілділік, жедел ақпарат алмасу, аударма қызметінің ұлғаюы және интернет-коммуникацияның әсері нормадан ауытқуды жиілетіп, тілдік мәдениеттің сапасына тікелей ықпал етеді. Осыған байланысты қазіргі кезеңде тілдік норманың сақталу деңгейін бағалау, нормадан тыс қолданыстардың типологиясын анықтау және олардың туындау себептерін көрсету — ғылыми тұрғыдан да, әлеуметтік жағынан да маңызды.

Зерттеудің мақсаты — қазіргі қазақ тіліндегі әдеби нормадан ауытқыған қолданыстарды жинақтап, оларды грамматикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, мағыналық және аудармаға негізделген калька түрлері бойынша жіктеу, сонымен қатар нормадан ауытқудың себептері мен тілдік-прагматикалық сипатын анықтау.

Зерттеудің өзектілігі тілдік норманы кодификациялау мәселесінің қазіргі ақпараттық қоғамда ерекше мәнге ие болуымен түсіндіріледі. Тілдік нормадан ауытқу тек грамматикалық қате емес, ол – ұлттық бірегейлікке, тілдің функционалдық дамуына және коммуникациялық сапаға әсер ететін маңызды фактор. Әдеби норманы сақтамау қоғамның тілдік санасын өзгертеді, жалған нормаларды қалыптастырады және сөйлеу мәдениетін әлсіретеді.

Осы тұрғыдан алғанда, бұл зерттеу қазақ тіліндегі нормадан ауытқуларды нақты тілдік деректер арқылы көрсетіп, оларды түзетуге бағытталған практикалық ұсыныстар берумен ерекшеленеді. Зерттеу нәтижелері тіл мәдениетін қалыптастыру, білім беру үрдісін жетілдіру, медиасауаттылық пен аударма сапасын арттыру ісіне үлес қоса алады және тіл тазалығы мен мәдениетінің сақталуын қамтамасыз етеді.

Әдебиетке шолу

Тілдік норманы зерттеу мәселесі XX ғасырдың басынан бері көптеген лингвист ғалымдардың назарында болып келеді. Қазақ тіл білімінде тілдік норманың әлеуметтік, коммуникативтік және кодификациялық сипатын айқындау бағытындағы ғылыми еңбектер негізінен екі арнада дамыды: біріншісі — әдеби тіл нормасының теориялық негіздерін анықтау, екіншісі — нормадан ауытқу, қате қолданыстар және оларды реттеу мәселесі.

Алдымен норманың теориялық анықтамасын берген ғалымдардың бірі — А. Байтұрсынұлы. Зерттеуші «Тіл қисыны» еңбегінде тілдік норманы мағыналық дәлдік, сөздердің дұрыс таңдалуы, ой мен тіл бірлігі арқылы анықтап, сөздердің сөйлем ішіндегі орнын түзудің маңызын атап көрсетеді [1; 19]. Ғалымның тіл тазалығына қатысты көзқарастары кейінгі тіл нормасының негізін қалады: автор басқа тіл сөздерін шамадан тыс қолдануға қарсы тұрып, тілдің ішкі заңдылықтарымен ерекшеленетін сауатты сөйлеу мен жазу мәдениетін ұсынды.

Қазақ тіл білімінде М. Балақаев әдеби норма ұғымын тілдің таңдамалы, қолайлы, жалпыға ортақ, жүйелі, дұрыс қолданысқа ие элементтері деп сипаттайды [8; 24]. Зерттеуші норманың негізін орфография, орфоэпия, грамматика, синтаксис, стиль жүйесі құрайтынын көрсетіп, тілдік норманы кодификациялау — әдеби тіл дамуының негізгі тетіктерінің бірі екенін атап өтеді. М. Балақаев қалыптастырған норма теориясы кейінгі әдебиетте кең қолданыс тапты [2].

Р. Сыздық қазақ әдеби тілінің нормаларына жан-жақты талдау жасап, нормадан ауытқулардың типологиясын береді [3], [9]. Ғалым тілдік норманы динамикалық ұғым ретінде қарастырып, норманың тұрақты емес, өзгермелі сипатына назар аударады. Р. Сыздықтың пікірінше, норма — белгілі бір дәуірде қоғам қабылдаған дұрыс сөйлеу мен дұрыс жазу үлгісі. Ол норманы кодификациялаудың басты құралы ретінде сөздіктерді, орфографиялық нұсқаулықтарды, анықтағыштарды, БАҚ тілін реттеуді, оқулық жүйесін көрсетеді.

Тілдік норманың ғылыми негізін қалыптастыруда Н. Уәлиев [4], Р. Сыздық [10], И. Ұйықбаев [11], Ғ. Қалиев, Ә. Болғанбаев [12], С. Бизақов [13] еңбектерінің мәні зор. Олар норманы тек тілдің құрылымдық аспектісі емес, сонымен бірге, әлеуметтік, мәдени, прагматикалық құбылыс деп бағалайды. Әсіресе, Н. Уәлиев әдеби норманың қалыптасуын сөйлеу мәдениеті, тіл тазалығы және тілдік этика мәселелерімен байланыстырады.

Тілдік норма мен узус ұғымдары да әдебиетте кең талданған. Шетелдік лингвистикада Э. Косериу норманы «жүйені ұжымдық жүзеге асыру» деп көрсетіп, сөйлеу тәжірибесі мен тілдік жүйе арасындағы өзара байланысқа мән береді [6]. Л.В. Щерба, Л.П. Крысин, С. Ожегов норманы қолданыстағы үлгілерді сұрыптау, жалпыға тиімді тіл элементтерін іріктеу деп таниды [7]. С. Ожегов тілдік норманы ең көп қолданылатын, қоғам мойындаған дұрыстық критерийі ретінде сипаттайды.

Қазіргі кезеңдегі нормалар мен узустық үрдістер жайлы А. Салқынбай мен Ж. Сәрсенбай еңбектерінде терең талдау жүргізілген. Авторлардың «Қазіргі қолданыстағы тілдік үрдістер: норма мен узустық ерекшеліктер» атты мақаласында тілдің әртүрлі деңгейдегі өзгерістеріне талдау жасалып, нақты мысалдар көрсетілген [14].

Тілдік норманың бұзылуын анықтауға арналған зерттеулер соңғы жылдары өзектілікке ие болды. Бұл бағытта Ш. Құрманбайұлы, Ж. Жақыпов, Т. Ермекова, О. Жұбаева, Б. Сүйеркүл, Н. Қожабек, А. Әлменбет құрастырған «Сөзтүзер» қате қолданыстар сөздігі [15] ерекше мәнге ие. Сөздікте БАҚ тіліндегі қателер жүйеленіп, калька аударма, мағыналық қате, орфография, орфоэпия, тұрақты тіркесті бұзу сияқты негізгі категориялар бойынша бөліп көрсетілген. Бұл еңбек қазақ тіліндегі узустық қателерді тіркеу, нормадан ауытқуларды лингвистикалық классификациялау ісінде алғашқылардың бірі саналады.

Тілдік нормадан ауытқуды зерттеуде шетелдік прагматикалық зерттеулердің де көмегі зор. Мысалы, қазіргі тілдік қолданысты динамикалық процесс ретінде қарастыратын А. Шротт тілдік норманың прагматиканы реттеудегі рөлін сипаттап, норманың өзгерістерін коммуникациядағы өзгерістер арқылы түсіндіреді [16; 165]. Бұл бағытта норманың статистикалық емес, қолданылу жиілігіне негізделген өзгермелі сипатқа ие екені көрсетіледі.

Қазіргі әдебиеттің көпшілігі әлеуметтік желілер мен интернет-коммуникацияның тіл мәдениетіне әсерін зерттеуге бағытталған. Цифрлық ортада нормадан ауытқу, экспрессивтілік, орфографиялық еркіндік, сөйлеудің бейресми түрлері жиі кездеседі. Соған сәйкес қазіргі зерттеулер қазақ тіліндегі калька тәсілінің көбеюін, синонимдік алмастырудың бұзылуын, сөйлем құрылымындағы орыс тілінің синтаксистік үлгісін тікелей көшіруді маңызды мәселе ретінде

қарастырады [17-18]. Сондай-ақ Д. Кристал «Internet Linguistics: A Student Guide»атты еңбегінде интернеттегі лингвистикалық мәселелерді қарастырып, жаңа лингвистикалық талдауын ұсынады [19].

Жалпы алғанда, әдебиетке жасалған шолу тілдік норма теориясы бірнеше негізгі бағытта дамығанын көрсетті:

1. Норманың теориялық негізін анықтау (А. Байтұрсынұлы, М. Балақаев, Р. Сыздық);
2. Нормадан ауытқуларды жүйелеу және кодификациялау (Ш. Құрманбайұлы, О. Жұбаева, Т. Ермекова);
3. Норма және узус, әлеуметтік-лингвистикалық аспектілер (Э. Косериу, С. Ожегов, Л.В. Щерба);
4. Қазіргі цифрлық коммуникация жағдайындағы норма динамикасы (Schrott, Lebsanft, Tacke).

Әдебиетке жасалған бұл шолу талдау бөліміне теориялық негіз болады және нормадан ауытқу типтерін қазіргі тілдік қолданыстар негізінде көрсетуге мүмкіндік туғызады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеуде қазіргі қазақ тіліндегі тілдік норманың сақталу деңгейін, әдеби нормадан ауытқу типтерін және олардың пайда болу тетіктерін анықтау мақсат етілді. Зерттеу материалы ретінде жазба және ауызша тіл қолданысының әртүрлі формалары қамтылды: бұқаралық ақпарат құралдары тілінен алынған мәтіндер, телерадио хабарларының стенограммалары, интернет-басылымдар мен әлеуметтік желі жазбалары, сондай-ақ қате қолданыстарды тіркейтін арнайы лингвистикалық сөздіктер. Материалдардың көбі «Сөзтүзер» (қате қолданыстар сөздігі) басылымынан алынды, онда екі мыңнан астам қате тіркелген. Сонымен қатар Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі [20], Орфографиялық сөздік [21], Фразеологиялық сөздік [22], Қазақ тілінің анықтағышы (*емле, тыныс белгілері, сөз сазы*) [23], Қазақ тілінің айтылым сөздігі [24], Ш. Құрманбайұлының еңбегі [5], тіл мәдениеті бойынша академиялық зерттеулер, газет материалдары [25] және А. Салқынбай, Е. Абақан құрастырған «Лингвистикалық түсіндірме сөздік» [26] пайдаланылды. Зерттеудің деректік базасын тек лексикографиялық дереккөздер (сөздіктер) ғана емес, Қарағанды қаласында өткен «Сауатты жарнама — сапалы қызмет» әлеуметтік жобасы аясында жиналған эмпирикалық материалдар құрайды. Зерттеу барысында қалалық көше жарнамалары мен ақпараттық мәтіндерге тікелей лингвистикалық бақылау жүргізіліп, дербес мониторинг нәтижесінде нақты тілдік деректер жинақталды. Сөздіктердегі мысалдар тек жиналған материалдарды ғылыми тұрғыдан верификациялау және жүйелеу үшін қолданылды.

Зерттеудің нысаны — қазіргі қазақ тіліндегі әдеби нормадан ауытқып қолданылатын лингвистикалық бірліктер. Зерттеу пәні — нормадан ауытқудың типологиялық белгілері мен олардың лингвопрагматикалық сипаты. Материалды іріктеу барысында мына принциптер басшылыққа алынды:

1. жиілік принципі — БАҚ және әлеуметтік желілерде жиі қайталанатын қате тіркестер мен сөз қолданыстарды таңдау;
2. функционалдық принцип — қателердің сөйлеу және жазба тілдегі коммуникативтік қызметін есепке алу;
3. нормамен салыстыру принципі — алынған тілдік фактілерді орфографиялық, орфоэпиялық, лексикалық және грамматикалық нормалармен салғастырып қарастыру.

Тілдік материалдар бірнеше топқа бөлініп классификацияланды:

орфографиялық қателер (*ауызсу* ~ ауыз су, *бей-жай* ~ бейжай, *келісім-шарт*~келісімшарт, *донорлық қан* ~ донор қаны, *қарашаңырақ* ~ қара шаңырақ және т.б.);

орфоэпиялық қателер (*қырғи қабақ*~қырғиғабақ, *қыли көз* ~ қылыйгөз, *жан қиярлық* ~ жаңғыйарлық, *қағида* ~ қағыйда және т.б.);

грамматикалық қателер (*жатырған* ~ жатқан, *қиянатқа жол беру* ~ қиянат ету және т.б.);

мағыналық қателер (*халықтың тығыздығын ескеру* ~ халықтың орналасу тығыздығын ескеру, *іс-шара қолданылды*~ шара қолданылды)

калька аударма және жасанды тіркестер (*өзіне келді*~ есін жиды, *зор рақмет!* ~ көп рақмет!, *итке қабылған балалар*~ит қапқан (ит талаған) балалар және т.б.);

тұрақты тіркесті бұзу (*жүзіктің тесігінен өткендей* ~ жүзіктің көзінен өткендей, *ит терімді басыма қаптады* ~ ит терісін басыма қаптады және т.б.).

Синхрондық сипаттама әдісі материалды белгілі бір уақыт аралығындағы қолданыс нұсқаларына қарай талдауға қолданылды. Осы әдістің көмегімен бүгінгі ақпараттық ортада қалыптасып жатқан

нормадан ауытқу динамикасы анықталды. Сонымен бірге диахрондық талдау элементтері қолданылып, кейбір қате қолданыстардың шығу төркіні, тілдің тарихи дамуымен байланысы қарастырылды.

Материалдарды өңдеуде салыстырмалы талдау әдісі басты орын алды. Бұл әдіс қате қолданыстың дұрыс қолданыстан айырмашылығын анықтауға, нормадан ауытқудың механизмін сипаттауға мүмкіндік берді. Мысалы, *«спорттық алаң»* тіркесі орыс тіліндегі «спортивная площадка» тіркесінің калькасы екені салыстырмалы талдау арқылы дәлелденді; ал дұрыс нұсқасы — «спорт алаңы».

Лингвистикалық интерпретация әдісі әр тілдік фактіге прагматикалық баға беруге бағытталды. Мысалы, қате тіркес кей жағдайда логикалық қате (*ақыл-есі кемтар* ~ ақыл-есі кем), кейде әлеуметтік-фонетикалық қате (*қайдан алдын?* ~ қайдан алдың?), кейде мәдени норманың бұзылуы ретінде бағаланды.

Зерттеу барысында контекстуалды және дискурстық талдау әдістері де қолданылды. Әрбір қате қолданыс нақты мәтін, сөйлеу жағдаяты және коммуникативтік мақсатпен байланыста қарастырылды. Мәселен, «көзге оттай басылды» тұрақты тіркесі тек жағымды эмоцияны білдіретіні, ал жағымсыз сипаттағы мәтінде оны қолдану нормаға қайшы екені дискурстық талдау арқылы айқындалды.

Материалдарды жинақтау кезеңінде қателер жиілігі, қайталану дәрежесі, ауытқу типі бойынша кодталып, жүйеленді. Әрбір тіркеске дұрыс нұсқа, қате нұсқа, қате түрі, себебі ұсыныс сияқты аналитикалық метабелгілер берілді. Бұл жүйелеу нормадан ауытқыған қолданыстардың статистикалық бейнесін жасауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижелері тілдік нормаға әсер ететін бірнеше факторды көрсетті:

– БАҚ тіліндегі аударманың сапасыз болуы;
– журналистердің орфоэпиялық норманы сақтамауы;
– сөйлеудің диалогтық формасында паразит сөздердің артуы;
– орыс тілінен тікелей калька жасау;
– фразеологизмдердің мағынасы мен құрамын білмеу;
– норманы кодификациялайтын құралдарды (сөздік, анықтағыш) қолданбау.

Жалпы, зерттеу әдістемесі әдеби норма эталонына сүйене отырып, нормадан ауытқуды сипаттайтын, себептерін түсіндіріп, ұсыныс беретін нормативтік-лингвистикалық парадигмаға негізделді. Талдау барысында әрбір мысалға прагматикалық және функционалдық түсіндірме жасалып, норманың сақталуына қатысты лингвистикалық ұсыныстар берілді.

Нәтижелер және талқылау

Зерттеу барысында қазіргі қазақ тіліндегі жазба және ауызша қолданыстарда әдеби нормадан ауытқудың жиі кездесетін бірнеше типі анықталды. Алынған материалдардың көпшілігі БАҚ мәтіндерінен, теле- және радио хабарларынан, интернет-басылымдар мен әлеуметтік желіден жиналды, бұл нормадан тыс қолданыстардың коммуникацияның тез таралатын арналарында белсенді көрініс тауып отырғанын айқындайды. Талдау нәтижелері норманың бұзылуы көбіне аудармадан пайда болатынын, әсіресе, орыс тілінің синтаксистік құрылымын тікелей көшіру арқылы жасалатын калькалардың басым екенін көрсетті. Мұндай тілдік фактілер сөйлем құрау заңдылықтарының өзгеруіне, мағыналық бұрмалануға, стильдік жүйесіздікке әкеледі.

Алдымен грамматикалық тұрғыдан нормадан ауытқу жиілігі жоғары екені байқалды. Мысалы, *«жатырған», «жүріп жатырған», «реттеліп жатырған», «жазып жатырған»* сияқты қолданыстар жиі кездесті. Бұл қателердің барлығы көсемше тұлғаның дұрыс жалғанбауынан туындайды, өйткені қазақ тілінің грамматикасында көсемше жұрнағы әрдайым «жат» түбіріне жалғануға тиіс. Осыған ұқсас қате *«барудамыз», «жүрісте»* сияқты жасанды изафеттік құрылымдарда да көрінеді. Жазба мәтіндерде анықтауыштың орнын бұзу, сан есім мен зат есім арасындағы тіркесім нормасын сақтамау сияқты қателер анықталды. *«Жүздеген мектептер»* тіркесіндегі көптік жалғауы грамматикалық норманы бұзса, *«денсаулық сақтау 2027 жылға дейінгі бағдарламасы»* құрылымында анықтауыштың логикалық орны бұзылып, ақпарат мазмұны бұрмаланды.

Талдау материалдары орфографиялық нормадан ауытқудың жүйелі түрде кездесетінін көрсетті. Мұндай қателердің бір бөлігі орфографиялық ережені дұрыс меңгермеуден туындаса, екінші бөлігі сөздерді қалыптасқан лексикалық бірліктер ретінде танымау нәтижесі болып отыр. Мысалы, *«ауыз-су»* емес, «ауыз су», «*бей-жай»* емес, «бейжай», *«желсөз»* емес, «жел сөз» сияқты нұсқалар жиі

ұшырасады. Бұл қателердің себебі — фразеологиялық бірліктерді тұтас жазу қағидасын өз бетінше жалпылау, тұрақсыз сөздерді тұрақты тіркес ретінде түсіну. Орфографиялық қателер норма-қағида бұзылуымен қатар, мағынаның бұрмалануына да әкеледі: «бей-жай» деп жазылғанда сөз құрамындағы морфемдік тұтастық бұзылып, семантикалық компонент бөлшектенеді.

Орфоэпиялық нормаларды сақтамау, әсіресе, ауызша дискурста жиі байқалды. Айту нормасын елемеу сөздің табиғи үндік құрылымына әсер етеді: «балагезде» орнына *«бала кезде»,* «атағонұс» орнына *«ата қоныс»* «хорғызы» орнына *«хор қызы»,* «шоқұ» орнына *«шоқы»* сияқты үндестік заңдарын дұрыс сақтамау қолданыстары жиі тіркелді. Фонетикалық нормадан ауытқулар сөйлеудің табиғи ағынын бұзып, тілдің ұлттық болмысына тән дыбыстық заңдылықтарды әлсіретеді. Бұл фактілер қазақ тіліндегі ілгерінді және кейінді ықпал заңдылықтарының тілдік санада әлсіреп бара жатқанын көрсетеді. Әсіресе, хабар жүргізушілер мен журналистердің сөзінде бұл қателердің жиі қайталануы фонетикалық узустың өзгеріске ұшырай бастағанын дәлелдейді.

Зерттеу барысында мағыналық және семантикалық сәйкессіздіктер де көп кездесті. Оларға синонимдік қатарларды дұрыс таңдамау, сөз мағынасына сәйкес емес сөзді тіркеу, логикалық үйлесімсіздік жатады. Мысалы, *«ақыл-есі кемтар»* тіркесінде *«кемтар»* сөзі дене мүшесінің, қолаяғының кемдігі бар жандарға қатысты айтылатыны ескерілмей, *«кем»* сөзінің орнына қолданылған; *«әжімдерді нығайтады»* тіркесінде дериваттың мағынасы бұрмаланып, стилистикалық абсурд байқалды; *«бағалардың артуы»* құрылымында сөйлем семантикасы орыс тілінің *«рост цен»* тіркесін калькалау нәтижесінде бұзылған. *«Зіңгіттей қыз бала»*, *«бойдақ қыз», «ит бағу»* деген тіркестер де мағыналық жағынан қате тіркестер. Мысалы, *«Айта кету керек, жеке тұлға ит бағу барысында белгілі бір ережені сақтауға тиіс»,* – деген сөйлемдегі тіркес қате қолданылған. Қазақта «мал бағу», «қой бағу», «жылқы бағу», «сиыр бағу» деп қолданылады. *Ал итті асырайды.* Мысалы, *Күшік асырап ит еттім, ол балтырымды қанатты (Абай).* Мұндай орынсыз қолданыстар сөйлем мағынасына тікелей нұқсан келтіріп, мәтіннің логикалық тұтастығын әлсіретеді.

Тұрақты сөз тіркестерін бұзу қазіргі нормадан ауытқудың ең жиі және қауіпті түрлерінің бірі болып шықты. «Жүзіктің көзінен өткендей» орнына» *«жүзіктің тесігінен өткендей»,* «ит терісін басыма қаптады» орнына *«ит терімді басыма қаптады»* «атадан қалған мұра болсын» орнына *«атадан мұраға болсын»* сияқты мысалдар фраземаның ішкі мағына желісін өзгертіп, идиомалық тұтастықты бұзады. Аталған қателердің семантикалық табиғаты анық: фразеологизмдердің мағынасы тұтас күйінде қабылдануы тиіс, ал фразеологиялық компоненттерді өздігінен өзгерту идиоматикалық норманы толықтай бұзады. Бұл жағдай норманың тек грамматикалық немесе орфографиялық ғана емес, семантикалық және мәдени код ретінде де қарастырылуы қажет екенін дәлелдейді.

Калька аударма нормадан ауытқудың ең кең тараған түрі ретінде айқындалды. Орыс тіліндегі «*взорвал сеть»,* «*передается в частные руки», «потерпел поражение»* сияқты тіркестерді тікелей аудару қазақ тілінде «*желіні жарды», «жекенің қолына берілді», «жеңіліс тапты»* түрінде қолданылуына әкелді. Калька аудармаға төмендегідей мысалдарды да келтіруге болады: «*Оттай дәм»* ~ «Ерекше дәм», «*Тек жаңа піскен ет»* ~ «Жаңа сойылған малдың еті» (Только свежее мясо) («Сауатты жарнама — сапалы қызмет» әлеуметтік жобасы аясында, Қарағанды қаласы). *«Абайлаңыз, зұлым ит!»* ~ «Абайлаңыз, қабаған ит!», *«Ішуге арналған парфюмерия» ~* «Бөліп сатылатын парфюм», «*Құрғақ жемістер» ~* «Кептірілген жеміс қағы» («Сауатты жарнама — сапалы қызмет» әлеуметтік жобасы аясында, Қарағанды қаласы) https://www.instagram.com/korneki_jobasy_krg?igsh=MWZmNGlzOHFzcnExYg==.

Мұндай калькалар функционалдық стильді бұзып, қазақ тілінің байырғы тіркесім жүйесіне бөтен үлгілерді таңады. Бұл құбылыс, әсіресе, жаңалықтар тілінде, блогерлік дискурс пен интернет-коммуникацияда кең таралған. Оның негізгі себептері аудармадағы автоматизмнен, кәсіби редакторлық өңдеудің аздығынан және тілдік бақылау тетіктерінің әлсіреуінен болып отыр.

Бұқаралық ақпарат құралдарынан, әсіресе, газет бетіндегі мақала мәтіндерінен де грамматикалық, стильдік қателерді байқауға болады. «Жас Алаш»газетінің № 101 санында (18.12.2025 ж.) *«Көз-жасымыз қашан құрғайды?!»* деген тақырыпта жазылған мақаладағы «көз жасы» қос сөз емес, сөз тіркесі болғандықтан, дұрысы: «Көз жасымыз қашан құрғайды?»

«Төрт жұмысшы пойыз астына түсіп, қаза тапса да ұлттық компания оқиғаға *сәл* қарап отырған сияқты» («Жас Алаш» газеті, № 101, 16.12.2025).

Бұл жерде сөйлем мағынасына нұқсан келіп тұр, сөзді орнымен қолданбаудың салдарынан туған стильдік қате. Дұрысы: Төрт жұмысшы пойыз астына түсіп, қаза тапса да ұлттық компания оқиғаға немқұрайлы қарап отыр.

Қарақат Әбденге «сауыншы» деген *ныспы* алғаш рет осы кезде тағылған секілді («Жас Алаш» газеті, № 97, 09.12.2025).

Ныспы — адамның аты-жөні, есімі. Сөзді дұрыс қолданбаудан туған стильдік қате. Дұрысы: Қарақат Әбденге «сауыншы» деген ат алғаш рет осы кезде берілген секілді.

Пәтер жалға алу кезінде *келісім — шарт* болуы — студент үшін ең басты қорғаныс құралы («Айқын» газеті, № 101 13.09.2025).

Қазақ тілінің нормасында келісім-шарт дейтін қос сөз жоқ, ешқандай сөздікте де тіркелмеген. Бір ғана жеке затты атап тұрғандықтан, бұл сөз бірге жазылады.

Дұрысы: Пәтер жалға алу кезінде *келісімшарт* болуы — студент үшін ең басты қорғаныс құралы.

Зерттеу лингвопрагматикалық талдау арқылы нормадан ауытқулардың пайда болу себептерін анықтауға мүмкіндік берді. Біріншіден, БАҚ тілінде сапасыз аударма кәсіби норманы бұзып отыр; екіншіден, сөздік, анықтағыш, орфографиялық нұсқаулықтарды қолдану мәдениеті төмен; үшіншіден, сөйлеушілердің көптілді ортада өмір сүруі тілдік интерференцияны күшейтеді; төртіншіден, тіл нормасын сақтау көбінесе жеке сөйлеу тәжірибесіне тәуелді болып отыр. Тіл мәдениетін реттейтін институттанған механизмдер (редакция, корректор, тіл маманы, сауатты тексеру) әлсіреп барады.

Нәтижелерді талдау нормадан ауытқулардың кездейсоқ емес, жүйелі екенін көрсетті. Қателердің басым бөлігі бірдей үлгімен қайталанады: «зат есім + етістік калькасы», «тұрақты тіркесті еркін тіркеске айналдыру», «орфоэпиядағы үндестік заңын бұзу» және «логикалық сабақтастықтың жоқтығы». Бұл үлгілер нормадан ауытқу үдерістерінің табиғатын түсіндіруге мүмкіндік береді. Норма бұзылуының нақты модельдері қалыптасып, олар тілдік қолданысқа тез сіңіп барады. Бұл жағдай тілдік норманы сақтау мәселесінің стратегиялық маңызын айғақтайды.

Прагматикалық нәтиже ретінде нормадан ауытқудың қоғамдық тілдік санаға әсері айқындалды. Қате қолданыс үлгілері көп қайталанған сайын, олар узустық деңгейге көтеріліп, дұрыс норма ретінде қабылдану қаупі пайда болады. Бұл — тіл мәдениетінде «жалған нормалардың» қалыптасуы деген құбылыс. Сондықтан нормадан ауытқуларды тек белгілеп қана қоймай, дұрыс үлгілерді насихаттау, лингвистикалық білім беру және сөз мәдениетін дамытатын материалдар дайындау қажеттілігі анықталды.

Қорытынды

Зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ тіліндегі нормадан ауытқу құбылыстарының жүйелі түрде көрініс тауып отырғанын көрсетті. Бұқаралық ақпарат құралдары, әлеуметтік желілер және интернет-коммуникацияның тілдік материалдарын талдау қазақ тілінің әдеби нормасын сақтауда кемшіліктердің бар екенін дәлелдейді. Ауытқулардың басым бөлігі аударма негізіндегі сәйкессіздіктерден, сөйлеу мәдениетінің төмендеуінен, тілдік ресурстарды (сөздік, анықтағыш, орфографиялық нұсқаулық) пайдаланбаудан туындайды.

Зерттеу барысында грамматикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, мағыналық қателер, аудармаға негізделген калька тіркестер және тұрақты сөз тіркестерін бұзу фактілері айқындалды. Бұл қателердің қайталануы тілдік нормадан ауытқудың кездейсоқ емес, белгілі үлгі бойынша жүйелі түрде жүзеге асып отырғанын көрсетеді. Қате қолданыстардың белгілі бір құрылымдық модельдері қалыптасып, олар қоғамда жиі қайталанған сайын узустық қолданысқа айналып барады. Осы модельдерді нақтылай келе, нормадан ауытқудың негізгі құрылымдық үлгілері төмендегідей жіктелді:

1. калькалық синтаксистік модель — орыс тілінің құрылымын тікелей көшіру («жеңіліс тапты», «желіні жарды»);
2. аналитикалық етістік гипергенерализациясы — көмекші етістіктерді орынсыз қолдану («жазып жатырған», «келіп отырмын»)
3. фразеологизмді еркін тіркеске айналдыру моделі («жүзіктің тесігінен өткендей»);
4. орфографиялық біріктіру/ажырату қателері «ауызсу», «бей-жай»);
5. семантикалық сәйкессіздік моделі («әжімді нығайтады», «бойдақ қыз»).
6. Бұл модельдер нормадан ауытқудың жүйелі сипатын көрсетеді. Мұндай үрдіс тілдік норманың әлсіреуіне, әдеби тілдің құрылымдық тұтастығы мен мағыналық айқындығына нұқсан келтіреді.

Ғылыми талдау нормадан ауытқулардың бірнеше негізгі себебін анықтады: орыс тілінің синтаксистік құрылымын тікелей көшіру, калька аударманы жиі пайдалану, фразеологиялық нормаларды білмеу, фонетикалық заңдылықтарды елемеу, сөйлеу тәжірибесінің прагматикалық факторларына көңіл бөлмеу. Соның ішінде аударма тіліндегі «жеңіліс тапты», «желіні жарды», «жекенің қолына берілді» сияқты калька тіркестер қазіргі медиадискурста кең тарағаны анықталды. Мұндай қолданыстар қазақ тілінің ішкі тіркесім нормасына қайшы келіп, семантикалық тұтастыққа қауіп төндіреді.

Тілдік норманы қалыптастыру мен сақтау мәселесін шешу үшін бірнеше бағыт ұсынылады. Біріншіден, БАҚ тілінде редакторлық бақылауды күшейту, журналистер мен мәтін өңдеушілерге тіл мәдениетін насихаттайтын практикалық құралдар ұсыну қажет. Екіншіден, тіл мамандары тарапынан қате қолданыстар каталогын жүйелі түрде жаңартып, дұрыс нұсқасын көпшілікке қолжетімді ету маңызды. Үшіншіден, көптілді ақпараттық ортада тіл тазалығы мәселесіне ерекше көңіл бөлу қажет. Себебі көптілділік жағдайында тілдік интерференция күшейіп, бір тілдің синтаксистік және семантикалық модельдері екінші тілге тікелей көшіріледі. Бұл калька аудармалардың, құрылымдық ауытқулардың және мағыналық сәйкессіздіктердің көбеюіне алып келеді. Ал біртілді ортада мұндай сыртқы әсерлер шектеулі болғандықтан, нормадан ауытқу деңгейі салыстырмалы түрде төмен болады. Сондықтан тіл тазалығын насихаттау ең алдымен көптілді ортада анағұрлым тиімді жүзеге асады. Қорыта айтқанда, тілдік норма — тек грамматика мен емле мәселесі емес, ол — тіл мәдениеті, ұлттық таным және коммуникациялық әдеп. Нормадан ауытқулардың алдын алу тілдің қоғамдық қызметіне, ақпарат сапасына және ұлттық мәдени кодтың сақталуына тікелей ықпал етеді. Сондықтан тілдік норманы сақтау мен насихаттау қазіргі қазақ қоғамы үшін стратегиялық маңызы бар мәселе болып қала береді.

Авторлардың қосқан үлесі

З.З. Ордабаева — Тұжырымдаманы әзірледі, зерттеу әдіснамасын анықтады. Деректерді жинап, өңдеп, деректерге статистикалық талдау жасады. Бағдарламалық қамтамасыз ету сатысында бағдарлама жазып, алгоритмдер ұсынды. Мақаланың бастапқы нұсқасын дайындады. Мақаланы редакциялап, жетілдірді. Зерттеу барысындағы талдау материалдарын дайындады. Зерттеу нәтижелерінің дұрыстығын тексерді. Мақаланың мазмұнын ғылыми тұрғыдан редакциялады.

Ш. Мажитаева — Жобаны басқару сатысында әкімшілік қолдау көрсетті. Зерттеу әдіснамасын жетілдіріп, зерттеу нысандарын ұсынды. Мақалаға жетекшілік етті. Мақаланың жазылуын және нәтижелердің дұрыстағын тексерді.

Әдебиеттер тізімі

1 Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер / А. Байтұрсынов. — Алматы: Атамұра, 2003. — 208 б.

2 Балақаев М. Қазақ тілінің мәдениеті: оқулық / М. Балақаев, М. Серғалиев. — Алматы: «Зият-Пресс», 2004. — 140 б.

3 Сыздық Р. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары / Р. Сыздық. — Алматы: Ғылым, 2001. — 192 б.

4 Уәлиев Н. Фразеология және тілдік норма / Н. Уәлиев. — Алматы: Республикалық баспа кабинеті, 1998. — 128 б.

5 Құрманбайұлы Ш. БАҚ және сөз мәдениеті / Ш. Құрманбайұлы. — Алматы: Сардар, 2020. — 113 б.

6 Косериу Е. Новое в лингвистике [Текст] / Е. Косериу; ред. В.А. Звегинцев. — М.: — Изд-во иностр. лит., 1963. — 569 с.

7 Ожегов С.И. Очередные вопросы культуры речи / С.И. Ожегов // Лексикология. Лексикография. Культура речи. — М., 1974. — С. 259–260.

8 Балақаев М.Б. Қазақ әдеби тілі және оның нормалары / М.Б. Балақаев. — Алматы: Ғылым, 1984. — 184 б.

9 Сыздықова Р. Тілдік норма және оның қалыптануы (кодификациясы): Көп томдық шығармалар жинағы / Р.Сыздықова. — Алматы: Ел-шежіре, 2014. — 292 б.

10 Сыздықова Р. Жазушы және сөз мәдениеті / Р. Сыздықова. — Алматы: Ғылым, 1983. — 152 б.

11 Ұйықбаев И.Қ. Қазіргі қазақ тіліндегі сөз вариантты лық проблемасы / И.Қ. Ұйықбаев. — Алматы: Ғылым, 1976. — 141 б.

12 Қалиев Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы / Ғ. Қалиев, Ә. Болғанбаев. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2006. — 258 б.

13 Бизақов С. Тілдік норма және вариантты лық / С. Бизақов. — Алматы, 1997. — 320 б.

14 Салқынбай А.Б. Қазіргі қолданыстағы тілдік үрдістер: норма мен узустық ерекшеліктер / А.Б. Салқынбай, Ж.А. Сәрсенбай // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. — 2023. — Т. 189, № 1. — Б. 90–101. https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v189.i1.ph10

15 Сөзтүзер (қате қолданыстар сөздігі) / Құраст.: Ш. Құрманбайұлы, Ж. Жақыпов, Т. Ермекова, О. Жұбаева, Б. Сүйеркұл, Н. Қожабек, А. Әлменбет. — Астана: Zerde Publishing, 2022. — 406 б.

16 Schrott A. Linguistic Norm in Linguistic Pragmatics / A. Schrott; In F. Lebsanft, F. Tacke (Ed.) // Manual of Standardization in the Romance Languages (pp. 165-182). Berlin, Boston: De Gruyter. — 2020. https://doi.org/10.1515/9783110458084-006

17 Курманбекова З.Р. Әлеуметтік желі тілінің лингвостилистикалық сипаты / З.Р. Курманбекова // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. — 2024. — № 1(146). — Б. 98–109.

18 Қахарманова А.З. Қазақстандағы әлеуметтік желі коммуникациясы: лингвостилистикалық аспект / А.З. Қахарманова, Ж.И. Исаева, Б.Т. Тасполатов // Ясауи университетінің хабаршысы. — 2025. — № 1(135). — Б. 198–212. https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.156

19 Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide / D. Crystal. — London-N.Y.: Routledge Taylor & Francis Group, 2011. — 191p.

20 Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы редакциясын басқарған Т. Жанұзақов. — Алматы: Дайк-Пресс, 2008. — 968 б.

21 Орфографиялық сөздік / құраст.: Н. Уәлиұлы, А. Фазылжанова, К. Күдеринова, Ғ. Әнес. — Алматы: Тіл білімі институты, 2007. — 480 б.

22 Кеңесбаев І. Фразеологиялық сөздік / І. Кеңесбаев. — Алматы: «Арыс» баспасы, 2007. — 800 б.

23 Сыздық Р. Қазақ тілінің анықтағышы (емле, тыныс белгілері, сөз сазы) / Р. Сыздық. — Астана: Елорда, 2000. — 532 б.

24 Мырзабектен С. Қазақ тілінің айтылым сөздігі / С. Мырзабектен. — Алматы: Сөздік-Словарь, 2001. — 320 б.

25 Ерболқызы А. Қазақтың тұнық тілі — калькаға, түзу емлесі — қойыртпаққа айналды [Электрондық ресурс] / А.Ерболқызы // «Жас Алаш» газеті. — 2024. — 03 қыркүйек. — Қол жеткізу режимі: https://zhasalash.kz/news/kazaktin-tunik-tl-kalkaga-tuzu-emles-koyirtpakka-aynaldi-19e991/

26 Салқынбай А. Лингвистикалық түсіндірме сөздік / А. Салқынбай, Е. Абақан. — Алматы: Сөздік-Словарь, 1998. — 304 б.

З.З. Ордабаева, Ш. Мажитаева

Система языковых норм и проявление ненормативного языкового употребления

В статье рассматриваются особенности функционирования современного казахского языка в цифровом и медиакоммуникационном пространстве, анализируются уровни сохранения языковых норм и основные типы отклонений. Языковая норма — основной показатель языковой культуры. При ее несоблюдении нарушается структура языка. На современном этапе процессы глобализации и стремительное развитие цифровой коммуникации оказывают непосредственное влияние на внутреннюю структуру языковых систем, в том числе на систему языковых норм. Особенно в современных условиях использования казахского языка границы между нормативным литературным языком и его публичным использованием в виртуальной среде становятся все более размытыми, что приводит к усложнению языковых ситуаций. Актуальность исследования объясняется тем, что в современном информационном обществе проблема кодификации языковой нормы приобретает особое значение. Отклонение от языковой нормы — это не просто грамматическая ошибка, а важный фактор, влияющий на функциональное развитие языка и качество общения. Ненормативное употребление влияет на общественное языковое сознание, формирует ложные нормы и снижает культуру речи. В этом смысле исследование отличается тем, что на конкретных примерах демонстрирует отклонения от нормы в казахском языке и содержит выраженное мнение, направленное на их правильное использование. В качестве исследовательского материала использованы тексты средств массовой информации, стенограммы теле- и радиопередач, интернет-публикации, а также лингвистические словари, фиксирующие ошибочные употребления. В ходе анализа систематизированы грамматические, орфографические, орфоэпические, семантические ошибки, кальки русских выражений и нарушения устойчивых словосочетаний. Методология исследования подразумевает сравнительный анализ, лингвистическую интерпретацию, дискурсивный анализ и контекстуальное описание. Собранные данные были всесторонне проанализированы с теоретической точки зрения. Полученные результаты показывают, что большинство отклонений связано с неточной практикой перевода, снижением речевой культуры, игнорированием фонетических закономерностей и недостаточным использованием нормативных источников. Анализ результатов показал, что в процессах отклонения от нормы большая часть ошибок повторяется по одной и той же схеме. В статье подчеркивается значимость соблюдения языковых норм для обеспечения ясности коммуникации и сохранения культурной идентичности казахского языка. Практическая ценность исследования заключается в возможности применения его результатов журналистами, редакторами, преподавателями и всеми, кто стремится к грамотному казахскому письму и ре-

чи, для решения проблемы формирования и соблюдения языковой нормы. В заключении подчеркивается, что соблюдение языковых норм является ключевым условием формирования речевой культуры. Исследование может способствовать формированию языковой культуры, совершенствованию образовательного процесса, повышению медиаграмотности и качества перевода и обеспечивает сохранение чистоты и культуры языка.

Ключевые слова: языковая норма, литературная норма, речевые ошибки, калька, речевая культура, языковое сознание.

Z.Z. Ordabayeva, Sh. Mazhitayeva

Language Norm System and Manifestations of Non-Normative Usage

This article examines the specific features of contemporary Kazakh language use within the modern digital and media communication space, focusing on the preservation of linguistic norms and the most common types of deviations. Linguistic norm is the main indicator of linguistic culture. When it is not observed, the structure of the language is disrupted. At the present stage, globalization processes and the rapid development of digital communication directly influence the internal structure of language systems, including the system of linguistic norms. Particularly in the modern context of the Kazakh language, the boundaries between the standardized literary language in virtual environment and public usage are becoming increasingly blurred, leading to a complication of linguistic situations. The relevance of the research is explained by the fact that in the modern information society, the problem of codifying linguistic norms acquires particular significance. Deviation from the linguistic norm is not just a grammatical error; it is an important factor affecting the functional development of the language and the quality of communication. Non-normative usage influences public linguistic consciousness, forms false norms, and reduces speech culture. In this sense, this study is distinguished by the fact that it demonstrates deviations from the norm in the Kazakh language through specific examples and presents a clear opinion aimed at their correct usage. The study is based on materials from mass media texts, transcripts of television and radio broadcasts, internet publications, and dictionaries documenting erroneous usage. The analysis identifies grammatical, orthographic, phonetic, semantic errors, translation-based calques, and violations of stable phraseological units. The research employs comparative analysis, linguistic interpretation, discourse analysis, and contextual evaluation. The collected data were comprehensively analyzed from a theoretical perspective. The findings demonstrate that most deviations from linguistic norms are caused by inaccurate translation practices, the decline of speech culture, neglect of phonetic principles, and insufficient use of normative reference sources. Analysis of the results showed that in the processes of deviation from the norm, the majority of errors are repeated according to the same pattern. The article highlights the importance of language normativity for maintaining communicative clarity and safeguarding the cultural integrity of the Kazakh language. From a practical perspective, the results may be useful for journalists, editors, language teachers, and anyone seeking to improve their written and spoken Kazakh. The study concludes that preserving linguistic norms is essential for maintaining speech culture and ensuring high-quality communication in the Kazakh language. The research can contribute to the formation of linguistic culture, improvement of the educational process, enhancement of media literacy and translation quality, and ensure the preservation of the purity and culture of the language.

Keywords: linguistic norm, literary norm, speech errors, calque, culture of speech, linguistic consciousness.

References

1 Baitursynov, A. (2003). *Adebiet tanytqysh. Zertteu men olender* [Literary critic. Research and poems]. Almaty: Atamura [in Kazakh].

2 Balakaev, M., & Sergaliev, M. (2004). *Qazaq tilinin madenieti:* oqulyq [Culture of the Kazakh language: textbook]. Almaty: «Ziyat-Press» [in Kazakh].

3 Syzdyk, R. (2001). *Qazaq adebi tili zhane onyn normalary* [The Kazakh literary language and its norms]. Almaty: Gylym [in Kazakh].

4 Ualiev, N. (1998). *Frazeologiia zhane tildik norma* [Phraseology and linguistic norm]. Almaty: Respublikalyq baspa kabineti [in Kazakh].

5 Kurmanbaiuly, Sh. (2020). *BAQ zhane soz madenieti* [Culture of Mass media and words]. Almaty: Sardar [in Kazakh].

6 Koseriu, E. (1963). *Novoe v lingvistike* [New in linguistics] [Text]. V.A. Zvegintsev (Ed.). Moscow: Izdatelstvo Iinostrannaia literatura [in Russian].

7 Ozhegov, C.I. (1974). Ochepednye voprosy kultury rechi [Repeated questions of the culture of speech]. *Lekcikologiia. Leksikogpafiia. Kultura rechi — Lexicology. Lexicography. Culture of speech* (pp. 259–260). Moscow [in Russian].

8 Balakaev, M.B. (1984). *Qazaq adebi tili zhane onyn normalary* [The Kazakh literary language and its norms]. Almaty: Gylym [in Kazakh].

9 Syzdykova, R. (2014). *Tildik norma zhane onyn qalyptanuy (kodifikatsiiasy):* Kop tomdyq shygarmalar zhinagy [The Language norm and its formation (codification): a collection of multi-volume works]. Almaty: El-shezhire [in Kazakh].

10 Syzdyqova, R. (1983). *Zhazushy zhane soz madenieti* [Writer and culture of speech]. Almaty: Gylym [in Kazakh].

11 Uiykbayev, I.K. (1976). *Qazirgi qazaq tilindegi soz varianttyyq problemasy* [The problem of word variation in the modern Kazakh language]. Almaty: Gylym [in Kazakh].

12 Kaliev, G., & Bolganbayev, A. (2006). *Qazirgi qazaq tilinin leksikologiiasy men frazeologiiasy* [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik-Slovar [in Kazakh].

13 Bizakov, S. (1997). *Tildik norma zhane varianttylyq* [Linguistic norm and variability]. Almaty [in Kazakh].

14 Salkynbay, A.B., & Sarsenbay, Zh.A. (2023). Qazirgi qoldanystagy tildik urdister: norma men uzustyq erekshelikter [Modern language trends: norm and usus features]. *Qazaq Ulttyq Universitetinin Khabarshysy. Filologiia seriiasy — Journal «Eurasian Journal of Philology: Science and Education», 189(1),* 90–101. https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v189.i1.ph10

15 Kurmanbaiuly, Sh., Zhakypov, Zh., Ermekova, T., Zhubaeva, O., Suierkul, B., Kozhabek, N., & Almenbet, A. (Comp.). (2022). *Soztuzer (Qate qoldanystar sozdigi)* [Dictionary (Dictionary of incorrect uses)]. Astana: Zerde Publishing [in Kazakh].

16 Schrott, A. (2020). Linguistic Norm in Linguistic Pragmatics. In F.Lebsanft, F.Tacke (Ed.). *Manual of Standardization in the Romance Languages* (pp. 165–182). Berlin, Boston: De Gruyter. https://doi.org/10.1515/9783110458084-006

17 Kurmanbekova, Z.R. (2024). Aleumettik zheli tilinin lingvostilistikalyq sipaty [Llinguist linguistic nature of language on social network]. *L.N. Gumilev atyndagy Yeuraziia Ulttyq Universitetinin Khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series*, 1(146), 98–109 [in Kazakh].

18 Kakharmanova, A.Z., Isaeva, Zh.I., & Taspolatov, B.T. (2025). Qazaqstandagy aleumettik zheli kommunikatsiiasy: lingvostilistikalyq aspekt [Communication of social networks in Kazakhstan: a linguistic aspect]. *Yasaui universitetinin khabarshysy — Bulletin of the University of Yasavi,* 1(135), 198–212. https://doi.org/10.47526/2025-1/2664-0686.156 [in Kazakh].

19 Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics: A Student Guide*. London-N.Y.: Routledge Taylor & Francis Group, 191 p.

20 Zhanuzakov, T. (Ed.). (2008). *Qazaq tilinin tusindirme sozdigi* [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. Almaty: Daik-Press [in Kazakh].

21 Ualiuly, N., Fazylzhanova, A., Kuderinova K., & Anes, A. (Comp.). (2007). *Orfografiialyq sozdik* [Spelling dictionary]. Almaty: Til bilimi instituty [in Kazakh].

22 Kenesbayev, I. (2007). *Frazeologiialyq sozdik* [Phraseological dictionary]. Almaty: «Arys» baspasy [in Kazakh].

23 Syzdyq, R. (2000). *Qazaq tilinin anyqtagyshy (emle, tynys belgileri, soz sazy)* [Determinant of the Kazakh language (spelling, punctuation, word music)]. Astana: Elorda [in Kazakh].

24 Myrzabekten, S. (2001). *Qazaq tilinin aitylym sozdigi* [Dictionary of pronunciation of the Kazakh language]. Almaty: Sozdik-Slovar [in Kazakh].

25 Yerbolkyzy, A. (2024). Qazaqtyn tunyq tili — kalkaga, tyzu emlesi — qoiyrtpaqqa ainaldy [The pure Kazakh language turned into tracing paper, and the correct spelling became slang]. *«Zhas Alash» gazeti — Newspaper «Zhas Alash», September 3.* Retrieved from https://zhasalash.kz/news/kazaktin-tunik-tl-kalkaga-tuzu-emles-koyirtpakka-aynaldi-19e991/ [in Kazakh].

26 Salkynbai, A., & Abakan Ye. (1998). *Lingvistikalyq tusindirme sozdik* [Linguistic Explanatory Dictionary]. Almaty: Sozdik-Slovar [in Kazakh].

Information about the authors

Ordabayeva, Zagira Zekenovna (corresponding author) — Master of Pedagogical Sciences, Doctoral student of the Department of Kazakh Linguistics, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: ordabaeva.doc@gmail.com; ORCID: http://orcid.org/0009-0007-6036-3718

Mazhitayeva, Shara — Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Kazakh Linguistics, Faculty of Philology, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: s_mazhit@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0557-5423

Ғылыми мақала
ҒТАМР 16.31.02
ӘОЖ 81-114.2
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/150-161

Мақаланың редакцияға түскен күні: 19.09.2025 ж.
Қабылданған күні: 11.06.2026 ж.

Қ.Б. Кудеринова[1], Г. Борибаева[2], Ә.М. Кожахмет[3*]

[1,2]А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан;
[3]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(e-mail: kuralai.kuderinova@gmail.com, boribayeva.gulnara@gmail.com, sdu.asem@gmail.com)

Ауызша ішкорпустарды әзірлеудегі әлемдік және отандық тәжірибе

Тіл білімінде тілдердің ұлттық корпусын құрастыру мәселесі жан-жақты қарастырылып жүр. Ал жасанды интеллектінің дамыған заманында ауызша сөйлеу үлгілерінің лингвистикалық деректер базасы болып саналатын ауызша ішкорпустарды зерттеу — өзектілігі жоғары, назар аударуды қажет ететін тақырыптардың бірі. Мақалада алғашқы шетелдік және отандық ауызша корпустардың құрылу тарихы сипатталып, корпустық зерттеулердің қазіргі жағдайы, Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты әзірлеген «Қазақ тілінің ауызша ішкорпусының» сипаты, сөз жинау тәсілдері көрсетілген. Орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы, Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің ғалымдары құрастырған орыс ауызша сөзінің корпусы, британ ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы, араб сөзінің корпусы сияқты ауызша ішкорпустардың құрастырылу қағидалары, олардағы сөзқолданыстар мен дереккөздер саны салыстырылып баяндалған. Ауызша корпустардағы метабелгілем, тілдік деректерді орфоэпиялық және орфографиялық аннотациялау үлгілеріне аналитикалық шолу жасалған. Мақалада, сонымен бірге А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғалымдары әзірлеген «Қазақ тілінің ұлттық корпусының» бірі «Ауызша ішкорпустың» мазмұны, сөз жинау әдістері туралы толық сипаттама берілген. Ауызша ішкорпус алдымен шаршытоп алдындағы сөздер, сұхбаттар, ресми, бейресми сөздермен толықты, қарапайым еңбек адамдары мен жергілікті тұрғындарының сөйлеу тілінен бөлек, ақын, жазушы, қоғам қайраткерлерінің аудио және бейнеформаттағы сөзі жинақтала бастады. М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, С. Мұқанов сынды жазушылардың 60-жылдары жиналыстарда сөйлеген сөзінен бастап, сөзі үлгі болып келген басқа да танымал тұлғалардың сөздерінің орфографиясы жазылып, орфоэпиясы түсіріліп, просодикасы қойыла бастады. Бұл, бір жағынан, қазақ ауызша сөзінің әр жылдардағы қоры түрінде болса, екінші жағынан, белді тұлғалардың таспаларда ғана ауызша нұсқада сақталып келген сөздерінің жазба нұсқасын алуға мүмкіндік берді. 2024 жылдан бастап ауызша ішкорпусқа қазіргі ауызекі сөйлеу тілінің үлгілері, жергілікті сөздер алына бастады. Жоба идеясы бойынша 2025 жылы Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты ауызша корпус әзірлемешілері қазақ тілінің дәстүрлі сөзсаптамын білетін, ауызша сөз машығына төселген жергілікті тұрғындардың айтқан әңгімелерін жинау, таспаға басу, қазақ тілінің ұлттық корпусына енгізу және зерттеу мақсатында Қазақстанның әр түрлі өңірлеріне сөзтанымдық экспедицияға шықты. Сапар барысында қазақ тілінің дәстүрлі сөзсаптамын, машықсыз, дайындықсыз, шынайы, табиғи сөйленген сөзі, елдімекендегі әңгіме айтуға шебер, ойы жинақы, айтары бар, сөзге шешен тұлғалардың кез келген ортадағы сөйлеген сөздері бейне-аудиотаспаға түсіріліп, «Қазақ тілінің ұлттық корпусына» енгізілді. Қазақ тілінің ұлттық корпусы – қазақ тілінің тілдік жүйесі толық қамтылған, аннотацияланған мәтіндер жинағы. Ұлттық корпусты әзірлеу тіл білімі ғана емес, жалпы ғылым саласындағы басым бағыттардың бірі және мемлекеттік деңгейдегі маңыздылығы жоғары жоба деуге болады.

Кілт сөздер: корпустық лингвистика, ұлттық корпустар, ауызша ішкорпустар, аннотациялау, метабелгіленім.

Кіріспе

Корпустық лингвистика саласындағы зерттеулер тіл білімі саласында үлкен серпіліс жасады. Зерттеу нысаны ретінде ауқымды тілдік деректер қоры қызмет ететін корпустық лингвистика зерттеулері тілді тану мен түсінуде новаторлық құралға айналды. Тіл корпустарын пайдалану арқылы тіл мамандары тілдің заңдылықтарын, тілдік жүйелердің құрылымын, тілдің қолданыс аясын, тілдің даму жолдарын тереңірек зерттеуге мүмкіндік алып отыр.

Корпустық зерттеулер қолданбалы сипатымен ерекшеленеді, себебі корпустық лингвистика тілдің қыр-сырын зерделеуде нақты мысалдарға сүйенеді. Үлкен көлемдегі мәтінді немесе ауызша сөйлеуді талдау үшін корпустық лингвистика арнайы алгоритмдер мен есептеу құралдарын пайдаланады және теориялық мәліметтерді растайтын не жоққа шығаратын эмпирикалық дәлелдер ұсына алады.

Қазіргі корпус лингвистикасында зерттеулер бірнеше заманауи парадигмаларға негізделеді. Ең алдымен, **қолданысқа негізделген (usage-based)** тәсіл тілдік бірліктердің жиілігі мен контекстегі қолданысын талдау арқылы тіл жүйесін түсіндіруге бағытталған. Сонымен қатар **корпусқа негізделген (corpus-based)** және **корпусқа бағытталған (corpus-**

* Хат-хабар үшін автор. E-mail: sdu.asem@gmail.com

driven) тәсілдер кеңінен қолданылады: біріншісі алдын ала қойылған гипотезаларды тексеруге бағытталса, екіншісі деректердің өзінен заңдылықтарды анықтауға негізделеді.

Сондай-ақ қазіргі зерттеулерде көпдеңгейлі талдау (лексикалық, морфологиялық, синтаксистік, прагматикалық) мен үлкен деректерді (big data) өңдеу қағидалары маңызды орын алады. Корпус лингвистикасы бүгінде когнитивтік және психолингвистикалық бағыттармен тығыз байланыста дамып, тілдік сананы, дискурс құрылымын және тілдік өзгерістерді зерттеуге мүмкіндік береді.

Цифрлық гуманитаристика (Digital Humanities) әдістері бұл үдерістерді жаңа деңгейге көтереді. Олардың қатарына мәтіндерді автоматты түрде өңдеу (NLP), аннотациялау, мәтіндік деректерді белгілеу (tagging), жиілік талдауы, коллокациялық талдау, кластерлеу және желілік (network) талдау жатады. Сонымен қатар визуализация құралдары тілдік деректерді график, карта немесе семантикалық желі түрінде көрсетуге мүмкіндік береді.

Соңғы онжылдықтарда корпустық зерттеулердің нәтижесі халықаралық деңгейдегі конференцияларда талқыланып, оларға арналып оқулықтар мен монографиялар жарияланып жатса да ауызша және жазбаша мәтіндер корпустарының құрылуы, қызмет етуі мен дамуы туралы сұрақтар әлі де шешімін табуды қажет етеді.

Десек те, қазіргі корпустық зерттеулердің ауқымы едәуір кеңейіп, мамандардың назары ауызша ішкорпустарды құрастыру мәселесіне арналып отыр. Ауызша ішкорпустардың дамуы тіл үйрену, жасанды интеллект және сөйлеу технологиясын қоса есептегенде тіл білімі үшін де, жалпы ғылым үшін де аса маңызды. Себебі ауызша корпустарды әзірлеу тілдің заманауи қолданыстық жағдайын тіркеу үшін қажет. Ауызша сөйлеу үлгілері мынадай тілдік өзгерістерді анық көрсететіні сөзсіз:

- Тілдің фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік, сөзжасамдық, стилистикалық нормаларының өзгеру немесе даму, жетілу онтогенезі;
- тілге жаңа сөздердің кіруі;
- фонеманың жаңа варианттары мен вариацияларының пайда болуы;
- грамматикалық, лексикалық жаңа тіркесімдердің пайда болуы;
- грамматикалық нормалардың өзгеруі;
- сөз тіркестерінің жаңа типтерінің пайда болуы;
- жиі қолданыстағы сөздердің сипаты;
- геосаяси факторларға байланысты тілдің трансформациялануы;
- әлеуметтік факторлардың сөйлеуге ықпалы;
- аймақтық, жергілікті сөйлеу ерекшеліктері;
- сөз интоннациясындағы өзгерістер және т.б.

Әдебиеттерге шолу

Корпустық лингвистика термині ғылыми айналымға XX ғасырдың 80-ші жылдары енгенімен [1], тілді корпустық тұрғыда зерттеу мәселесінің тарихы одан әлдеқайда тереңде. Тілді корпустық тұрғыда зерттеу әдіснамасы 1940 жылы Боас сияқты ғалымдардан бастау алып, Сепир, Блумфилд, Пайк сияқты ғалымдардың еңбегінде жалғасын тапты [2]. Ол кездегі корпустық зерттеулер үшін ғалымдар қағаз бетіндегі мәтіндерді жинап өңдесе, қазіргі технология мен жасанды интеллектінің дамуы арқасында бұл тақырып аясындағы зерттеулер аса өзекті болып отыр.

Есептеу техникасы мен ауқымды жадысы бар қуатты компьютерлердің пайда болуы бүгінгі таңда көлемді корпустармен жұмыс істеуге мүмкіндік береді. Корпустар мен компьютерлік технологиялардың тоғысуы корпустық әдіснамаға деген қызығушылықты арттыра түсті. Алғашқы корпус болып ағылшын тілінің американдық нұсқасы бойынша 1960-жылы Браун университетінің ғалымдары құрастырған Браун корпусы есептеледі. Аталған корпус шыққаннан кейін ұлттық корпустарды құрастыру мәселесінде серпіліс орын алды деуге болады [3]. Браун корпусына әрқайсы екі мың сөзден тұратын 500 мәтін фрагменті енгізілген. Нәтижесінде корпусқа енген 1 млн сөзқолданыс корпус құрастырудағы стандарттарды белгіледі. Қазіргі әлемдік корпустардағы сөзқолданыстардың саны миллиардтап есептеледі [4].

1970 жылдары Л.Н Засорина Браун корпусының үлгісіне ұқсас орыс тілінің жиілік сөздігін құрастырды. Бұл корпустың да көлемі 1 млн сөзқолданысты құрады. Корпусқа тең көлемде көркем әдебиет мәтіндері, әлеуметтік-саяси және ғылыми бағыттағы мәтіндер енді. Осы үлгі бойынша жасалған тағы бір корпус 1980 жылдары Швецияның Уппсала университетінде құрастырылған орыс тілінің корпусы болды [5].

Корпус – арнайы лингвистикалық критерийлер бойынша іріктеліп, тілдің үлгісі ретінде қолданылуы үшін жинақталған тілдік фрагменттер жиынтығы [6]. Корпустарды мәтіндер жинағы мен мұрағаттардан ерекшелендіретін қыры осы критерийлер бойынша іріктелуі:

1. Репрезентативтілігі. Корпусқа енетін мәтіндер таңдалған тілдің шынайы көрінісін бере алатындай болып іріктелуі қажет. Сондықтан корпусқа жүктелетін мәтіндер тілдің барлық ерекшелігін көрсететін сипаттарға ие болып, әртүрлі жанрлардан жинақталады.
2. Теңгерімділігі. Әртүрлі типтегі мәтіндердің үлесі барынша тең болуы тиіс.
3. Корпус көлемі. Корпустың көлемі әртүрлі болуы мүмкін. Оған байланысты қандай да бір шектеу жоқ. Алайда корпусқа енген сөзқолданыстардың саны үнемі есептеліп отыруы керек. Бұл корпустағы сапалық мәліметтерді сандық форматқа көшіру үшін маңызды. Ал деректерді сандық форматқа көшіру лингвистикалық статистика бойынша күрделі формулаларды жүзеге асыру үшін керек.
4. Электронды формат. Қазіргі корпустардың басты сипаты олардың сандық форматта болуы. Корпустарды сақтау мен өңдеудің электронды форматы корпустардан ақпарат іздеуде ыңғайлы және уақыт үнемдеуде тиімді. Мәтіндерді өңдеудегі жылдамдықтан басқа, электронды корпустармен жұмыс істеуде қате жіберу қаупі төмен. Себебі мәтін фрагменттерін өңдеуде мамандар бір немесе бірнеше мәрте қате жіберу мүмкін. Ал бұл сияқты монотонды әрекеттерді орындауда компьютерлердің қате жіберуі мүмкін емес.
5. Белгіленім мен аннотацияның болуы. Корпустарды басқа мәтіндер жинағынан ерекшелейтін тұсы дәл осы белгіленімге байланысты. Метабелгіленім мен лингвистикалық аннотацияның жасалуы корпустағы сөзқолданыстарды

тануға көмектеседі. Корпустағы мәтіндерді аннотациялау кезінде оларды орфографиялық белгіленім бойынша бөлу, яғни токен жасау, одан кейін лемматизациялау және морфологиялық талдау жасау мәселесі ең маңызды [7].

Компьютерлік корпустар кездейсоқ мәтіндер жиынтығы емес. Корпусқа жинақталатын мәтіндер арнайы мақсатпен іріктеледі және олардың репрезентативтілігіне аса мән беріледі [8].

Соңғы жылдары корпус лингвистикасы мен сөйлеу технологиялары жасанды интеллект пен нейрондық модельдердің дамуына байланысты жаңа деңгейге көтерілді. Қазіргі зерттеулер корпус деректерін *deep learning* әдістерімен өңдеуге, мультимодальды талдауға және автоматты аннотациялауға бағытталған [9-10]. Сонымен қатар сөйлеу технологиялары саласында үлкен көлемді көптілді корпустар [CoVoST 2; Speak & Improve Corpus 2025]. автоматты сөйлеуді тану және синтездеу жүйелерін дамытуда маңызды рөл атқарады [11-12]. Бұл үрдістер корпус лингвистикасының цифрлық гуманитаристика және AI бағыттарымен интеграциясын күшейтіп отыр [13].

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалы ретінде қазақ және орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы, Санкт-Петербург мемлекеттік университеті ғалымдары құрастырған орыс ауызша сөзінің корпусы, Ланкастер университетіндегі ESRC CASS орталығы мен Cambridge University Press әзірлеген британ ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы [Spoken BNC2014] сондай-ақ араб сөзінің корпусы алынды [14].

Зерттеуде қолданылған әдістер нақты деректерге бағытталып қолданылды. Талдау әдісі әрбір корпусқа қатысты корпус көлемін, мәтін типтерін, аннотация деңгейлерін және метадеректер құрылымын сипаттауға қолданылды. Мысалы, орыс және британ корпустарындағы морфологиялық, семантикалық және социолингвистикалық белгіленімдер жеке-жеке қарастырылды, ал қазақ ауызша ішкорпусында орфоэпиялық және просодикалық аннотация ерекшеліктері талданды.

Жүйелеу және сараптау әдістері әртүрлі корпустардың функционалдық мүмкіндіктерін (іздеу жүйесі, интерфейс, сүзгілеу параметрлері) біріздендіріп, оларды салыстырмалы сипатта топтастыру үшін пайдаланылды. Осы әдіс арқылы корпустардың құрылымдық және қолданбалы ерекшеліктері ортақ параметрлер бойынша жіктелді.

Синтездеу әдісі корпус лингвистикасына қатысты негізгі ұғымдарды (ауызша корпус, аннотация, метадеректер) жалпылап, зерттеу аясында теориялық негіз қалыптастыру үшін қолданылды.

Салыстыру әдісі нақты көрсеткіштер бойынша жүзеге асырылды: корпус көлемі (сөзқолданыс саны), аннотация деңгейлері, метадеректердің толықтығы, сондай-ақ қолданушыға қолжетімділік деңгейі. Осы салыстыру нәтижесінде әрбір корпустың артықшылықтары мен шектеулері айқындалды.

Нәтижелер мен талқылау

Тіл білімінде корпус деп машинаның оқуына ыңғайлы, лингвистикалық тұрғыда аннотацияланған жазбаша немесе ауызша формадағы мәтіндердің жиынтығы танылады [15]. Жасанды интеллекті технологияларының дамуы сан түрлі корпус пен ішкі корпусты жасауға мүмкіндік береді.

Бүгінгі лингвистикалық зерттеулердің басты нысаны дискурс, сөйлеу және жалпы коммуникативтік бірліктер екенін ескерер болсақ, ауызша ішкорпустарды құрастыру мен дамыту мәселелері аса өзекті.

Ауызша ішкорпус немесе сөйлеу корпустары — сөйлеу аудиофайлдарының мәліметтер базасы. Жинақталған аудиофайлдарға мәтіндік транскрипция жасалады және ол транскрипциялардың көмегімен акустикалық модельдер жасалады. Ал акустикалық модельдерді сөйлеуді тану механизмдерімен байланыста қолдануға болады [16].

Ауызша ішкорустардың екі негізгі түрі ажыратылады [17]:

1. Оқылып, дыбысталған корпус. Мысалы, кітаптардан үзінді; жаңалықтар; кез келген сөздер тізбегі; сандық деректер және т.б.

2. Дайындықсыз жүзеге асатын спонданды (машықсыз) сөйлеу. Мысалы, диалогтар (екі не одан да көп тұлғалар арасындағы тілдесулер); жеке сөз, яғни монолог (қандай да бір адамның оқиғаларды баяндауы, әңгімесі); сұхбаттар мен басқа да телевизиялық жобалар және т.б.

Ауызша ішкорпустардағы мәтіндердің ғылыми әлеуетін арттырып, зерттеу материалы ретіндегі тартымдылығын арттыру үшін оларды аннотациялау қажет. Аудиофайлдарды аннотациялау келесі белгіленімдерді қамтиды:

- біріншіден дыбысталған сөздер стандартты орфография ережелеріне сай транскрипцияланады;
- екіншіден буын саны, дыбыс сипаты, интонация туралы қосымша ақпарат беріледі;
- үшіншіден, бос және хезитациялық кідірістер жайлы ақпарат беріледі.
- орфографиялық және фонетикалық транскрипциялар, әдетте, қарапайым мәтіндік файлдар күйінде болады [18].

Ауызша корпустарды пайдалану арқылы жүргізілетін фонетикалық зерттеулер келесі сипатта болуы мүмкін:

- әртүрлі диалектілер, жергілікті ерекшеліктер, сөйленістер арасындағы сөйлеу үлгілерін салыстыру;
- ерлер мен әйелдердің сөйлеу үлгілерін салыстыру;
- машықсыз сөйлеу кезіндегі нормасыздықтың сипаты;
- кідірістердің жалпы сөз мағынасына, сөз нормалылығына әсері;
- тілдердің фонетикалық, просодикалық өзгерістер сипатын зерттеу;
- жаңа дыбыстар мен дыбыстық реңктердің пайда болуын зерттеу;
- дыбыстардың түсіп қалуы, орфографияда таңбалану-таңбаланбау негіздерін айқындау;
- тілдің палатизациялану құбылысын қарастыру;
- интонациялық үлгілерді құрастыру [19]

Ауызша корпусқа арналған мәтіндерді жинақтау арнайы реті бар рәсімнен тұрады. Бұл рәсімнің орындалуы ауызша корпустардың сапасына тікелей әсер етеді. Сондықтан корпустарды толтыру үдерісі өндірістегі ISO жүйесі секілді автоматтандырылған болуы тиіс.

Төменде ауызша корпустарды жинақтаудың жалпы стандартталған, әлемдік корпустық лингвистикада мойындалған үлгі берілген. Негізінен, реттілікті сақтау маңызды, алайда бірнеше әрекет қатар орындалуы мүмкін немесе әр ұлттық корпус өз тілінің мүддесінен өз мақсатына қажеттісіне алмастыруы мүмкін.

1. Жоба дизайнын әзірлеп, мақсатын айқындау. Бұл кезеңде корпус спецификациясы анықталып, корпус көлемі, сөйлеушілер саны, сөйлеу стилі және таспалауға арналған құрылғылар айқындалады.
2. Дайындық кезеңі. Жоспар бойынша дайындық жұмыстарын бастау. Мәтіндерді енгізуге арналған нұсқаулықтарды әзірлеу, бағдарламалық қамтамасыз етумен құрылғыларды іске қосып тексеру, сөйлеушілерді табу.
3. Мәтін жинаудың алдындағы кезең. Егер ауызша корпус көлемі өте үлкен болса, әртүрлі үлгілерді жинау аса маңызды. Бұл негізгі мәтін жинау кезеңінде қателерді болдырмау үшін қажет.
4. Алдын ала тексеру кезеңі. Жинақталған мәтіндерді алдын ала тексеріп, бағалау кезеңі.
5. Мәтін жинау кезеңі.
6. Аннотациялау.
7. Лексикографиялық сөздік құру.
8. Екінші мәрте тексеру кезеңі. Корпустың критерийлерге сай келуін тексеру. Корпусты мақұлдау.
9. Таныстыру және тарату [20].

Корпусты құрастыру процедурасы ғана емес, корпустың өзі де стандартталған болуы керек.

1 - к е с т е

Ауызша корпусты құрастырудың спецификациясы

№	Спецификация	Түсіндірме
1	Сөйлеушілер спецификациясы	Сөйлеушінің жасы, жынысы, білімі, жұмыс тәжірибесі, дауыс сапасы, тілі және акценті ескеріледі
2	Корпус дизайнының спецификасы	Корпустың ұйымдастырылуы мен мазмұнының сипаттамасы. Мысалы, мәтінді оқу, монолог және диалогтардың сценарийі бойынша нұсқаулықтарды әзірлеу. Корпус сценарийін таңдау үшін қолданылатын лингвистикалық алгоритмдерді әзірлеу
3	Таспалау спецификациясы	Таспалайтын құрылғыларға, қоршаған орта жағдайларына, таспалайтын платформаларға және дискретизация жиілігі мен сөйлеу толқынының форматы сияқты мәліметтерді сақтау стратегияларына арналған техникалық сипаттамаларды беру
4	Аннотациялау спецификациясы	Символдар транскрипциясында дыбыстарды аннотациялау ережесін жазу. Синтаксистік аннотациялау қағидаларын анықтау
5	Тексеру критерийлері	Корпус сай келуі тиіс талаптарды айқындау. Корпусты мақұлдау кезінде тексерілуі тиіс сипаттамаларды бекіту
6	Тарату спецификациясы	Корпустардың мақсатты аудиториясын, таралу аймағын айқындау

Орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы

Орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы 2007 жылдан бастап дербес түрде жұмыс істеп келеді. Ішкорпустың авторлары — Ресей ғылым академиясының ғалымдары. Аталған корпусқа күнделікті ауызекі сөйлеу үлгілері мен алдын ала дайындалған көпшілік алдында сөйлеу үлгілері, кинофильмдер, театр қойылымдары транскриптілері және авторлар мен кәсіби дикторлардың оқыған көркем проза мәтіндері енген.

Ауызша ішкорпуста орыс тілінің стандартты орфографиясы қолданылады. Материалдар транскрипт күйінде беріледі, дыбыстық мәтін қолжетімсіз. Бұл корпустың көлемі 14 млн сөзқолданысты құрайды және уақыт диапозоны 1900-2020-жылдар аралығы. Мәтіндер функционалдық тұрғыда әртүрлі және Мәскеу, Санкт-Петербург, Воронеж, Саратов, Таганрог, Екатеринбург, Ульяновск, Новосибирск сияқты кең географияны ескерген [21].

Ауызша ішкорпуста орыс тілінің ұлттық корпусында қолданылған стандартты морфологиялық, семантикалық, метамәтіндік және ауызша ішкорпусқа арналған әлеуметтанулық белгіленім пайдаланылған. Әрбір фраза немесе репликаға сөйлеуші туралы ақпарат берілген: жасы, жынысы, туған жылы және еңбек ету саласы. Корпустан лексикалық, морфологиялық және семантикалық ақпаратты іздеу мүмкіндігі бар. Сонымен қатар қолданушылар өз қажеттіліктері бойынша біртекті мәтіндерді іріктеп, әлеуметтанулық параметрлер бойынша өздерінің ішкорпустарын қалыптастыра алады. Мысалы, ауызша ғылыми мәтіндер ішкорпусын, әңгімелесулер ішкорпусын, тұрмыстық микротілдесімдерді, әртүрлі жас өкілдерінің немесе Ресей Федерациясының әртүрлі аймағында орын алған әңгімелерді іріктеп ала алады (ruscorpora.ru) [22].

Орыс ауызша сөзінің корпусы

Санкт-Петербург мемлекеттік университетінің ғалымдары құрастырған тағы бір ауызша корпус — «Орыс ауызша сөзінің корпусы». Бұл орфографиялық және акустика-фонетикалық транскрипциясы бар дыбысталған мәтіндер жиынтығы. Аталмыш корпусты құрастырудағы қажеттілік тіл иесі болып саналатын сөйлеушілердің сөйлеуді қабылдау үдерісін зерттеумен байланысты. Жинақталған материал сөйленісті қабылдаудың функционалды үлгісін жасауда және ең бастысы, табиғи сөйлесу барысында тіл иесі қандай сигналды өңдейтінін анықтауда қолданылады.

Қазіргі таңда корпуста 22 мың сөзқолданыс бар: дыбысталған кәсіби дикторлар оқуы, қатардағы тіл иелмендерінің оқуы, балалар сөзі, ересектер сөзі және т.б. Орфографиялық аннотациялауда орыс тіліндегі «ё» әрпі қалпына келтірілген. Корпуста XX ғасырдың 40 жылдарынан бүгінгі күнге дейінгі мәтіндер жинақталған. Корпус аясында орфографиялық сөз формаларының (12 мың) жиілік сөздігі құрастырылған [https://russpeech.spbu.ru/] [23].

Британдық ауызша ұлттық корпусы [Spoken BNC2014]

Ланкастер университетіндегі Экономикалық және әлеуметтік зерттеу кеңесінің (ESRC) Әлеуметтік ғылымдар бойынша корпустық зерттеулер орталығы (CASS) мен Кэмбридж университетінің баспасы (Cambridge University Press) британдық ағылшын тілінің ауызша нұсқасының корпусын әзірледі. Аталған корпус бейресми мәнмәтіндерден тұрады. 2014 жылы құрастырылған бұл корпус қоғамда Ауызша британ ұлттық корпусы атауымен белгілі (Spoken BNC).

Бұл корпус 2012 мен 2016 жылдар аралығындағы мәліметтерді қамтиды. 2017 жылдан бастап Ланкастер университетінің COP web серверінде жұмыс істейді. Ал XML негізгі файлдары 2018 жылдың соңынан бастап қолжетімді. Ауызша корпус 11,5 млн сөзқолданыстан және 1251 таспадан тұрады. Барлығы 668 сөйлеуші қатысқан.

Spoken BNC2014 Британ ұлттық корпусының (1994) ауызша корпусына негізделген [24]. Британ ұлттық корпусының ауызша компоненті британдық ағылшын тілінің ауызша ең ауқымды корпустарының бірі болып есептеледі [25].

BNC1994 құрастырудың мақсаты – жалпы тіл саласындағы зерттеулердің мүмкіндік аясын кеңейту. Бұл корпус 1991 және 1994 жылдар аралығында құрастырылып, екі бөлімнен тұрды [26].

BNC1994DS бейресми, күнделікті қарым-қатынаста қолданылатын сөйлеу үлгілерінен тұрады. Корпус қатысушылары – өз сөздерін таспаға басып жүруге келісімін берген еріктілер. Қатысушылар жас ерекшелігі, жынысы, әлеуметтік рөлі мен географиялық аумақтары бойынша іріктеліп алынған. 124 ересек адам жалпы саны 1000 адамның сөзін таспаға жазған. BNC1994DS 4,2 миллион трансрипцияланған әңгімелер жинағынан тұрады.

Корпустың мәнмәтіндік басқарылатын бөлімі ресми кездесулерден институционалды келісімдерге сай таспаға жазылып алынған сөздерден тұрады. Жинақталған сөздер тақырыптар бойынша категорияларға бөлінген.

Лондон жасөспірімдер тілінің Берген корпусы

BNC1994DS құрамына Лондон жасөспірімдер тілінің Берген корпусы кіреді. Аталған корпус 1993 жылы Лондон қаласы айналасындағы елдімекендерден 13 және 14 жас аралығындағы жасөспірімдердің әңгімелерінен жинақталған жарты миллионға жуық сөзден тұрады [27].

BNC1994 ауызша корпусының дизайны мен метамәліметтері тұрғысынан кемшіліктері болғанымен, соңғы онжылдықтарда лингвистикалық зерттеулер үшін өнімділігі жоғары ресурс ретінде қызмет етіп келеді. Бұл корпус грамматика, әлеуметтік лингвистика, прагматика және тілдерді оқыту салаларындағы зерттеулерге ықпал етті.

BNC1994 ауызша корпусының кеңінен қолданылуы корпустың тегін қолжетімділігімен байланысты.

Британдық ағылшын тілінің басқа да бейресми немесе мамандандырылмаған ауызша корпустары бар. Ондай корпустарға деген қолжетімділік төмен. Кейбір корпустар тек коммерциялық мақсатта құрастырылып, көпшілікке ұсынылмаған. Мысалы, *Кэмбридж және Ноттингем дискурс корпусы* тек Кэмбридж университетінің баспасына тиесілі және ғылыми қауымдастық үшін қолжетімсіз. Корпустардың кейбіреуі лицензиялық жарнаны төлеген соң ғана қолжетімді болады. Ал Collins Publishers Word Banks Online 57 млн сөзқолданысы бар Bank of English ішкорпусына ақылы түрде қолжеткізуді ұсынады. Bank of English ішкорпусы американдық және британдық ағылшын тілінің 61 млн сөзінен тұрады.

Ағылшын тілінің халықаралық корпусының британдық компоненті (ICE-GB) де ақылы корпустардың бірі. Корпуста ауызша да, жазбаша да деректер бар [28].

Ағылшын тілі корпустарының арасында тегін, бірақ британдық ағылшынның аймақтық нұсқалары бойынша ғана мәлімет жинақталған түрлері бар. Мысалы, мәтіндер мен сөйлеудің шотландтық корпусы. Бұл корпусты тегін қолдануға болады, бірақ тек шотландтық ағылшын бойынша ғана ақпар берілген.

Деректер қоры, қолданушылар саны жағынан BNC1994 ауызша корпусымен бәсекелесе алатын корпустардың болмауы оның төмендегідей күшті жақтарының болуымен байланысты:

- орфографиялық транскрипциясы қамтылған мәліметтер;
- ауқымды мәліметтер қоры;
- британдық ағылшын тілін толық қамтуы;
- тегін қолжетімділік.

Ағылшын тілінің басқа ауызша корпустары жоғарыдағы төрт параметрге қатар жауап бере алмайды.

Араб сөзінің корпусы

Деректер қоры аз болғанымен, бірақ қолданылу жағынан танымалдығы жоғары корпустардың бірі – араб сөзінің корпусы. Араб сөзінің корпусы сөйлеуді синтездеуге арналған қазіргі стандартты араб тілінің (MSA) сөйлеу корпусы. Корпус қазіргі стандартты араб тілінің 3,7 сағаттан асатын сөйлеу үлгілерінен тұрады. Корпус аннотациясы жекелеген фонемалардағы екпіндерді белгілеу арқылы жасалған.

Араб сөзінің корпусы Саутгемптон университетіндегі докторлық диссертациялардың бірінің аясында жасалған. Бұл зерттеуді MicroLinkPC қаржыландырған және коммерцияландыру лицензиясы да аталмыш компанияға тиесілі. Коммерциялық емес мақсатта корпусты Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International лицензиясы арқылы жұмыс істейтін *араб сөзінің корпусы* сайтында қолдануға болады [29].

Корпус негізінен сөйлеуді синтездеу үшін құрастырылған. Алайда ол HMM негізінде дыбыстар шығару үшін де қолданылып келеді. Сонымен қатар бұл корпус басқа да корпустардың фонетикалық транскрипциясын түзету үшін пайдаланылған.

Араб сөзінің корпусында:

- ауызша сөйленімдерден тұратын 1813 wav файл;
- мәтіндік сөйленімдерден тұратын 1813 lab файл;
- wav файлдарда кездесетін шекаралары белгіленген фонема белгілері бар 1813 TextGrid файлдар;
- әрбір мәтін жолында phonetic-transcript.txt бар;
- әрбір мәтін жолында ortographic-transcript.txt. [30].

Орфография Buckwalter форматында берілген. Орфографияның бұндай форматта жасалуы араб алфавитін оқымайтын бағдарламалық қамтамасыз етумен жұмыс істеуде ыңғайлы. Корпус орфография негізінде жасалған екпін белгілерін автоматты түрде анықтау – қазіргі стандартты араб тілін (MSA) синтездеудің сапасын арттыратынын дәлелдеу үшін қолданылған.

Қазақ тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы

Қазақ тілінің ұлттық корпусы – қазақ тілінің тілдік жүйесі толық қамтылған, аннотацияланған мәтіндер жинағы [31]. Ұлттық корпусты әзірлеу тіл білімі ғана емес, жалпы ғылым саласындағы басым бағыттардың бірі және мемлекеттік деңгейдегі маңыздылығы жоғары жоба деуге болады.

Қазақ тілінің ұлттық корпусын А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғалымдары әзірлеген. Корпуста 65 млн сөзқолданыс бар. Корпусты жетілдіру нәтижесінде қазіргі таңда 19 ішкорпус қоса жұмыс істеп тұр [32].

Сондай ішкорпустардың бірі – ауызша ішкорпус. Ауызша ішкорпус – қазақ тіліндегі ауызша сөйлеу үлгілерінің аннотацияланған электронды форматтағы жинағы.

Қазақ тілінің ауызша ішкорпусын жасау Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты директоры Анар Фазылжанованың идеясымен қолға алынып, әлемдік ауызша ішкорпустардан өзіндік ерекшеліктерімен сипатталады.

Ауызша ішкорпусты жасауды бастаған алғашқы жылдар, яғни 2021 жылдары ішкорпусқа материал ретінде шаршытоп алдындағы сөздер, сұхбаттар, ресми, бейресми сөздер алынды.

Кез келген тілдің ауызша сөйлеу нормаларының қалыптасып кодификациялануында қоғамдағы беделді, танымал тұлғалардың рөлі зор. Сол себепті қазақ тілінің ауызша ішкорпусына қарапайым еңбек адамдары мен жергілікті тұрғындарының сөйлеу тілінен бөлек, ақын, жазушы, қоғам қайраткерлерінің аудио және бейнеформаттағы сөзі жинақтала бастады. М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, С. Мұқанов сынды жазушылардың 1960-жылдары жиналыстарда сөйлеген сөзінен бастап, сөзі үлгі болып келген басқа да танымал тұлғалардың сөздерінің орфографиясы жазылып, орфоэпиясы түсіріліп, просодикасы қойыла бастады. Және сонымен бірге сол сөздің әдеби тілдегі нормаланған орфоэпиясы қоса берілді. Бұл, бір жағынан, қазақ ауызша сөзінің әр жылдардағы қоры түрінде болса, екінші жағынан, белді тұлғалардың таспаларда ғана ауызша нұсқада сақталып келген сөздерінің жазба нұсқасын алуға мүмкіндік берді.

1940-80-жылдардағы М. Әуезов, Ғ. Мүсірепов, С. Мұқановтың таспада жазылған сөздері М. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының сирек қолжазбалар қорынан алынды. Бұл ретте институт директоры профессор ***Кенжехан Матыжанов*** мырзаға осындай мүмкіндік бергені үшін зор алғысымызды білдіреміз.

2024-жылдан бастап ауызша ішкорпусқа қазіргі ауызекі сөйлеу тілінің үлгілері, жергілікті сөздер алына бастады. Жоба идеясы бойынша, мұндай сөз үлгілері ел ішінде, жергілікті сөйлеу тілінде сақталған болуы керек деген оймен 2025-жылы Ахмет Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты ауызша корпус әзірлемешілері қазақ тілінің дәстүрлі сөзсаптамын білетін, ауызша сөз машығына төселген жергілікті тұрғындардың айтқан әңгімелерін жинау, таспаға басу, қазақ тілінің ұлттық корпусына енгізу және зерттеу мақсатында Маңғыстау облысының Шетпе ауданына, Атырау облысының Индер ауданына, Алматы облысының Нарынқол, Кеген аударындарына, Павлодар облысының Баянауыл ауданына, Ақмола облысының Зеренді, Бурабай аудандарына сөзтанымдық экспедицияға барды. Сапар барысында қазақ тілінің дәстүрлі сөзсаптамын, машықсыз, дайындықсыз, шынайы, табиғи сөйленген сөзі, әр ауылдағы, елдімекендегі әңгіме айтуға шебер, ойы жинақы, айтары бар, сөзге шешен тұлғалардың (20-90 жас арасындағы) кез келген ортадағы сөйлеген сөздері бейне-аудиотаспаға түсіріліп, «Қазақ тілінің ұлттық корпусына» мәтіндік жазбасы жазылып, сөздің орфоэпиясы, просодикасы, метабелгіленімі қоса қойылып, салына бастады.

Қазақстанның басқа да өңірлерін қалыс қалдырмау мақсатында ауызша әңгімелер, шаршысөз, көсемсөздерге республика бойынша конкурс жарияланды. Конкурсқа қатысу үшін сөз жинаудың мынадай шарттары белгіленді:

а) ауызша сөз кез келген коммуникативтік қатыста сөйленген сөз болуы керек (үйде, көшеде, тойда, кештерде, сахнада, студияда);

ә) дайындықсыз, машықсыз сөйленген, жаттанды болмауы, шынайы, табиғи сөз болуы маңызды;

б) сөз немесе әңгіменің бас-аяғы болуы, өзі туралы, отбасы, ауыл-елі туралы, ондағы белгілі тұлғалар туралы, ауылының, ондағы жер-су аттарының тарихы туралы, елден естіген әңгімелер, жас күніндегі өмір тіршіліктері, жастық, балалық шағы туралы, қазіргі көрген-білгенін және осы секілді айтары бар барлық бейресми тақырыптар болғаны жөн делінді.

Сөз жинаудың бұл тәсілі арқылы да ауызша ішкорпустың сөз қоры біршама көбейді.

Сонымен, қазақ тілінің ауызша ішкорпусында бүгінде 1 500 000 сөзқолданыс, 300 сұхбат, 200-ден астам сағат сөз салынған. Оның 9,4 %-ы ауызекі сөйлеу стилінде, 64,4 %-ы шаршысөз, 15,4 %-ы сөйлеу тілі, 2,7 %-ы көркемсөз, 2,7 %-ы іскери, 1,3 %-ы ғылыми стильде, 1 %-ы ресми, 1 %-ы діни стиль материалдары болып отыр. Ауызша ғылыми сөз, ауызша көркемсөз үлгілері әзірге аздық етеді.

Қазақ тілінің ауызша корпусына енгізілген 300 сұхбатта ер адамдардың үлесі басым екені анықталды (70,7%). Бұл жағдай зерттеудің бастапқы кезеңінде гендерлік теңгерімді сақтау мақсат болмауымен байланысты. Негізгі назар тілдік материалдың табиғилығы мен репрезентативтілігін қамтамасыз етуге бағытталды.

Дегенмен қазіргі зерттеу талаптарын ескере отырып, мұндай теңгерімсіздік гендерлік тілдік ерекшеліктерді толық талдауға белгілі бір шектеулер тудырады. Осыған байланысты ішкорпусты толықтыруда әйел респонденттердің үлесін арттыруды, гендерлік теңгерімді сақтауды ойластырып отырмыз.

1-диаграмма. Қазақ тілінің ауызша ішкорпусындағы гендерлік үлес көрсеткіші

Ішкорпус осы айтылған сипаттағы сұхбаттардан басқа қазақ тіліндегі фильм, мультфильм үзінділері мен бейнеконтенттен тұрады.

«Сұхбаттар» бөлімінің іздеу жүйесі қажет сөзді жазу және сұрыптап іздеу арқылы жүзеге асады. Сұрыптап іздеу кезінде сұхбат берушіні, сөз стильдерін, лингвоәлеуметтік деңгейін, тақырыпты және аймақтың бірін таңдап, іздеу батырмасын басқанда сұрау бойынша табылған нәтижелер экранға шығады. Іздеу жүйесінің қай түрін таңдалса да, сұхбат беруші туралы мәлімет және сол сөздің орфографиясы, сөйлеушінің орфоэпиясы мен сөздің нормаға түскен орфоэпиясы қолжетімді. Сонымен қатар сол сұхбаттың бейнежазбасын көріп, аудиосын тыңдауға мүмкіндік бар. Сөздің орфографиясы бөліміндегі әр сөзді басқанда фонетика-фонологиялық, просодикалық талдаулар көрсетілген.

«Фильм үзінділері» бөлімінде А1, А2 тілдік деңгейлерге сай таңдалып алынған 40 фильм, 60 мультфильм үзінділері қамтылған. Бұл бөлімнің де іздеу жүйесі қажет сөзді жазу және сұрыптап іздеу арқылы жүзеге асады. Сұрыптап іздеуде атауы, тип, тақырып және деңгей бойынша сұрыпталады. Іздеу нәтижесінде әр үзіндінің орфографиясы, сөйлеуші және норма орфоэпиясы беріледі. Сонымен қатар фильм, мультфильм туралы мәліметтерді оқып, бейнежазбасын көруге болады.

«Бейнеконтент» бөлімінде корпус әзірлемешілері өздері сценарийін жазып, өздері рөлдерде ойнаған А1, А2 тілдік деңгейлерге арналған субтитры бар бейнероликтер орналастырылған.

«Құралдар» бөлімінде ауызша сөз машығын меңгеруге көмекші құрал ретінде орфоэпиялық конвертор бар.

Анар Фазылжанова идеясы бойынша, қазақ тілі ауызша ішкорпусын құрастыру дәл қазіргі кезекте қазақ сөзінің әдеби нормаға сай айтылу заңдылықтарын насихаттауға қызмет ету болуы керек. Яғни қазақ тілінде дұрыс, таза сөйлеймін деген тіл иелмендері мен тіл тұтынушылардың ауызша тілін жетілдіруде қолданатын құралы, сөз үлгісін танытатын аннотацияланған ресурстардың қызметін атқаруы тиіс.

Қазіргі корпус лингвистикасында аннотациялау бірнеше деңгейден тұратыны белгілі: орфографиялық транскрипция, морфологиялық белгілеу (POS-tagging), синтаксистік талдау, семантикалық және прагматикалық белгілеу. Сонымен қатар халықаралық тәжірибеде аннотацияны стандарттау мақсатында **TEI (Text Encoding Initiative)**, **Linguistic Annotation Framework (ISO TC37)**, **EAGLES** сияқты стандарттар кеңінен қолданылады. Бұл стандарттар мәтіндерді XML/SGML форматында белгілеуді, аннотацияның көпдеңгейлі құрылымын және деректердің өзара үйлесімділігін қамтамасыз етеді.

Қазақ тілінің ауызша ішкорпусында қолданылатын аннотациялау жүйесі де осы халықаралық үрдістермен үйлеседі. Корпуста:

- орфографиялық және орфоэпиялық транскрипция;
- фонетика-фонологиялық және просодикалық белгілеу;
- морфологиялық және метамәліметтік аннотация;
- сөйлеушінің әлеуметтік сипаттамалары (жасы, жынысы, аймағы, стилі) сияқты көпдеңгейлі белгілеу түрлері қолданылады. Бұл құрылым халықаралық корпустардағы (мысалы, ICE, BNC) көпқабатты аннотация модельдеріне сәйкес келеді, мұнда мәтіндік, грамматикалық және метадеректер деңгейлері біріктіріледі.

Осылайша қазақ тілінің ауызша ішкорпусындағы аннотациялау жүйесі халықаралық корпус лингвистикасындағы стандарттармен үйлесімді дамып, тілдік деректерді кешенді сипаттауға мүмкіндік береді.

Қазақ тілінің ауызша ішкорпусын құрастыру барысында халықаралық корпус лингвистикасында кеңінен қолданылатын әдістер мен құралдарға сүйену маңызды болды. Ауызша деректерді транскрипциялау және аннотациялау үдерісінде көпдеңгейлі белгілеу принциптері пайдаланылды. Жалпы, қазіргі тәжірибеде мұндай жұмыстарды жүзеге асыру үшін **EXMARaLDA**, **Praat**, **ELAN** сияқты сөйлеу корпусын өңдеуге арналған бағдарламалар қолданылады, олар транскрипциялау, аннотациялау және метадеректерді басқаруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар мәтіндік және лингвистикалық деректерді өңдеуде корпус құралдары (мысалы, WordSmith, Korpusomat) жиілік, коллокация және статистикалық талдау жүргізуге мүмкіндік береді.

Қазақ тілінің ауызша ішкорпусы мен мақалада сипатталған басқа да ішкорпустардың көлемі, аннотация деңгейлері, метадеректер құрылымы бойынша салыстырмалы талдау 2-кестеде берілген.

2 - к е с т е

Ауызша ішкорпустар құрылымының салыстырмалы талдауы

Корпус атауы	Корпус көлемі	Аннотация деңгейлері	Метадеректер құрылымы
Орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы	~14 млн сөзқолданыс (1900–2020)	Морфологиялық, семантикалық, метамәтіндік, социолингвистикалық	Жасы, жынысы, туған жылы, кәсібі, аймақ
Орыс ауызша сөзінің корпусы (СПбМУ)	~22 мың сөзқолданыс	Орфографиялық, акустика-фонетикалық	Сөйлеуші типі (диктор, бала, ересек), мәтін түрі
Spoken BNC2014 (британдық ауызша корпус)	~11,5 млн сөз, 1251 жазба, 668 сөйлеуші	Орфографиялық, дискурстық, социолингвистикалық	Жасы, жынысы, әлеуметтік рөлі, география, қатысым түрі
BNC1994 (ауызша компонент)	~4,2 млн сөз (бейресми бөлігі)	Орфографиялық, метамәтіндік, дискурстық	Жасы, жынысы, әлеуметтік мәртебе, аймақ
Араб сөзінің корпусы	~3,7 сағат сөйлеу, 1813 файл	Фонетикалық, орфографиялық, екпіндік	Файл типтері, фонема деңгейі, транскрипция түрлері
Қазақ тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусы	~1,5 млн сөз, 300 сұхбат, 200+ сағат	Орфографиялық, орфоэпиялық, фонетика-фонологиялық, просодикалық, метабелгіленім	Жасы, жынысы, аймақ, стиль, тақырып, лингвоәлеуметтік сипат

Мақалада қарастырылған корпустардың функционалдық мүмкіндіктерін нақтылау мақсатында олардың іздеу жүйесі, интерфейсі және қолданушы сценарийлері қосымша сипатталды.

Мысалы, **Орыс тілі ұлттық корпусының ауызша ішкорпусында** қолданушы лексикалық немесе грамматикалық бірлікті іздеу кезінде морфологиялық, семантикалық және социолингвистикалық параметрлер бойынша сүзгілеу мүмкіндігіне ие. Іздеу нәтижелері сөйлем контекстінде ұсынылып, әрбір репликаға сөйлеуші туралы толық метадеректер (жасы, жынысы, кәсібі) қоса беріледі.

Spoken BNC2014 корпусында интерфейс пайдаланушыға сөздер мен тіркестердің жиілігін, коллокацияларын және дискурстық қолданысын талдауға мүмкіндік береді. Қолданушылар белгілі бір әлеуметтік топтың (мысалы, жастар немесе белгілі бір аймақ өкілдері) сөйлеу ерекшеліктерін сүзгілер арқылы бөліп қарастыра алады.

Орыс ауызша сөзінің корпусында дыбыстық файлдар мен фонетикалық транскрипция қатар ұсынылады. Бұл қолданушыға бірліктің орфографиялық түрін ғана емес, оның нақты айтылуын, интонациясын және акустикалық параметрлерін зерттеуге мүмкіндік береді.

Қазақ тілінің ұлттық корпусының ауызша ішкорпусында іздеу жүйесі сөзді тікелей енгізу немесе параметрлер бойынша сұрыптау арқылы жүзеге асады. Қолданушы сұхбат берушінің жасын, аймағын, сөйлеу стилін және тақырыбын таңдай отырып, қажетті материалды іріктей алады. Нәтижелерде сөздің орфографиясы, орфоэпиясы, нормаланған нұсқасы, сондай-ақ аудио/бейнежазба қолжетімді. Сонымен қатар әрбір сөзге фонетика-фонологиялық және просодикалық талдау ұсынылады.

Осылайша, қарастырылған корпустардың функционалдық мүмкіндіктері оларды тек дерекқор ретінде ғана емес, тілдік талдауға арналған көпдеңгейлі зерттеу құралы ретінде пайдалануға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Корпустық лингвистика тіл білімінің басқа салаларына қарағанда тілдік деректерді сақтау, өңдеу және іздеуде цифрлық технологиялардың мүмкіндіктері мен жетістіктері негізінде жинақталып, өңделген эмпирикалық материалдың орасан зор массивтерін пайдалануға мүмкіндік беретін тіл білімінің ерекше саласы ретінде қалыптасуда. Мұның бәрі лингвистикалық зерттеулердегі шынайылықты қамтамасыз етудің жаңа әдіснамасын зерделеуге және сөйлеу үлгілерін ғылыми материал ретінде қолдануға мүмкіндік береді. Осы орайда ауызша корпустарды құрастырудың өзектілігі айқындала түседі деп ойлаймыз.

Мақалада бірқатар ауызша ішкорпустарға шолу жасалды. Корпустардың деректер қоры, ақпарат іздеу алгоритмі, аннотациялануы корпус танымалдығын арттырып, қолданушылар санын арттырудың негізгі параметрлерін құрайтындығы анықталды. Ауызша ішкорпус – сөйлеуді тану, сөйлеуді синтездеу, ауызша және жазбаша сөзді сәйкестендіру сияқты үдерістерді автоманттандыруда және жасанды инттелектіні қазақша сөйлетуде қолданылатын цифрлық құрал. Кез келген тіл ауызша қарым-қатынас кезінде танылатын ескерер болсақ, ауызша ішкорпустарды құрастыру, толтыру және тарату мәселесін зерттеу аса қажет.

Жүргізілген зерттеу нәтижелері ауызша ішкорпустардың құрылымы, аннотациялау жүйесі және функционалдық мүмкіндіктері әртүрлі болғанымен, олардың барлығы тілдік деректерді көпдеңгейлі талдауға бағытталғанын көрсетті. Әсіресе, қазақ тілінің ауызша ішкорпусы орфоэпиялық, просодикалық және метадеректерді біріктіретін кешенді аннотациясымен ерекшеленеді.

Болашақ зерттеулер екі бағытта дамуы мүмкін. Біріншіден, ауызша корпус деректерін жасанды интеллект және машинелік оқыту әдістерімен біріктіру арқылы автоматты аннотациялау, сөйлеу үлгілерін тану және тілдік модельдерді жетілдіру мүмкіндігі бар. Екіншіден, корпус материалдарын автоматты сөйлеуді тану (ASR) және сөйлеуді синтездеу (TTS) жүйелерімен интеграциялау қазақ тіліндегі цифрлық ресурстарды дамытуға ықпал етеді.

Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу нәтижелері білім беру саласында (тіл үйрету платформалары), орфоэпиялық нормаларды қалыптастыруда, сондай-ақ цифрлық лексикография мен интеллектуалды тілдік жүйелерді әзірлеуде қолданылуы мүмкін.

Ауызша корпустарды дамыту және оларды заманауи технологиялармен интеграциялау тіл білімінің қолданбалы мүмкіндіктерін кеңейтіп, ұлттық тіл ресурстарын жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Мақала ҚР БҒМ қаржыландырып отырған BR24993244 «Қазақ тілі ұлттық корпусын Smart-мәтіндер мегажобасы және қазақтілді жасанды интеллект негізі ретінде жетілдіру, ішкорпустарын әзірлеу» іргелі зерттеу бағдарламасы аясында орындалды.

Авторлардың үлесі

Кудеринова Қ.Б. — тұжырымдаманы әзірлеу, әдіснама, қаржыландыруды тарту, жобаны басқару, ғылыми жетекшілік, ресурстармен қамтамасыз ету, валидация, мәтінді редакциялау және толықтыру.

Борибаева Г.А. — зерттеу жүргізу, деректерді жинақтау және басқару, формальды талдау, әдіснама, ресурстармен қамтамасыз ету, валидация, визуализация, мәтінді редакциялау және толықтыру.

Қожахмет А.М. — зерттеу жүргізу, деректерді жинақтау және басқару, формальды талдау, бағдарламалық қамтамасыз ету, визуализация, бастапқы мәтінді жазу, мәтінді редакциялау және толықтыру.

Author contributions

All authors have read and approved the final manuscript and agreed to the published version of the paper.

Әдебиеттер тізімі

1 Spoken corpora and linguistic studies / ed. T. Raso, H. Mello. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2014. — Vol. 61.

2 Biber D. Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect / D. Biber, E. Finegan // Text-interdisciplinary journal for the study of discourse. — 1989. — Vol. 9, No. 1. — P. 93–124.

3 Ide N. Preparation and analysis of linguistic corpora / N. Ide // A Companion to digital Humanities. — 2004. — P. 289–305.

4 Davies M. Corpora: an introduction / M. Davies // The Cambridge handbook of English corpus linguistics. — 2015. — P. 11–31.

5 Грудева Е.В. Корпусная лингвистика / Е.В. Грудева. — М.: Флинта, 2012. — 165 с.

6 Sinclair J. Trust the text: Language, corpus and discourse / J. Sinclair. — London: Routledge, 2004.

7 Aston G. Learning with corpora: An overview / G. Aston // Learning with corpora. — 2001. — P. 7–45.

8 Leech G. Corpora and theories of linguistic performance / G. Leech // Directions in corpus linguistics. — 1992. — P. 105–122.

9 Incelli E. Exploring the future of corpus linguistics: Innovations in AI and social impact / E. Incelli // International Journal of Mass Communication. — 2025. — Vol. 3. — P. 1–10.

10 Al-onazi B.B. Integration of corpus linguistics and deep learning for language analysis [Electronic resource] / B.B. Al-onazi et al. // Scientific Reports. — 2025. — Access mode: https://www.nature.com/articles/s41598-025-28929-z.

11 Wang C. CoVoST 2: A massively multilingual speech-to-text translation corpus [Electronic resource] / C. Wang, Y. Tang, X. Ma, A. Wu, D. Okhonko, J. Pino. — Access mode: https://arxiv.org/abs/2007.10310.

12 Knill K. Speak & Improve corpus 2025: A large-scale speech corpus for language learning and assessment [Electronic resource] / K. Knill. — Access mode: https://arxiv.org/abs/2412.11986.

13 Pérez-Paredes P. Corpus linguistics and AI in the reconfiguration of language learning ecologies [Electronic resource] / P. Pérez-Paredes // Language Teaching. — 2026. — Access mode: https://www.cambridge.org/core/journals/language-teaching/article/corpus-linguistics-and-ai-in-the-reconfiguration-of-language-learning-ecologies/A0AD76A187BD0316A1D615D51741AA32.

14 Corpus studies: Current trends and future directions. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.researchgate.net/publication/400502891_CORPUS_STUDIES_CURRENT_TRENDS_AND_FUTURE_DIRECTIONS.

15 Meijs W. Linguistic corpora and lexicography / W. Meijs // Annual Review of Applied Linguistics. — 1996. — Vol. 6. — P. 99–114.

16 Adolphs S. Building a spoken corpus / S. Adolphs, D. Knight // The Routledge handbook of corpus linguistics. — 2010. — P. 38–52.

17 Tseng S.C. Spoken corpora and analysis of natural speech / S.C. Tseng // Taiwan Journal of Linguistics. — 2008. — Vol. 6, № 2.

18 Wichmann A. Corpora and spoken discourse / A. Wichmann // Corpus Linguistics 25 Years on. — Brill, 2007. — P. 73–86.

19 Dobrushina N. Spoken corpora of Slavic languages / N. Dobrushina, E. Sokur // Russian Linguistics. — 2022. — Vol. 46, № 2. — P. 77–93.

20 Li A. RASC863 - A Chinese Speech Corpus with Four Regional Accents / A. Li, Z. Yin, T. Wang, Q. Fang, F. Hu // ICSLTo-COCOSDA. — New Delhi, 2004.

21 Гришина Е.А. Устная речь в Национальном корпусе русского языка / Е.А. Гришина // Национальный корпус русского языка: 2003–2005. — М.: Индрик, 2005. — С. 94–110.

22 Национальный корпус русского языка. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://ruscorpora.ru.

23 Корпус русской устной речи. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://russpeech.spbu.ru/.

24 Crowdy S. Spoken corpus design / S. Crowdy // Literary and linguistic computing. — 1993. — Vol. 8, No. 4. — P. 259–265.

25 Lam P. The making of a BNC customised spoken corpus for comparative purposes / P. Lam // Corpora. — 2009. — Vol. 4, No. 2. — P. 167–188.

26 Aston G. The BNC handbook: exploring the British National Corpus with SARA / G. Aston, L. Burnard. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

27 Stenström A.B. Trends in teenage talk: Corpus compilation, analysis and findings / A.B. Stenström, G. Andersen, I.K. Hasund. — Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002.

28 Laudańska Z. Technology propels speech-language research and theory [Electronic resource] / Z. Laudańska // Neuroscience & Biobehavioral Reviews. — 2025. — Access mode: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014976342500199X.

29 Halabi N. Modern standard Arabic phonetics for speech synthesis: Doctoral dissertation / N. Halabi. — Southampton: University of Southampton, 2016.

30 Halpern J. Word stress and vowel neutralization in modern standard Arabic / J. Halpern // 2nd International Conference on Arabic Language Resources and Tools. — Cairo, 2009. — P. 1–7.

31 Жұбанов А. Қазақ тілінің ұлттық корпусы және метабелгіленім мәселесі / А. Жұбанов // Тілтаным. — 2015. — № 1. — Б. 21–29.

32 Qazcorpus.kz. — [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділігі: https://qazcorpus.kz/.

К.Б. Кудеринова, Г. Борибаева, А.М. Кожахмет

Мировой и отечественный опыт разработки устных подкорпусов

В современной лингвистике активно развивается направление, связанное с формированием национальных языковых корпусов. В условиях стремительного прогресса технологий, включая искусственный интеллект, особую актуальность приобретает изучение устных подкорпусов — специализированных лингвистических баз данных, содержащих образцы спонтанной и нормативной устной речи. Эти подкорпусы служат важным инструментом для анализа фонетических, просодических, синтаксических и прагматических характеристик языка. В данной статье рассматривается история создания первых устных корпусов как за рубежом, так и в отечественной практике. Освещается текущее состояние исследований в области корпусной лингвистики, уделяется внимание современным подходам к разработке и аннотированию устных корпусов. На основе сравнительного анализа описываются принципы построения устных корпусов, включая устный подкорпус Национального корпуса русского языка, Корпус русской разговорной речи (СПбГУ), устный корпус Британского национального корпуса, а также корпус арабской речи. Особое внимание уделяется аналитическому обзору практик метаразметки, а также орфоэпических и орфографических моделей аннотирования языковых данных. Кроме того, в статье представлено полное описание методов сбора лексического материала и содержания устного подкорпуса — одного из корпусов Национального корпуса казахского языка, подготовленного научными сотрудниками Института языкознания им. А. Байтурсынова. Устный подкорпус изначально был пополнен речами перед аудиторией, интервью, официальными и неофициальными высказываниями. Наряду с устной речью жителей, начался сбор аудио- и видеозаписей выступлений поэтов, писателей и общественных деятелей. С 1960-х годов стали собираться материалы выступлений таких писателей, как М. Ауэзов, Г. Мусрепов, С. Муканов, а также других известных личностей. Их тексты подвергались орфографической фиксации, орфоэпической разметке и просодическому анализу. Это, с одной стороны, позволило создать корпус устной казахской речи разных лет, а с другой — получить письменные версии речей видных деятелей, ранее существовавших только в устной форме на магнитных носителях. С 2024 года в устный подкорпус начали включаться образцы современной разговорной речи, а также региональные варианты. Согласно проектной концепции, в 2025 году разработчики устного корпуса при Институте языкознания им. Ахмета Байтурсынова предприняли экспедиции по различным регионам Казахстана с целью сбора рассказов местных жителей, владеющих традиционными нормами казахской речи и устной культуры. Эти рассказы фиксировались, записывались и включались в Национальный корпус казахского языка для последующего исследования. В ходе экспедиций особое внимание уделялось фиксации традиционного словоупотребления, неподготовленной, спонтанной, естественной речи; собирались аудио- и видеозаписи выступлений мастеров слова —

людей с выразительной речью и умением импровизировать. Все собранные материалы включены в «Национальный корпус казахского языка».

Ключевые слова: корпусная лингвистика, национальные корпуса, устные подкорпуса, аннотация, метаразметка.

K.B. Kuderinova, G. Boribayeva, A.M. Kozakhmet

World and domestic experience in the development of spoken corpora

Modern linguistics places significant emphasis on the development of national language corpora. In the era of rapid technological advancement, particularly the rise of artificial intelligence, the study of spoken subcorpora – linguistic databases containing samples of spoken language—has become increasingly relevant and requires focused scholarly attention. These subcorpora are essential tools for analyzing phonetic, prosodic, syntactic, and pragmatic aspects of language use. This article explores the history of the creation of the earliest spoken corpora, both internationally and within domestic linguistic traditions. It provides an overview of the current state of corpus linguistic research, with particular attention to contemporary methodologies for compiling and annotating spoken corpora. The article compares and describes the construction principles of several major spoken corpora, including the Spoken Subcorpus of the Russian National Corpus, the Corpus of Russian Everyday Speech (developed by scholars at St. Petersburg State University), the Spoken Component of the British National Corpus, and the Arabic Speech Corpus. Special emphasis is placed on the analytical review of metadata annotation practices, as well as the use of orthoepic and orthographic models in the annotation of linguistic data. In addition, the article provides a comprehensive description of the methods of collecting lexical material and the content of the Oral Subcorpus—one of the components of the National Corpus of the Kazakh Language, prepared by the researchers of the A. Baitursynuly Institute of Linguistics. The Oral Subcorpus was initially enriched with public speeches, interviews, and both formal and informal utterances. Alongside the spoken language of ordinary workers and local residents, audio and video recordings of poets, writers, and public figures began to be collected. Since the 1960s, materials from speeches by writers such as M. Auezov, G. Musrepov, S. Mukanov, and other prominent figures have been gathered. Their texts underwent orthographic transcription, orthoepic annotation, and prosodic analysis. This, on the one hand, made it possible to build a corpus of Kazakh oral speech from different periods, and on the other, to obtain written versions of speeches by prominent figures that had previously existed only in oral form on magnetic tapes. Since 2024, samples of contemporary colloquial speech and regional varieties have been added to the Oral Subcorpus. According to the project's concept, in 2025 the developers of the Oral Corpus at the A. Baitursynuly Institute of Linguistics launched expeditions across various regions of Kazakhstan to collect stories from local residents familiar with traditional norms of the Kazakh language and oral culture. These stories were documented, recorded, and included in the National Corpus of the Kazakh Language for further research. During these expeditions, special attention was given to capturing traditional word usage, unprepared, spontaneous, and natural speech. Audio and video recordings were made of master speakers—individuals with clear thinking, expressive language, and skill in improvisation. All collected materials have been incorporated into the «National Corpus of the Kazakh Language».

Keywords: corpus linguistics, national corpora, spoken subcorpora, annotation, metadata.

References

1 Raso, T., & Mello, H. (Eds.). (2014). *Spoken corpora and linguistic studies*. Vol. 61. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

2 Biber, D., & Finegan, E. (1989). Styles of stance in English: Lexical and grammatical marking of evidentiality and affect. *Text-interdisciplinary journal for the study of discourse*, *9*(1), 93–124.

3 Ide, N. (2004). Preparation and analysis of linguistic corpora. *A Companion to digital Humanities* (pp. 289–305).

4 Davies, M. (2015). Corpora: an introduction. *The Cambridge handbook of English corpus linguistics* (pp. 11–31).

5 Grudeva, E.V. (2012). *Korpusnaia lingvistika* [Corpus linguistics]. Moscow: Flinta [in Russian].

6 Sinclair, J. (2004). *Trust the text: Language, corpus and discourse*. London: Routledge.

7 Aston, G. (2001). Learning with corpora: An overview. *Learning with corpora* (pp. 7–45).

8 Leech, G. (1992). Corpora and theories of linguistic performance. *Directions in corpus linguistics* (pp. 105–122).

9 Incelli, E. (2025). Exploring the future of corpus linguistics: Innovations in AI and social impact. *International Journal of Mass Communication*, *3*, 1–10.

10 Al-onazi, B.B. et al. (2025). Integration of corpus linguistics and deep learning for language analysis. *Scientific Reports*. Retrieved from https://www.nature.com/articles/s41598-025-28929-z

11 Wang, C., Tang, Y., Ma, X., Wu, A., Okhonko, D., & Pino, J. (2020). CoVoST 2: A massively multilingual speech-to-text translation corpus. *arxiv.org*. Retrieved from https://arxiv.org/abs/2007.10310

12 Knill, K. (2025). Speak & Improve corpus 2025: A large-scale speech corpus for language learning and assessment. *arxiv.org*. Retrieved from https://arxiv.org/abs/2412.11986

13 Pérez-Paredes, P. (2026). Corpus linguistics and AI in the reconfiguration of language learning ecologies. *Language Teaching*. Retrieved from https://www.cambridge.org/core/journals/language-teaching/article/corpus-linguistics-and-ai-in-the-reconfiguration-of-language-learning-ecologies/A0AD76A187BD0316A1D615D51741AA32

14 Corpus studies: Current trends and future directions (n.d.). *researchgate.net*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/400502891_CORPUS_STUDIES_CURRENT_TRENDS_AND_FUTURE_DIRECTIONS

15 Meijs, W. (1996). Linguistic corpora and lexicography. *Annual Review of Applied Linguistics*, *6*, 99–114.

16 Adolphs, S., & Knight, D. (2010). Building a spoken corpus. *The Routledge handbook of corpus linguistics* (pp. 38–52).

17 Tseng, S.C. (2008). Spoken corpora and analysis of natural speech. *Taiwan Journal of Linguistics*, *6*(2).

18 Wichmann, A. (2007). Corpora and spoken discourse. *Corpus Linguistics 25 Years on* (pp. 73–86). Brill.

19 Dobrushina, N., & Sokur, E. (2022). Spoken corpora of Slavic languages. *Russian Linguistics*, *46*(2), 77–93.

20 Li, A., Yin, Z., Wang, T., Fang, Q., & Hu, F. (2004). RASC863 - A Chinese Speech Corpus with Four Regional Accents. *ICSLT-o-COCOSDA*. New Delhi.

21 Grishina, E.A. (2005). Ustnaia rech v Natsionalnom korpuse russkogo yazyka [Spoken speech in the Russian National Corpus]. *Natsionalnyi korpus russkogo yazyka: 2003–2005 — Russian National Corpus: 2003–2005* (pp. 94–110). Moscow: Indrik [in Russian].

22 Natsionalnyi korpus russkogo yazyka (n.d.). [Russian National Corpus]. *ruscorpora.ru*. Retrieved from http://ruscorpora.ru [in Russian].

23 Korpus russkoi ustnoi rechi (n.d.). [Corpus of Russian Spoken Language]. *russpeech.spbu.ru*. Retrieved from https://russpeech.spbu.ru/ [in Russian].

24 Crowdy, S. (1993). Spoken corpus design. *Literary and linguistic computing*, *8*(4), 259–265.

25 Lam, P. (2009). The making of a BNC customised spoken corpus for comparative purposes. *Corpora*, *4*(2), 167–188.

26 Aston, G., & Burnard, L. (1998). *The BNC handbook: exploring the British National Corpus with SARA*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

27 Stenström, A.B., Andersen, G., & Hasund, I.K. (2002). *Trends in teenage talk: Corpus compilation, analysis and findings.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

28 Laudańska, Z. (2025). Technology propels speech-language research and theory. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. Retrieved from https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S014976342500199X

29 Halabi, N. (2016). Modern standard Arabic phonetics for speech synthesis [Modern standard Arabic phonetics for speech synthesis]. *Doctor's thesis*. Southampton: University of Southampton.

30 Halpern, J. (2009). Word stress and vowel neutralization in modern standard Arabic. *2nd International Conference on Arabic Language Resources and Tools* (pp. 1–7). Cairo.

31 Zhubanov, A. (2015). Qazaq tilinin ulttyq korpusy zhane metabelgilenim maselesi [National corpus of the Kazakh language and the issue of metatagging]. *Tiltanym – Linguistic Studies*, 1, 21–29 [in Kazakh].

32 Qazcorpus.kz (n.d.). [Qazcorpus.kz]. *qazcorpus.kz*. Retrieved from https://qazcorpus.kz/ [in Kazakh].

Information about the authors

Kuderinova Kuralai Bimoldinovna — Doctor of Philological Sciences, professor, Deputy Director General for Research Affairs, Akhmet Baitursynuly Institute of Linguistics, Almaty, Republic of Kazakhstan. E-mail: *kuralai.kuderinova@gmail.com*; ORCID https://orcid.org/0009-0002-4913-2840

Boribayeva Gulnar Abdikasymovna — PhD, Institute of Linguistics named after Akhmet Baitursynuly, Almaty, Kazakhstan. E-mail: *boribayeva.gulnara@gmail.com*; ORCID https://orcid.org/0000-0003-3225-776X

Kozhakhmet Assem Mukhitovna — PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. E-mail: *sdu.asem@gmail.com*; ORCID https://orcid.org/0009-0003-1871-0166

Article
UDC 81’373.21
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/162-171

Received: 21.08.2025
Accepted: 11.06.2026

B.A. Koshimova[1], A.Z. Kenbayeva[2*], Sh.S. Abisheva[3]

[1,3] Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan;
[2]M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan
*(*e-mail: kenbayeva84@gmail.com)*

Etymological Analysis of Turkmen Toponyms in Eastern Historical Sources

Recently, there has been a growing interest in studying toponyms as a historical and cultural heritage. Analysis of the historical etymology of toponyms is essential for understanding the role of place names in the culture and history of a nation, as well as conveying the cultural and historical value of places to future generations. The purpose of this study is to explore the historical etymology of place names territorially related to Turkmenistan, and the subsequent systematization of toponyms to preserve the historical and cultural heritage of the Turkic peoples. The material for the study was drawn from historical sources of East Asia and the Middle East containing toponyms of Turkmenistan. The analysis of toponyms was carried out using historical-comparative, analytical-interpretative, historical-linguistic, functional-systemic and etymological methods. The importance of this study is that it provides a detailed historical description of toponyms territorially related to Turkmenistan, which allows tracing the Turkic roots in their nomination. The novelty of the study lies in the fact that it provides a detailed description of the etymology of toponyms based on Eastern, mainly Chinese and Arabic, historical sources, which as a result leads to direct connections with the Turkic languages. The conducted study enabled us to estimate the significant degree of contact and interrelation of onomastic systems. In terms of theoretical and practical significance, the research focuses on systematizing Turkmen toponymy and generalizing its etymology, as well as preparing reference materials on Turkic onomastics from Eastern sources, useful for scientific research. The following conclusions can be drawn from the research results. It fosters high-level interaction and overcomes onomastic traditions. Studying the origins of ancient Turkmen toponyms creates a sense of solidarity and historical ties between Turkic-speaking communities, emphasizing the shared linguistic and cultural motifs characteristic of Central Asia and deeper regions. This research also focuses on linguistics, exploring semantic patterns and past language exchanges, which contributes to the preservation and revitalization of Turkic languages. The resulting materials are a key contribution to ethnography, history, and linguistics, facilitating a comprehensive understanding of the collective heritage of Turkic ethnic groups and their long-term impact on today's reality.

Keywords: Toponym, Turkmenistan, East Asia, Middle East, Historical Etymology.

Introduction

Of great significance both in theory and practical applications is the study of toponyms — the names of cities, villages, rivers, reservoirs, mountains, etc. — as a means of recording lost historical realities, ancient ethnonyms, and archaic linguistic forms that are important for reconstructing the past of a particular region. Toponyms, or place names, fulfil an essential task of preserving the historical heritage of a nation. Names of places that have emerged in various historical conditions are described to serve the chronological evidence of certain historical events [1]. Toponyms are referred to as persistent linguistic symbols, which can reveal a lot of information about a certain place at the time when it was settled and given its name [2]. Moreover, toponyms are related to various historical epochs, peoples and languages, and in this way, they function as cultural, historical and social formations, which testify to the time when the given territory was developed and inhabited by different peoples [3]. Toponyms relate to the historical stages in which the territory was settled by different ethnic groups, reflecting their economic activity, ancient migrations and interethnic contacts [4]. They are also described as «sacred locations, landforms associated with deities and historical events, springs, trails, and ‘footprints’ of ancestral villages, petroglyphs, and other archeological sites» [5; 324]. Toponyms are historically important as they serve to carry memories of a location’s past, representing its collective memory [6].

In addition to the significant historical value, toponyms are of great significance in terms of cultural heritage. Thus, toponyms are referred to as carriers of national and cultural data and background knowledge [7]. The analysis of toponyms makes it possible to give a description of the spiritual culture and worldview of the people inhabiting a certain location at a certain time and speaking a certain language [8]. Moreover,

* Corresponding author’s e-mail: *kenbayeva84@gmail.com*

the essential role of toponyms is to reflect different elements of a nation's material and spiritual culture, which may include rituals, ceremonies, religious beliefs, etc. [1]. The historical and etymological analysis of toponyms belonging to a particular location is certain to reveal the ethnic and cultural impact that arose during the exploration of this location [9].

The toponyms of Turkmenistan, like those of other Central Asian countries, often have a long history, which is often particularly difficult to restore, since the names of places have undergone many changes, having been used differently at different times in different languages of other countries. The purpose of this study is to trace the historical etymology of geographical names associated with the territory of Turkmenistan, according to Eastern historical sources, and to systematize these names taking into account their Turkic origin. This research emphasizes the significance of Eastern sources in restoring the Turkic origin of Turkmen toponyms. When the original meaning and pronunciation of a toponym are Turkic, information about their further development can be obtained from data preserved in the sources of other nations. In this regard, Eastern historical sources significantly contribute to the preservation of toponyms. Hence, historical sources of the Middle East and East Asia were used for this study, based on which it is possible to reconstruct the long history of the development of Turkmen toponyms, their structure and variants found in other languages. Such etymological analysis of Turkmen toponyms enables understanding the role of place names in the Turkic culture and history, as well as conveying the cultural and historical value of places to future generations.

Materials and Methods

To collect toponyms associated with Turkmenistan, this study employed purposive sampling from Eastern historical sources that belong to East Asia and the Middle East such as Yakut al-Hamawi's «Mu'jam al-buldan», al-Istakhri's «Kitab mesalik al-memalik», al-Balazuri's «Kitab futuh al-buldan», al-Ia'qubi's «Kitab al-buldan», Ibn Ruste's «Kitab al-a'lak an-nafisa», Ibn Fadlan's «Ar-Risala», Ibn Haukalya's «Kitab al-mesalik wa-l-memalik», al-Maqdisi's «Ahsan at-takasim fi ma'arifat al-akalim», as-Samani's «Kitab al-ansab». These sources served as the main material for the study enabling the validity of the data, since they are key ancient geographical gazetteers that record the toponyms of Central Asia and contain early references to Turkic territories in the context of conquests, as well as describe routes and place names with precise localizations. Materials for this study also included the works of Western and Russian scientists who conducted research on Turkmenistan and Central Asia in Arabic and Chinese. Their reconstructions of the toponymy of Turkmenistan based on Arabic and Chinese sources confirm the authenticity of the identified forms. The study identified lexical units denoting place names in the region of Turkmenistan mainly from Chinese and Arab historical sources as well as the explanation of their origin and cultural background.

The investigation into the origin of toponyms geographically belonging to Turkmenistan was aimed at identifying those containing links to the Turkic languages. In this respect, this research is of an interdisciplinary character, being directly related to linguistics, historical etymology, geography and cultural studies. To provide a detailed account of the origin and historical meaning of toponyms and analyze the similarities and differences in ancient and contemporary place names, the study utilized the historical-comparative, analytical-interpretative, historical-linguistic, functional-systemic and etymological methods. To implement the historical-comparative method, toponyms from ancient Arabic sources (e.g., Yaqut al-Hamawi's «Mu'jam al-buldan») were compared with modern forms from atlases of Turkmenistan and Turkmen language dictionaries. Thus, the form *Merv* (Arabic: *Marvaranud*) correlates with modern *Mary*, illustrating the phonetic evolution from Middle Arabic /mawr/ to Turkmen /mary/, confirming the Turkic adaptation of the Iranian substrate. The analytical-interpretive method was applied through the analysis of semantic components, for example, in the toponym *Qaraqum* meaning «black sands», the morphemes *qara* («black») and *qum* («sand») were identified, interpreted in the context of a desert landscape, based on parallels in other Turkic toponyms, for instance, *Kum-Dag*. The historical-linguistic method included the reconstruction of proto-forms according to phonetic laws (for example, the transition *ğ* > *j* in *Murghab* > *Murjab*), and the functional-systemic method included classification by types (hydronyms, oronyms, oikonyms, etc.). Using the etymological method, toponyms of Turkmenistan were classified according to their origin into Turkic, Iranian and other layers of names reflecting the historical migrations of peoples. The etymological analysis allowed the identification of Turkic roots in Turkmen toponyms.

Furthermore, this research systematized the data obtained through the comprehensive analysis in accordance with the type of a toponym, the geographical location, the current and source name, and its value in the culture of Turkmenistan. The historical-comparative and historical-linguistic methods enabled us to trace how place names changed over time and identify the differences between the historical and modern linguistic

data. The analytical-interpretive and functional-systemic methods allowed us to identify common features, as well as cultural and semantic features inherent in place names.

Results and Discussion

The systematic description of Turkmen toponyms was based on two main topological features: the type of geographic feature and linguistic origin. By geographic feature type, toponyms in Turkmenistan, as in other countries, were classified into several main semantic categories corresponding to the types of natural territorial features: oikonyms, hydronyms, oronyms, and others. Oikonyms, or names of populated areas (city, town, village), constitute the most significant part of the toponymic collection. These include major centers such as *Ashgabat*, *Turkmenabad* and *Turkmenbashi*, as well as historical towns and villages such as *Serkhetabad*, *Serdar*, *Keneurgenish*, *Karakongur*, *Dargan-Ata*. These names often mark stages in the region's political and cultural development and reflect its ethnic and linguistic dynamics. In addition to oikonyms, hydronyms, or names of water bodies (rivers, temporary streams, wells, lakes), such as *Murghab*, *Uzunsu* and *Sumbar*, as well as *geyman, adyr, suv-yatak, chin, gazma, guyy, gurruk*, and others, play a significant role in Turkmen toponymy. Hydronyms demonstrate the economic specificity of the steppe region, where the availability of water determined the placement of settlements and caravan routes. Among oronyms, or names of relief (hills, mountains, ridges, deserts, dunes), toponyms associated with large landforms are characteristic of Turkmenistan, for example, *Qaraqum, Kum-Dag, Merv-Dag, Sumbar-Dag,* as well as individual names of mountains and dunes, reflecting ideas about the form and function of a given area.

In addition to typological classification by type of geographic feature, toponyms of Turkmenistan were systematized by linguistic origin, allowing us to identify the layered history of the toponymic background and trace the influence of various linguistic and cultural circles. Several main linguistic layers are typically distinguished in the toponymy of Turkmenistan: Iranian, Turkic and Arabic. The Iranian (ancient) layer is represented primarily by hydronyms, oronyms and individual oikonyms. This layer includes names that originate from ancient Iranian dialects, such as *Murghab, Sumbar*, *Serakhs, Firyuza, Dasht, Madau*, as well as many toponyms of the southern and foothill zones. These names are often associated with the natural and geographical characteristics of the area and reflect the early Iranian-language layer. The Turkic (Turkmen) layer is the most widespread in the modern toponymic fund and includes names such as *Karakongur, Karakum, Kum-Dag, Karakala, Buyun-Uzun, Kyzyl-Ayak, Uzunsu, Dargan-Ata, Keneurgenish, Turkmenbashi*. These toponyms are based on Turkmen vocabulary: *suv* (water), *chay* (river), *kel* (lake), *gum* (sand), *dag* (mountain), *kala* (city), *kene* (old). The Arabic and religious-cultural layer includes toponyms associated with Islamic culture and Muslim shrines. In Turkmen toponymy, such names are represented, in particular, by formants that originate in the Arabic language or Islamic tradition, for example, *Khozhambaz, Khozhagala, Imambaba, Gurayysh*. The typology of Turkmen toponyms by geographical type and linguistic origin allowed not only for the organization of the toponymic collection but also for its interpretation as a multilayered sociocultural text that reflects historical migrations, ethnic contacts and the linguistic dynamics of the region.

As a result of the research, we were able to systematize toponyms mentioned in Eastern literature and having relation to Turkic roots in terms of their toponym type, geographical location, current and source name, value in the culture of Turkmenistan. Each description is provided with a cultural and semantic explanation of the given toponym and the names of Eastern historical sources where the meaning of the toponym is explained historically. In what follows below we provide two samples of city names illustrating the results of our systematization — Daya-Khatyn and Koneurgenish — accompanied by their historical and cultural description from Middle Eastern and East Asian sources.

Daya-Khatyn — oikonym, city name.

Current name: Daya-Khatyn (Turkmen: Daýahatyn).

Geographical location: The ruins of Daya-Khatyn are located 170 km from the administrative center of Lebap province, Turkmenabad (formerly Amul), on the left bank of the Amu Darya River, along the old road to Khorezm.

Architectural monument of the 11th-12th centuries.

Medieval caravanserai of Turkmenistan.

Historical sources: Yakut al-Khamavi «Mu'jam al-buldan», al-Istakhri «Kitab mesalik al-memalik».

Names in the sources: Tahiriya, Daya-Khatyn.

The name *Daya-Khatyn* itself is recorded in 19th-century sources as a transformation of the earlier *Takhiriya*, reflecting a phonetic shift and derivation influenced by local dialects and the administrative needs of the Khanate of Khiva: t > d, h > kh, with the derivative suffix *-yn* (cf. oikonyms like *Darvaza* or *Bayram-Ali*). An alternative interpretation is from *daya* (Turkmen for «aunt») and *khatyn* («wife»), supported by local folklore of the Dargana Turkmen, *Bai-Khatyn* meaning «rich woman».

Cultural and semantic explanation: On the ancient trade route from Chardzhou (medieval Amul) to Khorezm, along the left bank of the Amu Darya, there are many ruins of small post offices and towns. Among them, the ruins of Daya-Khatin, located between Dargan and Jigirband, are of significant historical and cultural value. This route is reminiscent of the medieval Tahiriya-rabat [10; 231-232]. The Daya-Khatin caravanserai was built almost in the middle of a large rectangular courtyard formed by a fortress wall. Archaeological excavations have established that this fortress wall is the remains of the Arab ribat of Tahiriya, built in the 9th century. The Tahirid dynasty was founded by the ruler of Khorasan, Tahir ibn al-Husayn (776-822) [11; 187]. This is also confirmed by medieval authors, in particular al-Istakhri (10th century) [12; 178] and Yakut (13th century). According to Yakut, the name of this Rabat is associated with Tahir ibn al-Husayn, suggesting that it was built in the 9th century [12; 422]. This archaeological observation is consistent with the data. The identification of the location of the ruins of Daya-Khatyn in written sources with Takhiriya is also supported by A.A. Marushchenko [13; 1930]. According to Istakhri, a continuous cultural strip on the left bank, Takhiriya (the ruins of Daya-Khatyn), began here, running in a narrow strip toward Khazarasp and then widening [14; 13].

Apparently, during the period of centralization of power in the Khorasan and Khorezm regions, Takhiriya itself played the role of a military outpost, and not a fortified point. Caravans stopped here on a difficult route, often passing through flooded coastal forests, and along them — loose sand and deserts. In connection with this, a magnificent caravanserai was built in the early medieval settlement [10; 232]. In fact, the Daya-Khatina caravanserai is much older. A.M. Pribytkova dates it to the first half of the 11th century, I.G. Gulyamov — to the 11th-12th centuries, G.A. Pugachenkova — to the first quarter of the 12th century. Analysis of the architecture of the caravanserai, along with the Khorasan style and Khorezm features in it, allows us to assume that it was built during the reign of the Seljuks, under Sultan Sanjar, and was one of the structures erected by order of the central and Merv authorities [14; 14].

Architectural research and analysis of building materials suggest that the Dayahatyn caravanserai may have been built in the second half of the 11th century. Its walls are faced with fired brick. The caravanserai served from the Seljuk period (11th century) to the Golden Horde period. The palace was rebuilt several times, with some arches and sections of the main entrance walls restored. Scholars believe these works were carried out in the second half of the 15th century, during the reign of Hussein Baykara. His vizier, a classic of oriental literature, and the renowned philosopher Nizam ad-Din Mir Alishir financed the construction of bridges, roads, and canals, as well as the maintenance of old trade routes and roadside structures. However, the most prominent period in the history of the Dayakhatin caravanserai is associated with the Seljuk rule. It was then that Dayakhatin acquired its magnificent façade, which now defines the architecture and is its main feature [11; 187].

Koneurgenish — oikonym, city name.

Current name: Koneurgenish (Turkmen: Koneurgench) — a city in Turkmenistan, the administrative center of the Koneurgenish district of Dashoguz province.

Geographical location: Located 480 kilometers north of Ashgabat, on the territory of the ancient Sarykamysh atyrau on the Amu Darya.

Historical sources: al-Balazuri «Kitab futuh al-buldan» (Jurjan), al-Ia'qubi «Kitab al-buldan» (Jurjan), Ibn Ruste «Kitab al-a'lak an-nafisa» (Jurjaniya), Ibn Fadlan «Ar-Risala» (Al-Jurjanii), al-Istakhri «Kitab mesalik al-memalik» (Jurjan), Ibn Haukalya «Kitab al-mesalik wa-l-memalik» (Jurjan), al-Maqdisi «Ahsan at-takasim fi ma'arifat al-akalim» (Jurjaniya), as-Samani «Kitab al-ansab» (Jurjan), Yakut al-Hamawi «Kitab mu'jam al-buldan» (Jurjan).

Names in the sources: Gurganjiya, Jurjaniya, al-Jurjaniya, Jurjan.

Cultural and semantic explanation: Konurgenish is one of the oldest cities in Turkmenistan and all of Central Asia, whose toponymic evolution is closely linked to the history of ancient Khorezm and its capital, Urgench (Gurganj, Jurjania). Mentions of Yue-gan in the Chinese chronicles of the History of the Great Han (206 BC) allow us to date the first known name of Urgench to the earliest era of our era, indicating its role as a dependent center of the nomadic Iranian tribes who controlled the middle reaches of the Syr Darya. In the mid-7th century BC, the same source mentions «the ancient lands of Yue-gan, belonging to the ruler of the

Lesser Khans», emphasizing the trading functions of the city, where oxen were used to transport goods, which underscores its early economic specialization even in the pre-Islamic period [15; 5-6]. By the mid-6th century, the nomadic Iranians had left the region, and the population of the Zarevshan Valley (Sogdians) and the lower reaches of the Amu Darya (Khwarizmians) came under the rule of the Turkic Empire, which strengthened Urgench as a marketplace between the nomadic steppe and the cultural regions, with trade links to Khorasan and Northern Persia. In 712, Khorezm was conquered by the Arabs, who divided the country into two states. In the south, in Kyata, there was a local king with the title of Khorezmshah, and in the north, in Urgenich (which the Arabs called Jurjaniya), an emir, who was initially subordinate to the caliph. Being the capital of northern Khorezm, Urgenich showed all the signs of its economic growth precisely at this time. Its influence, based on trade relations with Eastern Europe, reached its highest level during the Samanid era [15; 5-6].

The critical analysis of toponymy reveals some contradictions regarding the name *Urgenich*. Prof. Ya. G. Gulyamov states that until the 13th century, Urgenich was called Gurganj [16; 98]. Academician V.V. Bartold, the owner of large works and essays on the history of Khorezm, states that the oldest (1st century BC) Chinese inscription for Khorezm, found in the «History of the Great Han», begins his work with the name of Gurganj — Yuegian or Yuejian, which was previously clarified by A. Yu. Yakubovsky [17; 545]. In another source, the name of the city is indicated as the city of Ulozhan. According to Chen Zhongmian, this corresponds to the city of Urgench. Barthold depicts the city of Gurganj on the map attached to his collected works. He also claims that the Arabs called this city Jurjaniya, and the Mongols and Turks — Urgench. The toponym underwent a consistent transformation: Gurgandzhird → Gurganj → Urgench, with characteristic phonetic shifts (j > ch, vowel reduction) and derivation under the influence of Turkic and Mongolian substrates [18; 247]. This is a very large and rich city, located on the left bank of the Amu Darya in its lower reaches. In the 12th century, it was the capital of the state of Khorezmshahs [18; 247].

Alternative etymological hypotheses add depth. Professor, specialist in the Arabic language, researcher of the history of Khorezm of the 19th century K.E. Zakhau, based on Arabic sources, comes to the conclusion that Urva in the Avesta is the prototype of Urgench [19; 5]. S.P. Tolstov also fully supports this opinion [20; 5]. It should be remembered that Khorezm is often mentioned together with the name of the main city of this region, which at various times was Gurganzh (Kunya-Urgench) [21; 233]. The word «Urgen», according to S. Ataniyazov, comes from the name of the ancient Gurgan people who lived on the southeastern coast of the Caspian Sea (formerly Girkan, i.e. Gurgan), where the modern Gorgan River flows, originating in the western spurs of the Turkmen-Khorasan Mountains. In addition, the Gorgan Bay and the Iranian city of Gorgan are mainly populated by Turkmens. The ethnonym Gurgan derives from the ancient Iranian (Khwarazmian) word «gorg» (wolf), while «an» is the plural affix. The ending with the suffix «ch» or «j» is a shortened form of the Khorezmian, and later Persian, word «jird» (gird/kird/kert), meaning «city». Thus, the ancient toponym Gurganj originally derives from the form «Gurgan + jird» («City of Gurgs»), undergoing subsequent phonetic and morphological evolution [22; 29].

Arab sources such as Ahmed ibn Fadlan describe Jurjaniya as a major city on the Amu Darya, associated with the wintering grounds of the Baghdad Caliph's embassy, while Ibrahim al-Istakhri emphasizes its superiority over Amul, its wealth of silk and its role in caravans to the Khazars and Khorasan [12; 157]. Hamza al-Sahmi in his «Ta'rikh Jurjan and Maqdisi» details its status as a trading center with imported livestock and canals [22; 100]. Juvaini and Yakut describe Gurganj as the capital of the Khorezmshahs, destroyed by the Mongols; besides Yakut records two cities of Gurganj, separated by three farsakhs, which confirms the toponymic complexity [12; 431]. Furthermore, Abu-l-Qasim Hamza Ibn Yusuf as-Sahmi's book «Ta'rikh Jurjan» quotes stories about Central Asian scholars who came to Jurjan [23; 16]. Al-Maqdisi's precise topographic data and detailed architectural descriptions are undoubtedly an invaluable source for the archaeological history of cities. Juveini in the section «The Story of Events in Khorezm» of his work «Tarikh-i-Jehangusha» provides the following explanation: «The original name of this country is Jurjaniya, and the rulers themselves call it Urgench. In the past, this (Khorezm) was the capital of the sultans of the world and the famous sons of humanity» [12; 486]. This explanation emphasizes that the city of Urgench at that time was a center of science and education. It should also be noted that the «Academy of Mamun» was established in the city of Gurganj, headed by world-famous scientists such as Ibn Sina and al-Beruni [24; 117]. Prof. Sh.S. Kamolladinov's book on al-Beruni's migration to Jurjan, the fact that he wrote unparalleled works here, the scholars around him, etc. is described in more detail [25; 26].

Guided by the opinions of the above-mentioned scholars, S. Ataniyazov suggests that in the «Toponymic Dictionary of Turkmenistan», old Urgenish represents a transformation of the earlier Gurganzhi with a

contextual segment reflecting the Turkification of the Khorezm toponym [22; 151]. He indicates: «Old Urgenish is a region, settlement, and ancient city of medieval Khorezm in the Dashkovuz region (at that time: Urgenish). The date of Urgenish is unknown. In the mid-17th century (in 1646), Abilgazy founded a new city of Urgenish here, and later in the center of the Khorezm region it began to be called New Urgenish, and old Urgenish—Old Urgenish. The embassy, built near the ancient city, conquered by the Mongols and Tamerlane, is also called Koneurgenish. First-century Chinese historians called it Yue-gyan, the Khorezmians called it Gurganj, and ancient Arab historians called it Jurjaniya [22; 151]. Yaqut asserts that there were two cities in Khorezm, called Gurganj, one large and one small, located 3 farsakhs (about 24 kilometers) apart. The former was the capital of the Khorezmshahs, the latter a large city with many bazaars and a dense population. Both cities were destroyed during the Mongol invasion in 618/1221-22 [12; 431]. These excerpts provide valuable sources for completing the toponymic evolution.

Al-Yaqubi, in his work «Kitab al-buldan», describes Jurjaniya as «From Ray to Jurjan is a seven-day journey. Jurjan is a city on the Daylem River (the name of the Caspian Sea). The finest birch boards are produced there. Clothing is made from various types of silk. Large two-mountain camels are found there. There are many palm trees there» [12; 146]. Hamdallah Qazvini, in Chapter 18, «On the City of Mazandaran», of his work «Nuzhat al-Qulub», states that the province consisted of seven reformed districts, and Jurjan was the first of them. He characterizes Jurjan as built by the sultan's grandson, Malikshah, with a fortress of 8,000 paces, a people of artisans, and silk workshops [26; 65].

In the 10th century, major centers of scholarly thought believed that Nishapur, Bukhara, and ancient Urgench [27; 13] were the sites. Muslim historians Ibn al-Athir, al-Juzjani, and an-Naswi likely described the Mongol invasion of Khorezm [28; 85-86]. Similar references are found in At-Tabari's Tarikh ar-rusul wamuluk, Ibn Rust's Kitab al-a'lak an-nafisa, and other sources [25; 26]. The book discusses life in the cities of Khorezm, including Konurgenish (Jurjani). Around the 17th century, dehydration of the region may have forced the citizens of Urgenish. After this, the ruins of Gurganj became known as Old Urgench (Koneurgench). Life here likely revived in 1831 after the digging of the Khan-Yab canal. In the mid-19th century, the Khan of Khiva, Muhammad Emin, may have attempted to move the capital, but was defeated. Old Urgench began to grow after 1924 with its inclusion in the Turkmen SSR.

In summary, Turkmen place names appear in multiple forms within Eastern sources, offering comprehensive historical insights into their origins and development, as well as into Turkmen toponymy as a whole. These toponyms, recorded in Eastern historical records, showcase the rich historical progression and distinctive features of Turkmen history and culture. Additionally, they demonstrate how Turkmen heritage is closely intertwined with the wider Turkic history and culture, as reflected by the varied renditions of these names across different languages [29].

Conclusion

This study examined toponyms recorded by orientalists in the ethno-territory of the Turkic peoples associated with Turkmenistan. This paper presents only a small portion of the results obtained during the study, which could have been covered in a single article. An analysis of the historical etymology of Turkmen toponyms in oriental sources allows us to define the ethno-territory of the Turkmen people and obtain important information about the ancient history and culture of the Turkic peoples, reflecting the specific and common features of the local environment, way of life, and historical events. It also shows that some toponyms have been influenced by oriental cultures and languages. The results of this study suggest a significant degree of contact and interconnection between onomastic systems. Theoretically, this study is significant due to its scientific generalization of the etymology and specific features of Turkmen toponymy. The findings fundamentally change our understanding of Central Asian history, demonstrating an earlier and more intense Turkification of the region than previously thought. They also clarify the stratification of loanwords in Turkic languages, contributing to comparative historical linguistics. Their practical significance lies in the compilation of comprehensive materials on Turkic onomastics based on Eastern sources, which will be useful for further research in linguistics, etymology, ethnography, and language contacts. Regarding the potential applications of this research, other scholars will be able to use this toponym database to create interactive migration maps, corpora of parallel texts in Turkic and Eastern languages, and interdisciplinary models of ethnogenesis, complementing them with modern GIS technologies and corpus linguistics.

Moreover, this investigation is of high value as it aims to record and preserve the historical and cultural importance of ancient place names of Turkic origin that have been forgotten or changed. Examining the origins of ancient Turkmen place names promotes a feeling of unity and continuity among Turkic-speaking

populations by highlighting shared linguistic and cultural characteristics found across Central Asia and beyond. This research further contributes to linguistic studies by revealing semantic patterns and historical language contact, supporting efforts to preserve and revitalize Turkic languages. These findings provide important resources for fields such as ethnography, history, and linguistics, deepening the understanding of the common heritage of Turkic peoples and their enduring impact in the modern world.

Acknowledgments

The article was prepared under the target program project for 2024-2026 BR24993043 – "Ancient Turkic Toponyms in Chinese and Other Eastern Sources – A Foundation for Modern Turkic Integration: Historical-Etymological and Linguistic Perspective", implemented under the targeted program funding of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

CRediT authorship contribution statement

Koshimova B.A. — Conceptualization; Investigation; Data curation; Resources; Writing — review & editing.

Kenbayeva A.Z. — Conceptualization; Methodology; Formal analysis; Investigation; Validation; Writing — original draft; Writing — review & editing.

Abisheva Sh.S. — Investigation; Data Curation; Resources; Validation.

References

1 Turdibekov M.T. Toponyms as a cultural value heritage / M.T. Turdibekov // International Journal on Integrated Education. — 2021. — Vol. 4, No. 6. — P. 22–24.

2 Seidl N.P. Engraved in the landscape: the study of spatial and temporal characteristics of field names in the changing landscape / N.P. Seidl // Names. — 2019. — Vol. 67, No. 1. — P. 16–29.

3 Lutfullina A. Linguoculturological approach to studying toponyms of the UK / A. Lutfullina // International Journal of World Languages. — 2021. — Vol. 1, No. 2.

4 Ganieva E.S. Linguoculturological aspect of studying Turkic toponyms of Crimea / E.S. Ganieva, Z.S. Osmanova, A.S. Mazinov // Philology: Scientific Researches. — 2020. — No. 5. — P. 28–41.

5 Hedquist S.L. Recording toponyms to document the endangered Hopi language / S.L. Hedquist, S.B. Koyiyumpewa, P.M. Whiteley, L.J. Kuwanwisiwma, K.C. Hill, T.J. Ferguson // American Anthropologist. — 2014. — Vol. 116, No. 2. — P. 324–331.

6 Hakala U. Toponyms as carriers of heritage: implications for place branding / U. Hakala, P. Sjöblom, S.P. Kantola // Journal of Product & Brand Management. — 2015. — Vol. 24, No. 3. — P. 263–275.

7 Lanovaya T.V. Units reflecting the geographic and biological diversity of the region: linguoculturological aspect / T.V. Lanovaya; I.V. Kovalev, A.A. Voroshilova, A. S. Budagov (Eds.) // Economic and social trends for sustainability of modern society // European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. — 2021. — Vol. 116. — P. 403–411.

8 Vasil'eva S.P. Review of toponymic studies of Altai and Siberia in the anthropocentric paradigm / S.P. Vasil'eva, L.M. Dmitrieva // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. — 2021. — Vol. 14, No. 4. — P. 478–488.

9 Zamorshchikova L.S. Toponymic landscape of Central Yakutia: etymological analysis of geographical names / L.S. Zamorshchikova, I.S. Khokholova, A.N. Ikonnikova, M.V. Samsonova, V.V. Lebedeva // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. — 2022. — Vol. 15, No. 3. — P. 359–370.

10 Пугаченкова Г.А. Пути развития архитектуры Южного Туркменистана поры рабовладения и феодализма / Г.А. Пугаченкова. — Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1958. — 492 с.

11 Хмельницкий С. Между арабами и тюрками. Раннеисламская архитектура Средней Азии / С. Хмельницкий. — Берлин; Рига, 1992. — 340 с.

12 Волин С.Л. Материалы по истории туркмен и Туркмении / С.Л. Волин, А.А. Ромаскевич, А.Ю. Якубовский. — Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1939. — Т. 1: 7-15 вв.: арабские и персидские источники. — 612 с.

13 Марущенко А.А. Существенные поправки / А.А. Марущенко // Туркменоведение. — 1930. — № 12.

14 Итина М.А. Древности Южного Хорезма / М.А. Итина. — Москва: Наука, 1991. — 290 с.

15 Якубовский А.Ю. Развалины Ургенча / А.Ю. Якубовский // ГАИМК. — 1930. — Т. YI. — Выпуск II. — С. 73.

16 Гулямов Я.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней / Я.Г. Гулямов. — Ташкент: АН Узбекской ССР, 1957. — 315 с.

17 Бартольд В.В. Работы по исторической географии. Т. III. / В.В. Бартольд. — Москва: Наука, 1965. — 713 с.

18 Малявкин А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии / А.Г. Малявкин. — Новосибирск: Наука, 1989. — 432 с.

19 Айдогдыев М. Средневековые письменные источники о древнем Ургенче / М. Айдогдыев. — Ашхабад, 2000. — 52 с.

20 Толстов С.П. Древний Хорезм. Опыт историко-археологического исследования / С.П. Толстов. — Москва: МГУ, 1948. — 440 с.

21 Беленицкий А.М. Средневековый город Средней Азии / А.М. Беленицкий, И.Б. Бентович, О.Г. Большаков. — Ленинград, 1973. — 393 с.

22 Атаныязов С. Түркменистаның топонимик сөзлүги / С. Атаныязов. — Ашхабад: Ылым, 1970. — 306 с.

23 Камолиддинов Ш.С. «Китаб ал-ансаб» Абу Са'да 'Абд Ал-Карима ибн Мухаммада ас-Сам'ани как источник по истории и истории культуры Средней Азии / Ш.С. Камолиддинов. — Ташкент: Издательство «Фан» Академии Наук РУ, 1993. — 210 с.

24 Виноградов А.В. Тысячелетия, погребенные пустыней / А.В. Виноградов. — Москва: Просвещение, 1966. — 190 с.

25 Камолиддинов Ш.С. Источники по средневековой истории Средней Азии / Ш.С. Камолиддинов, З.А. Илхамов. — Ташкент, 2018. — 81 с.

26 Буниятов З.М. Государство Хорезмшахов-ануштегинидов, 1097–1231. Избранные сочинения в трех томах / З.М. Буниятов. — Баку: Элм, 1999. — Т. 3. — 206 с.

27 Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв / С.Г. Агаджанов. — Ашхабад: Ылым, 1969. — 297 с.

28 Бартольд В.В. Туркестан в эпоху Монгольского нашествия. Т. I. / В.В. Бартольд. — Москва: Наука, 1963. — 763 с.

29 Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI-XVIII вв. (письменные памятники) / Б.А. Ахмедов. — Ташкент: Фан, 1985. — 265 с.

Б.А. Көшімова, А.З. Кенбаева, Ш.С. Абишева

Шығыс тарихи дереккөздеріндегі Түркіменстан топонимдерінің этимологиялық талдауы

Соңғы уақытта топонимдерді тарихи-мәдени мұра ретінде зерттеуге деген қызығушылық артып келеді. Топонимдердің тарихи этимологиясын талдау олардың халықтың мәдениеті мен тарихындағы рөлін айқындауға, сондай-ақ жер атауларының мәдени-тарихи құндылығын келешек ұрпаққа жеткізуге мүмкіндік береді. Осы зерттеудің мақсаты — Түрікменстан аумағымен байланысты топонимдердің тарихи этимологиясын зерттеу және түркі халықтарының тарихи-мәдени мұрасын сақтау мақсатында оларды жүйелеу. Зерттеу материалы ретінде Түрікменстан топонимдері кездесетін Шығыс Азия мен Таяу Шығыстың тарихи дереккөздері пайдаланылды. Талдау барысында тарихи-салыстырмалы, аналитикалық-интерпретациялық, тарихи-лингвистикалық, функционалдық-жүйелік және этимологиялық әдістер қолданылды. Зерттеудің маңыздылығы — Түрікменстан аумағымен байланысты топонимдерге тарихи-лингвистикалық тұрғыдан жан-жақты сипаттама беріп, олардың атауындағы түркілік түбірлерді анықтауға мүмкіндік беруінде. Зерттеудің ғылыми жаңалығы топонимдердің этимологиясын шығыс тарихи дереккөздері, әсіресе қытай және араб жазба мұралары негізінде кешенді талдау. Нәтижесінде олардың түркі тілдерімен тікелей байланысы мен ономастикалық жүйелер арасындағы өзара ықпалдастықтың жоғары деңгейі айқындалды. Зерттеудің теориялық және практикалық маңызы түрікмен топонимиясын жүйелеу мен оның этимологиясын жалпылауда, сондай-ақ шығыс дереккөздері негізінде түркі ономастикасына қатысты анықтамалық материалдар дайындауда көрінеді. Тарихи түрікмен топонимдерінің шығу тегін зерттеу түркітілдес қауымдастықтар арасындағы тарихи байланыстарды айқындап, Орталық Азия аймағына тән ортақ тілдік және мәдени үрдістерді көрсетеді. Сонымен қатар зерттеу семантикалық заңдылықтар мен тарихи тілдік алмасуларды талдау арқылы түркі тілдерін сақтау және жаңғырту мәселелеріне де үлес қосады. Зерттеу нәтижелері этнография, тарих және лингвистика салалары үшін маңызды ғылыми дереккөз және түркі халықтарының ортақ мәдени мұрасын жан-жақты түсінуге мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: топоним, Түрікменстан, Шығыс Азия, Таяу Шығыс, тарихи этимология.

Б.А. Кошимова, А.З. Кенбаева, Ш.С. Абишева

Этимологический анализ топонимов Туркменистана в восточных исторических источниках

В последнее время возрастает интерес к изучению топонимов как историко-культурного наследия. Анализ исторической этимологии топонимов необходим для понимания роли топонимов в культуре и истории народа, а также для передачи культурно-исторической ценности мест будущим поколениям.

Целью данного исследования является изучение исторической этимологии топонимов, территориально связанных с Туркменистаном, и последующая систематизация топонимов для сохранения историко-культурного наследия тюркских народов. Материалом для исследования послужили исторические источники Восточной Азии и Ближнего Востока, содержащие топонимы Туркменистана. Анализ топонимов проводился с использованием историко-сравнительного, аналитико-интерпретационного, историко-лингвистического, функционально-системного и этимологического методов. Значимость данного исследования заключается в том, что оно дает подробную историческую характеристику топонимов, территориально связанных с Туркменистаном, что позволяет проследить тюркские корни в их номинации. Новизна исследования заключается в том, что оно представляет собой детальное описание этимологии топонимов на основе восточных, преимущественно китайских и арабских, исторических источников, что в результате приводит к установлению прямых связей с тюркскими языками. Проведенное исследование позволяет судить о значительной степени соприкосновения и взаимосвязи ономастических систем. С точки зрения теоретической и практической значимости, исследование направлено на систематизацию туркменской топонимии и обобщение её этимологии, а также на подготовку справочных материалов по тюркской ономастике из восточных источников, полезных для научных исследований. Из результатов исследования можно сделать следующие выводы: оно способствует взаимодействию на высоком уровне и преодолевает ономастические традиции; изучение происхождения древних туркменских топонимов создает чувство солидарности и исторических связей между тюркоязычными общинами, подчеркивая общие лингвистические и культурные мотивы, характерные для Центральной Азии и более глубоких регионов; исследование также фокусируется на лингвистике, изучая семантические закономерности и прошлые языковые обмены, что способствует сохранению и возрождению тюркских языков. Полученные материалы являются ключевым вкладом в этнографию, историю и лингвистику, способствуя всестороннему пониманию коллективного наследия тюркских этнических групп и его долгосрочного влияния на современную реальность.

Ключевые слова: топоним, Туркменистан, Восточная Азия, Ближний Восток, историческая этимология.

References

1 Turdibekov, M.T. (2021). Toponyms as a cultural value heritage. *International Journal on Integrated Education, 4*(6), 22–24.

2 Seidl, N.P. (2019). Engraved in the landscape: the study of spatial and temporal characteristics of field names in the changing landscape. *Names, 67*(1), 16–29.

3 Lutfullina, A. (2021). Linguoculturological approach to studying toponyms of the UK. *International Journal of World Languages, 1*(2).

4 Ganieva, E.S., Osmanova, Z.S., & Mazinov, A.S. (2020). Linguoculturological aspect of studying Turkic toponyms of Crimea. *Philology: Scientific Researches,* 5, 28–41.

5 Hedquist, S.L., Koyiyumpewa, S.B., Whiteley, P.M., Kuwanwisiwma, L.J., Hill, K.C., & Ferguson, T.J. (2014). Recording toponyms to document the endangered Hopi language. *American Anthropologist, 116*(2), 324–331.

6 Hakala, U., Sjöblom, P., & Kantola, S.P. (2015). Toponyms as carriers of heritage: Implications for place branding. *Journal of Product & Brand Management, 24*(3), 263–275.

7 Lanovaya, T.V. (2021). Units reflecting the geographic and biological diversity of the region: linguoculturological aspect. In I.V. Kovalev, A.A. Voroshilova, & A.S. Budagov (Eds.). *Economic and social trends for sustainability of modern society (ICEST-II 2021). European Proceedings of Social and Behavioural Sciences, vol. 116* (pp. 403–411). European Publisher.

8 Vasil'eva, S.P., & Dmitrieva, L.M. (2021). Review of toponymic studies of Altai and Siberia in the anthropocentric paradigm. Journal of Siberian Federal University. *Humanities & Social Sciences, 14*(4), 478–488.

9 Zamorshchikova, L.S., Khokholova, I.S., Ikonnikova, A.N., Samsonova, M.V., & Lebedeva, V.V. (2022). Toponymic landscape of Central Yakutia: Etymological analysis of geographical names. Journal of Siberian Federal University. *Humanities & Social Sciences, 15*(3), 359–370.

10 Pugachenkova, G.A. (1958). *Puti razvitiia arkhitektury Yuzhnogo Turkmenistana pory rabovladeniia i feodalizma* [The development paths of architecture in Southern Turkmenistan during the period of slavery and feudalism]. Moscow: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR [in Russian].

11 Khmelnitsky, S. (1992). *Mezhdu arabami i tiurkami. Ranneislamskaia arkhitektura Srednei Azii* [Between Arabs and Turks. Early Islamic Architecture of Central Asia]. Berlin, Riga [in Russian].

12 Volin, S.L., Romaskevich, A.A., & Yakubovsky, A.Yu. (1939). *Materialy po istorii turkmen i Turkmenii. T. 1: 7-15 vv.: arabskie i persidskie istochniki* [Materials on the history of the Turkmens and Turkmenistan. Vol. 1: 7-15 centuries: Arabic and Persian sources]. Moscow; Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR [in Russian].

13 Maruschenko, A.A. (1930). Sushchestvennye popravki [Substantial Amendments]. *Turkmenovedenie — Turkmen Studies,* 12 [in Russian].

14 Itina M.A. (1991). *Drevnosti Yuzhnogo Khorezma* [Antiquities of Southern Khorezm]. Moscow: Nauka [in Russian].

15 Yakubovsky, A.Yu. (1930). Razvaliny Urgencha [Ruins of Urgench]. *GAIMK, YI*(II) [in Russian].

16 Gulyamov, Ya.G. (1957). *Istoriia orosheniia Khorezma s drevneishikh vremen do nashikh dnei* [History of irrigation of Khorezm from ancient times to the present day]. Tashkent: AN Uzbekskoi SSR [in Russian].

17 Bartold, V.V. (1965). *Raboty po istoricheskikh geografii* [Works on historical geography]. Vol. III. Moscow: Nauka [in Russian].

18 Malyavkin, A.G. (1989). *Tanskie khroniki o gosudarstvakh Tsentralnoi Azii* [Tang Chronicles on the States of Central Asia]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

19 Aydogdyev, M. (2000). *Srednevekovye pismennye istochniki o drevnem Urgenche* [Medieval written sources about ancient Urgench]. Ashgabat: [in Russian].

20 Tolstov, S.P. (1948). *Drevnii Khorezm. Opyt istoriko-arkheologicheskogo issledovaniia* [Ancient Khorezm. Historical and Archaeological Research Experience]. Moscow: Moskovskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].

21 Belenitsky, A.M., Bentovich, I.B., & Bolshakov, O.G. (1973). *Srednevekovyi gorod Srednei Azii* [Medieval city of Central Asia]. Leningrad [in Russian].

22 Atanyyazov, S. (1970). *Turkmenistanyn toponimik sozlugi* [Toponymic dictionary of Turkmenistan]. Ashgabat: Ylym.

23 Kamoliddinov, Sh.S. (1993). *«Kitab al-ansab» Abu Sa'da 'Abd Al-Karima ibn Muhammada as-Sam'ani kak istochnik po istorii i istorii kul'tury Srednej Azii* [«Kitab al-ansab» of Abu Sa'd 'Abd al-Karim ibn Muhammad as-Sam'ani as a source on the history and cultural history of Central Asia]. Tashkent: Izdatelstvo «Fan» Akademii Nauk RU.

24 Vinogradov, A.V. (1966). *Tysiacheletiia, pogrebennye pustynei* [Millennia Buried in the Desert]. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].

25 Kamollidinov, Sh.S., & Ilkhamov, Z.A. (2018). *Istochniki po srednevekovoi istorii Srednei Azii* [Sources on the medieval history of Central Asia]. Tashkent [in Russian].

26 Buniyatov, Z.M. (1999). *Gosudarstvo Khorezmshakhov-anushteginidov, 1097–1231. Izbrannye sochineniia v trekh tomakh* [The State of the Khorezmshahs-Anushteginids, 1097-1231. Selected Works in Three Volumes], vol. 3. Baku: Elm [in Russian].

27 Agadzhanov, S.G. (1969). *Ocherki istorii oguzov i turkmen Srednei Azii IX-XIII vv.* [Essays on the history of the Oghuz and Turkmens of Central Asia in the 9th-13th centuries]. Ashgabat: Ylym [in Russian].

28 Bartold, V.V. (1963). *Turkestan v epokhu Mongolskogo nashestviia* [Turkestan during the Mongol invasion], vol. I. Moscow: Nauka [in Russian].

29 Akhmedov, B.A. (1985). *Istoriko-geograficheskaia literatura Srednei Azii XVI-XVIII vv. (pismennye pamiatniki)* [Historical and geographical literature of Central Asia in the 16th-18th centuries (written monuments)]. Tashkent: Fan [in Russian].

Information about the authors

B.A. Koshimova — Candidate of Philological Sciences, Professor, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan. E-mail: bibatpa.koshimova@yu.edu.kz; ORCID https://orcid.org/0000-0001-5544-3712

A.Z. Kenbayeva (**corresponding author**) — Senior Lecturer, PhD, M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan. E-mail: kenbayeva84@gmail.com; ORCID https://orcid.org/0000-0003-3536-8713

Sh.S. Abisheva — Candidate of Philological Sciences, Professor, Caspian University of Technology and Engineering named after Sh. Yessenov, Aktau, Kazakhstan. E-mail: abisheva_sharapat@mail.ru; ORCID https://orcid.org/0000-0003-4856-9936

Scientific article
UDC 82.091
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/172-181

Received: 25.03.2026
Accepted: 11.06.2026

A. Mustoyapova[1*], Zh. Abdigapbarova[2]

[1]Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan;
[2] Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan
([1]e-mail: mustoypova2017@gmail.com, zhabdigapar@nu.edu.kz)

The «hero's journey» concept and the transformation of the heroine in the novel «Poor Zhamal» by Myrzhakyp Dulatov

This article analyzes the transformation of the heroine in Mirzhakyp Dulatov's novel «Poor Zhamal.» The work explores the stages of the heroine's journey, from a peaceful existence in her father's home to a protest against the existing norms of traditional society. The theoretical framework for this study is based on the concept of the «hero's journey», developed by J. Campbell, M. Murdoch, S. Allison, G.R. Goethals, and others. Thus, the protagonist's story is viewed as a monomyth, serving as a universal structural model for narrative, in which the hero, leaving the familiar world, undergoes trials, changes, and returns renewed. Sometimes a happy return does not occur, but the hero's example inspires others and can contribute to social change, altering accepted norms. The concept of the «hero's journey» allows us to trace the path, stages, causes, and conditions of the heroine's transformation and detail the external and internal changes that occur with her. The authors substantiate the applicability of this Western concept to the Kazakh material selected for analysis by citing Kazakh oral literature's distinctive narrative tradition of the hero's journey, reflected in heroic epics (zhyr) and lyric-epic poems (dastan). Importantly, Kazakh literature has created images of female heroines possessing spiritual strength and ready to independently determine their own destinies. These include the heroines of the lyric-epic poems «Kozy Korpesh-Bayan Sulu,» «Aiman, Sholpan,» «Bozzhigit,» «Qyz Zhibek,» the heroic epic «Er Targyn,» and others. These examples demonstrate that the Kazakh narrative tradition has developed its own models of female heroism. The purpose of this study is to identify the stages of transformation of the heroine of the novel «Poor Zhamal.» The work is updated using new approaches to interpreting M. Dulatov's novel, and the scientific novelty of the study lies in its reinterpretation of the novel's protagonist through the prism of universal structures (monomyth). The authors hypothesize that the protagonist's journey is not simply a series of life's failures, but a full-fledged spiritual initiation. The study results illustrate that the «hero's journey,» including the character's rebirth and acquisition of new experiences, does not always end in a triumphant return, but nevertheless influences the transformation of society.

Keywords: «hero's journey,» transformation, monomyth, initiation, trials, heroine.

Introduction

The early 20th century in Kazakh literature was marked by a search for new artistic forms and social reflection. Mirzhakyp Dulatov's novel «Poor Zhamal» (1910) became the first example of the novel genre in national literature which is traditionally viewed in literary criticism as a narrative exposing the disenfranchised status of women. In a historical and literary context, the novel «Poor Zhamal» [1] embodies the transition from a narrative of the epic exploits of heroes to a depiction of the private, everyday life of the ordinary person. This transition from the epic to the novel marks a fundamental shift in the concept of the heroic: the batyr (warrior), who performs military feats, is replaced by an ordinary person whose life is deemed worthy

* Corresponding author's e-mail: mustoypova2017@gmail.com

of artistic representation. Moreover, Dulatov portrays a young woman as the main character, reflecting the trend of addressing the «women's issue» that is relevant in the literature of modernizing societies.

Mirzhakyp Dulatov belonged to the generation of Kazakh Alash Orda intellectuals [2–4], who shaped their progressive views on societal development under the influence of two interacting traditions: the Kazakh enlightenment project, based on ideas of modernization, and Jadidism, an Islamic reform movement. Both Kazakh intelligentsia and Jadids advocated for the development of education, the transformation of traditional marriage, and the emancipation of women [5–8]. These aspirations left their mark on both the ideological content and the narrative structure of M. Dulatov's novel «Poor Zhamal.»

M. Dulatov's novel «Poor Zhamal» and the image of its protagonist are reflected in the works of Russian scholars. They note the significance of «Poor Zhamal» as the first novel in Kazakh literature [9], consider the image of the heroine through the prism of the female inequality and emancipation theme [10, 11], and analyze the reflection of Alash enlightenment ideas in the novel [12].

Modern humanities studies enable a broader interpretation of this novel through engagement with universal cultural codes. While the novel «Poor Zhamal» is traditionally interpreted as a social manifesto against women's disenfranchisement and as a narrative about the fate of a disenfranchised heroine, analyzing her character through the lens of the «hero's journey» concept allows us to see in the protagonist's fate the dynamic process of developing a heroic personality. This article examines M. Dulatov's novel «Poor Zhamal» through the lens of the «hero's journey» concept, which has been developed in the works of J. Campbell [13], M. Murdoch [14], S. Allison, G.R. Goethals, A.R. Marrinan, O.M. Parker, S.P. Spyrou, and M. Stein [15].

M. Dulatov's narrative strategy allows the author to construct Zhamal's fate as a means of critiquing the patriarchal institutions of Kazakh society in the early 20th century. Thus, the author constructs Zhamal's fate as typical, representing not so much an individual biography as a social pattern. Accordingly, the «heroine's journey» in this novel is simultaneously individual and collective: Zhamal appears both as a specific individual and as a generalized image of a girl in traditional Kazakh society. This circumstance allows her image to be interpreted within the structural framework of J. Campbell's «hero's journey» monomyth and M. Murdoch's «heroine's journey» concept, which draws on it.

This study addresses the applicability of the Western narratological concept of the «hero's journey» to a Kazakh text describing the fate of a girl in a patriarchal society. The challenge lies in the need to avoid mechanically imposing a Western framework on material based on a fundamentally different cultural tradition, and, while identifying universal archetypal patterns, to determine the nationally specific semantics of the image of Zhamal. Since J. Campbell built his «hero's journey» model on Western masculine mythological types, the question of the applicability of his framework, focused on male heroism, to a Kazakh girl becomes relevant.

In this regard, it should be noted that M. Dulatov's novel is created within the context of Kazakh literature, which has its own narrative tradition—the heroic epic and lyric-epic poems. These genres have developed their own model of the heroic journey, which includes such specific elements as the mediation of the shaman-baksy, the role of the clan in the hero's fate, trials, and the interconnectedness with the world of humans and nature (the special status of the steppe as a place of trials), and others. It is particularly important that Kazakh oral tradition created the image of a female heroine endowed with spiritual power, capable of making independent choices and taking actions that determine her own destiny. These are the main heroines, for example, of the lyric-epic poems «Kozy Korpesh–Bayan Sulu» [16], «Aiman, Sholpan» [17], «Bozzhigit» [18], «Kyz Zhibek» [19], the heroic epic «Er Targyn» [20], etc. These examples indicate that the Kazakh narrative tradition developed its own models of female heroism long before the probable Western cultural influence.

These female characters support the interpretation of Zhamal not only as a victim but also as a figure endowed with spiritual superiority and demonstrating transformation within the «hero's journey» paradigm. To illustrate the stages of Zhamal's heroic journey, the theory of Scott Allison and George Goethals is used, allowing us to focus on the heroine's internal transformation and her impact on society.

The relevance of this study stems from the need to rethink the image of Zhamal as a victim of circumstances and the traditions of a patriarchal society. Examining her path through the stages of the «heroic journey» reveals Zhamal's transformation from a passive object, dependent on her father, husband, and traditions, into an active subject.

The purpose of this article is to demonstrate that Zhamal undergoes a comprehensive transformation that meets the criteria of the «heroic journey,» whereby her death becomes not an act of weakness and de-

feat, but a manifestation of moral superiority, a victory in spiritual and socio-historical terms. The objectives of the study are to compare the plot elements of the novel with the key phases of the «hero's journey,» to demonstrate Zhamal's internal transformation, and to identify the specifics of the «female path» in a socio-historical context that reflects the state of Kazakh society at the beginning of the 20th century.

Materials and Study Methods

The theoretical framework for this study is the «hero's journey» concept, in which the hero's journey serves as a universal concept for the development of a plot based on the depiction of internal and external changes in the life of the main character. In the structure of J. Campbell's monomyth [13], three fundamental stages are the Departure, Initiation, and Return. This tripartite structure allows us to describe the dynamics of the hero's personal transformation, regardless of his or her gender. In this sense, the monomyth acts as a neutral narrative framework that can be filled with different content depending on the cultural, historical, and gender context of the text being analyzed. With a certain limitation (focus on a male hero), J. Campbell's conceptual apparatus can serve as a productive tool for literary analysis, provided it is used flexibly. To avoid this limitation, the authors of the article turn to the concept of «heroine's journey» by M. Murdoch [14], which allows us to describe the specifics of women's experience in the text and emphasizes that the heroine does not strive for an external feat, but goes through a path of internal liberation, confrontation with patriarchal society, and the acquisition of her own integrity.

To elaborate on the trajectory of the novel's protagonist, the most productive analytical tool is employed to examine both her external and internal transformation: the «hero's journey» concept, developed by S. Allison, G.R. Goethals, A.R. Marrinan, O.M. Parker, S.P. Spyrou, and M. Stein [15]. Their approach focuses on three key aspects—personality, transformation, and influence—allowing the heroine's journey to be seen as a process of developing psychological resilience and heroism in the face of social pressure. This concept, in addition to focusing on the stages of personality transformation, raises the question of how the hero influences others. This circumstance enables the issue of the protagonist's influence on the condition of patriarchal society in the novel «Poor Zhamal» to be foregrounded, thus permitting an analysis of her journey within its historical and social context.

Contextual analysis and an interpretive approach are used as research methods. The study is based on the novel «Poor Zhamal» by M. Dulatov, and its focus is the transformation of the protagonist, as well as the stages of her inner evolution in line with the concept of the 'hero's journey.'

Results and Discussion

According to J. Campbell [13], the structure of the monomyth includes three major stages, each of which is divided into a series of sequential steps. The first stage—Departure—encompasses the hero's «ordinary world,» the call to wander, the refusal or acceptance of the call, the help of a supernatural mentor, and the crossing of the first threshold, beyond which lies the world of the unknown. The second stage—Initiation—includes the road of trials and, as an apotheosis, the spiritual transformation of the hero. The third stage—Return— implies the refusal of the return, the magic flight, rescue from without, the crossing of the return threshold, and, finally, the attainment of the «freedom to live» and the transmission of the acquired «elixir» to the world. This universal structure of the «hero's journey» is entirely consistent with Zhamal's path, the main character of M. Dulatov's novel «Poor Zhamal.» However, the excessive unification of the monomyth, which makes it possible to correlate the novel's key plot nodes with its principal phases, requires further detailing to reveal the national uniqueness of Zhamal's image and the specificity of the «female path» within the sociocultural context of Kazakh society in the early 20th century. Consequently, universal narrative structures should be viewed as schemas that allow for the identification of narrative structural patterns, but do not claim to provide an exhaustive description of cultural specificity.

We believe that the theory of S. Allison, G.R. Goethals, and their co-authors [15] is productive for such a detailed analysis, offering a flexible framework that can be filled with specific historically, socially, and nationally determined content. The authors of the theory view the hero's journey primarily as an internal, psychological journey. They identify three distinct objects of heroic transformation: environment, individual, and society. This approach allows us to trace the dynamic development of Zhamal, who first spiritually and intellectually outgrew her environment, then transformed herself personally, and finally confronted a rigid society.

Zhamal is the long-awaited daughter of her father, who pampered her and raised her like a son until the age of nine. This is an important circumstance that will shape her determined character. However, the idyll

of well-being and harmony in her life is deceptive, as her future marriage depends on the will of her father, the patriarchal order, and marital customs, where the girl finds herself subject to social agreements. Her father decided to marry her off to the foolish and evil son of a rich man, as he hoped to secure the support of his prospective in-law in the election for a post. Thus, circumstances arise that will force Zhamal to embark on the «hero's journey.»

According to S. Allison, G.R. Goethals, and others, there are internal and external sources of transformation [15]. Zhamal's initial transformation is associated with natural human development. Zhamal learned to read and write from a teacher who came to the village for six months. She developed a passion for reading, was witty, resourceful, composed poetry, and participated in aitys competitions, which was enough to make her noticeably different from her surroundings. However, education is not enough for a heroic journey, for satisfying self-esteem, or for personal self-realization. According to S. Allison, education represents only the first step towards transformation but does not contribute to the formation of a truly awakened personality. Another internal source of change lies in needs and goals. As an adult, Zhamal experienced a lack of communication with interesting, educated people and waited for a worthy opponent for the aitys competition. This was a call for transformation, a challenge that required changes in character, environment, and life. Unlike classical heroes who receive a sword or magical artifact, Zhamal gets knowledge. Zhamal's education and the subsequent intellectual awakening distinguish her from her social environment. This intellectual enlightenment is a kind of «supernatural aid» (in J. Campbell's terms), which provides the heroine with the tools to further her journey. Thanks to her education, Zhamal finds her own voice. She begins composing poetry, letters, and personal journals, which, in the early 20th century, in the patriarchal Kazakh society, was already considered an act of transcending the «everyday world.»

The external source of the heroine's transformational changes was her father's decision to marry her off to an unworthy man. This decision evoked feelings of wounded dignity and suffering, triggering emotional reactions that would become the necessary impetus for her future heroic journey. Zhamal states that, due to prevailing customs, she found herself trapped like a wolf, and that her father effectively sold her for cattle [1; 19-20]. The call persists, yet the heroine has not responded to it.

Another external source of transformation is the books read by Zhamal. Among her books are the lyrical-epic poems «Kyz Zhibek,» «Aiman, Sholpan,» and «Bozzhigit,» whose female protagonists struggle for their love, defy societal norms, and at times meet tragic fates. Zhamal reads «Aitys Birzhana i Sara,» in which a girl emerges as a worthy rival to a man in an aitys-dispute. These heroines become role models for Zhamal.

The most important external source of transformation is the hero's social environment. S. Allison, G.R. Goethals, and others discuss the importance of mentorship in the process of metamorphic growth [15; 5]. For Zhamal, such a mentor is the educated Gali, who will prove to be the reason for her departure from her familiar, safe environment. For Zhamal, love for Gali becomes more than just a romantic feeling; it becomes a catalyst for change, forcing the heroine to demonstrate willpower and determination and, finally, to answer the call. This is how the heroine transitions from passively following fate to making a conscious choice. She accepts the challenge, which is expressed in her willingness to fight for the right to love. Gali acts as Zhamal's partner in transformation; they both understand the shortcomings of their environment, the rigidity of certain traditions, and are ready to change the status quo. In the letter, Gali encourages Zhamal: «Kimde-kim zheter sonda muratyna, Paida zhok zhureksingen korkynyshta» (Whoever strives toward their goal will reach it; there is no benefit in fearful hesitation) [1; 28]. In response, Zhamal writes: «Olsek shuqyr bir bolsyn, shyqsaq — tobe, Airylmalyk bolsa da oltiretin», «Bir Alla zhalgyz ozi bolsyn aigaq, Turalyk uagdany bekem bailap, Sep ushin bir basymdy ettim kurban, Shynzhyrlap zhiberse de Sibirge aidap!» («If we die, let it be in one grave; if we rise, let it be to the peak. Even if they try to kill us, let us not part», «Let only Allah be our witness; let us stand, firmly binding our promise. For you, I have sacrificed my very head—even if they chain me and exile me to Siberia!)» [1; 29]. «Panasyz mazlummen men bir zarly. Al endi kun-tun demei hayla qara» (I am one wretched soul without refuge. And now, day and night, seek a way out) [1; 29].

Zhamal suffers as the day approaches when she will be married to a man she doesn't love. She hesitates to leave her father's house and go with Gali, hesitating in her choice between her own feelings and obedience to her father's will. Only the news of the impending wedding and the risk of losing Gali forever compels her to make a decision and begin her «hero's journey.» While education has paved the way, meeting Gali becomes the immediate signal for the beginning of Zhamal's «journey.» In the mythological structure, Gali serves as a messenger, calling the heroine to leave the familiar circle of safety for the sake of a higher goal—

personal happiness and freedom of choice. Her love for Gali directly conflicts with her father's will, who has already promised to give her in marriage to the son of Baizhan, the rich man, Zhuman.

Now «The Call» becomes a trial. Zhamal must resolve the conflict between the call and her duty to her father. Her «refusal of the call» manifests itself in deep inner suffering and attempts to reconcile herself with fate out of respect for her parents. However, the «call»—the absorption of love for Gali, the realization of her own human dignity, and the unacceptability of marriage to Zhuman—becomes so strong that remaining in her former life (ordinary world) becomes impossible. Hence, she decides to leave it, that is, to part not only with her social environment, but also with her former value system and worldview, which were grounded in tradition and parental authority. The «call» compels Zhamal to cross the threshold, as the old world can no longer accommodate her renewed consciousness.

After Gali's sudden and untimely death, Zhamal was compelled to return to her father's house. She found herself in a state characterized as an obstacle to the hero's transformation. Zhamal says at Gali's grave: «Men sorlyng opasyz duniede konaqtai almai adasyp kaldym» (I, a wretched one, have lost my way and cannot find rest in this unfaithful world) [1; 40]. After Gali's death, Zhamal was indifferent to everything, and this traumatic event halted her transformational growth. Trauma disrupts people's ability to make decisions, damaging their emotional and cognitive functions [21; 3]. In this state of grief and devastation, Zhamal was unable to determine her future path and, without thinking, agreed to marry the hated Zhuman. Another obstacle to transformation was Zhamal's feeling of being a victim of injustice inflicted on her by her father and society. Accepting a stable victim identity is a way to avoid transformational growth and, therefore, overcome the pain of harm [15]. During this period, there was no one in her circle who could provide support, advice, become a role model, or a mentor.

Her marriage to Zhuman marks a turning point in Zhamal's heroic journey, when she finally leaves the safe world of her father's home. It is from this moment that her trials begin. At this stage, the heroine undergoes «death of ego» [15]—Zhamal loses her status as a «beloved daughter,» fiancée, and daughter-in-law, becoming a solitary fighter. Zhamal's move to Zhuman's home embodies the metaphorical death of her former identity. In Kazakh wedding tradition, a girl's marriage is accompanied by a ritual that symbolizes her «death» in her former status, her father's house, and her «resurrection» in a new home, a new status for a new life. Zhamal's life in Zhuman's house represents a critical point in the monomyth, when the heroine is left alone with her fate and must struggle for herself on her own. Zhuman functions as an antithesis to Gali, who served as a mentor and personified the «call» to knowledge and freedom of choice. Zhuman, on the contrary, embodies everything rigid, coarse, and ignorant. He plays the role of «threshold guardian,» personifying the destructive force that seeks to break Zhamal's spirit.

An important component of the trial is psychological resilience—the heroine's ability to remain faithful to her «inner self». Zhamal's life with her unloved husband, Zhuman, corresponds to a stage in the hero's ordeal of resilience. Here, heroism manifests itself in maintaining personal integrity. As befits a hero, she demonstrates fortitude and does not break psychologically. Zhamal silently endures the beatings, showing no outward resistance, yet remaining whole within, preserving her former convictions and her love for Gali. Her silence (the absence of complaints, reproaches, or accusations) and detachment are a form of protest, heroic resistance, maintaining her integrity in a hostile environment. She is physically subjugated, suppressed, but mentally unbroken.

During this period, Zhamal finds herself in a liminal zone, in a transitional time and space, between who she was and who she must become. In this space, «one has been stripped of one's previous life, humbled, and silenced» [15; 4]. Zhamal compares herself to cattle captured in a barn. She was beaten and humiliated, but she did not respond with a single word. However, this borderline time and space «are the fertile soil from which heroic transformations bloom» [15; 4]. Zhuman's family becomes an important external source of Zhamal's further transformation, the social environment that pushed the heroine and forced her to continue the «hero's journey.» She once again responds to the «call.» Realizing that she cannot live with the despised Zhuman, and at the same time cannot return to her father's house, Zhamal seeks another, non-trivial way out of the situation. The life scenarios provided by patriarchal society are unavailable to her. She needs to find a new way, and she decides to flee to the city, hoping to get a job there and live independently.

Thus, the heroine undergoes types of psychological transformations symbolizing the development of «heroic traits» in times of crisis: emotional, which included Zhamal's concern for others and her obedience to her father's will; mental, expressed in Zhamal's intellectual growth and her understanding of herself and others; moral, which consists of a transition to a state of redemption, as if taking upon herself the punishment

for escaping with Gali; spiritual, which implies changes in the system of ideas about the world, life, and people; motivational, which implies a shift in goals or the choice of life path.

Researchers say that at the initial stage of the hero's journey, she lacks: «(1) a sociocentric view of life; (2) an autonomy from societal norms that discourage transformation; and (3) a mindset of growth and change» [15; 6]. This can be fully applied to Zhamal. However, the heroine makes the necessary transitions because of her heroic transformation. She shifts her egocentric perspective to a sociocentric one, learning to see not herself as an isolated entity, but as the whole world, the interconnectedness of many phenomena, and the chain of patterns (her father's ignorance and misguided decision, the power of tradition, Zhuman's anger, etc.). Zhamal ceases to be dependent on the opinions of others and established societal norms and traditions, and is guided by her own considerations and goals, deviating from the dominant cultural model of behavior and choosing her own path. Regardless of the consequences, she is ready to resist social pressure, which requires personal moral courage. Finally, Zhamal moves from stagnation to growth, making the transition from an initial avoidance of the call to responding to it. As Zhamal's story demonstrates, rejecting the call, fulfilling the hero's mission and following the heroic path leads to the hero facing increasingly severe trials and losses. These trials become a motivating force that leads the heroine to recognize the necessity of change and to move forward on her hero's journey, rather than remaining in stagnation, where her heroic potential would go unrealized.

According to M. Murdoch's concept [14], the heroine strives not for external achievement, but rather for inner liberation. M. Murdoch emphasizes the heroine's feminine nature, focusing on her connection to society, her resistance to patriarchy, and so on. The specificity of the female narrative in a patriarchal society lies in sacrifice, then resistance, and tragedy as a form of spiritual awakening. The female «heroine's journey» is directed not outward, toward world conquest, but inward—to discovering one's own self and healing from the deep wounds inflicted by patriarchal society. Unlike a heroic feat, Zhamal's journey is, above all, an «inner odyssey.»

The key moment of the heroic journey is the need to sacrifice something important for the sake of a higher value. Such a moment in Zhamal's life is her decision to flee from Zhuman's house, which becomes a symbol of the highest manifestation of her subjectivity. She refuses to play by the rules of patriarchal society, to remain a victim of her father's wrong choices, the traditional institution of marriage, and Zhuman's ignorance and cruelty. Her choice is not simply a move from the village to the city, but a metaphysical choice to preserve her identity. This choice carries the risk of losing her former social connections, family, way of life, and values. It implies that the heroine is ready to sacrifice her life for the sake of preserving her freedom and sense of human dignity. This decision symbolizes the fact that from now on, Zhamal ceases to be «Sarsenbay's daughter» or «Zhuman's wife.» She becomes an autonomous individual, and her escape marks the culmination of her «hero's journey.» Thus, she transforms from an object of patriarchal society into a subject of the narrative of resistance.

In the concept of the «hero's journey,» the hero must defeat a symbolic «dragon» in order to bring the «elixir» to society for its salvation. Zhuman becomes the embodiment of the «dragon,» and Zhamal's resoluteness becomes the «elixir.» At this point, an important question arises concerning the final stage of Zhamal's journey: what constitutes the heroine's victory if she dies? The concluding stage of return is meant to provide the hero with an opportunity to use newly acquired gifts to transform the world; however, Zhamal is unable to realize her gift, as she dies, and thus her heroic journey appears to be in vain. It should be noted that the final stage of the «hero's journey» includes the influence of the hero and their path on society, the environment, and the value system. A true hero retains the capacity to transform the world even after their death, becoming a «moral compass» for those who follow. The hero becomes a mentor or is immortalized in literature as a cautionary example of defeat, just as the heroines of Kazakh lyric-epic poems who became role models for Zhamal. Therefore, the heroes' death does not mark the end of their journey; their path of moral guidance continues. Zhamal dies, but her physical defeat turns into a moral victory, which serves as an «elixir» for the awakening of the nation, instilling the idea that a woman has the right to feelings and choice. This is Zhamal's «elixir.» Zhamal's death becomes the hero's «difficult return,» which must change society, making it impossible for others to repeat such a tragic fate. In this paradigm, Zhamal functions as a «tragic hero,» becoming a symbol of national awakening. At the beginning of the novel, Zhamal's father, Sarsenbai, is warned against giving his daughter an education: «Zhamaldy okytpai-ak koi, en eki pandi tugel bilse de, aiel bala daris aityp elge bar bolmas» (Don't educate Zhamal, indeed, even if she were to master all twelve subjects—a woman would still not be allowed to teach or lead the people) [1; 13]. However, Zhamal became a kind of leader of the people, showing them the path to modernization. M. Dulatov's novel, published in

1910, caused a widespread public outcry. Zhamal's path inspired an entire generation of Kazakhs to fight for women's emancipation and access to education.

Conclusion

A comparison of the novel's plot elements with key phases of the «hero's journey,» demonstrating Zhamal's internal transformation, and identifying the specifics of the «female path» in a socio-historical context reflecting the state of Kazakh society in the early 20th century allows for several conclusions. An analysis of Mirzhakyp Dulatov's novel «Poor Zhamal» using J. Campbell's concept of the mythopoetic monomyth, M. Murdoch's theory of the «heroine's journey,» and the model of S. Allison and G. Goethals allows for a new interpretation of the protagonist and her path of transformation. The study revealed that the protagonist's journey extends beyond the confines of everyday drama, family conflict, and a series of life failures, representing a full-fledged heroic «odyssey» of consciousness and spiritual initiation. Thus, Mirzhakyp Dulatov constructed a universal mythologeme of women's liberation. Zhamal emerges as an archetypal heroine whose «journey» paves the way for subsequent generations of women in both lived reality and literary imagination, while in Kazakh literature it inspires the emergence of numerous works centered on the figure of the exceptional, emancipated woman. In this sense, the first Kazakh novels, written in the early 20th century, continued the narrative tradition of Kazakh oral literature celebrating heroic women.

Applying the concept of the «hero's journey» to the analysis of M. Dulatov's novel «Poor Zhamal» allows us to reconsider the traditional view of the heroine as a victim of circumstances and the customs of a patriarchal society. The study revealed that Zhamal's life fully conforms to the structure of the monomyth, while also possessing national specificity. The study revealed that Zhamal is an innovative hero, an «agent of transformation,» who undergoes a full-fledged transformation that meets the criteria of the «heroic journey.» Her death, however, is not an act of weakness and defeat, but a manifestation of moral superiority, a victory in spiritual and socio-historical terms. The analysis demonstrated that the «hero's journey,» including the character's rebirth and acquisition of new experiences, does not always end in a triumphant return, but nevertheless influences the transformation of society. Despite her tragic ending, she achieves a «heroic apotheosis,» changing the value system of Kazakh society in the early 20th century. Zhamal's physical death does not become a symbol of defeat, but, on the contrary, an act of supreme moral superiority. Zhamal's path, choice, and tragic death become the «elixir» that launched a process of change in the public consciousness of the Kazakh people, making the issue of women's emancipation a central one during the active civic, journalistic, and educational work of Kazakh educators in the first decades of the 20th century.

Grant Funding

This work was supported by the Nazarbayev University Faculty Development Competitive Research Grants Program for 2025–2027 (Funder Project Reference ID: 040225FD4711)

CRediT authorship contribution statement

Mustoyapova A. — Conceptualization; Methodology; Formal analysis; Investigation; Writing — original draft; Writing — review and editing.

Abdigapbarova Zh. — Data curation; Formal analysis; Writing — original draft; Funding acquisition; Project administration.

References

1 Дулатов М. Бақытсыз Жамал / М. Дулатов // Дулатов М. Оян, қазақ! Роман, өлең-жырлар, әңгімелер. — Алматы: Атамұра, 2003. — 189 б.

2 Жұмағұл С. Міржақып нақылдары [Электрондық ресурс] / С. Жұмағұл. — 2025. — Қолжетімділігі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/sagymbai-zumagul-mirzaqyp-naqyldary__10000223

3 Исмакова А. Міржақып Дулатұлының шығармашылығы: деколониялық дискурс / А. Исмакова // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2025. — № 2 (151). — Б. 218–229.

4 Ісімақова А. Алаш әдебиеттануы / А. Ісімақова. — Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2017. — 480 б.

5 Osken A. The Influence of the Tanzimat and Jadidism on the Enlightenment of Alash (literary aspect) / A. Osken, D. Qamzabekuly // Eurasian Journal of Philology Science and Education. — 2024. — №1 (193). — P. 117–126. https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph11

6 Жомарт Е. Жәдидтік ағарту қозғалысы және қазақ зиялыларының ұлттық миссиясы / Е. Жомарт, А.М. Азмұханова // «Қазақстан шығыстануы» ғылыми журналы. — 2025. — Т. 14, № 2. — Б. 389–399. https://doi.org/10.63051/kos.2025.2.389

7 Мамраев Б.Б. Казахская литература первой четверти XX века: монография / Б.Б. Мамраев. — 2-е изд., испр. и доп. — Астана: Фолиант, 2012. — 280 с.
8 Zholseitova M.A. Some Aspects of the Activities of the Kazakh Intelligentsia in the Jadid Movement in Kazakhstan (late 19th–early 20th centuries) / M.A. Zholseitova, Sh.B. Sembiyeva // Bulletin of history. — 2021. — No. 1(100). — P. 28–38. https://doi.org/10.26577/JH.2021.v100.i1.04
9 Исмакова А.С. Казахская художественная проза начала XX века (тематика, жанр, стиль) / А.С. Исмакова. — Алматы: Ғылым, 1998. — 394 с.
10 Yermekbayeva A.Sh. To the Problem of Women Inequality in the Kazakh Literature / A.Sh. Yermekbayeva // Iasaui universitetinin habarshysy. — 2023. — No. 3 (129). — P. 74–84. https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.05
11 Омаров Н.К. Актуальные проблемы казахской литературы начала 20-го века / Н.К. Омаров, А. Алимкулов, Г. Турсынбаева, О.М. Агабеков, М.А. Жанзакова, Т.К. Омаров // Вестник науки и образования. — 2020. — № 9(87). — Ч. 2. — С. 47–49.
12 Оразбек М. Қазіргі қазақ прозасындағы Алаш идеясы / М. Оразбек // Journal of institute of economic development and social researches. — 2018. — Vol. 4. — Iss. 7 — P. 6–10.
13 Кэмпбелл Дж. Тысячеликий герой / Дж. Кэмпбелл. — М.: ВАКЛЕР, РЕФЛ — БУК, АСТ, 1997. — 230 с.
14 Мёрдок М. Путешествие Героини / М. Мёрдок. — М.: Клуб Касталия, 2018. — 240 с.
15 Allison S. T. The Metamorphosis of the Hero: Principles, Processes, and Purpose / S. T. Allison, G.R. Goethals, A.R. Marrinan, O.M. Parker, S.P. Spyrou, M. Stein // Frontiers in Psychology. — 2019. — 10:606. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00606
16 Қозы Көрпеш–Баян Сұлу. Эпос. — Алматы: Алматыкітап баспасы, 2019. — 128 б.
17 Айман-Шолпан. Дала фольклорының антологиясы: Он томдық. — Алматы: Brand Book, 2019. — Т. 5: Дастандар. — Б. 11–42.
18 Бозжігіт. Бабалар сөзі: Жүз томдық. — Астана: «Фолиант», 2005. — Т. 17: Ғашықтық дастандар. — Б. 27–118.
19 Қыз Жибек. Қазақ эпосы. — Алматы: Көркем әдебиет, 1958. — Б. 570–656.
20 Ер Тарғын. — Алматы: Алматыкітап, 2014. — 100 б.
21 Keck B. Trauma Recovery: A Heroic Journey / Keck B., Compton L., Schoeneberg C., Compton T. // Heroism Science. — 2017. — Vol. 2. — Iss. 1. — P. 1–17. https://doi.org/10.26736/hs.2017.01.05

А. Мұстояпова, Ж. Әбдіғаппарова

«Қаһарманның Саяхаты» тұжырымдамасы және Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романындағы кейіпкер әйелдің трансформациясы

Мақала Міржақып Дулатовтың «Бақытсыз Жамал» романындағы бас кейіпкердің трансформациясын талдауға арналған. Зерттеу барысында кейіпкердің әке үйіндегі алаңсыз өмірінен бастап, дәстүрлі қоғам ережелеріне қарсылық білдіруге дейінгі жүріп өткен жолы кезеңдерімен қарастырылады. Зерттеудің теориялық негізі ретінде Ж. Кэмпбелл, М. Мёрдок, С. Эллисон, Г.Р. Гёталс және басқа ғалымдар әзірлеген «қаһарманның саяхаты» (hero's journey) тұжырымдамасы алынды. Осы тұрғыдан алғанда бас кейіпкердің тарихы мономиф ретінде қарастырылады. Мономиф — қаһарманның үйреншікті ортасынан шығып, түрлі сынақтардан өтіп, өзгеріп жаңарған күйде қайта оралуын сипаттайтын әмбебап баяндау құрылымы. Кей жағдайларда бақытты боп оралу жүзеге аспауы да мүмкін, алайда кейіпкердің көрсеткен үлгісі өзгелерге әсер етіп, қоғамдағы өзгерістерге ықпал етіп, қалыптасқан ережелердің қайта қаралуына себеп болады. «Қаһарманның саяхаты» тұжырымдамасы роман кейіпкерінің трансформация жолын, оның кезеңдерін, себептері мен шарттарын анықтауға, сондай-ақ оның бойындағы ішкі және сыртқы өзгерістерін нақтылауға мүмкіндік береді. Мақала авторлары бұл батыстық теорияны қазақ әдеби шығармасына қолданудың орынды екенін, қазақ ауыз әдебиетінде де қаһарманның жолы туралы өзіндік нарративтік дәстүрдің бар екендігімен дәлелдейді. Бұл дәстүр батырлық жырларда, лиро-эпикалық дастандарда көрініс тапқан. Қазақ әдебиетінде рухани күшке ие, өз тағдырын өзі айқындай білетін қаһарман-әйелдердің бейнесі қалыптасқан. Олардың қатарына «Қозы Көрпеш — Баян Сұлу», «Айман — Шолпан», «Бозжігіт» «Қыз Жібек» лиро-эпикалық жырларының кейіпкерлері, сонымен бірге «Ер Тарғын» батырлық жырының кейіпкерлері жатады. Бұл мысалдар қазақ нарративтік дәстүрінде әйел қаһармандығының өзіндік үлгілері қалыптасқанын көрсетеді. Зерттеудің мақсаты — «Бақытсыз Жамал» романы кейіпкерінің трансформация кезеңдерін айқындау. Жұмыстың өзектілігі М.Дулатов шығармасын жаңа әдіснамалық тұрғыдан қарастырумен байланысты болса, ғылыми жаңалығы — бас кейіпкер бейнесін әмбебеп құрылымдар (мономиф) тұрғысынан қайта пайымдауда жатыр. Мақала авторлары бас кейіпкердің жүріп өткен жолы жай ғана өмірлік сәтсіздіктер тізбегі емес, толыққанды рухани инициация үдерісі деген гипотезаны ұсынады. Зерттеу нәтижелері «қаһарманнның саяхаты» әрдайым жеңіспен аяқталмаса да, кейіпкердің өзгеруі мен оның жинаған тәжірибесі қоғамның трансформациясына ықпал ететінін көрсетеді.

Кілт сөздер: қаһарманның саяхаты, трансформация, мономиф, инициация, сынақтар, кейіпкер әйел.

А. Мустояпова, Ж. Абдигапбарова

Концепция «путешествие героя» и трансформация героини романа Мыржакыпа Дулатова «Несчастная Жамал»

Статья посвящена анализу трансформации героини романа Мыржакыпа Дулатова «Несчастная Жамал». В работе исследуются этапы пути, пройденного героиней от безмятежного существования в доме отца до протеста против существующих норм традиционного общества. В качестве теоретической рамки исследования используется концепция «hero's journey», разработанная Дж. Кэмпбеллом, М. Мёрдок, С. Эллисоном, Г.Р. Гёталсом и др. Таким образом, история главной героини рассматривается как мономиф, служащий универсальной структурной моделью повествования, в котором герой, покидая привычный мир, проходит испытания, меняется и возвращается обновленным. Иногда счастливого возвращения не случается, но пример героя вдохновляет других и может способствовать переменам в социуме, менять принятые в нем нормы. Концепция «hero's journey» позволяет проследить путь, этапы, причины, условия трансформации героини романа и детализировать происходящие с ней внешние и внутренние перемены. Авторы обосновывают применимость данной западной концепции к избранному для анализа казахскому материалу тем, что устная казахская литература обладает собственной нарративной традицией о путешествии героя, что находит отражение в героических эпосах (жыр), лиро-эпических поэмах (дастан). Важным является то, что казахская литература создала образы женщин-героинь, обладающих духовной силой и готовых самостоятельно определять свою судьбу. Это — героини лиро-эпических поэм «Қозы Көрпеш–Баян Сұлу», «Айман, Шолпан», «Бозжігіт», «Қыз Жібек», героического эпоса «Ер Тарғын» и др. Данные примеры свидетельствуют о том, что казахская нарративная традиция вырабатывала собственные модели женского героизма. Цель исследования состоит в определении этапов трансформации героини романа «Несчастная Жамал». Работа актуализируется использованием новых подходов в интерпретации романа М. Дулатова, а научная новизна исследования заключается в переосмыслении образа главной героини романа через призму универсальных структур (мономиф). Авторы выдвигают гипотезу о том, что путь главной героини — это не просто последовательность жизненных неудач, а пройденная ею полноценная духовная инициация. Результаты исследования показали, что «hero's journey», включая перерождение персонажа и обретение им нового опыта, не всегда заканчивается триумфальным возвращением, но при этом оказывает влияние на трансформацию общества.

Ключевые слова: «путешествие героя», трансформация, мономиф, инициация, испытания, героиня.

References

1 Dulatov, M. (2003) Baqytsyz Zhamal [Poor Zhamal]. *Dulatov M. Oyan, Qazaq! Roman, olen-zhyrlar, angimeler — Dulatov* M. *Wake up, Kazakh! Novel, poems, stories*. Almaty: Atamura [in Kazakh].

2 Zhumagul, S. (2025). Mirzhaqyp naqyldary [Mirzhakyp's Sayings]. *adebiportal.kz.* Retrieved from https://adebiportal.kz/kz/news/view/sagymbai-zumagul-mirzaqyp-naqyldary__10000223 [in Kazakh].

3 Ismakova, A. (2025). Mirzhakyp Dulatulynyn shygharmashylygy: dekolonialyq diskurs [The work of Mirzhakyp Dulatuly: a decolonial discourse]. *L.N. Gumilev atyndagy Euraziia ulttyq universitetinin khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Philology Series*, 2 (151), 218–229 [in Kazakh].

4 Ismakova, A. (2017). *Alash adebiettanuy* [Alash Literary Studies]. Almaty: «Qazaq ensiklopediasy» [in Kazakh].

5 Osken, A., & Qamzabekuly, D. (2024). The Influence of the Tanzimat and Jadidism on the Enlightenment of Alash (literary aspect). *Eurasian Journal of Philology Science and Education*, 1 (193), 117–126. DOI: https://doi.org/10.26577/EJPh.2024.v193.i1.ph11

6 Zhomart, E., & Azmukhanova, A.M. (2025). Zhadidtik agartu qozghalysy zhane qazaq ziialylarynyn ulttyq missiiasy [The Jadid Enlightenment Movement and The National Mission of Kazakh Intellectuals]. *Qazaqstan shygystanuy gylymi zhurnaly — Scientific Journal of Kazakhstan Oriental Studies, 14*(2), 389–399. https://doi.org/10.63051/kos.2025.2.389 [in Kazakh].

7 Mamraev, B.B. (2012). *Kazakhskaia literatura pervoi chetverti XX veka: monografiia* [Kazakh Literature of the First Quarter of the 20th Century: Monograph]. Astana: Foliant [in Russian].

8 Zholseitova, M.A., & Sembiyeva, Sh.B. (2021). Some Aspects of the Activities of the Kazakh Intelligentsia in the Jadid Movement in Kazakhstan (late 19th–early 20th centuries). *Bulletin of history*, 100(1), 28–38. DOI: https://doi.org/10.26577/JH.2021.v100.i1.04

9 Ismakova, A.S. (1998). *Kazakhskaia khudozhestvennaia proza nachala XX veka (tematika, zhanr, stil)* [*Kazakh Fiction of the Early 20th Century (Themes, Genre, Style)*]. Almaty: Gylym [in Russian].

10 Yermekbayeva, A.Sh. (2023). To the Problem of Women Inequality in the Kazakh Literature. *Iasaui universitetinin habarshysy*, 3(129), 74–84. https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.05

11 Omarov, N.K., Alimkulov, A., Tursynbayeva, G., Agabekov, O.M., Zhanzakova, M.A., & Omarov, T.K. (2020). Aktualnye problemy kazahskoi literatury nachala 20-go veka [Actual Problems of Kazakh Literature of the beginning of the 20th century]. *Vestnik nauki i obrazovaniia — Bulletin of Science and Education*, 9(87), 2, 47–49 [in Russian].

12 Orazbek, M. (2018). Qazirgi qazaq prozasyndagy Alash ideyasy [The Alash Idea In Modern Kazakh Prose]. *Journal of institute of economic development and social researches*, *4*(7), 6–10 [in Kazakh].

13 Campbell, J. (1997). *Tysiachelikii geroi* [The Hero with a Thousand Faces]. Moscow: VAKLER, REFL – BUK, ACT [in Russian].

14 Murdoch, M. (2018). *Puteshestvie Geroini* [The Heroine's Journey]. Moscow: Klub Kastaliia [in Russian].
15 Allison, S.T., Goethals, G.R., Marrinan, A.R., Parker, O.M., Spyrou, S.P., & Stein, M. (2019). The Metamorphosis of the Hero: Principles, Processes, and Purpose. *Frontiers in Psychology*, 10:606. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00606
16 (2019). *Qozy Körpesh–Bayan Sūlu. Epos* [Kozy Korpesh–Bayan Sulu]. Almaty: Almatykitap baspasy [in Kazakh].
17 (2019) *Aiman-Sholpan. Dala folklorynyn antologiyasy: On tomdyq* [Aiman-Sholpan. Anthology of Steppe Folklore: In Ten Volumes]. Vol. 5. Dastandar — The epic. Almaty: Brand Book [in Kazakh].
18 (2005). *Bozzhigit. Babalar sözi: Zhüz tomdyq* [Bozzhigit. Words of the Ancestors: In One Hundred Volumes]. Vol. 17. Gashyqtyq dastandar — Love Poems. Astana: Foliant [in Kazakh].
19 (1958). *Qyz Zhibek. Qazaq eposy* [Qyz Zhibek. Kazakh Epic]. Almaty: Körkem ädebiet [in Kazakh].
20 (2014). *Er Targyn* [Yer Targyn]. Almaty: Almatybook [in Kazakh].
21 Keck, B., Compton, L., Schoeneberg, C., & Compton, T. (2017). Trauma Recovery: A Heroic Journey. *Heroism Science*, *2*(1), 1–17. https://doi.org/10.26736/hs.2017.01.05

Information about the authors

Mustoyapova Ainash — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan. E-mail: mustoypova2017@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5658-9844

Abdigapbarova Zhanar — Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan. E-mail: zhabdigapar@nu.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-2349-3541

Article
UDC 821.161.1-1.09:297
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/182-193

Received: 08.04.2026
Accepted: 11.06.2026

A.Kh. Raxmanova*[1], N.N. Ochilova[2]

[1]*Navoi State University, Navoi, Uzbekistan*
[2]*Samarkand State Pedagogical Institute, Samarkand, Uzbekistan*
(Email: alya211@list.ru, nasiba.nematovna@mail.ru)

Cultural Interpretations of Islam in the Literary Works of the Symbolist Ellis (Lev Kobylinsky)

This article examines the problem of cultural synthesis in Russia at the turn of the 19th–20th centuries through the prism of the work of Lev Kobylinsky (Ellis) — a Symbolist poet, literary theorist, translator, and mystic whose personality and poetry became a concentrated expression of the key vectors of the era. The insufficient study of the mechanisms of reception and transformation of key concepts from one spiritual tradition within the artistic consciousness of another lends particular relevance and novelty to this research. Despite the scholarly interest in Eastern motifs in Russian literature, the process of meaning formation for new concepts emerging at the intersection of Qur'anic narratives and the Russian poetic tradition requires more systematic analysis. The aim of this article is to identify and analyze the specific features of the representation of Qur'anic motifs in the works of the Symbolist poet Ellis (L.L. Kobylinsky). The authors argue that the aesthetic discourse of the Silver Age functioned as a unique semiotic laboratory in which the encounter between East and West, the classical canon and modernist experiment, generated not a mechanical combination of heterogeneous elements but a new quality — a polyphonic model of meaning generation based on hermeneutic dialogue. The study places particular emphasis on the reception of the Qur'an in the poetic legacy of Ellis. Based on an analysis of poems from the collection *Stigmata* («The Enveloping Day,» «The Night of Al-Qadr,» «The Death of the Bedouin,» and others), the article examines the mechanisms of transformation of Qur'anic motifs — from almost literal adherence to the verses (ayats) to a free Symbolist reinterpretation that intensifies the catastrophic pathos of the Day of Judgment and the mystical resonance of the Night of Decree. It is demonstrated that Ellis's interest in Islam was not driven by an external exoticization of the East but by a deep metaphysical quest: the poet perceived the Qur'an as part of a unified spiritual experience of humanity, in which eschatology and Sufi psychology resonate with Christian mysticism and the anthroposophy of Rudolf Steiner, of whom Ellis was a follower. The article also traces the connection between Ellis's Qur'anic poems and the theoretical positions of Russian Orientalists (V.M. Alekseev, S.F. Oldenburg) and the philosophical insights of Rabindranath Tagore, thereby situating the poet's work within the broader context of a global intellectual project of civilizational dialogue. The study concludes that Ellis's poetic legacy crystallizes key features of the Silver Age — an aspiration toward spiritual totality, the blurring of boundaries between arts and confessions, and the transformation of life into performance. The investigation of such «borderline» figures is recognized as a methodological necessity for understanding the universal patterns of intercultural dialogue and the phenomenon of the Silver Age in its full complexity and internal contradictions.

Keywords: Silver Age, symbolism, Ellis, reception of the Qur'an, intercultural communication.

Introduction

The aesthetic discourse of the Silver Age functioned as a unique semiotic laboratory, effecting not a simple addition but a profound synthesis of diverse cultural codes—from the classical canon to the emerging paradigms of modernism. Antiquity, in full accordance with the dominant tendency of the era, was actualized not as a museum specimen but as a living semantic resource. Its reception generated a powerful interdisciplinary resonance: philological and archaeological discoveries entered into dialogue with theosophical quests and religious-philosophical insights, jointly forming a heterogeneous yet integral cultural chronotope. It was precisely this orientation toward the synthesis of cultures that predetermined a key feature of the period's artistic language: semantic universalism. In the diverse manifestations of Silver Age creativity, complex systems of reference are established, in which motifs of Eastern and biblical origin not only coexist but enter into contrapuntal relations, creating a new, polyphonic model of meaning generation.

It was precisely this innate sensitivity of Silver Age culture, its orientation toward the «mystical» [1; 112] and the «other» [1; 112], that made it an ideal receptor for Eastern spiritual and artistic systems. It is fundamentally important to note that the dialogue with the East rested on a powerful foundation provided by the Russian academic school of Oriental studies, which reached its apogee precisely during this period.

Thus, the intellectual project of the Silver Age—characterized by a rare equilibrium between philosophical reflection and artistic experiment (vividly embodied in figures such as A. Blok, K. Balmont, N. Gumilev, V. Khlebnikov, Ellis (L.L. Kobylinsky), D. Andreev, S. Yesenin, A. Kusikov, and others)—retains its heuristic value. Its relevance, marked by a renewed surge of interest in Eurasianism and cross-cultural approaches, is not accidental. The era demonstrates that a truly large-scale cultural «performance» is impossible without an intense dialogue carried out within the unique consciousness of the creator. The Silver Age presents itself not merely as a historical example but as an operating model for epochs that define themselves at the intersection of civilizational vectors [2; 84]. The programmatic nature of the dialogue of cultures in the Silver Age was recognized by its key figures long before it became a subject of academic study. As early as 1907, the outstanding Orientalist V.M. Alekseev formulated an almost prophetic vision: «The encounter of West and East will open a vast perspective for all humanity. The reaction of the Western soul to the soul of the East, and vice versa, will create a new life, new people, a new culture. I am fortunate precisely because of this synthesis» [3; 300]. This thesis of creative synthesis as a source of «new life» finds profound development in the reflections of S.F. Oldenburg. The scholar draws a subtle comparative analysis of cognitive strategies: if the West by the beginning of the 20th century had achieved incredible heights in the knowledge of the external world through technical instrumentation («replaced the sharpness of sight with the microscope»), the East, in his opinion, preserved and developed a unique competence in introspection—knowledge of the inner world of man. «...And here at every step we see how insignificant our achievements are in this most important area,» Oldenburg states, «we constantly feel that the East here has in many ways managed to come closer to man, to understand his spiritual creativity better than we do» [4; 5]. The West's competence is here presented as «extraversion» (knowledge of the external world), while the East's competence is «introversion» or «the competence of introspection,» representing knowledge of the inner world and, consequently, an attempt to penetrate the world of the human soul. This concept of «East-West synthesis» [5; 141], actively developed in Russian literature of the time, found powerful resonance in the philosophical thought of the East itself, lending it the character of a global intellectual project. At the beginning of the 20th century, many representatives of culture sought their own paths to understanding the world, and a striking example of this was the position of the Indian thinker and poet Rabindranath Tagore, who saw in the dialogue of civilizations a path to the humanization of the modern world. In his view, the mission of the East was «to change the entire picture of modern civilization, breathing life into it where it is mechanical, replacing cold calculation with human feeling,» directing development not so much toward «power and success» as toward «harmonious and living development, toward truth and beauty» [6; 45]. This orientation—not toward confrontation but toward complementary enrichment, where «Western rationality was combined with Eastern spirituality» [7; 56]—precisely corresponded to the quests of the Russian intelligentsia of the Silver Age.

Materials and Methods

The material for this study consisted of poetic texts of the Symbolist movement, in which images of the East, the «East–West» discourse, symbolic meanings and linguistic forms associated with the modelling of a new cultural space can be traced. The analysis included works in which the Eastern component is evident both at the thematic level and within the system of motifs, images, sacred meanings and linguistic shifts: Immortali (Ellis, 1904), Stigmata (Ellis, 1911), and others. In the analysis, particular attention is paid to Qur'anic motifs, the path, prophecy, the book, faith, law, prayer, trial and spiritual transition, since it is precisely these that allow us to trace how the concept of the East is formed in poetry as an independent semantic pole. The study also takes into account scholarly works in literary studies devoted to Symbolism, cognitive poetics, intertextuality and Eastern motifs in the poetry of Ellis.

The study was theoretical in nature; therefore, its methodological basis consisted of methods of interpretation, comparison and systematisation of literary material. The primary approach was a cognitive-poetic one, through which the «East–West» model was examined as a semantic framework organising spatial, cultural, temporal and value-based relationships within the text. Within this approach, the study analyses how the poetic work links the image of the East with notions of a different world order, a different source of knowledge, a different type of historical movement and a different perspective on the future.

Motif and intertextual analysis were employed to identify the utopian dimension and Qur'anic motifs. Motif analysis was used to identify a number of stable semantic elements through which the Eastern space is constructed in the text: the motifs of the sacred word, prophecy, spiritual trial, heavenly order, cosmic movement, faith, law, the symbolic path, and prayer. Intertextual analysis was aimed at establishing links

between the Symbolist texts and the broader Eastern cultural and religious context. The focus was on identifying typologically related images, themes and symbols that suggest the presence of a Qur'anic or, more broadly, Eastern layer of meaning within the poetic structure.

The research procedure involved selecting texts, identifying semantic and linguistic markers, grouping them into thematic blocks, and subsequently generalising the findings.

Results and Discussion

Such a vector of thinking also affected the work of a prominent representative of the poetry of the so-called junior Symbolists, Lev Kobylinsky (Ellis), well known as a «translator, literary theorist and culturologist» [8; 135]. It naturally generated a deep intellectual engagement with traditional Eastern teachings: Buddhism, Taoism, Confucianism, and Islam. Their anthropocentrism, concentration on the inner world of the individual and their spiritual potential, became a kind of philosophical resource for Ellis, who was seeking answers to the crisis phenomena of European modernity. His fascination with the East was not exoticism but a conscious choice in favor of an alternative, holistic paradigm of understanding man. From a theoretical standpoint, the process of such synthesis, being the product of a striving for spiritual-intellectual totality, possesses its own specificity in each era. In the Silver Age, it took the form not of a mechanical combination of elements but of a hermeneutic dialogue, during which the «own» and the «alien» mutually redefined each other, giving rise to a new quality—that very «new culture» of which V.M. Alekseev prophetically wrote.

Ellis's poetic activity represents a three-level project of synthesis. Together with A. Bely (B. Bugaev) and S. Solovyov, he was among the founders of the «Argonauts» circle and the Musaget publishing house, being not only a practitioner but also the first theorist of Symbolism. At the spiritual-biographical level, his fate embodies the idea of spiritual wandering and chivalry. Having traversed the path from a Moscow «Argonaut» to an émigré, absorbed after 1911 by the Catholic culture of Italy, Ellis lived the metaphor of a search for absolute values beyond national borders. And at the third level of artistic practice, his early collection Immortali (1904) is not merely an anthology of translations but a manifesto of timeless dialogue. The title itself («Immortals») indicates a desire to gather the «flowers» of eternal poetry—from secular lyrics to prayers—erasing the boundary between the ordinary and the divine, the Western European and the universal.

The poetry of Ellis-Kobylinsky from the very beginning, being «a focal point of many epochal contradictions, united and concentrated the expression of key aspirations of the era» [9; 63]: the theoretical understanding of new art, spiritual search extending beyond confessional and national frameworks, and the practice of cultural transfer, affirming the unity of world poetic language. As M. Tsvetaeva aptly noted, he was a «scattered poet, a man of genius» [10; 124], whose «scatteredness» across genres, languages, and countries was itself a form of service to the ideal of synthesis. Her remarkable poem «The Enchanter» (1914) captured the image of the poet Ellis:

«On byl nash angel, byl nash demon,
Nash guverner — nash charodey,
Nash prints i rytsar'. — Byl nam vsem on
Sredi lyudey» [11; 185].
(«He was our angel, he was our demon,
Our tutor — our enchanter,
Our prince and knight. — He was everything to us
Among people») [11; 185].

It was Ellis who had the distinction of discovering M. Tsvetaeva's poetic gift. While serving as a tutor in her artistic home, he opened to her the world of contemporary Russian poetry, introduced her to masterpieces of world poetry, revealed the features of new approaches to literature, and introduced the young high-school student Marina to the Moscow literary circle, at the very center of which his own life unfolded. Being an incredibly talented poet, his personality was a concentrated model of the main intellectual and spiritual vectors of the era, accumulating a complex of characteristic roles: an innovative poet, a virtuoso translator and erudite in Western literature, one of the founders of the theory of Symbolism, and also a metaphysical wanderer whose spiritual path—from Marxism through theosophy and mystical quests to the conscious acceptance of Catholic priesthood—mirrors the general evolution of religious-philosophical thought at the turn of the century.

His poetry concentrated the intersection of different philosophical, religious, and artistic-poetic semiotic fields. It is crucial that he not only came into contact with these spheres but achieved in each of them a significant degree of competence, which made him an ideal, «nurtured» [12; 162] product of the Silver Age—an era that chose synthesis as the highest principle of creativity and thought.

This charismatic force manifested itself in a unique ability for mimetic creativity. According to contemporaries N. Valentinov and A. Bely [12, 13], he was an «extraordinary mime,» capable of plunging spectators into a hypnotic trance with a single improvised act («a depiction of the life of Atlantis»), erasing the boundary between reality and myth. Even in friendly communication, described by Marina Tsvetaeva in the poem «The Enchanter,» his figure is surrounded by an aura of «magic» and «windblown scatteredness,» which only emphasized his status as an artist of life, whose very behavior was a performance.

The key to understanding the poet's aesthetic was the work of Charles Baudelaire. While many Symbolists turned to the French poet, for Ellis he became a personal and existential ideologue. Baudelaire's «dandyism»—the idea of transforming one's own existence into a complete work of art, living «before the mirror» [14; 48]—was embodied by Ellis with almost religious literalness. His sanctuary-room with a portrait of Baudelaire, candles, and drawn curtains was not merely an interior but a total installation materializing the aesthetics of «captivating evil» and mystical solitude. Even in poverty, he strove to follow the stylistic canon of the dandy, carrying to an absolute the era's striving to aestheticize one's everyday life.

Moreover, Ellis was the first to come under the very strong influence of the German mystical philosopher Rudolf Steiner. Steiner created his own doctrine of Anthroposophy, a synthesis of the world's major religions. According to Steiner, Anthroposophy «connects the spiritual in man with the spiritual in the universe and leads him to the one God, and the knowledge of the 'science of spirit' is a very important stage in the maturation of humanity» [8; 142].

The ideas of Anthroposophy for a long time became determinant in the poet's work, and it was this that predetermined the Symbolist poet's interest in the main sacred book of Muslims—the Qur'an. The poet's intense spiritual quest is an extremely distinctive phenomenon in the history of Russian literature. His poems on Qur'anic themes and motifs represent an artistic interpretation of the spiritual history of humanity, a search for the hidden meaning of many world events. The Qur'an, together with the Bible, became for Ellis an expression of universal truth about life and man, which later found reflection in his poetic revelations.

All of Ellis's Qur'anic poems were published in the original poetry collection Stigmata (1911). Every touch of Ellis to the East was directly an attempt to comprehend the mysteriously important, defining life and its mystical component. Each of his poems—«The Enveloping Day,» «The Extracting One,» «The Night of Al-Qadr,» «The Death of a Bedouin»—represents a search for spiritual awareness that within the diverse components of the Qur'an lie truths of the common history of humanity. Thus, in these poems, one can state that Ellis took the Qur'anic motifs quite seriously, and his poetic representation constitutes approaches to important themes of the Symbolist worldview. The key themes and motifs are summarized in Table 1.

Table 1

Key Themes and Motifs of the Qur'an in Ellis's Texts

«The Enveloping Day»	«The Extracting One»	«The Night of Al-Qadr»	«The Death of the Bedouin»
The motifs of the oath and the Day of Judgment Surahs of the Qur'an: 7: Al-A'raf (187); 69: Al-Haqqah (1–3; 13–33); 75: Al-Qiyamah (7–9); 79: An-Nazi'at (6–14; 34–46); 81: At-Takwir (1–14); 82: Al-Infitar (1–5); 84: Al-Inshiqaq (1–5); 100: Al-'Adiyat (1–3)	The Motif of the Fallen Angel in the Epigraph of the Poem Surah 79: An-Nazi'at (1–3)	**The Motifs of the Night of Decree (Al-Qadr), dedicated to the revelation of the Qur'an to the earth** Surah 97: Al-Qadr (1–5)	An attempt at a free poetic rendering of the distinctive Qur'anic world and the motifs of the Holy Scripture.

The poem «The Enveloping Day (from the Qur'an)» represents a profound internalization of a number of Qur'anic surahs dedicated to the motifs of the Oath in the Qur'an and the theme of the Day of Judgment. This theme is of particular interest to the Symbolists, for within these distinctive images often lay the Symbolists' conceptual framework for explaining the world. These themes are excellently represented in the work of such Symbolist poets as D. Merezhkovsky, K. Balmont, and others.

The scenes of the Day of Judgment are described in detail in many Qur'anic surahs [15]: Al-Haqqah (69), At-Takwir (81), Al-Qiyamah (75), An-Nazi'at (79), and Al-Infitar (82), which describe grandiose events: the folding of the sun, the falling of stars, the moving of mountains, the trumpet blast of the angel Israfil, and the separation of people into the righteous and the sinners, with a description of their lot in Paradise and Hell. These and many other surahs (e.g., 17:49; 20:100-112; 22:7, 17-23; 50:41-44) provide vivid and disturbing images of the End of the World, when everyone will receive recompense for their deeds, and this is a central theme of the Qur'an. Like many representatives of Silver Age poetry, Ellis creates his own poetic representation of these days and reproduces the motifs of the Muslim Scripture. The images created by the poet transform his vision of the Qur'an's imagery and lend the text a truly catastrophic character:

«Vdrug zakipyat morya, kak dno ogromnykh chash,
po-chelovecheski vdrug zarydayut zveri,
Vosstanut zazhivo zakopannye dshcheri,
I dushu kazhduyu postignet temnyy strazh…» [16; 106]

(«Suddenly the seas will boil, like the bottom of huge bowls,
Suddenly the beasts will weep in human fashion,
The daughters buried alive will arise,
And every soul will be overtaken by a dark guardian» …) [16; 106]

The poem is constructed as a sequence of cataclysms leading to the final separation of people. This directly corresponds to the Qur'anic description of the End of the World and the Day of Resurrection.

The poem begins with an oath (a classical Qur'anic rhetorical device). It should be noted that the motif of the oath is very important for the Scripture. Fifteen of the one hundred and fourteen surahs of the Qur'an begin with these oath-like openings. This construction is organic to the Qur'anic text and reveals a deeply figurative system of the Holy Book, expressed in a structure of semantic and meaning-transforming linguistic constructions quite unfamiliar to European perception. Ellis creates his own vision of the oath motif, conveying the greatness of God and His Scripture, the predetermination of Truth, and the necessity of following His commandments. The steeds—a symbol of fierce, uncontrollable power—refer us to Surah Al-'Adiyat («The Chargers»): «By the charging steeds that pant, / By the strikers of fire [with their hooves]» (100:1-2) [16; 106]. This explicitness sets the tone of inevitability and the wrath of God, and «...the trumpet day is near… the mournful Azrael» [16; 106].

Azrael is the angel of death in Islamic tradition. The epithet «mournful» indicates an interesting psychologization, reflecting the gravity of his spiritual mission. In the Qur'an, the angel of death is not named, but his function is described: «Say: 'The Angel of Death, who has been entrusted with you, will cause you to die; then you will be returned to your Lord'» (Qur'an 32:11) [15]. Ellis uses pan-Islamic images of the Day of Judgment and the End of the World, creating profound images: «and suddenly the mountains will race faster than a herd of goats… the enveloping day, like a fiery shroud, will clothe all bodies…» [16; 106].

In this context, there is a direct reference to key Qur'anic verses about the End of the World: «...and the mountains will be set in motion and become a mirage» (Qur'an 78:20); «On that Day they [the mountains] will be like carded wool» (Qur'an 101:5); «On the Day when they will be enveloped by the Fire» (Qur'an 52:13); «The Fire will envelop them [the sinners]» (Qur'an 29:54) [15]. Ellis creates a certain picture of the End, generalizing the internalized images and motifs of the Qur'an, emphasizing the universal scale of the end: «suddenly the seas will boil, like the bottom of huge bowls…,» «suddenly the beasts will weep in human fashion» [16; 106]. The motif of panic and horror of all living things is specified in the Scripture: «When the seas overflow [and ignite]» (Qur'an 81:6) [15]; «When the seas are burst forth» (Qur'an 82:3) [15]; «On the Day when the Trumpet will be blown, and all those in the heavens and all those on the earth will be terrified» (Qur'an 27:87) [15].

In Ellis's poem, a very important image appears, taken by him from the Qur'an: «the daughters buried alive will arise,» which traces a crucial socio-religious motif referencing the pre-Islamic pagan Arab custom of burying newborn daughters alive. The condemnation of this custom is one of the important prescriptions of the Qur'an: «When the female infant buried alive is asked / For what sin she was killed…» (Qur'an 81:8-9) [15]. Ellis includes this image as a symbol of the justice of the Qur'an's teachings. For the poet, a comprehensive description of the destruction of the world becomes incredibly important: «And suddenly the earth will become but a handful of pitiful dust… and the trumpet blast will roll up the heavens like a scroll.» These

lines are an almost exact rendition of Surah 21, «The Prophets»: «On that Day We will roll up the heavens like a scroll for books» (Qur'an 21:104) [15].

The image of the scroll is a precise Qur'anic metaphor used by the poet to denote the eschatology of the end. The poetic line «And suddenly the earth from its depths will spew forth all corpses…» directly correlates with the central dogma of Resurrection in the Qur'an: «When the earth is shaken with its [final] earthquake, / And the earth discharges its burdens [the dead]» (Qur'an 99:2-4) [15], «...and will split the moon… and will cast down to earth the twelve star signs» [16; 106]. This concept of the splitting of the moon directly references the title of Surah 54 of the Qur'an — «Al-Qamar» (The Moon), the first verse of which reads: «The Hour has drawn near, and the moon has split» (Qur'an 54:1) [15]. The falling of stars becomes a common image for biblical and Qur'anic apocalypse: «And when the stars fall» (Qur'an 81:2) [15]; «...and the stars fall» (Qur'an 77:8) [15].

«...and, awakened by the trumpet, a beast with a bull's head will come out to us from the mosque…» [16; 106], is a poetic continuation of the description of the Day of Judgment. This description of ad-Dajjal (the Antichrist) in Islamic eschatology, although traditionally ad-Dajjal is not a beast but a man-tempter. However, for Ellis, he is a monstrous hybrid, the «beast of the earth,» mentioned in the Qur'an: «And when the word befalls them, We will bring forth for them a creature from the earth, which will speak to them, [saying] that the people were not certain of Our signs» (Qur'an 27:82) [15]. Ellis continues the symbolic picture of the end of the world and indicates the function of the image to mark people, reflected in the lines about the rod and seal: «in an instant, Moses' rod with Solomon's seal shall obediently convey to the throne of the Judge» [16; 106].

Moses (Musa) and Solomon (Sulayman) are great Prophets in the Qur'an, symbols of divine authority and wisdom. Their attributes (the rod, the seal) become here instruments of God's Judgment, and their truth will reach the throne of the Judge—the throne of Allah. The poet is deeply convinced that «on that Day few shall enter the eternal light…» [16; 106]. Ellis manages to describe Paradise (al-Jannah) not in sensual but in peaceful, Symbolist tones: shade, coolness, «the twinkling of eyes.» This echoes the Qur'anic descriptions of «gardens of bliss» (Qur'an 42:22), «coolness of the eyes» (32:17), «extended shade» (56:30) [15]. Ellis does not merely list the portents but creates an effect of rapid, almost explosive montage of catastrophes. His «suddenly» is repeated, emphasizing the suddenness and inevitability of the Hour of Judgment. He freely mixes Qur'anic (daughters buried alive, beast of the earth), biblical (trumpet blast, falling stars), and pan-apocalyptic (blood and pus like dew) images, creating a universal picture of the End. The poem is philosophically permeated with the idea of the transience of the world and the triumph of supreme justice. The title image of «the enveloping day, like a fiery shroud» is a brilliant metaphor. The Day of Judgment unmasks all the falsehood of the world and clothes it in the fire of Truth and Recompense for sins. Ellis creates not an illustration but a poetic symphony on themes of Qur'anic apocalypse. He remains surprisingly faithful to the spirit and letter of the Qur'anic descriptions but filters them through the prism of the Symbolist imagination, intensifying the emotional horror and metaphysical grandeur of the Day when «the heavens will be rolled up like a scroll.» This is the pinnacle of his work with Islamic material, where monumentalism serves his art.

For Lev Kobylinsky, the East, from the standpoint of Qur'anic motifs and the Islamic mystical tradition (Tasawwuf), represented an extremely important and fruitful approach because Ellis, as a theorist and practitioner of Russian Symbolism deeply engaged with Catholic and pan-Christian mysticism, frequently turned in his later poetry to Sufi imagery and philosophy. The refraction of motifs from the Muslim Scripture in the work of this Russian Symbolist and mystic interprets a key Qur'anic concept of Ellis's poetics.

In Ellis's poem «The Night of Al-Qadr,» one of the most important features of his poetry is revealed. The fact that Ellis—a deeply Christian-oriented Symbolist—chose this particular surah for poetic translation is extremely telling concerning the poet's understanding of eternity. «Laylat al-Qadr» is one of the most sacred and mysterious surahs of the Qur'an, describing the night of the Revelation of the Scripture. It is the point of direct contact between the Divine and the human, a time when the heavens open. Such themes perfectly align with the entire poetics of Symbolism, given its search for «other worlds» and mystical revelations.

At the beginning of the poem, Ellis provides an epigraph from Surah 97, «Al-Qadr»: «The Qur'an, Chapter XCVII. Revealed in Mecca. — 5 verses» [17; 109]. This almost immediately sets a tone of serious, almost scholarly engagement with the sacred text. The indication of the place of revelation (Mecca) and the number of verses emphasizes his work with the primary source, not merely a free poetic fantasy. The text itself begins with the most important key formula of Islam — the Basmala: «In the name of God, the Most

Gracious, the Most Merciful.» This is a gesture of deep respect for the text and recognition of its transcendent origin. For him as a mystic, this is not a convention but a necessary spiritual premise.

«In the name of God, the Most Gracious, the Most Merciful.
1. We sent down the Qur'an on the holy night of Al-Qadr.
2. Who will explain to you what the night of Al-Qadr means.
3. The night of Al-Qadr is longer than countless months.
4. And the Spirit and the Angels descend on the night of Al-Qadr,
To determine the affairs of the Universe for the year on that night.
5. And until dawn, only peace reigns throughout the night of Al-Qadr.» [17; 109]

The literal translation of the verse reads as follows: «Indeed, We sent it (the Qur'an) down on the Night of Decree» (Qur'an 97) [15]. Ellis replaces the word «decree» with the epithet «holy» for the night. This is a crucial semantic shift, related to Ellis's understanding of the essence of that which is defined. The Arabic «al-Qadr» carries the meaning of «decree, destiny, measure, power, magnitude.» Ellis emphasizes not so much the fatality of the night as its divine nature. The second line of Ellis's text preserves the Qur'anic rhetorical question, which points to the inscrutability, the mystery of this night, and its transcendence of human reason. This is the core of Symbolist poetics—the indication of an inexpressible mystery, within which lies a thought of surprising power and fullness. The third line of Ellis's poetic interpretation somewhat changes the meaning and conveys the depth of the poet's perception of this concept. In the Qur'an, the line is presented as: «The Night of Decree is better than a thousand months» (Qur'an 97:3) [15], implying that one night of worship on this night is better than a thousand months. Ellis radically changes the meaning, creating a free poetic interpretation: «The night of Al-Qadr is longer than countless months.» He transforms metaphysical superiority into a paradox of time, a rupture in the fabric of temporality. The night becomes a timeless eternity containing «countless months.» This is a pure Symbolist and Sufi concept: sacred time is not subject to earthly measures; it is «longer» because it participates in eternity. The fourth line of Ellis's interpretation accurately conveys the Qur'anic text related to «the angels and the Spirit.» «The Spirit» (ar-Ruh)—in Islamic tradition, often understood as the Archangel Jibril (Gabriel) or a special higher essence. For Ellis the Christian, this is undoubtedly the Holy Spirit, which adds an interconfessional mystical resonance to the text. The poetic phrase «to determine… the affairs of the Universe for the year» is an example of Ellis's brilliant poetic interpretation. The Qur'an states: «On that night, the angels and the Spirit (Jibril) descend by the permission of their Lord with all His decrees» (Qur'an 97:4) [15]. Ellis specifies and dramatizes, creating a metaphor of cosmic scale: «the affairs of the Universe» and «for the year.» He sees in this night an act of the annual renewal of the world order, the «determination» (affirmation) of destinies. Here, Ellis is close to important Islamic interpretations indicating that on this night the decree of destiny for the coming year is determined. The final phrase of the poetic text, «And until dawn, only peace reigns throughout the night of Al-Qadr,» is Ellis's poetic chord in understanding that state of divine peace, harmony opposed to the worldly bustle. Ellis hyperbolizes time, turning «better» into «longer,» transforming the night into an implicit concept of the importance of this being. Ellis does not merely translate the surah; he filters it through the prism of Russian Symbolism with its attraction to mystery, eternity, and the transfiguration of reality. He somewhat weakens the Islamic aspect (the night of fasting, prayer) and strengthens the universality of the concept of night. His «Night of Al-Qadr» is a symbol of the very possibility of the breakthrough of Eternity into time, Revelation into history, Divine Order into the chaos of the world. This is a deeply respectful and creative encounter of a Christian mystic with the heart of the Qur'anic message.

«The Death of a Bedouin» is a deeply symbolic work by Ellis, summarizing the conjunction in his work of Qur'anic eschatology and Sufi psychology. This text is not merely a description of death but a mystical drama of conversion and the soul's transfiguration at the moment of transition into eternity. The poem has a clear two-part structure, reflecting the Islamic duality: dunya — akhirah (this world — the hereafter). The two-part structure is summarized in Table 2.

Table 2

The Two-Part Structure of the Poem «The Death of a Bedouin»

Dunya — This World (lines 1-10)	Akhirah — The World of Eternity (lines 11-18)
Death of a sinner in the desert.	Akhirah — awakening in eternity. Lightness, metaphors, resolution, bliss.
Concreteness, heaviness, sin, corporeality.	but before every letter of the Qur'an, I, like a child, would obediently bow
a molten mass burned his chest	and there, in the distance, the East was already pinkening
and, like a serpent, the sunbeam sucked my temple	and, like streams from a long jug, a fresh breeze poured onto my chest
I was worse than a samum for the caravan	Am I falling or am I drawn by wings? Is it late or early hour?
crafty and greedy as a night jackal	But the distance flows in broad waves, All like an embroidered tent's hijab.»
A dog's death	And suddenly the Prophet's saying came true: my sultry gaze was enveloped by the eternal Day, and fragrance, and the singing of the stream, and caresses of women, and sweet shade.

In the poetic text, there are lines important from the standpoint of Muslim apologetics: «Calling upon the Prophet, I fell from the camel» [18; 109]. The beginning with an appeal to the Prophet (PBUH) is an act of repentance, which deeply corresponds to Islamic teaching: repentance is accepted until the death rattle. In the Qur'an: «But Allah will not forgive those who die while they are disbelievers» (Qur'an 4:18) [15]. The hero is not a disbeliever; he is a sinner, and his appeal is the key to salvation: «I was worse than a samum for the caravan… but before every letter of the Qur'an / I, like a child, would obediently bow» [18; 109]. This is a key psychological paradox. The hero is a sinner («crafty and greedy as a night jackal»), but faith and reverence for the Word of God live in his heart. The Qur'an repeatedly states that truly believing people, upon the mention of Allah, should enter a state of humble awe. Even a sinful soul preserves at its core a submission to Revelation.

Ellis skillfully works with the symbolism of images; his metaphor «a dog's death overtook the Bedouin» is a harsh, humiliating statement of a bad end, for in Arab culture, comparison with a dog is the ultimate humiliation. Ellis emphasizes the baseness, the corporeality of the end in this world. But the moment of transition to the Sufi symbolism of purification: «…from a long jug, / a fresh breeze poured onto my chest» helps us understand how profound the poet's explicit-implicit images are, and how they operate in the perception of the specificity and depth of the Eastern thematic material. Wind is a powerful Qur'anic symbol of mercy and revivification. In Surah 9, «Repentance»: «He sent a cool wind upon you to bestow His mercy upon you» (Qur'an 9:24) [15]. This breeze and the jug are the first signs of relief after death, the beginning of the soul's ablution and a symbol of purification before prayer.

Ellis creates extended visions of Eternity: Paradise (al-Jannah) is presented as «all like an embroidered tent's hijab.» The tent becomes a symbol of peace, comfort, and nobility in eternal life. The hijab in this context serves as a veil separating the manifest world from the hidden. The Qur'an says of the disbelievers: «On their hearts are veils» (Qur'an 83:14) [15]. Here, the veil is lifted, revealing eternity. Its comparison to an

embroidered tent is a pure Qur'anic metaphor: «The description of Paradise promised to the righteous: in it are rivers of water that does not stagnate… and rivers of milk… and tents» (Qur'an 47:15) [15].

The culmination of the end is presented by the poet within a symbolic confrontation with disbelief: «and suddenly the Prophet's saying came true,» «my sultry gaze was enveloped by the eternal Day» [18; 110]. The Qur'an states: «But the righteous will be in Gardens and amidst rivers, / in a seat of truth, before an All-Powerful Sovereign» (Qur'an 54:54-55) [15]. The poet reflects on the «eternal Day,» which is certainly an alternative to the night of death: «there they abide forever, in a Day that lasts» (Qur'an 50:34) [15]. The sultry gaze, which burned with passions in the world, is now satiated with the light of eternity: «and fragrance, and the singing of the stream, / and caresses of women, and sweet shade» [18; 110].

Ellis creates a direct poetic reconstruction of Qur'anic descriptions of Paradise: «fragrance of musk and ginger» (Qur'an 76:5; 83:26); the sound of flowing water — one of the main images of Paradise (Qur'an 2:25; 47:15) [15]; the caresses of women (hur): a frequent motif («purified spouses») (Qur'an 2:25; 3:15) [15]; sweet shade: «and shade extended» (Qur'an 56:30) [15] — is salvation from the scorching heat of the desert of mortal life.

Ellis creates not merely a picture of death but a parable about the saving power of faith hidden within the most fallen heart. His Bedouin is not a saint but a sinner, yet his humility before the Qur'an and his final invocation of the Prophet become the key that opens for him the gates of mercy. This is fully consistent with the Islamic doctrine of Allah's mercy (ar-Rahman), which surpasses His wrath. Ellis, being a connoisseur of mysticism, masterfully fuses the Qur'anic figurative canon with a personal, almost physiological experience of death, proving that a «dog's death» can be transfigured into eternal life through the power of sincere supplication and reverence for the Word of God.

Conclusion

Thus, Ellis proved to be an ideal receptor and subject of synthesis in the early 20th century. As a theorist of Symbolism and a practitioner of translation [19; 431], he embodied in his work the key vectors of the Silver Age. This made his poetic consciousness an ideal laboratory for a hermeneutic dialogue of cultures, in which the East (in particular, Islam) was perceived not as an external exoticism but as a source of an alternative paradigm for understanding the inner world of man, consonant with the quests of the era. Ellis masterfully fuses the Qur'anic figurative canon with the personal, demonstrating that death can be transfigured into eternal life through the power of sincere supplication and reverence for the Word of God.

His poetry «crystallizes one of the two powerful currents that seethed within Symbolism: the attraction to the irrational element and the pervasive fusion of art with life» [20; 31]. As a representative of the vivid extremes of his era, he embodied in his poetic universe the complex composition of the world and the epoch, allowing one, through a particular case, to arrive at universal patterns of cultural synthesis.

This analysis of the poetic legacy of Lev Kobylinsky (Ellis) has made it possible to identify the specificity of the Symbolist-mystical model of representing Islamic discourse, which constitutes a unique synthesis of aesthetic program, religious quest, and philosophical universalism. Ellis's interest in Islam was conditioned by deep metaphysical searches within the current of Symbolism and Anthroposophy [21; 48]. What attracted him in the Qur'an were the universal eschatological and mystical themes (the Day of Judgment, the Night of Decree, death and the transfiguration of the soul), which he regarded as part of a single spiritual experience of humanity, standing alongside biblical revelations. Consequently, the study of the legacy of such figures is not a particular task but a methodological necessity for comprehending the phenomenon of the Silver Age in all its fullness and internal contradictions. This means that Symbolist poetry used the Eastern cultural code not as decoration but as a resource for constructing an alternative model of the future. Through sacred motifs, the text was able to speak of the future order as normatively and spiritually grounded, rather than as an arbitrary or purely technical project. It was precisely this feature that distinguished the Symbolist function of Eastern space from the traditional representation.

The overcoming of this opposition took place not only at the conceptual level but also in the materiality of poetic discourse. The present study has confirmed that the model of the cultural aspect of the assimilation of Islam in the work of the Symbolist Ellis (Lev Kobylinsky) serves as a mechanism for organizing the poetic thinking of the Symbolists, and its realization through cognitive schemas, Symbolist content, sacred code, and linguistic experimentation opens up prospects for further interdisciplinary research in the fields of comparative literary poetics and intercultural semantics. The limitations of this study stem from its exclusive focus on Eastern texts and cognitive-linguistic aspects, which leaves aside other modernist movements and the socio-political context of the era. Prospects for further research lie in the incorporation of visual art to ana-

lyze the intermediality of the model, the study of the evolution of cognitive schemas in the poet's later works, and the use of digital humanities methods for large-scale mapping of Eastern motifs in Ellis's poetry.

Список литературы

1 Воскресенская М.А. Символизм как миропонимание Серебряного века: Социокультурные факторы формирования общественного сознания российской культурной элиты рубежа XIX-XX вв. / М.А. Воскресенская. — М.: Логос, 2005. — 236 с.

2 Ермилова Е.В. Теория и образный мир русского символизма / Е.В. Ермилова. — М.: Наука, 1989. — 176 с.

3 Алексеев В.М. В старом Китае / В.М. Алексеев. — Москва: «Восточная литература», 1958. — 301 с.

4 Ольденбург С.Ф. Восток / С.Ф. Ольденбург. — Петроград, 1922. — Кн. 1. — 136 с.

5 Ханзен-Леве А.А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Мифопоэтический символизм. Космическая символика / А.А. Ханзен-Леве. — СПб.: Академический проект, 2003. — 511 с.

6 Тагор Р. Национализм [Электронный ресурс] / Р. Тагор. — Режим доступа: https://imwerden.de/pdf/tagor_natsionalizm_academia_1922.pdf. — 98 с.

7 Пайман А. История русского символизма / А. Пайман. — М.: Республика, 2000. — 415 с.

8 Виллих Х. Кобылинский-Эллис и антропософское учение Рудольфа Штейнера (К постановке проблемы) / Х. Виллих // Серебряный век русской литературы: Проблемы, документы. М.: Изд-во МГУ, 1996. — С. 134–146.

9 Ding J.Z. A Dialogue on East-West Views of «Cosmopolitanism» [Electronic resource] / J.Z. Ding // Real Being and Cultural-Humanistic Phenomena: Multidimensional Dialogues between East and West Thoughts. — Cham: Springer Nature Switzerland, 2026. — P. 57–98. — Access mode: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-032-15424-8_2

10 Цветаева А.И. Воспоминания: [в 2-х кн.] / А.И. Цветаева; изд. подг. Ст. А. Айдиняном. М.: Бослен, 2008. — Кн. 1. — С. 124.

11 Цветаева М. Чародей / М. Цветаева. — М., 1988. — 185 с.

12 Валентинов Н.В. Два года с символистами [Электронный ресурс] / Н.В. Валентинов. — Берлин, 2019. — Режим доступа: https://www.klex.ru/vgn.

13 Белый А. Символизм как миропонимание / А. Белый; сост., вступ. ст. и прим. С.А. Сугай. — М.: Республика, 1994. — 528 с.

14 Русский модернизм и литература XX века. Тарту: Tartu Ulikooli Kirjastus, 2006. — С. 41–53.

15 Коран. Перевод смыслов и комментарии Кулиева Э.Р. / Коран. — М., 2002. — 423 с.

16 Эллис. День облекающий / Эллис // Гаврилов и др. 2006 — Гаврилов Ю.А., Шевченко А.Г. Взаимопроникновение культур: Коран в русской поэзии. — М.: Наука., 2006. — 181 с.

17 Эллис. Ночь Алькадра. //Гаврилов и др. 2006 — Гаврилов Ю.А., Шевченко А.Г. Взаимопроникновение культур: Коран в русской поэзии. М.: Наука., 2006. -181 с.

18 Эллис. Смерть бедуина / Эллис // Гаврилов и др. 2006 — Гаврилов Ю.А., Шевченко А.Г. Взаимопроникновение культур: Коран в русской поэзии. — М.: Наука., 2006. — 181 с.

19 Ханзен-Леве А.А. Русский символизм. Система поэтических мотивов. Ранний символизм / А.А. Ханзен-Леве. — СПб.: Академический проект, 1999. — 508 с.

20 Безродный М.В. Издательство «Мусагет»: Групповой портрет на фоне модернизма / М.В. Безродный // Русская литература. — 1998. — № 2. — С. 119–131.

21 Белобородова А.А. Книга стихов как художественное целое в литературе Серебряного века: Учебное пособие / А.А. Белобородова. — Омск: Изд-во Омск. гос. пед. ун-та, 2007. — 55 с.

А.Х. Рахманова, Н.Н. Очилова

Эллис (Лев Кобылинский) шығармашылығында Исламды игерудің мәдениеттанулық аспектісі

Мақалада XIX–XX ғасыр тоғысындағы Ресейдегі мәдени синтез мәселесі — символист ақын, әдебиет теоретигі, шебер аудармашы және мистик Лев Кобылинский (Эллис) шығармашылығының призмасы арқылы қарастырылады. Оның тұлғасы мен поэзиясы дәуірдің негізгі векторларының шоғырланған көрінісіне айналды. Бір рухани дәуірдің негізгі концептілерін екінші дәуірдің көркемдік санасы шеңберінде қабылдау және трансформациялау механизмдерінің жеткіліксіз зерттелуі зерттеуге ерекше өзектілік пен жаңалық береді. Орыс әдебиетіндегі шығыс мотивтеріне деген қызығушылыққа қарамастан, құран хикаялары мен орыс поэтикалық дәстүрінің тоғысында пайда болатын жаңа ұғымдардың мағына түзу процесі жүйелі талдауды қажет етеді. Мақаланың мақсаты — символист ақын Эллистің (Л.Л. Кобылинский) шығармашылығындағы құрандық мотивтердің репрезентация

ерекшеліктерін анықтау және талдау. Авторлар Күміс ғасырдың эстетикалық дискурсы бірегей семиотикалық зертхана ретінде қызмет еткенін дәлелдейді, онда Батыс пен Шығыстың, антикалық канон мен модернистік эксперименттің кездесуі әртекті элементтердің механикалық қосындысын емес, жаңа сапаны — герменевтикалық диалогқа негізделген мағына тудырудың полифониялық моделін туғызды. Зерттеудің ерекше назары Эллистің поэтикалық мұрасындағы Құранды қабылдауға бағытталған. «Stigmata» жинағындағы («День облекающий», «Ночь Алькадра», «Смерть бедуина» және т.б.) өлеңдердің материалы негізінде құрандық мотивтердің трансформация механизмдері — аяттарды дәл дерлік ұстанудан бастап, Қиямет күнінің катастрофиялық пафосы мен Әл-Қадір түнінің мистикалық үнін күшейтетін еркін символистік интерпретацияға дейін талданады. Эллистің исламға деген қызығушылығы Шығыстың сыртқы экзотизациясынан емес, терең метафизикалық ізденіспен анықталғаны көрсетілген: ақын Құранды адамзаттың біртұтас рухани тәжірибесінің бөлігі ретінде қабылдады, мұнда эсхатология мен суфизм психологиясы христиандық мистикамен және Эллис өзі ізбасары болған Рудольф Штайнердің антропософиясымен үндес болып шығады. Мақалада сондай-ақ Эллистің құран өлеңдерінің орыс шығыстанушыларының (В.М. Алексеев, С.Ф. Ольденбург) теориялық көзқарастарымен және Рабиндранат Тагордың философиялық пайымдауларымен байланысы көрсетіледі, бұл ақын шығармашылығын өркениеттер диалогының жаһандық интеллектуалдық жобасының кең контексінде қарастыруға мүмкіндік береді. Эллистің поэтикалық мұрасы Күміс дәуірдің негізгі ерекшеліктерін — рухани тұтастыққа ұмтылуды, өнер мен конфессиялар арасындағы шекаралардың жойылуын, өмірдің перформансқа айналуын кристаллизациялайды деген қорытынды жасалады. Осындай «шекаралық» тұлғалардың мұрасын зерттеу мәдениетаралық диалогтың әмбебап заңдылықтары мен Күміс ғасыр феноменін оның толықтығы мен ішкі қайшылықтарында түсінудің әдіснамалық қажеттілігі ретінде танылады.

Кілт сөздер: Күміс ғасыр, символизм, Эллис, Құранды қабылдау, мәдениетаралық коммуникация.

А.Х. Рахманова, Н.Н. Очилова

Культурологический аспект освоения Ислама в творчестве символиста Эллиса (Льва Кобылинского)

В статье рассматривается проблема культурного синтеза в России рубежа XIX–XX веков сквозь призму творчества Льва Кобылинского (Эллиса) — поэта-символиста, теоретика литературы, виртуозного переводчика и мистика, чья личность и поэзия стали концентрированным выражением ключевых векторов эпохи. Недостаточная изученность механизмов рецепции и трансформации ключевых концептов одной духовной традиции в рамках художественного сознания другой придает исследованию особую актуальность и новизну. Несмотря на интерес к восточным мотивам в русской литературе, процесс смыслообразования новых понятий, возникающий на стыке коранических преданий и русской поэтической традиции, требует более системного анализа. Целью статьи является выявление и анализ специфики репрезентации коранических мотивов в творчестве поэта-символиста Эллиса (Л.Л. Кобылинского). Авторы доказывают, что эстетический дискурс Серебряного века функционировал как уникальная семиотическая лаборатория, где встреча Запада и Востока, античного канона и модернистского эксперимента порождала не механическую сумму разнородных элементов, а новое качество — полифоническую модель смыслопорождения, основанную на герменевтическом диалоге. Особый фокус исследования направлен на рецепцию Корана в поэтическом наследии Эллиса. На материале стихотворений из сборника «Stigmata» («День облекающий», «Ночь Алькадра», «Смерть бедуина» и др.) анализируются механизмы трансформации коранических мотивов — от почти точного следования аятам до вольной символистской интерпретации, усиливающей катастрофический пафос Судного дня и мистическое звучание Ночи Предопределения. Показано, что интерес Эллиса к исламу был обусловлен не внешней экзотизацией Востока, а глубинным метафизическим поиском: Коран воспринимался поэтом как часть единого духовного опыта человечества, где эсхатология и суфийская психология оказываются созвучными христианской мистике и антропософии Рудольфа Штейнера, чьим последователем Эллис являлся. В статье также прослеживается связь коранических стихотворений Эллиса с теоретическими установками русских востоковедов (В.М. Алексеева, С.Ф. Ольденбурга) и философскими прозрениями Рабиндраната Тагора, что позволяет рассматривать творчество поэта в широком контексте глобального интеллектуального проекта диалога цивилизаций. Делается вывод, что поэтическое наследие Эллиса кристаллизует ключевые черты Серебряного века — стремление к духовной тотальности, стирание границ между искусствами и конфессиями, превращение жизни в перформанс. Исследование наследия подобных «пограничных» фигур признаётся методологической необходимостью для понимания универсальных закономерностей межкультурного диалога и феномена Серебряного века во всей его полноте и внутренней противоречивости.

Ключевые слова: Серебряный век, символизм, Эллис, рецепция Корана, межкультурная коммуникация.

References

1 Voskresenskaya, M.A. (2005). *Simvolizm kak miroponimanie Serebrianogo veka: sotsiokulturnye faktory formirovaniia obshchestvennogo soznaniia rossiiskoi kulturnoi elity rubezha XIX–XX vv*. [Symbolism as a Worldview of the Silver Age: Sociocultural Factors in the Formation of Public Consciousness of the Russian Cultural Elite at the Turn of the 19th–20th Centuries]. Moscow: Logos [in Russian].

2 Ermilova, E.V. (1989). *Teoriia i obraznyi mir russkogo simvolizma* [Theory and the Figurative World of Russian Symbolism]. Moscow: Nauka [in Russian].

3 Alekseev, V.M. (1958). *V starom Kitae* [In Old China]. Moscow: Vostochnaia literatura [in Russian].

4 Oldenburg, S.F. (1922). *Vostok. Kniga 1* [The East. Book 1]. Petrograd [in Russian].

5 Hansen-Löve, A.A. (2003). *Russkii simvolizm. Sistema poeticheskikh motivov. Mifopoeticheskii simvolizm. Kosmicheskaia simvolika* [Russian Symbolism. System of Poetic Motifs. Mythopoetic Symbolism. Cosmic Symbolism]. Saint Petersburg: Akademicheskii proekt [in Russian].

6 Tagore, R. (1922). Natsionalizm [Nationalism]. *imwerden.de*. Retrieved from https://imwerden.de/pdf/tagor_natsionalizm_academia_1922.pdf [in Russian].

7 Pyman, A. (2000). *Istoriia russkogo simvolizma* [A History of Russian Symbolism]. Moscow: Respublika [in Russian].

8 Willich, H. (1996). Kobylinskii-Ellis i antroposofskoe uchenie Rudolfa Shteinera (K postanovke problemy) [Kobylinsky-Ellis and the Anthroposophical Teaching of Rudolf Steiner (Towards a Formulation of the Problem)]. *Serebrianyi vek russkoi literatury: Problemy, dokumenty — The Silver Age of Russian Literature: Problems, Documents* (pp. 134–146). Moscow: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

9 Ding, J. Z. (2026). A Dialogue on East-West Views of «Cosmopolitanism». *Real Being and Cultural-Humanistic Phenomena: Multidimensional Dialogues between East and West Thoughts* (pp. 57–98). Cham: Springer Nature Switzerland. Retrieved from https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-032-15424-8_2

10 Tsvetaeva, A. I. (2008). *Vospominaniia: V 2-kh knigakh* [Memoirs. In 2 books]. Moscow: Boslen [in Russian].

11 Tsvetaeva, M. (1988). *Charodei* [The Enchanter]. Moscow [in Russian].

12 Valentinov, N.V. (2019). Dva goda s simvolistami [Two Years with the Symbolists]. Berlin. *www.klex.ru*. Retrieved from https://www.klex.ru/vgn [in Russian].

13 Bely, A. (1994). *Simvolizm kak miroponimanie* [Symbolism as a Worldview]. Moscow: Respublika [in Russian].

14 (2006). *Russkii modernizm i literatura XX veka* [Russian Modernism and 20th Century Literature]. Tartu: Tartu Ulikooli Kirjastus [in Russian].

15 The Quran. (2002). *Perevod smyslov i kommentarii Kulieva E.R.* [Translation of meanings and commentary by E.R. Kuliev]. Moscow [in Russian].

16 Ellis. (2006). Den oblekaiushchii [The Enveloping Day]. *Gavrilov, Yu. A., & Shevchenko, A.G. Vzaimoproniknovenie kultur: Koran v russkoi poezii — The Interpenetration of Cultures: The Qur'an in Russian Poetry* (p. 106). Moscow: Nauka [in Russian].

17 Ellis. (2006). The Night of Al-Qadr. In: Gavrilov, Yu. A., & Shevchenko, A.G. *The Interpenetration of Cultures: The Qur'an in Russian Poetry* (p. 109). Moscow: Nauka [in Russian].

18 Ellis. (2006). Smert beduina [The Death of a Bedouin]. In: *Gavrilov, Yu. A., & Shevchenko, A.G. Vzaimoproniknovenie kultur: Koran v russkoi poezii — The Interpenetration of Cultures: The Qur'an in Russian Poetry* (pp. 109–110). Moscow: Nauka [in Russian].

19 Hansen-Löve, A.A. (1999). *Russkii simvolizm. Sistema poeticheskikh motivov. Rannii simvolizm* [Russian Symbolism: A System of Poetic Motifs. Early Symbolism]. Saint Petersburg: Akademicheskii proekt [in Russian].

20 Bezrodny, M.V. (1998). Izdatelstvo «Musaget»: Gruppovoi portret na fone modernizma [Musaget Publishing House: A Group Portrait against the Background of Modernism]. *Russkaia literatura — Russian Literature*, 2, 119–131 [in Russian].

21 Beloborodova, A.A. (2007). *Kniga stikhov kak khudozhestvennoe tseloe v literature Serebrianogo veka: Uchebnoe posobie* [A Book of Poems as an Artistic Whole in the Literature of the Silver Age: A Textbook]. Omsk: Izdatelstvo Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [in Russian].

Information about the authors

Raxmanova Albina Khojaevna — Doctor of Philological Sciences, Professor, Department of Russian Language and Literature, Navoi State University, Navoi, Uzbekistan. E-mail: alya211@list.ru. ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1388-6766

Ochilova Nasiba Nematovna — Lecturer, Department of Russian Language and Literature, Samarkand State Pedagogical Institute, Samarkand, Uzbekistan. E-mail: nasiba.nematovna@mail.ru. ORCID: https://orcid.org/0009-0006-8345-6119

Ғылыми мақала
ҒТАМР 17.07.41
ӘОЖ 82-31(575)
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/194-202

Мақаланың редакцияға түскен күні: 08.01.2026 ж.
Қабылданған күні: 11.06.2026 ж.

А.Б. Абдуллина*

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
(E-mail: anar.abdullina@rambler.ru)

Айгүл Кемелбаева шығармаларындағы протезді жад категориясы

Мақалада қазіргі қазақ прозасының көрнекті жазушысы А. Кемелбаеваның шығармашылығындағы протезді жад феномені қарастырылған. Қазіргі қазақ прозасының даму тенденцияларын «жады» және «протезді жад» ұғымдарына қатысты гуманитарлық зерттеулер контексінде қарастыру жұмыстың өзектілігін айқындайды. Бұған дейінгі зерттеулерде автор интерпретациясы шығармадағы позициясымен, тұлғасымен қарастырылып келсе, ұсынып отырған зерттеуімізде психологиялық ұғым саналатын «протезді жад» терминімен тікелей байланыста талданып отыр. Мақалада жүргізілген зерттеулердің нәтижесінде автор тарапынан протезді жад терминіне қатысты теориялық зерттеулер қарастырылып, А. Кемелбаеваның шығармашылық кеңістігі талданып, протезді жадтың негізгі рөлі мен қызметі тұжырымдалады. Нәтижесінде протезді жад А. Кемелбаева туындыларындағы кейіпкерлер жүйесі арқылы тарихи контексін айқындайды. Осылайша автор тарихи оқиғаларды, ондағы кейіпкерлерді тікелей көрмесе де, сол дәуірдің мәдени маңызын ұрпақтан-ұрпаққа жеткен естелік әңгімелердің әсерімен жеткізеді. А. Кемелбаева шығармаларындағы мәдени нарратив, әдеби портрет протезді жадтың көркем репрезентациясы. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасында А. Кемелбаеваның шығармашылық әлемі өзіндік ерекшелікке ие. Әр туындысында халықтық таным, ұлттық болмыс авторлық интерпретация аясында асқан шеберлікпен суреттелген. Автор кейіпкерлер жүйесін, ондағы тарихи контексті өз естеліктерінің негізінде жүзеге асыру арқылы қазіргі қазақ прозасындағы тақырыптық-мазмұндық арнаны байыта түседі. Соның ішінде «жады» ұғымын негізге ала отырып, А. Кемелбаева прозасын талдау қазіргі қазақ әдебиеттануындағы жаңашыл ізденістердің қалыптасуына әсер етеді. Өйткені автор өзі бастан кешпеген оқиғаларды ұлттық бояумен беруде өзгенің естеліктерін негізге алады. Әсіресе «Мұнара» романында көрініс тапқан кейіпкерлер жүйесі автор бейнесін таныта түскенін көреміз. Осылайша А. Кемелбаеваның прозалық шығармаларында протезді жад — өткеннің бұлдыр естеліктері емес, авторлық интерпретация арқылы берілген тарихи тәжірибенің көрінісі. А. Кемелбаева шығармашылығын қарастыруда елеулі көркемдік құбылыс ретінде протезді жад ұғымының маңызы зор. Протезді жад терминін талдау, жан-жақты қарастыру ұлттық әдебиеттің жаңа арнада дамуын көрсетеді. Зерттеуде А. Кемелбаева прозасы протезді жадтың көркем репрезентациясы деп қарастырылды. А. Кемелбаева поэтикасында тарихи тақырыптар протезді жад аясында жүзеге асып, оның мәдени синтез ретіндегі қызметі көркем кеңістікте көрініс табады. Зерттеу барысында герменевтикалық, нарратологиялық, когнитивтік әдеби талдау әдістері протезді жадының көркем құрылымы, репрезентациясы сараланды. Протезді жадыны мәдени әрі нарративтік құбылыс ретінде тану зерттеудің өзегін құрайды. Мақала нәтижесі қазақ прозасындағы протезді жад феноменін жаңа теориялық аспектіде талдауға, пайымдауға мүмкіндік береді.

Кілт сөздер: жады, протезді жад, авторлық интерпретация, рецепция, поэтика, қазіргі қазақ прозасы, тарихи контекст, тарихи сана, ұлттық болмыс.

Кіріспе

Қазіргі гуманитарлық саладағы соңғы зерттеулерде «жад» ұғымы психология шеңберінен шығып, мәдениет пен әдебиетті түсіндіретін негізгі теориялық категориялардың біріне айналды. Соның ішінде көркем әдебиеттегі тарихи жарақат тәжірибесінің көркем рецепциясында жадтың ұжымдық әрі мәдени сипаттары алдыңғы қатарға шықты. Дегенмен тарихи жарақат ұжымдық сипатымен, ал жад, оның ішінде протезді жад жеке сипатымен ерекшеленеді. Жеке тұлғаның (субъектінің) санасында тікелей өмірлік тәжірибесі болып саналмайтын тарихи оқиғалардың символдық деңгейде иемденуін протезді жадтың көрінісі деп қарастырылуда. Осылайша қазіргі әдебиеттануда «протезді жад» ұғымы ғылыми айналымға еніп отыр.

Қазақ әдебиетінде, оның ішінде қазақ прозасында XX ғасырдағы саяси қуғын-сүргін (репрессия), отаршылдық, ашаршылық, Екінші дүниежүзілік соғыс сынды тарихи оқиғалардың салдары прозалық мәтінде поэтикалық формада репрезентацияланады. Осыған сәйкес қазіргі қазақ прозасының көрнекті өкілі А. Кемелбаева шығармашылығы протезді жадтың эстетикалық әрі көркемдік сипаты

* Хат-хабар үшін автор. e-mail: anar.abdullina@rambler.ru

анықталатын кеңістік ретінде айрықша назар аудартады. Жазушы шығармашылығында тарихи оқиғалардың тікелей куәгері болмаса да, өзге бір буынның өмірлік тәжірибесін кейіпкерлер жүйесі арқылы танытады. Оның прозасында протезді жад әйел кейіпкерлердің санасында, психологиялық нарративтердің, мифопоэтикалық бейнелеулердің негізінде көрініс береді. Осылайша А. Кемелбаева шығармашылығын протезді жад теориясы негізінде талдау қазіргі қазақ прозасын зерттеуге, жаңаша пайымдауға жағдай жасайды.

Зерттеу нысаны ретінде А. Кемелбаева прозасындағы протезді жадтың көркем репрезентациясы алынып отыр. Мақаланың мақсаты — жазушы туындыларындағы протезді жад феноменінің поэтикалық табиғатын, ұлттық сана мен субъективтілік контексіндегі маңызын әрі қызметін анықтау. Аталған мақсатқа сәйкес мынадай міндеттер айқындалды:

1. Қазіргі әдебиеттанудағы жад теориясы мен протезді жад феноменінің негізгі ұстанымдарын, бағдарын жүйелеу;

2. А. Кемелбаева прозасындағы тарихи жарақаттың көркем бейнелену ерекшеліктерін талдау;

3. Кейіпкерлер жүйесі арқылы протезді жадтың көріністерін айқындау.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы — А. Кемелбаева прозасын протезді жад теориясы аясында кешенді түрде талдау арқылы қазіргі қазақ прозасындағы тарихи оқиғалардың көркем репрезентациясы ұрпақ байланысында әрі гендерлік сипатта жаңа интерпретациялық қырларын айқындауда маңызды.

Зерттеу әдісі мен материалдары

Зерттеудің материалы ретінде қазіргі қазақ прозасында айрықша орны бар А. Кемелбаеваның шығармалары құрайды. Жазушының әр жылдары жарық көрген прозалық мәтіндері протезді жад, тарихи жарақат, өмірлік тәжірибе мәселелерін көркемдік сипатында бейнеленуімен ерекшеленеді. Осыған сәйкес зерттеу барысында жазушының «Тұлпарбасқан», «Снайпер» әңгімелері, «Әулиебұлақ», «Әуе шарларына қонған көбелек» повестері, «Мұнара» романы протезді жад репрезентациясы ретінде негізгі талдау нысанына алынды. Зерттеу корпусы ретінде іріктеу тақырыптық, идеялық, поэтикалық тұтастығымен, сонымен бірге протезді жадты анықтауға мүмкіндік беретін көркемдік құрылымдарының болуымен таңдап алынды.

Зерттеуде көркем мәтінді герменевтикалық талдау әдісі қолданылып, авторлық интерпретация, кейіпкер санасы, символдық-мазмұндық құрылымдар мен поэтикалық ерекшеліктері мағыналық тұрғыда анықталды. Сонымен бірге нарратологиялық талдау әдісімен баяндау типтері, субъективтілік, эмоциялық және символдық ұстанымдардың көріністері, оның ерекшеліктері айқындалды. Когнитивтік әдеби талдау кейіпкер санасындағы рецепциясы протезді жад процестерінің психологиялық және мағыналық деңгейлерін талдауға мүмкіндік береді. Осылайша мақалада зерттеу әдістері А. Кемелбаева прозасындағы, идеялық-көркемдік жүйесіндегі протезді жад феноменін кешенді түрде талдап, пайымдауға бағытталды. Зерттеу әдіснамалық тұрғыда бірнеше ғылымдар тоғысында анықталып, әдебиеттану, мәдениеттану, психология салаларының ғылыми тәсілдеріне сүйенеді.

Зерттеудің теориялық негізі ретінде мәдени жад теориясы, постжады тұжырымдамасы, протезді жад концепциясы қолданыс тапты. Жад феномені XX ғасырдың екінші жартысында гуманитарлық ғылымда дербес зерттеу нысанына айналды. М. Хальювакс «мәдени жад» терминін жадтың тек жеке сана құбылысы емес, әлеуметтік контексте мәдени тәжірибелердің жиынтығы деп анықтайды [1]. Бұндай бағыт Я. Ассман зерттеу еңбектерінде жалғастық тауып, мәдени жадтың символдық мәні айқындалады [2]. Американдық зерттеуші М. Хирш «постжады» ұғымын енгізіп, оны Холокостты тікелей бастан өткермеген, бірақ ата-аналарының травмалық тәжірибесі арқылы тарихи жадты қабылдаған кейінгі ұрпақтың қатынасын сипаттау үшін қолданады. Бұндай тәжірибе балалық шақтағы әңгімелер, бейнелер арқылы беріліп, осылайша оқиғалар жөніндегі естеліктер өздерінің жеке бастарынан өткен өмірлік тәжірибесіндей әсер қалдырады [3; 107]. А. Эрлл көркем мәтінді мәдени жадыны тасымалдайтын символдық орта деп анықтайды [4]. Жад теориясының жаңа сипаты Э. Ландсбергтің ғылыми айналымға енгізген «протезді жад» концепциясымен байланысты [5]. Аталған термин бастан кешірілмеген тарихи немесе мәдени тәжірибенің нарративтер арқылы жеке сананың жадында бейнеленуін сипаттайды. Басқаша айтқанда, жеке тұлғаның өзі тікелей бетпе-бет келмеген әрі қатысы жоқ жағдайлар туралы жады, алайда соған қарамастан ол оларға қатысты белгілі бір эмоциялық күйді (ең алдымен «эмпатия» сезімін) бастан кешіреді [6; 82]. Аталған концепция посткеңестік кеңістікте ұлттық бірегейлік, ұлттық болмыс сынды ұғымдарды түсіндіруде негізгі

әдіснамалық теория саналады. Анығырақ тоқталатын болсақ, Э. Ландсберг енгізген ұғым жеке тұлғаның тәжірибесінің бір бөлігіне айналған, бірақ оқиғалармен тікелей байланыс арқылы емес, медиалық репрезентациялар негізінде қалыптасқан жад түрін сипаттайды. Осы тұрғыдан алғанда, көркем прозада автордың жеке тәжірибесіне жатпайтын тарихи оқиғалардың бейнеленуі жад категориясын теориялық тұрғыдан жаңаша пайымдауға мүмкіндік береді. «Протез» ретінде толықтыру, яғни мұндай жад «уақыттық алшақтықты» еңсеріп, адамның жеке өткен өмірінде болмаған тарихи образдар арқылы оның жеке тұлғалық бірегейлігін толықтыратын «протез» қызметін атқарады. Жарақат теориясын қарастырған зерттеуші А.Т. Мустояпова әдебиеттің ұжымдық жарақатты тану, тарихи бағасын символдар арқылы бейнелеу және тарихи әділеттілікті пайымдау кеңістігі екенін айтады [7; 90]. Жарақат теориясы отаршылдық саясатқа қатысты оқиғалардың жеке тұлға мен қоғам санасында қалдырған ізін түсінуге мүмкіндік береді. Осы тұрғыда зерттеуіміздің өзегі қазақ халқының бастан өткерген оқиғаларының қайта пайымдалуын көрсетеді.

Тәуелсіздік алғаннан бастап қазақ әдебиетінде ұлттық ментальдық, ұлттық болмыстың зерттелуі қарқынды түрде жүрді. Оған дейінгі кеңестік әдебиетте ұлттық әдебиет мәселесі идеологиялық қысымға ұшырады [8]. Қазақ әдебиеттануында тарихи жад, тарихи жарақат, ұлттық болмыс мәселелері А. Ісімақова [9], Г. Балтабаева [10] зерттеулерінде қарастырылып, айрықша маңызға ие. Осылайша «протезді жад» концепциясы, яки феномені қазақ прозасындағы көркем репрезентациясы арнайы ғылыми талдау нысаны ретінде жүйелі зерттелмеді. Осы орайда А. Кемелбаева шығармашылығын негізге ала отырып, ондағы мифопоэтикалық құрылым, гендерлік таным мәдени жад, протезді жад ұғымдарын терең түсінуге, талдауға мүмкіндік беретінін көреміз. Осыған сәйкес А. Кемелбаева прозасындағы протезді жад талдау нарративтер, символдық суреттеулер, ұлттық болмыс көріністерін айқындаумен жүзеге асты.

Нәтиже және талқылануы

Кейінгі әдебиеттанудағы зерттеулердегі ұлттық таным, ұлттық болмыс тақырыптары жаһандық дәуірде аса маңызға ие екенін көрсетеді. Мәселен: «Ұлттық құндылықтарымызға желісін үзбей, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлттық санамыздың формасы, әлеуметтік жады ретінде қарасақ біз ұтамыз» [11; 371], – деген пікір ұлттық әдебиеттанудағы зерттеулердің бағытын айқындай түседі. Қазақ жазушылары ұлт жадын мифологиялық сюжеттер, танымдық үлгілер арқылы қайта жаңғыртуда [12; 111]. А. Кемелбаева прозасындағы мифопоэтика фольклорлық санамен ұласып, тұтасып кеткенін көреміз. Осы ретте жазушы халықтық танымды көркем прозада суреттеп, ұлттық болмысты өмірлік тәжірибемен байланыстырады. Автордың өзінің өмірлік тәжірибесі, жалпы шығармасының өзегі болар оқиғалар легі асқан шеберлікті көрсетеді. Осы ретте әдебиеттанушы А. Дәлелбекқызының мына пікірін маңызды санаймыз: «Қаламгер зерттеп, жинақтаған құбылыстың ауқымы неғұрлым кең болса, оның көркемдік құрылымы күрделеніп, автордың идеясы мен ұстанымы айқын көрініс табады» [13; 143]. Зерттеуші Ұ. Сәменқызы А. Кемелбаеваның шығармашылық тұлғасын тосын сюжетпен, тың ізденіспен, әсіресе магиялық және шежірелік-отбасылық проза үлгілерін жасауымен айқындайды [14; 24]. А. Кемелбаеваның авторлық интерпретациясы қоғамдық, әлеуметтік контексте маңызға ие екенін атап өттік: «Кейіпкердің дүниетанымы арқылы автордың көзқарасы мен ұстанымы айқындалып, шығарма сюжетінде көтерілген философиялық мәселелер қазақ қоғамындағы өзекті проблемалардың шешімін іздеуге жол ашады. Көркем шығарманың тақырыбы мен түпкі қорытындысы тек тарихи контекстпен ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік және қоғамдық өзгерістермен тығыз байланысты қалыптасады» [15; 146]. Зерттеуші Е. Қанықей А. Кемелбаева шығармашылығындағы әулет тарихын талдай келе, өмірбаян сипатындағы көркем прозаның үлгісі екенін айтады [16; 624]. Ендігі кезекте А. Кемелбаева прозасындағы протезді жад көріністеріне назар аударсақ.

«Мұнара» романы — А. Кемелбаева шығармашылығындағы орны биік жалғыз көлемді шығармасы. Екі бөлімнен тұратын шығарманың екінші бөлімінде бүкіл туындысында жиі кездесетін кейіпкерлер жайы баян етіледі. «...Өз атам Кемелбай, Насырханның үлкен баласы, ол 1937 жылдың репрессиясына тұтылып, халық жауы деп итжеккенге айдалып кетіп, Магадандағы су түрмесінде жастай өлген» [17; 99], – дегенде баяндалатын Насырхан образы «Снайпер» әңгімесінде сомдалған. Романдағы: «...Аңшы бейнесін ойдан шығармадым. Ол менің шешемнің атасы — Әбдіхамит деген кісі. Шешем атам аңға шыққанда, атам сөйткенде деп бала кезден құлағымызға құйып, жырдай қылып, көп айта бергендіктен жазбауыма мүмкін болмай қалды. Оразхан — туған нағашы атам, Кенжеғаным — туған нағашы апам. Анам Тоқташтың әке-шешесі осы екеуі. Олардың аттарын

өзгерткім келеді, қаз-қалпында алдым. Бөтен бір есімді ойдан алғаннан не шығады, өйтіп сандалудың қажеті қанша. Ата-баба десе көз алдыма осы екеуі бірінші келеді» [17; 100], – деген үзіндіде аталатын кейіпкерлер автордың «Тұлпарбасқан», «Әулиебұлақ», «Әуе шарларына қонған көбелек» шығармаларында кездеседі. Осылайша «Мұнара» романында автордың кейіпкерлер жүйесі шындыққа негізделгенін көреміз. Осы ретте протез жадтың көрінісі автор туындыларында анасы Тоқтанның (Тоқташ) естеліктеріне сүйенгенін айқындаймыз. «Мұнара», «Әулиебұлақ», «Тұлпарбасқан» туындыларында Әбдіхамит пен Нұржанның әмеңгерлікпен үйленуі әулет шежіресін танытып қоймай, автордың өзі көрмесе де, бала күнінде естіген естеліктерінің жиынтығын көрсетеді. Бұл ретте автор әмеңгерлік салтын қазақтың тұрмысынан ажырағысыз салт деп көрсеткенімен бірге протезді жад көрінісін беріп отыр.

А. Кемелбаева шығармашылығында ұлттық құндылықтар шоғыры салт пен дәстүр, әдет пен ғұрып, наным мен сенім аясында берілген. Дегенмен Әбдіхамит, Тоқтан, Бибіғайша, Түсіпхан, Насырхан кейіпкерлері арқылы автор өзі кішкентай күнінде естіген, алайда өз басынан өтпеген оқиғалардың легін баяндайды. Мәселен Түсіпхан образы автордың «Көкқия», «Тұлпарбасқан», «Әулебұлақ», «Мұнара» шығармаларында кездесіп, әулеттегі әрбір жанның маңызды екенін көрсетеді. Аталған шығармаларда Түсіпхан Ұлы Отан соғысынан аман-есен оралып, Мәскеуде оқып жүргенінде ауылына келіп, қапелімде қаза тапқаны баяндалады. Осы тұста автор әулеттегі қыршын кеткен жандардың тағдырын көркемдік-танымдық жинақтау арқылы бейнелеп, Түсіпхан образы негізінде типологиялық әрі символдық мәні терең жиынтық образды қалыптастырады.

«Снайпер» әңгімесінде өрімдей жастардың соғысқа алынған жайы сөз болады. Ондағы басты кейіпкер Насырхан қарт пен немересі Төлеуғали. «Мұнара» романында аталып өткендей, Насырхан — автордың үлкен атасы (өз атасының әкесі). Әңгімеде аңшылық жайы, сонымен бірге Төлеуғалидың бала күнінен бастап соғысқа алынған шағына дейін хроника түрінде берілген. Десе де әңгімедегі тарихи контекст ашаршылық жайынан басталып, екінші дүниежүзілік соғысқа ұласады. Әңгіме соңында: «P.S. 1945 жылы қыста Насырханның 17 жасар кенжесі, ұлдардан аман қалған жалғыз тұяғы Ақылбайды соғысқа әкеткен. Әкесі сонда «Құдай-ау, бұл кімді өлтіріп қарқ қылады?» деп сақалына жас тамып жылады. Құдай оңдап, ұзамай соғыс аяқталған. Кіші ұл елге аман оралып, Тау-кен политехнологиялық институтына оқуға түсті» [18; 147], – деп өзі естіген жағдайды баян етеді. «Тұлпарбасқан» әңгімесінде барлық оқиғалар, ауыл тірлігі Биғайшаның атынан баяндалады. 1956 жылдағы жаз мезгілін сипаттап, он үш жасар баланың танымымен, мектеп кезіндегі естеліктері беріледі. Әңгімеде әулет шежіресі былай берілген: «...Ел Биғайшаның әкесін Тарбақтың Оразханы дейді. Әмеңгерлік салт жатқа ұрпақ бермейтін әр қазақты қия бастырсын ба, әкесі атасының немере інісі әрі баласы. Азан шақырып қойған есімі Әбдіхамит болғанымен, жеңгелері қарғадайынан Тарбақ атаған, әулеттің үлкені осы кісі, бала-шаға тегіс атам деп сөйлейді. Атасының алдынан ешкім қия баспайды, малды өзі жұмсап, шаруаны өзі билейді» [18; 95], – деп бала күнінен жатталған шежіре жайын баяндайды. Дегенмен әңгімедегі маңызды тұс — автор бала күнінен естіген әмеңгерлік, табу, ру шежіресі тақырыптары мен Құндызды аймағын жатқа білуі. Бұл ретте әңгімедегі оқиғалар естелік түрінде емес, кейіпкер дүниетанымы арқылы авторлық интерпретацияны көреміз. Кейіпкер арқылы, оның дүниетанымы негізінде фрагмент түрінде берілген символдық мәнге ие көріністер суреттеледі. Бұл ретте автор өткен оқиғаларды дәлдікпен көрсетуді емес, эмоционалдық, психологиялық әсерлер арқылы жеткізуді мақсат еткенін көреміз. Өз кезегінде бұндай суреттеулердің протезді жадтың көркемдік моделін айқындай түседі.

Автор шығармаларында әйел кейіпкерлер жүйесі арқылы гендерлік таным, яки әйелдік сана көрініс табады. Жазушы туындыларында протезді жад әйел кейіпкерлердің тағдырымен байланысты. Нұржан, Кенжеғаным, Биғайша, Тоқтан кейіпкерлері ұлт жадын сақтап, өмірлік тәжірибені тасымалдап тұрғанын көреміз. Протезді жад бөгде тәжірибені авторлық интерпретация аясында өзінікіне айналдырып, ұлт тарихын нанымды суреттейді. Енді бір жағынан Нұржан мен Кенжеғаным образдары аталған шығармаларында қазақ әйелінің бүтін болмысын айқындай түседі. Бұл образдар арқылы отбасының, тұтастай әулеттің тұтастығын ойлайтын қазақтың дана әйелінің бейнесі сомдалған. Мәселен Нұржанның өз жарынан айырылып, әмеңгерлікпен Әбдіхамитке қосылуы әулет тұтастығын әрі жары Бодауханнан қалған балаларын жетімсіретпеудің амалы еді. «Әулиебұлақ» повесінде былай деп берілген: «...Баймұрыннан Байділдә мен Жанділдә туған, шешесі Жанқат. Байділдәнің әйелі Салтанат анадан бес ұл, бір қыз: Мұсағали, Төлеухан, Бодаухан, Мұхамеджан, Ғаббас пен Зура. Төлеуханнан екі бала — Тәуекел мен Әбдіхамит, шешелері Күлімхан. Байділдәнің ортаншы ұлы Бодаухан 27 жасында қайтыс болғанда артында жалғыз ұл Оразхан екі жаста қалды. Қазақтың ескі заңы

бойынша, аға өлсе, ініге жеңге мұра» [18; 344]. Өз кезегінде Кенжеғаным соғыста қаза тапқан ағайындас Малғаждардың баласын бауырына басып, енесі Нұржанның үлкейгенде көрген баласы Құсманды құшағына басуы әйелдік кеңдікті, әулет арасындағы сыйластықты ойлаған қамқорлығы көрінеді. Екі әйел (Нұржан мен Кенжеғаным кейіпкерлері) әулет тұтастығында, берекесін сақтауда маңызды рөл атқарады.

«Әуе шарларына қонған көбелек» повесіндегі протезді жадтың көркем репрезентациясы басқа шығармаларға қарағанда бөлек. Бұл туындысында басты кейіпкер Айжан Тоқтанның дәл өзі тәрізді суреттеледі, яки автор өзін Тоқтанның орнында сомдайды. Шығармадан үзінді келтірсек: «...Шамасы жасым сегіздердегі кезім, әкемнің інісі Құсман түйдей жасты, екеуіміз кішкентайымыздан жұбымыз жазылмай өстік, ойыншыққа таласып, кейде төбелесіп, өкпелесіп қалатын өзге балалардай емес, өте тату едік» [18; 282], – дейді. Ал «Әулиебұлақ» повесінде Құндыздыны мекен ететін Наз ата әулетінің жайын баяндай келе Құсман бейнесі жаңа қырынан ашылады. Әсіресе оның Тоқтанмен егіздей тете өскені повестің негізгі сюжеттік желісін құрайды. Повесте былай аяқталады: «...Тоқтан бірге өскен бауыры Құсманды ұмытпай өле-өлгенше айта беретін. Тоқтан қайтыс боларында баласына: «Мені Құсманның қасына қойыңдар», – деп өсиет айтты. Бала кезінде Тоқтанның кіші қызына Құсман өлмеген тірі адам сияқты сезілетін» [18; 387], – дегенде кіші қызы автордың өзі болса керек. Берілген үзінділер өткеннің естелігін беретін фрагменттер емес, автордың өз анасынан естіген естеліктерін өзінің өмірлік тәжірибесі ретінде суреттеу көрінеді.

Зерттеуші И. Тан жад философиясын негізге алып, көркем мәтіннің тарихи жадыны трансформациялаудағы қызметін ерекше атап өтеді [19]. Бұл ретте қаламгерлер шығармаларында тарихи тақырыптың да маңызы зор. Зерттеуші Қ. Жанұзақова орта, көп көлемді туындыларды мәңгілік және тарихи тақырыптар деп ажыратады [20]. Осы ретте А. Кемелбаева шығармаларында XX ғасыр басындағы тарихи оқиғалардың, әсіресе ашаршылық, репрессия жылдары айқын берілген. Бұндай оқиғалар көп ретте қаламгердің өзінің тәжірибесі емес, өз анасынан естіген естілікке құрылғанымен ерекшеленеді. Әдебиеттанушы Ш. Елеукенов тәуелсіздік кезеңінде жазылған повестердің көркемдік-эстетикалық, жаңаша ізденістерді қалыптастырғанын айтады [21]. Мәселен «Әулиебұлақ» повесіндегі мына үзінділер қаламгердің өз басынан өткермесе де, дәлелді әрі нақты жеткізеді: «...Ашаршылық жылдары аңшылықпен, тығып сақтаған азын-аулақ астықпен күнелткен Әбдіхамит-Тарбақ әулеті туған жерден қозғалмай отырды» [18; 353], «...Соғыс кезі, ас тапшы. Бір уыс бидайды қазанға қуырады. Ел соны талшық қылады» [18; 353], – дегеннен протезді жадтың айқын көрінісін бағамдаймыз. Бір немесе бірнеше оқиғаны қатар дәуірімен сипаттауда повесть жанрының ерекшелігі айқын [22]. Дегенмен шығармада баяндалатын оқиғалар автордың өз көзімен көргенін емес, естіген әңгімелерін қорыта пайымдауымен әрі авторлық интерпретациямен жүзеге асып отыр. Зерттеуші С. Мубаракова жазушы шығармашылығындағы ұлттық болмыс, тарихи сана, жынысаралық теңдік мәселелерін көркемдік тұрғыда зерделейтінін атап өтіп, қазақ әйелінің болмысын, рөлін жан-жақты ашып көрсеткенін айтады [23]. А. Кемелбаеваның барлық шығармаларын талдағанда ең бірінші даналықтың көрінісі ретінде Әбдіхамиттің образы келеді. Әке ретінде Оразханға шексіз қамқорлық танытып, немерелері Тоқтан, Құсман, Биғайша, Жеңісқазы сынды немелерін қадірлеуі, одан бөлек адамдық ұстанымы жоғары дәрежеде сомдалған. «Мұнара» романында: «...Тарбақ — ұзын бойлы, ақ сары дөңгелек жүзді, қыр мұрынды, келбетті кісі. Шоқша сақалына аздап ақ кірген, жаз басынан тақиясы түспейді, қыс тақияны тымақтың ішінен қабаттап киеді. Оның үйірлеп жылқы айдаған қыр шонжарларынан, текті атадан шыққанын бітім-тұлғасы ерекше танытып қояды. Тарбақ — заты ақ жүрек, қайырымды, бірақ бетің бар, жүзің бар деп жасқанбайтын тік мінез, тәуекелшіл адам. Мейірбандығы мен мәрттігі тосыннан лық еткізетін жомарт пейілінен көрінеді» [18; 115], – деген суреттеулер айқын дәлел бола алады. Тарбақтың әдеби портреті [24] жазушы А. Кемелбаеваның авторлық интерпретациясын айқындай түседі. Себебі аталған образдың сомдалуы, әдеби портреті еркіндікпен, азаттықпен астасып жатыр. Тарбақ образы арқылы көрінетін еркіндік тақырыбы авторлық интерпретацияның көрінісі ретінде анықталады. Зерттеуші Л. Абдуллина әйелдер прозасындағы авторлық интерпретацияға жазушы әйелдің тұлғасы, қолжазбасының психологиялық суреті, портреттік стилі әсер етеді деген ұстанымды ұсынады [25]. Осылайша автор А. Кемелбаева өз шығармаларында өзі көрмеген, басынан өткермеген өмірлік тәжірибені сіңіріп, протезді жад арқылы асқан шеберлікпен жеткізеді.

Қорытынды

Қорытындылай келгенде, қазіргі қазақ прозасын протезді жад теориясы тұрғысында пайымдау ұлттық әдебиеттегі тарихи сана, ұжымдық жадының репрезентациясын түсінуге мүмкіндік береді. Аталған тұрғыда А. Кемелбаева шығармашылығы өзінің тұлғалық, өмірлік тәжірибесін көркемдік деңгейде бейнелеуімен ерекшеленеді. Жазушы прозасында жад тек өткеннің көрінісі емес, эмоционалды, экзистенциалды кеңістіктегі феномен ретінде көрініс табады.

Айгүл Кемелбаева — XXI ғасырдағы қазақ прозасының жаңа қарқында, жаңа тенденцияда дамуына үлесін қосып жүрген қаламгер. Қазіргі жаһандық дамуда ұлттық болмыстың сақталу тақырыбы — әр прозалық шығармасының өзегі. Өзі бала кезінен естіген естеліктерін авторлық интерпретациямен нанымды суреттеуі жаңа зерттеу тақырыбын, яғни «протезді жад» ұғымында береді. Тұтас шығармашылық кеңістігі өз анасынан естіген нағашыларының шежіресімен байланысты. Әбдіхамит пен Нұржан, Оразхан мен Кенжеғаным образдары тұтас әулеттің тұтастығы мен беріктігін сақтап, адамгершілігі мен мәрттігімен ұрпақтарына үлгі бола білген тұлғаларды танытады.

Зерттеу барысында «протезді жад» ұғымы қазіргі әдеби процесті түсіндірудегі маңызды теориялық түсініктерді қамтиды. Аталған ұғым әдеби мәтіндегі тұлғаның өз жеке тәжірибесіне негізделмеген, оның орнына санасына сіңген тәжірибені сипаттайды. Мұндай жад түрі посткеңестік қоғам жағдайында өткен тарихи тәжірибенің кейінгі ұрпақ санасында мәдени және символдық репрезентациялар арқылы қайта конструциялануына мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1 Halbwachs M. On Collective Memory / M. Halbwachs. — Chicago: University of Chicago Press, 1992. — 254 p.

2 Assmann J. Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination / J. Assmann. — Cambridge: Cambridge University Press, 2011. — 318 p.

3 Hirsch M. The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust / M. Hirsch. — New York: Columbia University Press, 2012. — 320 p.

4 Erll A. Memory in Culture / A. Erll. — London: Palgrave Macmillan, 2011. — 209 p.

5 Landsberg A. Prosthetic Memory: The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture / A. Landsberg. — New York: Columbia University Press, 2004. — 224 p.

6 Сыров В.Н. Новые тенденции в исследованиях памяти: симптом чего? / В.Н. Сыров, Е.В. Агафонова // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. — № 67. — 2022. — С. 80–95. https://doi.org10.17223/1998863X/67/8

7 Мустояпова А.Т. Теория травмы и нарратив / А.Т. Мустояпова // Вестник Карагандинского университета. Серия филология. — 2021. — № 2. — С. 81–92. https://doi.org/10.31489/2021ph2/81-92

8 Абдикадирова А.Ж. Әлібек Асқаровтың «Бір күн, бір түн» романының этнопоэтикалық сипаты / А.Ж. Абдикадирова // Қарағанды университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — 2023. — № 1. — Б. 95–101. https://doi.org/10.31489/2023ph1/95-101

9 Ісімақова А.С. Тәуелсіздік кезеңіндегі әдебиеттану: монография / А.С. Ісімақова. — Алматы: Каратау КБ, 2016. — 384 б.

10 Балтабаева Г.С. Тәуелсіздік кезіндегі қазақ прозасының көркемдік әлемі / Г.С. Балтабаева. — Алматы: Каратау КБ 2016. — 288 б.

11 Нурлыбаева А.М. Әбіш Кекілбаевтың «Бір шоқ жиде» повесіндегі ұлттық мұрат / А.М. Нурлыбаева, С. Асылбекулы, Л. Хамимульдинова // Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ хабаршысы. Филология сериясы. — № 1. — 2023. — Б. 368–381. https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.55.42.025

12 Мауленов А.А. А. Алтайдың «Туажат» романындағы неомифологиялық мотивтердің архетиптік нышандары / А.А. Мауленов, А.И Мамыров // БҚИТУ Хабаршысы. — № 3. — 2024. — Б. 110-122. https://doi.org/10.62724/202430204

13 Дәлелбекқызы А. Тарихи прозадағы уақыт пен кеңістік интеграциясы / А. Дәлелбекқызы // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. — № 1. — 2023. — Б. 134–146. https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v189.i1.ph14

14 Сәменқызы Ұ. Жазушы А. Кемелбаева әңгімелеріндегі тұлға концепциясы / Ұ. Сәменқызы, Р. Тұрысбек // Dylaty University хабаршысы. — № 3. — 2024. — Б. 22–34. https://doi.org/10.55956/VLYJ9401

15 Абдуллина А.Б. А. Кемелбаева шығармаларындағы халықтық таным ұлттық код ретінде / А.Б. Абдуллина // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. — № 1. — 2024. — Б. 140–149. https://doiorg/10.32523/2616-678X-2024-146-1-140-149

16 XXI ғасырдағы қазақ әдебиеті (2001–2011 жж.): ұжымдық монография. — Алматы: Арда, 2011. — 640 б.

17 Кемелбаева А. Мұнара / А. Кемелбаева. — Астана: Фолиант, 2023. — 384 б.

18 Кемелбаева А. Таңдамалы: әңгімелер, повестер / А. Кемелбаева. — Астана: Фолиант, 2024. — 392 б.

19 Tan I. Prosthetic Memory and Textual Inheritance: Reading Nicole Krauss's The History of Love with Bernard Stiegler / I. Tan // ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews. — No. 38(3). — 2025. — P. 476–479. https://doi.org/10.1080/0895769X.2024.2398595

20 Жанұзақова Қ.Т. Әдебиеттануға кіріспе / Қ.Т. Жанұзақова. — Алматы: «Мерей» баспасы, 2015. — 277 б.

21 Елеукенов Ш. Повестер, хикаяттар / Ш. Елеукенов // Қазақ әдебиетінің тарихы. Он томдық. — Алматы: ҚАЗақпарат, 2006. — 10-том. — 582 б.

22 Орда Г. Қазақ повестеріндегі мазмұндық, түрлік ізденістер / Г. Орда, Э. Мансурова // Keruen. — № 2. — 2024. — Б. 73–86. https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-05

23 Мубаракова С. Қоғамдық стереотиптер мен теңсіздік мәселесі (Ш. Бейсенова, Р. Мұқанова, А. Кемелбаева, М. Омарова шығармалары желісінде) / С. Мубаракова // Ш. Уәлиханов ат. Көкшетау университетінің хабаршысы. Филология сериясы. — № 3. — 2025. — Б. 273–286. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp273-286

24 Базылова Б. Авторская концепция характера в литературном портрете / Б. Базылова // Вестник КазНУ. Серия филологияческая. — 2013. — № 4. — С. 83–89

25 Абдуллина Л.И. Проблема автора и авторской позиции в «женской прозе» (на материале русской повести 1830–1840-х годов): автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Л.И. Абдуллина. — Алматы, 1997. — 24 с.

А.Б. Абдуллина

Категория протезной памяти в произведениях Айгуль Кемелбаевой

В статье рассматривается феномен протезной памяти в творчестве выдающейся писательницы современной казахской прозы А. Кемельбаевой. Актуальность исследования обусловлена анализом тенденций развития современной казахской прозы в контексте гуманитарных теорий о «памяти». Если в предыдущих исследованиях интерпретация автора рассматривалась через призму его позиции и личности, то в данной работе анализ проводится в непосредственной связи с психологическим и культурологическим понятием «протезная память». В результате проведенного исследования анализируются теоретические подходы к термину «протезная память», исследуется творческое пространство А. Кемельбаевой, формулируются основная роль и функции протезной памяти. Установлено, что в произведениях А. Кемельбаевой протезная память определяет исторический контекст через систему персонажей. Таким образом, автор, не будучи прямым свидетелем исторических событий, передает культурную значимость эпохи под влиянием дошедших через поколения воспоминаний и нарративов. Культурный нарратив и литературный портрет в произведениях А. Кемельбаевой выступают как художественная репрезентация протезной памяти. В казахской прозе периода независимости творческий мир А. Кемельбаевой занимает особое место. В каждом её произведении народное познание и национальное бытие мастерски описываются в рамках авторской интерпретации. Автор обогащает тематико-содержательное русло современной казахской прозы, воплощая систему персонажей и исторический контекст на основе собственных механизмов памяти. В частности, анализ прозы А. Кемельбаевой через призму концепции «памяти» способствует формированию инновационных подходов в современном казахском литературоведении. Это обусловлено тем, что автор опирается на чужие воспоминания для передачи событий, которые она не переживала лично, сохраняя при этом национальный колорит. Особенно ярко образ автора раскрывается через систему персонажей в романе «Мунара» (Башня). Таким образом, в прозаических произведениях А. Кемельбаевой протезная память — это не туманные воспоминания о прошлом, а проявление исторического опыта, переданного через авторскую интерпретацию. Понятие протезной памяти имеет огромное значение как значимое художественное явление при рассмотрении творчества А. Кемельбаевой. Детальный анализ и всестороннее изучение термина «протезная память» свидетельствуют о развитии национальной литературы в новом русле. В данном исследовании проза А. Кемельбаевой рассматривается как художественная репрезентация протезной памяти. В поэтике А. Кемельбаевой исторические темы реализуются в рамках протезной памяти, а её функция как культурного синтеза проявляется в художественном пространстве. В ходе исследования с помощью герменевтического, нарратологического и когнитивного методов литературоведческого анализа были изучены художественная структура и репрезентация протезной памяти. Центральное место в работе занимает понимание протезной памяти как культурного и нарративного явления. Результаты статьи позволяют осмыслить феномен протезной памяти в казахской прозе в новом теоретическом аспекте.

Ключевые слова: память, протезная память, авторская интерпретация, рецепция, поэтика, современная казахская проза, исторический контекст, историческое сознание, национальная идентичность.

A.B. Abdullina

The Category of Prosthetic Memory in the Works of Aigul Kemelbayeva

This article explores the phenomenon of prosthetic memory in the works of A. Kemelbayeva, a prominent figure in contemporary Kazakh prose. The relevance of the study lies in analyzing the developmental trends of modern Kazakh literature through the prism of humanitarian theories regarding «memory.» While previous scholarship primarily focused on the author's interpretation in relation to her persona and stance, this research provides an analysis directly linked to the concept of «prosthetic memory»—a term situated at the intersection of psychology and cultural studies. As a result of the study, the author's theoretical framework regarding prosthetic memory is examined, A. Kemelbayeva's creative space is analyzed, and the fundamental roles and functions of prosthetic memory are synthesized. The findings indicate that prosthetic memory defines the historical context through the system of characters in her works. Consequently, even without witnessing historical events firsthand, the author conveys the cultural significance of an era influenced by ancestral memories passed down through generations. The cultural narrative and literary portraiture in A. Kemelbayeva's works serve as an artistic representation of prosthetic memory. In the Kazakh prose of the independence era, the creative world of A. Kemelbayeva possesses a distinct uniqueness. In each of her works, folk perception and national identity are masterfully depicted within the framework of authorial interpretation. By constructing the system of characters and the historical context through the prism of memory, the author enriches the thematic and substantive scope of contemporary Kazakh prose. Specifically, analyzing A. Kemelbayeva's prose based on the concept of «memory» contributes to the formation of innovative scholarly inquiries in modern Kazakh literary criticism. This is because the author relies on the memories of others to convey events she did not personally experience, imbuing them with profound national color. The system of characters in the novel «Munara» (The Tower) particularly reveals the author's artistic persona. Thus, in A. Kemelbayeva's prose, prosthetic memory is not merely a blurred recollection of the past, but a manifestation of historical experience mediated through authorial interpretation. The concept of prosthetic memory is of paramount importance as a significant artistic phenomenon in the study of A. Kemelbayeva's work. The comprehensive analysis of the term «prosthetic memory» reflects the development of national literature in a new direction. In this study, A. Kemelbayeva's prose is examined as an artistic representation of prosthetic memory. In A. Kemelbayeva's poetics, historical themes are manifested within the framework of prosthetic memory, where its function as a cultural synthesis is reflected in the artistic space. Utilizing hermeneutic, narratological, and cognitive methods of literary analysis, the study scrutinizes the artistic structure and representation of prosthetic memory. The core of this research is the recognition of prosthetic memory as both a cultural and narrative phenomenon. The results of the article provide a new theoretical perspective for evaluating and interpreting the phenomenon of prosthetic memory in Kazakh prose.

Keywords: memory, prosthetic memory, authorial interpretation, reception, poetics, contemporary Kazakh prose, historical context, historical consciousness, national identity.

References

1 Halbwachs, M. (1992). *On collective memory.* Chicago: University of Chicago Press.

2 Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination.* Cambridge: Cambridge University Press.

3 Hirsch, M. (2012). *The generation of postmemory: Writing and visual culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

4 Erll, A. (2011). *Memory in culture.* London: Palgrave Macmillan.

5 Landsberg, A. (2004). *Prosthetic memory: The transformation of American remembrance in the age of mass culture*. New York: Columbia University Press.

6 Syrov, V.N., & Agafonova, E.V. (2022). Novye tendentsii v issledovaniiakh pamiati: simptom chego? [New trends in memory studies: A symptom of what?]. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Filosofiia. Sotsiologiia. Politologiia — Tomsk State University Bulletin. Philosophy. Sociology. Political Science*, 67, 80–95. https://doi.org/10.17223/1998863X/67/8 [in Russian].

7 Mustoyapova, A.T. (2021). Teoriia travmy i narrativ [Trauma theory and narrative]. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriia filologiia — Bulletin of Karaganda University. Philology Series*, 2, 81–92. https://doi.org/10.31489/2021ph2/81-92 [in Russian].

8 Abdikadirova, A.Zh. (2023). Alibek Asqarovtyng «Bir kun, bir tun» romanynyng etnopoetikalyq sipaty [Ethnopoetic features of Alibek Askarov's novel «Bir kun, bir tun»]. *Qaraqandy universitetining khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of Karaganda University. Philology Series*, 1, 95–101. https://doi.org/10.31489/2023ph1/95-101 [in Kazakh].

9 Isimakova, A.S. (2016). *Tauelsizdik kezenindegi adebiettanu* [Literary studies in the independence period]. Almaty: Karatau KB [in Kazakh].

10 Baltabayeva, G.S. (2016). *Tauelsizdik kezenindegi qazaq prozasynyn korkemdik alemi* [The artistic world of Kazakh prose in the independence period]. Almaty: Karatau KB [in Kazakh].

11 Nurlybayeva, A.M., Asylbekuly, S., & Khamimuldinova, L. (2023). Abish Kekilbaevtyng «Bir shoq zhide» povestindegi ulttyq murat [National Ideal in Abish Kekilbayev's Novella "Bir Shoq Zhide"]. *Abylai Khan atyndagy Qazaq Khalyqaralyq qatynastar zhane Alem Tilderi Universitetinin khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of Ablai Khan Kazakh University of International Relations and World Languages. Philology Series*, 1, 368–381. https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.55.42.025 [in Kazakh].

12 Maulenov, A.A., & Mamyrov, A.I. (2024). A. Altaidyn «Tuazhat» romanyndagy neomifologiaalyq motivterdin arkhetiptik nyshandary [Archetypal features of neo-mythological motifs in A. Altay's novel Tuazhat]. *Batys Qazaqstan innovatsiialyq-tekhnologiialyq universitetining khabarshysy — Bulletin of West Kazakhstan Innovative and Technological University*, (3), 110–122. https://doi.org/10.62724/202430204 [in Kazakh].

13 Dalelbekkyzy, A. (2023). Tarikhi prozadaqy uaqyt pen kenistik integratsiiasy [Integration of time and space in historical prose]. *Qazaq Ulttyq Universitetinin Khabarshysy. Filologiia seriiasy — Bulletin of the Kazakh University. Philology Series*, (1), 134–146. https://doi.org/10.26577/EJPh.2023.v189.i1.ph14 [in Kazakh].

14 Samenkyzy, U., & Turysbek, R. (2024). Zhazushy A. Kemelbaeva anggimelerindegi tulga kontseptsiiasy [The concept of personality in A. Kemelbaeva's short stories]. *Dulaty Universitinin Khabarshysy — Dulaty University Bulletin*, (3), 22–34. https://doi.org/10.55956/VLYJ9401 [in Kazakh].

15 Abdullina, A.B. (2024). A. Kemelbaeva shygarmalaryndagy khalyqtyq tanym ulttyq kod retinde [Folk worldview as a national code in A. Kemelbaeva's works]. L.N. *Gumilev atyndagy Eurazia Ulttyq Universitetinin Khabarshysy. Filologiia seriiasy — L.N. Gumilyov Eurasian National University Bulletin. Philology Series*, 1, 140–149. https://doi.org/10.32523/2616-678X-2024-146-1-140-149 [in Kazakh]

16 (2001). *XXI gasyrdagy qazaq adebieti (2001–2011 zhzh.): uzhymdyq monografiia* [Kazakh Literature of the 21st Century (2001–2011): Collective Monograph]. Almaty: Arda [in Kazakh].

17 Kemelbaeva, A. (2023). *Munara* [The Tower]. Astana: Foliant [in Kazakh].

18 Kemelbaeva, A. (2024). *Tandamaly: angimeler, povester* [Selected works: Stories and novellas]. Astana: Foliant [in Kazakh].

19 Tan, I. (2025). Prosthetic memory and textual inheritance: Reading Nicole Krauss's The History of Love with Bernard Stiegler. *ANQ: A Quarterly Journal of Short Articles, Notes and Reviews*, 38(3), 476–479. https://doi.org/10.1080/0895769X.2024.2398595.

20 Zhanuzakova, K. T. (2015). *Adebiettanuga kirispe* [Introduction to literary studies]. Almaty: Merey [in Kazakh].

21 Eleukenov, Sh. (2006). Povester, khikayialar [Stories and novellas]. V knige: *Qazaq adebietinin tarihy — History of Kazakh literature.* Vols. 1-10, Vol. 10. Almaty: QAZaqparat [in Kazakh].

22 Orda, G., & Mansurova, E. (2024). Qazaq povesterindegi mazmundyq, turliik izdenister [Content and formal searches in Kazakh novellas]. *Keruen*, (2), 73–86. https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.2-05 [in Kazakh].

23 Mubarakova, S. (2025). Qogamdyq stereotipter men tengsizdik maselesi (Sh. Beisenova, R. Mukanova, A. Kemelbaeva, M. Omarova shygarmalary zhelisinde) [Social stereotypes and inequality (Based on works by Sh. Beisenova, R. Mukanova, A. Kemelbaeva, M. Omarova)]. *Sh. Ualikhanov atyndagy. Kokshetau universitetining khabarshysy. Filologiia seriiasy — Shokan Ualikhanov Kokshetau University Bulletin. Philology Series*, 3, 273–286. https://doi.org/10.59102/kufil/2025/iss3pp273-286 [in Kazakh].

24 Bazylova, B. (2013). Avtorskaia kontseptsiia kharaktera v literaturnom portrete [The author's concept of character in the literary portrait]. *Vestnik Kazakhskogo Natsionalnogo Universiteta. Seriia filologicheskaia — Bulletin of the Kazakh University. Philology Series*, (4), 83–89 [in Russian].

25 Abdullina, L.I. (1997). Problema avtora i avtorskoi pozitsii v «zhenskoi proze» (na materiale russkoi povesti 1830–1840-kh godov) [The problem of the author and authorial position in «women's prose» (based on Russian novellas of the 1830–1840s)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Almaty [in Russian].

Information about the author

Abdullina, Anar Boranovna (corresponding author) — PhD, K. Zhubanov Aktobe regional university, Aktobe, Kazakhstan. E-mail: anar.abdullina@rambler.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8695-7417.

Article
UDC 82.091
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/203-210

Received: 15.11.2025
Accepted: 11.06.2026

S.E. Mussabekova[1], G.K. Rakhimbayeva[2], L.M. Demessinova[3*]

[1,3]*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*
[2]*Astana International University, Astana, Kazakhstan*
E-mail: smussabekova@nu.edu.kz, gaukhar.gaua78@gmail.com, lmdemessin@gmail.com

The meaning of the twin motif in the structure of fictions

This article provides a comprehensive analysis of the mythological «twin motif», which is widely used in world literature, focusing on its function, meaning, and cultural significance within the structure of artistic works. The main direction of the study is to examine how the image of twins, originating from ancient mythology, is represented in the works of American and Kazakh writers. Using Edgar Allan Poe's short story William Wilson and Mukhtar Maghauin's novel Zharmaq as primary material, the authors investigate the transformation of the motif in modern literature and its role in revealing the dualistic nature of human consciousness — specifically the conflict between good and evil, life and death, and body and spirit. The relevance of the research lies in the universal and intercultural nature of the twin motif, which has been preserved across epochs and civilizations. The article highlights the diversity of twin myths found in Native American, European, and Turkic traditions and demonstrates that, despite geographical and cultural differences, the essence of the motif remains consistent: twins symbolize moral duality and serve as a tool for understanding human nature. Thus, the study contributes to the fields of mythopoetics, comparative literature, and motif analysis. The scientific contribution of the article is the interpretation of twin characters not simply as plot devices but as deep philosophical constructs that reveal the protagonist's internal division, moral dilemmas, and personal responsibility. The article identifies four major types of twin representations in literature and analyzes their narrative functions through an intertextual and comparative lens. The research also reviews previous scholarly works (Metraux, Campbell, Neklyudov, Aimukhambet, Orazbek, etc.) and systematizes theoretical approaches to the mythological and literary understanding of the twin motif. Methodologically, the study employs comparative analysis, mythopoetic interpretation, systematization, description, and structural analysis. These approaches help identify the cultural-semantic similarities and distinctions in the use of the twin motif in the two selected works, revealing its educational and ethical importance.

Keywords: twins, motif, artistic text, myth, E.A. Poe, M. Maghauin, mysticism, Kazakh literature.

Introduction

Recently, there has been a growing interest in the humanities in the use of mythical and mystical motifs in literature, as well as the cultural value in each literary work. Myth exists in every society as one of the elements of culture. Since one of its main functions is an educational tool, writers often use mythological motifs in their works. One of the mythical motifs widely used in world literature is the twin motif.

In ancient times, the birth of twin children was a terrible and incomprehensible situation for people. They understood that a zoo or a mysterious force was involved in this phenomenon. This motif, which comes from the mythology of the peoples of the world, is widely found in literary works. Since the birth of twins was considered an amazing phenomenon, writers around the world began to include the twin motif in their plots. The struggle between white and black, good and evil, which is the core of artistic works, forms the basis of the twin motif. Initially, this motif was described as a kind of hidden, shadowy side of the main character, which suddenly appears. In works of art, it is often found that their meeting leads to the death of the main character.

Chronologically, this motif appeared in European literature in the XVIII century and began to be widely used in the work of German Romantics in the XIX century. The theme of mystical duality is reflected in the works of the famous writer Hoffmann, followed by Russian literature and literature of English-speaking countries, in particular, in the works of Edgar Allan Poe and Charles Dickens. In the twentieth century, the motif of duality was revived in Western literature, and this motif also began to appear in the works of Kazakh writers. It should be noted that the motif is considered a «functional and semantic repetition» by the researcher V.I. Tupa «...one traditional motif is expressed in the text by non-traditional means» [1; 6]. And the scientist S.Yu. Neklyudov, analyzing the semantic structure of the motif, states that motives are international [2; 236]. Based on these conclusions, we can see that the motif of twins is also used in the works of

* Corresponding author's e-mail: lmdemessin@gmail.com

Kazakh writers. Although there are significant research works on the use of the mythical motif of twins/duality in literature, the search for this problem in Kazakh literary studies began in the following years.

The relevance of this article is the comparison of the structural and philosophical features of the use of universal mytho-mystical motifs in Western and Kazakh literature for the first time. Therefore, the main purpose of the article is to determine how twin motif was used in the structure of an artistic work, and to identify the cultural value it brings to the society. To achieve this goal, a set of literary methods was employed, including the method of comparative and contrastive analysis, the interpretative method for revealing the philosophical subtext, as well as the comparative-synthetic approach to mythocriticism. In order to describe the similarities in the use of the same motif found in the literature of two peoples with different cultures, we compared the features of the use of this motif in the works of Kazakh and English writers.

Literature Review

Scientist Alfred Metraux in his article «Twin Heroes in South American Mythology» emphasizes that twins are the most important protagonists of South American folklore and that twins play the role of a cultural hero in a literary work [3; 123]. He points out that the myth of twins was first mentioned in the work of the French cosmographer Andre Thevet. Since then, information about this myth has been collected from each tribe. According to these sources, twins are described as Moon and sun, or as brothers who steal and/or lock up the moon and sun. Therefore, in some sources, the myth of twins is also associated with the motif of a spot on the surface of the moon. The contradictory nature of the twin cultural characters, which occupy a significant place in South American mythology, is reflected in their travels and actions. In the mythology of many tribes, twins are also described in the form of the sun and Moon. According to the myth, the sun is usually strong and smart, and the moon is weak and stupid, and eventually the sun kills the moon and breaks it apart.

Due to the fact that it is widely distributed in different parts of the world and has a large number of versions, researchers conclude that the area of birth of the myth of twins is not defined. However, the scientist E.O. Danchevskaya notes that the myths of the Indians inhabiting North America are based on duality, especially in the Gemini cycle, and pays special attention to the knowledge of the Indians, who associate the balance of such categories as good and evil, creation and destruction, light and darkness, life and death with the existence of the world in harmony [4; 124]. As it was mentioned by Cirlot, the mythical twins «symbolize the counterbalancing principles of good and evil» [5; 75].

The scientist Alfred Metraux, noting the special place of twin characters in South American mythology at the origins of culture, touches on the history of the origin of twins. «Twin culture heroes occupy a prominent place in South American mythology. Their contrasting natures and characters are reflected in adventures and actions which in part determined the physiogmony of the world and the beginnings of culture. The existence of a partner to the Creator or Culture hero in Andean mythology is suggested in several passages of ancient chronicles» [3; 119]. Researcher T. Zarubina in her work «Myths About Twins» [6] confirms this conclusion, and writes that this motif plays an important role in the mythology of North and Central America. In her opinion, the actual plots may not be similar at all. In her works, the author writes: «In South America, they do not fight with the Lord of the underworld, and more often play the role of cultural heroes, fighters with monsters» [6]. This motif is based on works of fiction and is widely used in world literature.

Among modern Kazakh writers, the twin motif is widespread. Therefore, this motif began to be taken back to the object of research by literary critics. In general, the twin motif is mentioned in the research of Kazakh scientists under the new terms «double explosion», «double world». The literary critic G. Baltabayeva writes about this phenomenon: the «double world» model is very rational in the transformation of being in the creative consciousness of the author, who seeks to reveal the mystical essence of being in solving the highest tasks of newly emerging art» [7; 222].

Materials and Methods

In the work «Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends» by the famous researcher S. Thompson [8], who first indexed motifs, we found a variety of twin motifs. Thus, based on the opinion of Joseph Campbell, who stated that «Similar mythical legends live in different parts of the Earth» [9; 252]. In this article, the use of the twin motif in the literary works of Kazakh and English writers was considered in detail. At the second stage of research work on writing a scientific article, an overview of the mythology of the American people was reviewed. Scientific information about the origin, description of the twin motif has been collected. We selected a number of scientific articles on the relationship between

mythology and literature, and drew attention to the history of the use of the twin motif in the structure of works of art. We got acquainted with the research works of English, Russian and Kazakh researchers on the use of this mythological motif in literature. In addition, the analysis of the opinion of scientists on the issues of motive and plot was carried out in this work. Taking into account the various statements written about mythical motives, it has been hypothesized that the twin motif pursues a common goal in both Kazakh literature and English literature. In order to prove this hypothesis, works of art which used the twin motif were identified. Then the works of Mukhtar Maghauin and Edgar Allan Poe were selected to compare the transfer of cultural values in these works. In the course of the work, a common cultural value in the works of these writers was determined. In the course of the work, methods of generalization, systematization, description, analysis, interpretation, comparison were used, which are widely used in the field of comparative mythology.

Results and Discussion

This article covered issues related to the origin of the twin motif and its use in the structure of a literary work. The original meaning of this motif and its role in modern artistic works were described in detail. The works of the outstanding Kazakh writer Mukhtar Maghauin and the famous American writer Edgar Allan Poe were analyzed, and the writing skills of each of them were discussed. The specifics of the use of the twin motif in the works of writers are described, and the importance of this motif in these works is determined. It is known that mythical motifs spread to every corner of the world and are included in the structure of a work of art with originality in the literature of each people. It is proved that the twin motif, which occupies a special place in the mythological knowledge of the American people, is rarely used in Kazakh literature, but with great skill. In addition, it was found that the twin motif is used in the structure of a work of art along with several mystical motifs, and the skill of each writer (namely M. Maghauin and E.A. Poe) is described in this article. At the end of the work, the structural role and cultural value of the twin motif used in the works of Kazakh and American writers was explained. The article introduces young writers to the subtleties of introducing this motif into the structure of a work of art and opens the way for the future replenishment of Kazakh literature with works of art based on mythical and mystical motifs.

Scientists are interested in the fact that the phenomenon of mythical twins is widespread in the mythology of peoples in the United States. Of course, according to the traditions of each tribe, twins are different in gender and nature. In one myth, twins are united and avenge the death of their mother, in another myth, they fight each other. Thus, twins show an endless struggle between good and evil, that is, if one of the twins is good, the other is evil, or both are equally good and fight evil together. In his work, researcher Leeming describes this phenomenon in this way «The motif of twins in creation myths is prevalent in many parts of the world and tends to take one of two forms. Either the twins are opposites in terms of their relation to creation — one constructive, one destructive, — or they work in tandem as a sacred pair. The first type clearly represents a sense of the essential duality of existence from the very beginning» [10].

Twin gods, twin people found in the culture of different tribes of America, are widely reflected in literature as a mythical motif. According to researcher Berezkin, «the interpretation of the motive has its own character in the culture of each people» and «the interpretation undergoes changes faster than the form» [11]. E.V. Merkel in her article «To the Motif Structure in the Mystical Novels of E.A. Poe: The Motif of Duality and Burial Alive» draws attention to the fact that the motif of duality has deep roots and belongs to Pan-European culture [12; 292]. This view is also supported by the researcher Zabaeva and notes that in her work the literary and mythological history of the dual motif is deep [13; 229]. The scientist Kihney also notes the scale of the use of the twin motif in literature [14; 608]. Based on these studies, we aim to focus on one characteristic of the twin motif. It is the conscience or hidden evil aspect of the main character that suddenly appears in a work of fiction. Therefore, the opinion of the publicist Jean Paul is appropriate that «the twin motif was no longer based solely on physical properties, but also included the relationship between the body and consciousness» [15; 97]. The reason for this is the fact that over time, the twin motif was discovered in fiction from a new angle and began to be used to reflect the relationship between soul and body and the ultimate consciousness of a person, not limited to physical similarity. Researcher Hultkrantz, who recognized the human soul as a duality, concludes that «there is a belief throughout North America that a person has two different «physical» and «free» (spiritual) souls.» [16; 330]. In world literature, there are many works of art based on this motif. In this article, we selected and compared literary works of Kazakh and English writers whose characters were twins, including a man who consists of meat and leather.

In the article «Semiotics of the Doppelgänger: the Double in Popular Culture», the twin motif used in works of art is discussed by classifying it into four groups. The first is physical twins, very similar in appearance to the original character. The second is Reflection Doubles, which are images of each other. The next is

the transformation of twins, that is, the presence of one person's «I» in the other. And the latter are narrative twins, which are used to form a character or concept [17].

English-language writers, in particular Mary Shelley, Charles Dickens, Edgar Allan Poe, Lord Byron, Robert Stevenson, Oscar Wilde, Howard Phillips Lovecraft, brought a new exclamation point to literature with this motif. Among the writers who widely used such a twin motif, it should be noted that the work of Edgar Allan Poe is distinguished by great skill. In general, it is known that the appearance of a twin in a work of art leads to the death of the main character. In the work of the writer «William Wilson», the twin motif is reflected in a new way. The story describes the relationship between two William Wilsons who have no kinship. The main character, William, does not like the appearance of his twin of the same name and who was born the same day. The main character's twin, who lived with him for the rest of his life, finally dies. In the work, twin William wanted to expose the abuses of his original and try to re-educate him. And if we go deeper, we will see that the main opponent of the main character, who cheats people and commits crimes, is his conscience.

As for the plot, the unexpected appearance of the main character puts him on the right path and calls for humanity. The first meeting of the two began at school, and from that moment William begins to fear his twin, because he constantly confronts William. «I secretly felt that I feared him» (Poe) is described in the story [18; 704]. In his literary work, the writer describes that these two are similar in a way that other pupils do not notice at school. The conflict between them creates a mystical space that only these two can see. This work is based on the plot of twins, in which one after the other dies prematurely. As a result of an unknown disease, only a whisper-speaking twin indicates that he wants to guide William on the good path, and a whisper-speaking twin indicates that this power is weak. The ambitious William goes down the path of immorality after attending Oxford University. When left alone, William Wilson drinks alcohol and plays gambling games. When the main character takes a negative path, his twin whispers «William Wilson» in William's ear and then disappears. While William is playing cards, he learns insidious ways and makes a habit of deceiving people. However, soon William, who wanted to steal a lot of money in a dishonest way, was stopped by his twin. The main character, who killed his twin in the last battle, realizes that his brother and he, they were one person. «You have conquered, and I yield. Yet, henceforward art thou also dead-dead to the World, to Heaven and to Hope! In me didst thou exist and, in my death, see by this image, which is thine own, how utterly thou hast murdered thyself» says he from the mirror.

So what is the significance of the twin motif in this work? The writer did his best to make another William in order to keep him to be a good man. In this way, he promoted humanity to his readers. However, William continued his negative actions, even if he was exposed in disgrace. In the end, he decides to kill his twin brother. When he killed his twin brother, he realizes that he has killed himself, as well as his humanity. When he says aloud, «In me didst thou exist — and, in my death, see by this image, which is thine own, how sadly thou hast murdered yourself», he realizes that his opponent is himself [18; 143]. The twin brother in this work is his hero's honor and an integral part of his personality.

In E.A. Poe's literary legacy, the twin motif in the structure of his fictions used to be «two men», «two women» or «woman and man». Whereas his «William Wilson» is based on hatred and rejection, his other twin heroes are based on love. Edgar Poe's novels «The Fall of the House of the Usher», «Ligeia» and «Morella», which are based on the motif of twins, describe great love and death. By the use of the twin motif, E.A. Poe's literary works are built on the analysis of the relationship between life, death and love. We noticed that this phenomenon is shown in one of the works of Kazakh writer as well. For instance, M. Maghauin's novel «Zharmaq» [19] revealed such complex problems through the twin motif.

It is necessary to note the research works of Professor Zh. Aimukhambet and Professor M. Orazbek, who analyzed these complex literary issues. In their research article «The Poetic Transformation of Binary Opposition in The Structure of Myth», referring to the manifestation of diadem characters in modern Kazakh literature, the authors define the following: «the battleground in space of the «glorious» heroes of ancient Egyptian mythology Gore and Seth is also transferred to the inner world of the same person. It is clear that, this is one of the manifestations of the transformation of binary opposition in the structure of myth. Paying particular attention to the nature of this matter, the authors conclude that «The heroes of T. Abdik's short story «Right Hand» and the short story «Parasat Maidany» are distinguished by the fact that the personality of one person is «split into two» [20; 355]. The authors also conduct a deep analysis of the inner world of the characters of the literary work by Kazakh writers. Based on a number of other research works related to this matter, they draw the following conclusion: «In our national literature, we can give many examples of taking the work to the core in order to show complex characters, to reflect the events that are full of conflict, to create a mythical binary opposition in the artistic space. We can see that Kazakh writers describe national prob-

lems through their heroes who combine both white and black, good and evil in their nature The hero Alma (T. Abdik's short story «Right Hand»), the patient (T. Abdik's short story «Parassat Maidany»), the great son of the Kipchak Khan Kobek, who weighed down the history and fate of the nation and his continuation today — the sculptor Sarzhan (M. Maghauin's literary work «Miss Kipchak»), and many other characters in the poetic knowledge of the mythical binary opposition are the bright examples of the reminiscence of the transformation» [20; 355]. As an argument for the above conclusions, we can take the position of Murat in M. Maghauin's famous novel «Zharmaq». A character who has lived two consecutive lives between the ages of twenty-four and fifty-five. Murat told that they (he and his twin Marat) «Together we are closer than siblings. We are even closer than the twin who blew up one womb» [19]. The first meeting of Murat and Marat takes place in a mystical space: suddenly the light in the room goes out, and Murat finds himself in a large restaurant, where Marat's anniversary is taking place. He understands the secret of this situation when he sees a 55-year-old man and his student-bride Balzhan. When he was a student, he did not get on the train that day, because he easily chose the path of Science instead of family, and when he stayed in the city, he realized that he had become two souls, and his other half, who was looking for wealth, went to the village with Balzhan, his bride. Thus, the man sitting on the throne, whose name differs only from one letter (Murat and Marat), makes sure that he is himself, and he thinks: «I am not two bats, I am one whole». At the end of the novel, the writer describes the moment when Murat's soul was separated from the flesh and ascended to heaven after his suicide. Murat, who has become a ghost, can no longer hold his papers and books on his desk in his hands. Interestingly, when his soul flied high, he had the opportunity to observe from outside his lifeless body and the doctors who were providing first aid. In the novel, the fact that Marat and Murat are one person is proved by the fact that they are one person from the beginning and got united in the original soul. And if we analyze more deeply, we will see that the significance of the twin motif in the structure of this artistic work is much greater. In particular, the assessment of the history of the state and the prediction of the future of the country, the misunderstanding between the old society and the new society is expressed through the views of Murat and Marat.

So, what similarity did we see in the use of the twin motif in the analyzed two famous literary works «Zharmaq» and «William Wilson»? In both works, the twin brother prevents the main character from living a happy life. Therefore, both M. Maghauin and E.A. Poe turn to the mystical motives. More specifically, mystical space, color vision, mirror, and death. However, in the above-mentioned two works, there is also a difference in the use of the twin motif: while Wilson knew his twin brother from childhood, Murat did not know about his brother for about thirty years. Both Williams had the same name, and were born the same day. And in «Zharmaq», one letter in the names of the main heroes has been changed. Let's quote an excerpt from the novel: «Murat and Marat. The place of birth is the same, the year of birth, month, day, even without words, hours, minutes, seconds correspond to each other. We have the same parents. We grew up under one roof. I went to school, then to the University alone... no, we went together. Aspirantura — both he and I... We are together for now. That is, the whole. One. We are one person. Ok. Let it be. Yes, aspirantura. This is where we lost our way. Not for two years. When I completed the second-year of study, and went to the third year of study, in summer… Found it! On the day of Balzhan's disappearance, we blew up twice! » [19].

If we analyze both works in more detail, the novel «Zharmaq» is heavy, because it tells not only about the fate of an individual, but also about the past and future of the entire state, as well as political situation in the country. His hero is lost in an instant: one to create science, one to create wealth. The two men went down two paths, choosing two different creatures. But Murat, although he was separated from himself at that time, now perceives his twin as an alien. On the one hand, it is also desirable to become a whole soul again, but not for the sake of wealth. The only reason for becoming a whole soul is Balzhan whom he loved when he was about thirty years old. Despite their separation from one heart, the twins hate each other like in «William Wilson». Murat wants to change his life, but now he can do nothing at all. Thus, he considers himself helpless, and his twin brother to be impure. Whereas William's twin brother prevents him from doing evil to other people in life, Murat's twin brother steals his bride and lives a rich life. At the end of the analyzed artistic works, both William, Marat and Murat were doomed to death in an instant, each of them with his own twin brother.

Another great similarity in the skill of these two well known writers is that along with the twin motif, mystical motifs are also integrated into the structure of their artistic works. Given the skillful fusion of mystical elements such as life and death, mystical space, and dream vision in both works, there is a reason to notice that the works of mystical writers are the product of religious concepts and fantasy consciousness. In general, we were convinced by the analysis of two works of E.A. Poe and M. Maghauin, which contain equally mythical and mystical motifs in their work, that they skillfully use the twin motif. In fact, the twin

motif, which is reflected in most of E.A. Poe's works as a consequence of death, is combined differently in his «William Wilson». In particular, the mirror of the human soul is revealed through duality, that is, the struggle of good and evil. In M. Maghauin's novel «Zharmaq», which describes the phenomenon of the loss of the human soul, the fate of the state as a whole is covered.

The climactic murder of the double is a tragic decision of the antinomy of good and evil, culminating in self-destruction. In both works the main hero destroys his moral principle which means inability to integrate the Shadow necessary for the formation of the Self indicated by Carl Jung. This case is confirmed by the final mystical remark of the dying one: «You have conquered, and I yield. Yet henceforward art thou also dead — dead to the World, to Heaven, and to Hope. In me didst thou exist and in my death, see by this image, how utterly thou hast murdered thyself». In «Zharmaq», the motif of duality shows the mastery of M. Maghauin, where the internal split constitutes a mystical-psychological test, but its resolution possesses collective, historical and ethical significance. Moreover, the above-mentioned mystical motif in the Kazakh novel takes the form of a gap between two eras: an idealized past and a profane present. Twins experience this duality of place and time as a pain associated with the divided historical path of the nation.

And now, as for the characteristic features of these works, M. Maghauin, through the motif of duality, touched on the political and social problem and history, E.A. Poe's literary work is based on the relationship between life and death and love. The main character of both M. Maghauin and E. Poe, is a man. However, it is known that E. Poe, who widely used the twin motif, formed the following system of this mythical motif: female-female and male-male. While the first pair is based on love and resurrection after death, the second pair is created to kill each other.

So, what is the cultural value of the twin motif in the structure of fictions? If we evaluate the line of works analyzed in this article, in the case of William and Murat, an important place is given to individualism. In particular, both heroes are focused on learning and give priority to themselves, their lives, and their goals. It is only on the path of education that William falls into the path of immorality, his twin brother tries to call him to humanity, struggles with him. And for the sake of science, Murat first abandons his beloved girl, and later his family, and chooses the path of knowledge. However, when he saw Marat, he woke up with a feeling of jealousy and began to quarrel with himself. The characters of both literary works are able to ignite their evil qualities, and they themselves become victims of their own bad manners. In this way, we can see that both writers promote morality.

Conclusion

This article discusses the history and significance of the mythical twin motif, which is widely used in the structure of artistic works in World Literature. Based on the results of the study, we can say that twin motif did not move away from its original essence in the work of art. In the course of our research, we have seen that this famous mythical motif, which is transmitted in various ways along with mystical motifs in the structure of a work of art, is widely distributed in all parts of the world. Even in the artistic works of representatives of different peoples, it is once again proved in this work that it is based on duality, that is, the struggle of good and evil, revealing the image of the hero through the problem of the relationship between death and life. At the same time, the cultural value of the twin motif in the structure of the artistic work is revealed in this article. Based on these analyses, we can conclude that both Kazakh writers and American writers freely use the twin motif for educational purposes. As it turned out in the course of the study, the mythical motifs, which spread from century to century and became the basis of a wide variety of works, are inseparable from their original character. Although this motif belongs even to the mythology of the American people, it is reflected in the literature of the entire population of the Earth. The novel «Zharmaq», analyzed in the framework of this article, can become a vivid example of how the writer's skills improve over time. There is a belief that the nature of the twin motif, which is discussed here, will once again lead to the creation of great works in Kazakh literature.

To sum up, the hypothesis that «the twin motif pursues a common goal in both Kazakh literature and English literature», which was suggested at the beginning of this article, is proved: there is every reason to conclude that the twin motif in the structure of an artistic work is used for educational purposes through the problem of duality. Moreover, it was demonstrated that the motif of duality or twin motif in the West is a source of individual guilt, while in Kazakh prose it is transformed into the collective shadow — a historical trauma and a split in national consciousness. The principle of individualism here also raises the need for each person to develop as a person, the importance of education and upbringing, as well as the need for everyone to live in harmony.

CRediT authorship contribution statement

Mussabekova S. — working with sources, collecting research materials, systematizing data, and validating the obtained results.

Rakhimbayeva G. — collecting research materials, systematizing data, and analyzing the research findings.

Demessinova L. — developing the research concept, defining the methodology, conducting the research, collecting and processing materials, and participating in the editing of the manuscript

References

1 Tupa, V.I. (1996). *Theses to the draft dictionary of motives*. *Discourse*, (2), 213. Novosibirsk.

2 Neklyudov, S.Yu. (2004). Motive and text. In *Language of culture: semantics and grammar. To the 80th anniversary of the birth of Academician Nikita Ilyich Tolstoy (1923–1996)* (Ed. S.M. Tolstaya, pp. 236–247). Moscow: Indrik.

3 Metraux, A. (1946). Twin heroes in South American mythology. *The Journal of American Folklore*, *59*(232), 114–123.

4 Danchevskaya, O. (2017). *Native American mythology in modern American literature: Analysis of the novels «House Made of Dawn» by N. Scott Momaday and «Ceremony» by Leslie Marmon Silko.* Charleston, SC: CreateSpace Independent Publishing Platform.

5 Cirlot, J. E. (1994). *A Dictionary of Symbols.* Oxford: Oxford University Press.

6 Zarubina, T. (n.d.). *What do Indians believe in. arzamas.academy*. Retrieved from https://arzamas.academy/materials/402

7 Baltabayeva, G. (2012). *The artistic world of Kazakh prose during independence period.* Almaty: QazMemQyzPU.

8 Thompson, S. (1955–1958). *Motif-index of folk-literature: A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends.* Bloomington, IN: Indiana University Press.

9 Campbell, J. (2002). *Myths in which we live* (K. Semenov, Trans.). Kyiv & Moscow: Sofia, Helios.

10 Leeming, D.F. (2010). Creation myths of the world: An encyclopedia. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO. *www.worldcat.org.* Retrieved from https://www.worldcat.org/title/creation-myths-of-the-world-an-encyclopedia/oclc/298181738

11 Beryezkin, Ju. (n.d.). About universals in mythology. *www.ruthenia.ru.* Retrieved from http://www.ruthenia.ru/folklore/berezkin5.htm

12 Merkel, E.V. (2017). On the motivic structure of E.A. Poe's mystical short stories: Motives of duality and «burial alive». *Culture and Civilization*, *7*(4A), 292–303.

13 Zabayeva, E. (2011). *Edgar Allan Poe and the «Older» Russian Symbolist Poets* (Doctoral dissertation abstract). Moscow State University.

14 Kihney, L.G. (2017). *Under the sign of Acmeism: Selected articles.* Moscow: Azbukovnik.

15 Sartre, J.-P. (1989). *Being and nothingness* (H.E. Barnes, Trans.). London: Routledge.

16 Hultkrantz, A. (1980). *The religions of the American Indians.* Berkeley — Los Angeles –London: University of California Press.

17 Culture Decanted. (2014). The semiotics of the doppelganger: The double in popular culture. *culturedecanted.com.* Retrieved from https://culturedecanted.com/2014/07/14/the-semiotics-of-the-doppelganger-the-double-in-popular-culture/

18 Poe, A. (1984). *Selected works.* Moscow: Khudozhestvennaia Literatura.

19 Maghauin, M. (n.d.). *Zharmaq. alashainasy.kz.* Retrieved from https://alashainasy.kz/proza/muhtar-magauin-jarmak-51165/

20 Aimukhambet, Zh., & Orazbek, M. (2017). The poetic transformation of binary opposition in the structure of myth. *KazNU Bulletin. Philology Series*, *1*(165), 355–356.

С.Е. Мусабекова, Г.К. Рахимбаева, Л.М. Демесинова

Көркем шығармалар құрылымындағы егіздер мотивінің мәні

Зерттеу мақаласында әлемдік әдебиетте кең тараған мифологиялық «егіздер мотивінің» көркем шығарма құрылымындағы қызметі, мағынасы мен мәдени мәні кешенді түрде талданды. Зерттеу американдық және қазақ жазушыларының туындыларында мифтік егіздер бейнесінің көрініс беру ерекшеліктерін салыстыра отырып, осы мотивтің әдеби құрылымдағы трансформациясын анықтау бағытында жүргізілді. Авторлар Эдгар Аллан Поның «Уильям Уилсон» әңгімесі мен Мұхтар Мағауиннің «Жармақ» романын негізге ала отырып, егіздер мотивінің адам санасындағы дуалистік табиғатты — жақсылық пен жамандықтың, өмір мен өлімнің, рух пен тәннің қайшылығын ашудағы көркемдік мүмкіндіктерін саралайды. Мақаланың өзектілігі — егіздер мотивінің әлем мифологиясында ежелгі уақыттан бері сақталып келе жатқан әмбебап семиотикалық және психологиялық мәнін қазіргі қазақ және ағылшын тілді әдебиеттердегі көрінісі арқылы жаңаша пайымдауында. Егіздер

жөніндегі мифтердің көпнұсқалылығы, олардың Америка халықтары, Еуропа және түркі мәдениеттеріндегі таралуы бұл мотивтің интернационалды сипатын дәлелдейді. Соған сәйкес, зерттеу қазіргі әдебиеттанудағы мифопоэтика, салыстырмалы әдебиеттану және мотивология салалары үшін маңызды. Ғылыми жаңалығына келер болсақ, Е.А. По мен М. Мағауин шығармаларындағы егіздер бейнесінің тек сюжеттік элемент ретінде ғана емес, адам жанының ішкі бөлінісін, моральдық таңдауды, тұлғалық жауапкершілікті ашатын терең философиялық құрылым ретінде қарастырылуымен маңызды. Мақалада егіздер мотивінің көркем мәтіндегі функциялары төрт негізгі типке бөлініп, олардың әдеби эволюциясы интертекстуалдық тұрғыда талданды. Зерттелу деңгейі ретінде әлемдік және қазақ әдебиеттанушыларының (Metraux, Campbell, Neklyudov, Aimukhambet, Orazbek және т.б.) еңбектеріне шолу жасалып, егіздер мотивінің мифологиялық негіздері мен әдеби интерпретациялары жүйеленеді. Әдіс-тәсілі: салыстырмалы талдау, мифопоэтикалық интерпретация, жүйелеу, сипаттау, құрылымдық талдау. Осы әдістер негізінде екі туындыдағы егіздер мотивінің мәдени-семантикалық ортақтықтары мен айырмашылықтары анықталып, оның тәрбиелік және аксиологиялық мәні тұжырымдалды. Жалпы алғанда, мақала егіздер мотивінің көркем шығарма құрылымындағы қызметін жан-жақты ашып, оның адам тұлғасын танытудағы маңызын дәлелдейді.

Кілт сөздер: егіздер, мотив, көркем мәтін, миф, Э.А. По, М. Мағауин, мистицизм, қазақ әдебиеті.

С.Е. Мусабекова, Г.К. Рахимбаева, Л.М. Демесинова

Смысл мотива близнецов в структуре художественных произведении

В данной статье представлен всесторонний анализ мифологического «мотива близнецов», который широко используется в мировой литературе. Исследование направлено на выявление его функций, значения и культурной ценности в структуре художественных произведений. Основная цель работы — рассмотреть, как образ близнецов, происходящий из древней мифологии, воплощается в произведениях американских и казахских писателей. На материале рассказа Эдгара Аллана По «Уильям Уилсон» и романа Мухтара Мағауина «Жармақ» авторы прослеживают трансформацию данного мотива в современной литературе и его роль в раскрытии дуалистической природы человеческого сознания — противостояния добра и зла, жизни и смерти, тела и духа. Актуальность исследования заключается в универсальном и интеркультурном характере мотива близнецов, который сохраняется на протяжении эпох и цивилизаций. В статье подчеркивается разнообразие мифов о близнецах, встречающихся в традициях коренных народов Америки, Европы и тюркских народов. Несмотря на географические и культурные различия, сущность мотива остаётся неизменной: близнецы символизируют моральную двойственность и служат инструментом для осмысления человеческой природы. Таким образом, работа вносит вклад в развитие мифопоэтики, сравнительного литературоведения и мотивационного анализа. Научная новизна статьи заключается в трактовке образов близнецов не как простых сюжетных элементов, а как глубоких философских конструкций, раскрывающих внутреннее расщепление героя, его моральные дилеммы и личную ответственность. В исследовании выделяются четыре основных типа близнечных образов в литературе и анализируются их нарративные функции в интертекстуальном и сравнительном контексте. Кроме того, в работе рассматриваются исследования предшествующих ученых (Кэмпбелл, Неклюдов, Аймухамбет, Оразбек и др.) и систематизируются теоретические подходы к мифологическому и литературному осмыслению мотива близнецов. Методологическую основу исследования составляют сравнительный анализ, мифопоэтическая интерпретация, систематизация, описание и структурный анализ. Эти методы позволяют выявить культурно-семантические сходства и различия в использовании мотива близнецов в двух рассматриваемых произведениях, раскрывая его воспитательную и этическую значимость.

Ключевые слова: близнецы, мотив, художественный текст, миф, Э.А. По, М. Магауин, мистицизм, казахская литература.

Information about the authors

Mussabekova Saule — PhD candidate of L.N. Gumilyov Eurasian National University, Kazakh Instructor at Nazarbayev University, Astana, Kazakhstan, E-mail: smussabekova@nu.edu.kz; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0202-3022

Rakhimbayeva Gaukhar — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Pedagogical Institute of Astana International University, Astana, Kazakhstan, E-mail: gaukhar.gaua78@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-4883-9473

Demessinova Lyailya — PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Research Institute Abay Academies, Head of the Department for Coordination of International Projects, Astana, Kazakhstan; E-mail: lmdemessin@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2414-7360

Ғылыми мақала
ҒТАМР 17.09.91
ӘОЖ 81'373
https://doi.org/10.31489/2026PHI3/211-221

Мақаланың редакцияға түскен күні: 26.11.2025 ж.
Қабылданған күні: 11.06.2026 ж.

А.Ш. Асқарова[1], А.С. Ақтанова[2*], Ш.С. Ақтанова[3]

[1]М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Қазақстандағы филиалы, Астана;
[2,3]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(e-mail: altynay.askarova74@gmail.com[1], aimanaktan71@gmail.com[2], aktanova_sholpan@mail.ru[3])

Абай шығармашылығындағы тарихи-этнографиялық штрихтар (ата кәсіп және нәсіп)

Мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы «Ата кәсіп және нәсіп» ұғымдары талданып, зерттелді. Өзіндік ерекшеліктер сараланды: еңбек пен кәсіп адамның рухани жетілуі, моральдық кемелденуі және ұлт мәдениетінің тұрақтылығы үшін маңызды фактор ретінде қарастырылады. Жүргізілген зерттеулердің негізінде авторлар тарапынан қазақ дәстүріндегі кәсіп ұғымының әлеуметтік, экономикалық және рухани мәнін ғылыми тұрғыдан ашуға мүмкіндік беретін тәсілдер ұсынылады. Талдау барысында Абай шығармаларының тарихи-этнографиялық мәні, халықтың дәстүрлі еңбек тәжірибесі және заманауи экономикалық теориялармен байланысы көрсетіледі. Еңбек пен кәсіп ұлттық мәдениет пен адамгершілік құндылықтарды ұштастыратын негізгі механизм екендігі айқындалады. Сонымен қатар зерттеу жұмысында жаһандану дәуіріндегі технологиялық серпілістердің, әсіресе жасанды интеллект пен биотехнологияның тоғысуының адамзат дамуына ықпалы сараланады. Қазіргі технологиялық трансформация экономика мен әлеуметтік құрылымдарды өзгертіп қана қоймай, адам болмысының психологиялық және рухани қырларына терең әсер ететіні негізделеді. Техногендік эволюция жағдайында тұлғаның ойлау, сезіну және әрекет ету модельдері қайта қарастырылуда, сондықтан адамзатқа құндылықтық бағдар ұсынатын рухани ілімдердің маңызы арта түскені атап көрсетіледі. Осы тұрғыда Абай Құнанбайұлының «Толық адам» концепциясы — заманауи өзгерістермен үйлесе алатын, адамгершілік пен парасаттылыққа негізделген антропологиялық модель ретінде талданады. Бұл ілімнің өзегі — ақыл, жүрек және қайрат бірлігі тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін әмбебап принциптер ретінде бағаланады. Зерттеу Абай идеяларының бүгінгі технологиялық өркениетте адами болмысты сақтауға, моральдық тұрақтылықты нығайтуға және саналы, жауапкершілікті қоғам қалыптастыруға бағытталған рухани-этикалық бағдар ретіндегі рөлін айқындайды. Нәтижесінде Абай мұрасының қазіргі кезеңдегі ғылыми-танымдық және тәрбиелік маңыздылығы дәлелденіп, оның адамзаттың интеллектуалдық әрі рухани эволюциясына қосар үлесі айқындалды. Абай Құнанбайұлы шығармашылығындағы қазақ халқының өзіне ғана тән тұрмыс-салтымен байланысты кәсіби мәдениеті туралы зерттеуде нақтылы мысалдар арқылы көрсетілген. Кәсіп пен нәсіптің халық мәдениетінің құндылығы және рухани коды ретінде қалыптасуы ақын шығармалары негізінде дәйектеліп беріледі. Ақынның қазақ болмысын және адам табиғатын тануға бағытталған көзқарастары этнографиялық, этнологиялық және антропологиялық деңгейлерде, ұлттық танымдық тұрғыда қарастырылған. Абай Құнанбайұлы заманында «ұлттық» деген сөз арнайы айтылмаса да, қазақ танымына сай әр ұғым, түсінікте бүгінгі заман көзімен қарағандағы «ұлттық код» бар екені сараланып берілген.

Кілт сөздер: Абай, ата кәсіп, нәсіп, этнография, мәдениет, еңбек мәдениеті, рухани құндылық.

Кіріспе

Абай дәуіріне дейін қазақ қоғамында «қазақтану» мен «адам» мәселелері дербес философиялық-танымдық нысан ретінде арнайы қарастырылмаған болатын [1]. Ортағасырлық ойшылдар мұрасында да, хандық дәуір әдебиетінде де, жыраулар поэзиясы мен билердің өнегелі сөздерінде де адам болмысы мен ұлттық өзіндік сана мәселелері көбіне жанама түрде, яғни кісілік, мәрттік, ізгілік секілді моральдық-этикалық категориялар аясында көрініс тапқан.

Бұл түсініктер негізінен жақсы мен жаманды айыру, адамдық қасиеттерді бағалау сипатында ғана көрініс берген. Ал аталған мәселелерді философиялық жүйелілік пен тереңдік деңгейіне көтерген тұлға — Абай Құнанбайұлы еді.

Абайдың қазақ болмысын зерделеудегі көзқарастары түптеп келгенде адамтануға, яғни адамның рухани кемелденуін, моральдық жетілуін танып-білуге бағытталған.

* Хат-хабар үшін автор.e-mail: aimanaktan71@gmail.com

Сондықтан Абайдың қазақ болмысын және адам табиғатын тануға бағытталған көзқарастарын үш қырда — этнографиялық, этнологиялық және антропологиялық деңгейлерде қарастыру қажет деп есептейміз. Мұндай ғылыми талдау Абайдың ойшылдық қызметінің түпкі мұраты болатын «толық адам» ілімінің бастауларын және оның ұлттық дүниетаныммен сабақтастығын тереңірек ашуға мүмкіндік береді [2; 11].

Абай шығармашылығында көрініс тапқан тарихи-этнографиялық элементтерді талдау арқылы қазақ халқының рухани және материалдық мәдениетінің әртүрлі қырларын кешенді түрде қарастыруға болады. Осы ретте ақын мұрасының мазмұнында қазақ қоғамының тарихи дамуы, табиғи-географиялық кеңістігі мен ландшафтық ерекшеліктері, тұрмыс-салт пен өмір сүру дәстүрлері, әлеуметтік-мәдени қатынастардың сипаты айқын бейнеленеді [3].

Сонымен қатар Абай шығармалары дәстүр мен жаңашылдықтың арақатынасын, ұлттың тарихи тәжірибесі мен жаңа мәдени өрістерге бейімделу үрдісін көрсетеді. Ақын туындыларында ата кәсіп пен нәсіп, дәстүрлі еңбек түрлері мен шаруашылық мәдениеті, сондай-ақ кәде мен жол-жоралғы секілді әдет-ғұрыптық нормалар этнографиялық дерек көзі ретінде маңызды орын алады.

Осы аспектілерді ғылыми тұрғыдан талдау Абай шығармаларының тарихи-мәдени мазмұнын тереңірек ашуға, қазақ қоғамының рухани болмысын, мәдени кодын және этникалық дүниетаным жүйесін қайта пайымдауға мүмкіндік береді. Себебі кемеңгердің әр сөзінің түбінде қазақ халқының несібесіне тиісілі ұлттық-мәдени кодының орасан зор қабаты жатыр. «Абай Құнанбайұлы туралы алғашқы мақаланы Алаш қозғалысының жетекшілерінің бірі — Ахмет Байтұрсынұлы жазды. Бұл мақалада ол сол кезеңдегі қазақ әдебиетінің тарихы мен жай-күйіне баға беріп қана қоймай, поэзияның ұлт өміріндегі орны туралы да өз көзқарасын білдірді. Ол Абайды «халықтың бас ақыны» деп атап, оны ұлттың рухани көшбасшысы ретінде таныды. Байтұрсынұлы Абайды келер ұрпақ үшін адамгершілік, отаншылдық, даналық пен білімнің үлгісі, бағыт-бағдары ретінде қарастырды. Ғалым Абай шығармалары алғаш қарағанда қарапайым әрі түсінікті болып көрінгенімен, олардың астарында қазақ халқының ұлттық-мәдени кодының терең қабаттары жатқанын атап көрсетті. Абай шығармашылығы өрілген осы ұлттық-мәдени кодты жүйелеп, терең түсіну үшін герменевтикалық талдау құралдарын қолдану қажет. Осылайша Байтұрсынұлы Абайды тек ақын әрі әдебиет өкілі ретінде емес, қазақ халқының ұлттық-мәдени болмысының көрінісі ретінде алғаш танытты. Абай мұрасын сақтау, зерттеу және дамыту — ұлттық-мәдени кодтың ұрпақтан ұрпаққа шығармашылық пен білім беру арқылы жалғасуын қамтамасыз етудің маңызды шарты. Мұндай архетиптердің қолданылуы көптеген педагогтар тарапынан тәрбие мен білім берудің тиімді құралы ретінде мойындалған. Сонымен қатар олардың ұлттық-мәдени кодты сақтап, ұрпақ санасына сіңірудегі маңызы да ерекше, яғни XX ғасыр басынан Алаш қайраткерлерінен бастау алған, яғни қазақтың ұлттық-кодының мәні, оның қор-жинағы ретінде Абайды көрсеткен болатын [4; 91].

Зерттеу жұмысымызда халықтың өмірі мен мәдениетінің көрінісі, ұлт болмысы мен рухани дүниесін, сондай-ақ тарихи тәжірибесін терең тануға мүмкіндік беретін этнографиялық аспектілерді талдауға баса назар аударылады. Осы тұрғыда этнография ғылымының маңызды тармақтарының бірі ретінде қарастырылатын Абай мұрасындағы «*Ата кәсіп және нәсіп*» ұғымдары зерттеу нысаны ретінде алынды.

Аталған тақырыптарды қарастыру арқылы қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде сақталған еңбек және шаруашылық тәжірибесінің, әдет-ғұрыптық жүйенің, сондай-ақ рухани құндылықтар мен әлеуметтік қатынастардың мазмұнын ғылыми тұрғыдан зерделеу көзделеді. Абай өлеңдерінде көрініс берген этнографиялық ұғымдардың қазіргі замандағы мәдени жаңғыру үрдістерімен байланысын айқындап, дәстүрлі мұраларды заман талабына сай жаңаша қалыпта дамытуға теориялық негіз бола алады.

Материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы этнографиялық және әлеуметтік-мәдени компоненттер басты материал ретінде алынған. Аталған зерттеу нысаны ретінде «Ата кәсіп және нәсіп» ұғымдары таңдалды, себебі олар қазақ қоғамындағы еңбек мәдениетінің, әлеуметтік қатынастардың және рухани құндылықтардың көрінісі.

Зерттеу жұмысында тарихи-салыстырмалы, мәтіндік-контент талдау, этнографиялық сипаттау және жүйелеу әдістері қолданылды. Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы қазақ халқының дәстүрлі кәсіп түрлері мен дүниетанымдық ұғымдарының тарихи сабақтастығы қарастырылды. Мәтіндік талдау әдісі Абай шығармаларындағы ата кәсіп, еңбек, нәсіп ұғымдарының мазмұнын ашуға

бағытталды. Ал этнографиялық сипаттау мен жүйелеу әдістері қазақтың тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі мен мәдени тәжірибесін ғылыми тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік берді.

Аталған әдістердің үйлесімі Абай шығармаларында көрініс тапқан дәстүрлі еңбек тәжірибесін, әлеуметтік нормаларды және рухани құндылықтарды ғылыми тұрғыдан талдауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар заманауи шетелдік экономистер мен философтардың — Адам Смит, Макс Вебер және қазіргі АҚШ ғалымдарының — еңбектері салыстырмалы талдау объектісі болды. Аталған тәсіл арқылы қазақ дәстүріндегі «кәсіп» ұғымының әлеуметтік, экономикалық және моральдық қырлары айқындалды. Контент-талдау әдісі арқылы шығармалардағы кәсіп пен нәсіп ұғымының рухани және этикалық мәні айқындалды, ал салыстырмалы талдау олардың заманауи әлеуметтік-экономикалық теориялармен үндестігіне мүмкіндік берді.

Әдебиеттерге шолу

Зерттеу барысында қолданылған тарихи деректер мен әдеби көздер: Абайдың өлеңдері мен қара сөздері, қазақ фольклоры, сонымен қатар Батыс елдерінің қолөнер тарихы мен әлеуметтік философиясы.

Ата кәсіп және нәсіп ұғымдарының мәнін ашу мақсатында әртүрлі ғылыми және көркем дереккөздер пайдаланды. Зерттеу барысында қазақ халқының дүниетанымы, тұрмыс-тіршілігі, әлеуметтік құрылымы мен мәдени дәстүрлерін сипаттайтын еңбектерге сүйену маңызды. Деректер Абай шығармаларындағы этнографиялық сипаттағы көріністерді ғылыми тұрғыдан талдауға негіз болды.

Зерттеудің материалдық негізін қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті мен ұғымдық жүйесін түсіндіретін ғылыми еңбектер құрайды. Атап айтқанда, «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» [5] еңбегі арқылы қазақ дүниетанымындағы негізгі ұғымдардың, соның ішінде ата кәсіп, нәсіп, еңбек, ырыс сияқты категориялардың мазмұны мен мағыналық ерекшеліктері қарастырылды. Ал «Этнос және қоғам» [6] еңбегі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымы, дәстүрлі шаруашылық жүйесі мен этномәдени даму үрдістерін түсіндіруде қолданылды. Сонымен қатар «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» [7], «Қазақ отбасы» [8], «Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары» [9], «Этнографические очерки киргизского народа» [10] сияқты зерттеу еңбектері қазақ халқының тұрмыс салты, отбасы құндылықтары, еңбекке байланысты әдет-ғұрып пен дүниетанымдық түсініктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Абай өмір сүрген тарихи кезеңнің этнографиялық ерекшеліктерін ашуға және ақын дүниетанымыг қалыптасу ортасын сипаттауға маңызды дереккөзі ретінде М. Әуезовтің «Абай жолы романы» қарастырылды [11].

Абайдың кәсіп пен нәсіп жөніндегі ой-тұжырымы заманауи шетелдік ғалымдардың еңбектерінен де көрініс табады. Бір ғасыр бұрын айтылған ақынның көзқарастары қазіргі экономистер мен әлеуметтанушылардың теориялық пайымдарымен өзара үндес келетіндігі байқалады. Адам Смит түсіндіруі бойынша кәсіп ұғымы — жеке пайдаға ұмтылу арқылы қоғам игілігіне қызмет ететін әрекет ретінде танылады. Философтың пікірінше: «Әрбір адам... қоғамның игілігін арттыруды мақсат етпейді және ол өз ісінің қоғамға қаншалықты пайда әкелетінін де білмейді; ол тек өзінің жеке пайдасын көздейді. Бірақ өз еңбегін өнімнің ең жоғары құнға ие болатындай етіп бағыттау арқылы, ол — басқа көптеген жағдайдағы сияқты — өзінің ниетіне кірмеген мақсатқа, яғни қоғам игілігіне, «көрінбейтін қолдың» жетелеуімен қызмет етеді» [12].

Ал неміс ойшылы Макс Вебер кәсіпті жай табыстың көзі ретінде емес, әлеуметтік-мәдени және моральдық құндылықтармен тығыз байланысқан іс-әрекет ретінде түсіндіреді. Оның пікірінше, адал еңбек пен жауапкершілік — рухани міндет. Ол былай дейді: «Қазіргі экономикалық жүйеде ақша табу өз алдына мақсатқа айналған. Бұл жеке адамның бақытқа немесе пайдалыққа ұмтылысы тұрғысынан қарағанда, бір жағынан шектен тыс, екінші жағынан рационалды емес көрінеді. Діни және этикалық мәнінен айырылған байлыққа ұмтылыс барған сайын тек материалдық құмарлықпен байланысты бола бастайды» [13].

Заманауи АҚШ ғалымдарының «Кәсіпкерлік ниеттер: жоспарланған мінез-құлық теориясын қолдану» атты еңбегінде жеке тұлғаның кәсіпкерлік ниеті әлеуметтік ықпалдар, өзіндік сенім және тәжірибелік қабілеттер арқылы қалыптасатыны, ал кәсіпкерлік бастаманы дамытуда білім беру, қолдау көрсету және практикалық мүмкіндіктердің айрықша рөл атқаратыны дәлелденеді [14].

Тарихи кезеңдерде әртүрлі ғалымдардың кәсіп туралы пікірлері бұл ұғымды экономикалық, әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан түсіндіруге бағытталған. Олар кәсіпті қоғам игілігіне үлес қосатын еңбек нысаны, әлеуметтік және мәдени феномен, жаңашылдыққа ұмтылыс пен экономикалық дамудың қозғаушы күші ретінде қарастырады. Абайдың өлеңдері мен қара сөздерінде осы ұстанымдардың рухани-этикалық негіздері көрініс береді.

Нәтижелер мен талқылау

Абайдың дүниетанымының маңызды арнасын адамды жасампаздыққа шақыру идеясы құрайды. Ақын жасампаздықтың бастауы — адал еңбек екенін ерекше атап өтеді. Жасампаздық адам өмірінің мәнімен тығыз байланысты, өйткені ол адамның материалдық қажеттілігін өтеумен қатар, оның рухани өсуіне мүмкіндік береді.

Ақынның: «Түбінде баянды еңбек егін салған, Жасынан оқу оқып, білім алған. Би болған, болыс болған өнер емес, Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған» [15; 17], – деген жолдары еңбек пен білімнің адам дамуындағы шешуші рөлін нақты көрсетеді. Сонымен бірге Абай:

«Адал бол — бай тап, Адам бол — мал тап, Қуансаң қуан сол кезде» [15; 80], – деп, адалдық пен жасампаздықты адамшылық жолының басты қағидаты ретінде ұсынады.

Ақын нәсіп ұғымына да терең мән береді. Нәсіпті адамның маңдайына жазылған ырзық, құдайдың берген несібесі деп түсіндірілсе де, Абай оны кәсіппен, адал еңбекпен байланыстырған. Оның шығармаларында табиғат пен адам арасындағы үйлесімділік мәселесі де кеңінен қарастырылып, табиғат адамзаттың өмір сүру ортасы, рухани және материалдық игіліктердің қайнар көзі ретінде бейнеленеді. Ғылыми зерттеулер көрсеткіндей, қазақ халқының шаруашылығы, қолөнері және қолданбалы өнерінің қалыптасуы мен даму үрдісі көне тарихи кезеңдерден бастау алады. Қазақ халқының мәдениеті мен шаруашылық-кәсібін зерттеуші академик Ә. Марғұлан: «Қазақ халқының өнері мен ежелгі замандарда Қазақстан территориясын мекендеген сақ, үйсін, ғұн және басқа тайпалардың өнері арасында генетикалық байланыс болған деп айтуға негіз бар. Себебі олардың күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығы ұқсас болды. Олар көшпелі өмір салтын ұстанып, мал өсіруімен айналысқан», – дейді [16]. Жалпы халықтың тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығының ұқсастығы, сондай-ақ көшпелі өмір салты өнер дәстүрлерінің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуына негіз болған. «Шыңғыстау қазақтары арасында дәстүрлі қолөнердің ұсталық, кілем тоқу, тері өңдеу, ағаш өңдеу, зергерлік, кесте тігу, киіз басу және т.б. түрлері дамыды. Қазақтардың қолөнері ісінде жыныстық бөлініс болғандығы байқалады. Мысалы, ер адамдар тұрмыста қолданылатын құрал-саймандарды, мылтық, қылыш, айбалта сынды қару-жарақтарды, ат әбзелдерін, зергерлік бұйымдарды, былғары мен ағаштан жасалатын барлық бұйымды жасаған. Өз кезегінде әйелдер жүн мен киіз өңдеу, кілем тоқу, киім тігу және т.б. осы сияқты қолөнер түрлерімен айналысқан [17; 211].

Абай жылдың мезгілдерін суреттейтін өлеңдерінде («Қыс», «Жаз», «Күз», «Жазғытұры», «Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай») табиғат пен халық тіршілігінің өзара байланысын, шаруашылығын көркем түрде көрсетеді. Ақын қазақ халқының үш негізгі шаруашылық саласын — мал шаруашылығын, егіншілікті және қолөнер мен сауданы поэтикалық және философиялық тұрғыдан талдайды. Мысалы, «Қазақтың бір мақалы: “Өнер алды — бірлік, ырыс алды — тірлік”» [15; 212] деген мақалға қатысты Абай бірліктің мәнін мал-мүлікті ортаға салу емес, ақыл мен мақсаттың бірлігі деп анықтайды. Ол қоғамдық ынтымақты еңбектену, өз несібесін адал жолмен табу, әр адамның тірлік етуге жауапкершілікпен қарауы арқылы қалыптастыру қажет екенін айтады.

Абай «кеселді жалқау», «әзір асқа қызығу», «сыртқы пысықтық, ішкі надандық» секілді мінездер қоғам дамуына кедергі келтіретінін ескертеді. Ол еңбекті, білімді, ғылымды ел дамуының негізгі тетігі ретінде көрсетеді. Халықтың көпжылдық мал шаруашылығы тәжірибесіне қарамастан, Абай елдің өркендеуі үшін ғылым мен білімді игеріп, кәсіпке жаңашылдық енгізу қажеттігін көрсетті. Оның пікірінше, дамыған елдердегі ілгерілеу — өнер мен білімнің нәтижесі, сондықтан қазақ қоғамы да осы бағытқа бет бұруы тиіс.

Басқа елден артық, озық және ерекше ететін — өнер. Дамыған елдерде ата кәсіп саласының жалғасуы және оның экономикаға қосқан үлесі ұшан теңіз. Абай Құнанбайұлының шығармаларында көрініс табатын «ата кәсіп және нәсіп» ұғымы — қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен еңбек мәдениетінің рухани өзегін айқындайтын маңызды категориялардың бірі. Бұл ұғым арқылы Абай еңбек пен кәсіпті адамның адамгершілік, ізгілік және кісілік қасиеттерімен байланыста қарастырады.

Яғни еңбек — адамның рухани жетілуінің шарты және ұлттың тұрақтылығы мен мәдени тұтастығын қамтамасыз ететін тірек.

Дәл осы идеяның мазмұндық тұрғыда ұқсас көрінісі Ұлыбританиядағы қолөнер қозғалысының тарихында да айқын байқалады. XIX ғасырдың екінші жартысында өнеркәсіптік революция салдарынан қол еңбегі мен дәстүрлі шеберлік құндылығы төмендеген тұста, Уильям Моррис пен Джон Раскин бастаған ойшылдар бұл үрдіске рухани және эстетикалық қарсылық танытты. Олар қолөнерді тек экономикалық қызмет ретінде емес, адамның ішкі әлемін тәрбиелейтін және қоғамның мәдени деңгейін көтеретін шығармашылық әрекет деп таныды [18].

Ұлыбританияда кейінірек 1970 жылы құрылған Қолөнер кеңесі ұйымы осы дәстүрді заманауи экономика талаптарына бейімдеп, қолөнерді шығармашылық индустрияның бір тармағы ретінде дамытты. 2014 жылғы есеп бойынша, елдің қолөнер саласы ұлттық экономикаға жыл сайын шамамен 1,9 млрд көлемінде үлес қосып, 150 мыңнан астам адамды жұмыспен қамтыған. Мұндай көрсеткіштер ата кәсіптің қазіргі заманғы экономикалық және мәдени маңызын дәлелдейді.

Абайдың көзқарасы мен батыстық қолөнер қозғалысының рухани үндестігі еңбек пен кәсіптің адамдық мәнін дәріптеуінде жатыр. Екі жағдайда да дәстүрлі кәсіп — тек табыс көзі емес, қоғамның мәдени жадын сақтайтын және ұлт болмысын айқындайтын рухани-мәдени институт ретінде танылады. Абай еңбекті «толық адам» тәрбиесінің негізі деп қарастырса, батыс ойшылдары оны адамның эстетикалық және әлеуметтік жетілуінің факторы ретінде бағалайды.

Осылайша Абайдың «Ата кәсіп және нәсіп» тұжырымдамасы мен Ұлыбританиядағы қолөнер дәстүрі бір-бірінен тарихи, географиялық тұрғыда алшақ болғанымен, мазмұндық жағынан бір ортақ идеяны — еңбектің рухани құндылық ретіндегі мәнін ұлықтайды.

Қуанбас нәрсеге қуану надандық. Абай сөзі әр адамзаттың көңілі мен көзін ашатын ғибрат. «...надан ел қуанбас нәрсеге қуанады һәм және қуанғанда не айтып, не қойғанын, не қылғанын өзі білмей, есі шығып, бір түрлі мастыққа кез болып кетеді. Һәм ұялғандары ұялмас нәрседен ұялады, ұяларлық нәрседен ұялмайды. Мұның бәрі — надандық, ақымақтықтың әсері», – дейді Абай.

Алла тағала біреу бай болса, біреу кедей болса, біреу ауру, біреу сау болса, біреу есті, біреу есер болса, біреудің көңілі жақсылыққа мейілді, біреудің көңілі жаманшылыққа мейілді болсын деп жаратқан емес. Бұл құдай тағаланың ғайыпы емес, пенденің қолынан келген іс. Пенде талаптанса, құдайдың берері де зор.

«Естігенде бір нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар: әуелі — көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші — сол нәрсені көргенде я естігенде ғибрәтләну керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен ұғу керек; үшінші — сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып, ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші ой кеселдерінен қашық болу керек. Егер кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымшы салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, я қайғыға салыну, я нәрсеге құмарлық пайда болу. Бұл төрт нәрсе — күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер» [15; 242]. Бұл Абай жұртының бүгінгі күні мен болашағы қатты толғандырады, халқының санасын тәрбиелейді, еңбек адамдарды еркіндікке, шығармашылыққа әкеледі деген ой мазалайды.

«Сегіз аяқ» өлеңінде: «еңбек қылсаң ерінбей, тояды қарның тіленбей», – дейді Абай. Абайдың айтпағы егін, мал шаруашылығы, сауданың жолын қалыптастырып, өндірісті ұйымдастыру еді. Өндіріс елдің экономикасының көтерілуіне тікелей әсер етеді. Халық жағдайының көтерілуіне мүмкіндік береді.

Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып, білім алған.
Би болған, болыс болған өнер емес,
Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған [15; 80].

Ақын ата-бабадан келе жатқан мал шаруашылығынан басқа, егіншілікпен айналу қажеттілігін де сөзге тиек етіп отыр. Бірақ түпкі мәні егін шаруашылығында емес, еңбектің бұдан өзге бәрі жалған деп отырғаны болашақта жемісін көретін іс-әрекетті меңзейді. Яғни ұлтының болашағы үшін мақсат қойып білім алу.

Отыз үшінші қара сөзіндегі ұлағатты кеңесі еңбектенем деген адамға әрқашан маңызы зор. Абай егерде мал керек болса, қолөнер үйренбек керек деп, жолын көрсетеді. Мал жұтайды, өнер жұтамайды. Адал еңбегімен жасалған қолөнер күн көріс тіршілігің дегені еді. Қолөнер — қазақтың әулиесі дегені атадан келе жатқан дәстүр, соны дамыту үшін: Әуелі — ісінді асырайын деп іздену керек, білгендерден үйреніп, артық ісмерлер іздеп, көріп, біраз істес болып, өнерді арттыру қажет.

Екінші — еріншектікке, салдау-салғырттыққа, кербездікке салынбай, ерінбей істей беру керек.

Үшінші — мақтанып, пайдасыз алдауға, қу тілге алданып, өзінің уақытын бос өткізбеген жөн.

Төртінші — Бағанағы алдамшы шайтан тамыр болалық деп, бір болымсыз нәрсені берген болып, артынан үйтемін-бүйтемін, қарық қыламын дегенге мәз болып алданбау керек. Жетпегенін жеткіземін деп қолынан келмейтін болса, сөз бермеу керек. Адамшылықтан айрылып, өзін де алдап қор болып кетесін дейді. Абайдың қара сөздерінің астарында сарқылмас мағыналар өрістеп жатады.

Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі — жұмысының жоқтығы. Егер егін салса, я саудаға салынса, қолы тиер ме еді? Абай өзін мазалаған сауалдарға жауап іздейді. Жұрттың ақылы да, тілеуі де, харекеті де талаптан іздейді. «Жастықтың оты, қайдасың, Жүректі түртіп қозғамай? Ғылымның біліп пайдасын, Дүниенің көркін болжамай?» [15; 244], – деп жастарға үміт артады.

Адам баласының ең жаманы — талапсыз. Талап қылушылар да неше түрлі болады. Һәм талаптың өзі де түрлі-түрлі. Һәм сол талаптардың қайсысының соңына түссе де, бірінен бірі өнерлі, тұрлаулырақ келеді. Уа, ләкин адам баласы я талапты, я талапсыз болсын, әйтеуір «бәрекелдіні» керек қылмайтұғыны болмайды. Әрнешік, орынсыз ба, орынды ма, «бәрекелді» деушіні көңіл іздеп тұрады. Адам баласы өзі қай жолда, қай майданда жүрсе, сол майдандағы кісімен сырлас болады. Оның үшін өзге жолдағылардан «бәрекелдіні» оңды күтпейді. Маған «бәрекелді» десе, осы өзімменен серіктес, сырлас осылар «бәрекелді» ер дейді. Талаптың ішінде адам баласы көбінесе басына қадір іздеп, сол талапта болады. Абай таңертең, күн батқанға дейін өліп-тіріліп жұмыс істе демейді. Жасаған еңбек үшін ешкімнен мақтау да күтпе. Нысаптан шықпа, нәпсіге ерме, еңбегінің қәдірі болса жемісі болады. Жемісін көру үшін шыдамдылық таныту керек. Ақынның «Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым ойлап қой» деген өлеңі жолдарындағы аталған бес қасиетті ұстану керек. Әр адам ең алдымен өзінен бастау керек. Өзінің санасын тәрбиелеп, еңбектенуге дайын болса кәсібі гүлденеді. Білгеннен үйрену керек, арланбау керек. Дұрыс ойлаған адамның кішкене идеясы, орасан идеяға айналады. Сондықтан ең алдымен қолынан келетін шағын істен бастаған дұрыс. Отбасын жетелей алған адам, жан-жағына қарауға да үмітті. Абайдың «Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?» деген өлеңінде сұрақтарға жауап беру арқылы өмірлік негіздің мәнін ашуға тырысқан. Ақын адамдық мәселемен қатар, елдік мәселені қозғап отыр. Т. Жұртбай зерттеу еңбектерінде Абайдың «талап» идеясы – адамды білімге, еңбеккке және өзін-өзі жетілдіруге бағыттайтын рухани-адамгершілік ұстаным ретінде негіздей отырып қарастырған [19-20].

«Еңбек қылсаң қара жер де береді, құр тастамайды» немесе «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамшылықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың», – деген ойлары қазақты жігерлендіруі еді.

Абайдың идеялары батыс елдеріндегі қолөнер қозғалысының тарихи үрдістерімен мазмұндық тұрғыдан үйлеседі. Уильям Моррис пен Джон Раскин дәстүрлі қолөнерді адамның рухани мәдениетін қалыптастыратын шығармашылық әрекет ретінде бағалаған. Ал Ұлыбританиядағы Қолөнер ұйымының қолөнерді заманауи экономикаға бейімдеп, оның ұлттық экономикаға үлес қосуы — ата кәсіптің қазіргі заманда да өзектілігін дәлелдейді [21].

Абайдың еңбектің рухани мәніне қатысты ойлары осы батыстық идеялармен үндеседі: екі жағдайда да кәсіп — табыс көзі ғана емес, қоғамның мәдени жадын, ұлттық болмысын және рухани сабақтастығын сақтайтын феномен.

Абай «қуанбас нәрсеге қуану» секілді құбылыстарды надандық деп атап, адам санасын тәрбиелеу қажеттігін көрсетеді. Оның пікірінше, адамның өзгелерден ерекшелігі — ақыл, ғылым, ойлау қабілеті; сондықтан бұл қасиеттерді дамытпай кәсіптің де, еңбектің де мәні болмайды. Ақын «Сегіз аяқ» өлеңінде және қара сөздерінде еңбек пен кәсіпті дамытудың нақты қағидаттарын ұсынады: қолөнер үйрену, ерінбей әрекет ету, алдамшы үмітке сенбеу, уақытты босқа жұмсамау, талап пен жігерді шыңдау. Абай жастарды ғылымға, талаптануға, білім алуға үндей отырып, кәсібін дамыту үшін алдымен адам бойындағы ерік, ақыл және рухани таза ниет қажет екенін айтады. «Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым» секілді қасиеттер кәсіптің де, ел дамуының да тірегі ретінде көрсетіледі. Ақын «еңбек қылсаң қара жер де береді» деген тұжырым арқылы еңбектің нәтижелілігін дәлелдейді. Ал «өзің үшін еңбек қылсаң… хайуанның бірі боласың» деген ойы арқылы еңбектің рухани мақсатқа бағытталуы қажеттігін көрсетеді.

Абай халықты білім мен ғылымға ұмтылуға, кәсіпті меңгеруге, еңбекке адалдықпен қарауға шақыра отырып, ұлттық даму стратегиясының рухани-этикалық негізін қалыптастырды. Оның еңбектің мәніне қатысты идеялары бүгінгі қоғам үшін де өзектілігін жоғалтпайды. Ата-бабадан мирас болып келе жатқан дәстүрлі өнер мен қолөнер түрлерін жалғастырып, оны кәсіп ретінде дамыту —

ұлттық мәдени мұраны сақтаудың және оны қазіргі өмірмен ұштастырудың маңызы жолдарының бірі.

Қорытынды

Абай мұрасы — қазақ халқының рухани-мәдени дамуының ғана емес, адамзат өркениетінің жалпыэтикалық бағдарларының құрамдас бөлігі. Оның дүниетанымдық, тәрбиелік және мәдени құндылықтарға негізделген идеялары уақыт өтсе де өзектілігін жоймай, керісінше, қазіргі жаһандану дәуірінде жаңа мағынаға ие болып отыр. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, биотехнология мен цифрлық жүйелердің ықпалы күшейген заманда қоғам адамгершілік бағдарлар мен ұлттық құндылықтарды қайта қарастырудың қажеттілігін терең сезінуде. Мұндай жағдайда Абай ұсынған рухани-этикалық бағдарлар тұлғаның да, қоғамның да тұрақты дамуына қажет тірек бола алады.

Жаһанданудың оң нәтижелерімен қатар, ұлттық мәдениеттің әлсіреу қаупін күшейтетін факторлар да аз емес. Сондықтан ұлттың тарихи жады мен рухани мұрасын келер ұрпақ санасына сіңіру — стратегиялық маңызы бар міндет. Абай шығармаларындағы моральдық ұстанымдар, білім мен ғылымға ұмтылу, өзін-өзі жетілдіру қағидаттары осы міндетті жүзеге асыруда әмбебап құндылықтық жүйе ұсынады. Оның «Бес асыл іс» ретінде айқындаған талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым секілді принциптері — жеке тұлғаның дамуын ғана емес, тұтас қоғамның өркениетті деңгейге көтерілуін қамтамасыз ететін этикалық бағдарлар.

Жасанды интеллект пен биотехнологияның интеграциясы қазіргі қоғам дамуының жаңа кезеңін айқындап отыр. Бұл үдеріс тек экономикалық құрылымдар мен әлеуметтік институттардың трансформациясына ғана емес, сонымен бірге адамның сана-сезіміне, психофизиологиялық болмысына тікелей ықпал ететін көпқырлы феноменге айналуда. Технологиялық мүмкіндіктердің кеңеюі адам ойлау жүйесінің табиғи шекараларын қайта қарастыруды талап етеді, себебі адам танымының әлеуеті шексіз болғандықтан, жаңа технологиялар оның ақыл-ойына әлеуетті серпін беріп қана қоймай, тұлғалық және рухани бағдарларын қайта қалыптастыруға әсер етеді. Осындай күрделі тарихи-өркениеттік жағдайда адамзаттың рухани дамуын реттейтін құндылықтық негіздер ерекше маңызға ие. Қазақ философиясының негізгі арқауы болатын Абайдың рухани мұрасы қазіргі техногендік өркениет жағдайында да өзектілігін жоғалтпайды. Оның «Толық адам» тұжырымдамасы — ақыл, қайрат және жүрек үйлесімін басты құндылық ретінде ұсынатын антропологиялық-этикалық жүйе. Бұл ілім адамды технологиялық өзгерістердің пассивті тұтынушысы емес, рухани кемелденуге ұмтылатын саналы субъект ретінде қарастырады.

Абайдың пайымдауынша, тұлғалық жетілу ақылдың рационалды қуаты, қайраттың ерік-жігерлік ұстанымы және жүректің адамгершілік-эмоциялық тұтастығы бірлікте жүзеге асады. Қазіргі кезеңдегі жасанды интеллектің күшеюі мен биотехнологияның адамның табиғи болмысына әсер ету қаупі артып отырған шақта, бұл тұтас адамдық модель рухани тұрақтылық пен адамдық өнегенің базалық тірегін ұсынады. Яғни «Толық адам» концепциясы технологиялық өрлеу жағдайында жоғалып кетуі мүмкін гуманистік бағдарларды қайта бейімдеп, адамзатты жауапкершілікке, парасатты ойлауға және жасампаз әрекетке бағыттайды. М. Мырзахметұлының «Толық адам» концепциясын талдауында Абайдың адамгершілік ілімінің өзегін ақыл, жүрек, қайраттың үйлесімі көрсетіледі. Осы тұрғыдан алғанда, «Толық адам» идеясы технологиялық өрлеу жағдайында да адамдық жауапкершілік пен парасатты ойлаудан сақтауға негіз болатын гуманистік бағдар ретінде танылады [22].

Бүгінгі технологиялық прогресс адам табиғатын өзгертудің жаңа мүмкіндіктерін ашып жатқан кезеңде Абайдың рухани дүниетанымы — адам санасының даму бағытын реттей алатын әмбебап құндылықтар жүйесі. Ол даму мен кемелдену процесінің өзегіне рухани тепе-теңдік пен этикалық үйлесімді қоя отырып, болашақ қоғамның адамдық келбетін сақтаудың философиялық негізін қалыптастырады.

Сонымен қатар еліміздің табиғи ресурстарға, жер және мал шаруашылығына, сондай-ақ өндірістік-шикізаттық әлеуетке бай болуы экономикалық дамудың алғышарттары екенін жоққа шығармайды. Алайда бұл мүмкіндіктерді тиімді игеру үшін жоғары мәдени сана, білімді кадрлар, жауапкершілікке негізделген азаматтық ұстаным қажет. Мұндай сапаларды қалыптастыруда Абай мұрасының орны айрықша. Оның білім мен еңбекті ұштастырған тұжырымдары ұлттық дамудың мазмұндық тұғырын нығайтады. М. Әуезов «Таудың етегінде тұрсақ жоғарыдан ағып келетін өзендерді біл» деген тұжырымындағыдай, ұлттық дамудың бастауын танып, одан тағылым алу

маңызды, сондықтан Абай мұрасындағы білімі, еңбек және адамгершілікті, құндылықтарды игеру бүгінгі қоғамның жоғары мәдени санасы мен жауапкершілікті азаматтық ұстанымын қалыптастырудың рухани негізі деп есептейміз [23].

Мақала идеясын негіздеу мақсатында «Қазақтардың тіршілікті қамтамасыз етудің дәстүрлі мәдениеті. Теориясы мен тарихына арналған очерктер» деген еңбекте дәстүрлі кәсіп пен күнкөріс жүйесіне қатысты деректер Абай шығармаларындағы ата кәсіп, еңбек және нәсіп ұғымдарының тарихи-этнографиялық негізін айқындай түседі [24]. Қ. Тәкежанұлының еңбегіндегі қазақтың ежелгі әдет-ғұрыптарына қатысты деректер Абай шығармаларындағы ата кәсіп пен нәсіп ұғымдарының дәстүрлі дүниетаныммен сабақтастығын айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармашылығындағы тарихи-этнографиялық штрихтар қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігі мен рухани құндылықтарының көркем бейнесін танытады [25].

Осылайша Абайдың идеялық-танымдық мұрасы — тек өткеннің рухани ескерткіші емес, ұлттық тұрақтылықтың, мәдени жарасымдылықтың және болашаққа деген сенімді дамудың интеллектуалдық негізі. Оның қағидаттарын заманауи әлеуметтік-экономикалық процестермен сабақтастыра отырып жүзеге асыру елдің ұзақ мерзімді өркендеуіне бағытталған маңызды стратегиялық бағдар.

Авторлардың қосқан үлесі

Асқарова А.Ш. — дереккөздермен жұмыс, зерттеу материалдарын жинақтау, деректерді жүйелеу, алынған нәтижелерді тексеру.

Ақтанова А.С. — зерттеу материалдарын жинау, деректерді жүйелеу, ғылыми нәтижелерді саралау, мақаланы редакциялауға қатысу.

Ақтанова Ш.С. — әдіснаманы анықтау, зерттеу жүргізу, материалдарды жинақтау және өңдеу, мақаланы шолу және редакциялау.

Әдебиеттер тізімі

1 Асқарова А. Абайдың қазақтану бағытындағы ойларының сарқып құяр сағасы — адамтану [Электрондық ресурс] / А. Асқарова. — Қолжетімділігі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/altynai-asqarova-abaidyn-qazaqtanu-bagytyndagy-oilarynyn-sarqyp-quiar-sagasy-adamtanu__10000547

2 Асқарова А. Абайдың шығармашылық мұрасының тарихи-этнографиялық контексті [3 томдық] / А. Асқарова. — Алматы: Алгорифм, 2022. — 3-т. — 254 б.

3 Әубәкір Ж. Абай өлеңдеріндегі әдеби ландшафт және қазақ тұрмыс салты / Ж. Әубәкір, А. Асқарова // Керуен. — 2024. — Т. 82, № 1. — Б. 133–145. DOI: 10.53871/2078-8134.2024.1-11

4 Kazhymurat A. Abai in Alash heritage: national and cultural code / A. Kazhymurat, Zh. Aubakir, A. Askarova // Critical Survey. — 2024. — Vol. 36, No. 4. — P. 87–100. DOI: 10.3167/cs.2024.360408

5 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. — Алматы: РПК «Слон», 2012. — 3-т. К – Қ. — 736 б.

6 Артықбаев Ж.О. Этнос және қоғам (тарихи этнологиядағы әдіс, дерек, этноәлеуметтік институттар мәселелері): Ғылыми еңбектер жинағы / Ж.О. Артықбаев. — Қарағанды: КарМУ баспасы, 2003. — 171 б.

7 Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері / С. Кенжеахметұлы. — Алматы: Алматы кітап, 2004. — 284 б.

8 Арғынбаев Х. Қазақ отбасы / Х. Арғынбаев. — Алматы: Қайнар, 1996. — 288 б.

9 Ескекбаев Д. Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары / Д. Ескекбаев // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні / ред. Б. Әбілқасымов. — Алматы: Ғылым, 2001. — Б. 428.

10 Ибрагимов И. Этнографические очерки киргизского народа / И. Ибрагимов // Русский Туркестан. Статьи по этнографии / под ред. В.Н. Троцкого. — М.: В университетской типографии Катков и К., 1872. — С. 120–152.

11 Әуезов М. Абай жолы / М. Әуезов. — Алматы: Жазушы, 2009. — 376 б.

12 Smith A. The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith / A. Smith. — Edinburgh: 1776. — Vol. II. — 456 p.

13 Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / M. Weber; T. Parsons (Trans.). — New York: Charles Scribner’s Sons, 1958. — 183 p.

14 Krueger F. Entrepreneurial intentions: Applying the theory of planned behaviour / F. Krueger, Alan L. Carsrud // Entrepreneurship & Regional Development. — 1993. — Vol. 5, No 4. — P. 315–330. DOI: 10.1080/08985629300000020

15 Абай. Сен де бір кірпіш дүниеге. Өлеңдер мен қарасөздер / Абай. — Алматы: Атамұра, 2020. — 288 б.

16 Маргулан А.Х. Культура и быт казахского колхозного аула / А.Х. Маргулан, В.В. Востров. — Алма-Ата: Наука, 1967. — 303 с.

17 Абайдың шығармашылық мұрасының тарихи-этнографиялық контексті [4 томдық]. — Алматы: Алгорифм, 2023. — Т. 4. — 238 б.

18 Stansky P. Utopia and anti-utopia — morris, william and orwell, george / P. Stansky // History today. — № 1. — P. 8.

19 Жұртбай Т. Күйесің, жүрек... сүйесің / Т. Жұртбай. — Алматы: Санат, 2001. — 408 б.

20 Жұртбай Т. Соқтықпалы соқпасыз заманда өсті... / Т. Жұртбай. — Нұр-Сұлтан: Абай академиясы, 2020. — 250 б.

21 Crafts Council. — [Electronic resource]. — Access mode: https://www.craftscouncil.org.uk/

22 Мырзахметұлы М. Абайтану / М. Мырзахметұлы. — Алматы: Қазығұрт, 2020. — 340 б.

23 Әуезов М. Таудың етегінде тұрсақ жоғарыдан ағып келетін өзендерді біл / М. Әуезов // Қазақ газеті. — 2011. — № 36-37.

24 Әлімбай Н. Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории / Н. Әлімбай, Х.А. Арғынбаев, М.С. Мұқанов. — Алматы: Ғылым, 1998. — 234 с.

25 Тәкежанұлы Қ. Ежелгі қазақ әдет-ғұрыптары / Қ. Тәкежанұлы. — Алматы: 2005. — 84 б.

А.Ш. Аскарова, А.С. Актанова, Ш.С. Актанова

Историко-этнографические штрихи в творчестве Абая (традиционные родовые занятия и наследственные промыслы)

В статье были проанализированы и исследованы понятия «традиционные родовые занятия и наследственные промыслы» в произведениях Абая Кунанбаева. Были выявлены и проанализированы их специфические особенности: труд и профессия рассматриваются как важнейший фактор духовного совершенствования человека, морального совершенства и стабильности национальной культуры. На основе проведенных исследований автором предложены подходы, позволяющие научно раскрыть социальную, экономическую и духовную сущность понятия профессии в казахской традиции. В ходе анализа демонстрируется историко-этнографическое значение произведений Абая, традиционный трудовой опыт населения и связь с современными экономическими теориями. Определяется, что труд и профессия являются основным механизмом, сочетающим национальную культуру и нравственные ценности. Кроме того, в работе анализируется влияние технологических прорывов в эпоху глобализации, особенно слияния искусственного интеллекта и биотехнологии, на развитие человечества. Обосновывается тот факт, что современная технологическая трансформация не только меняет экономику и социальные структуры, но и оказывает глубокое влияние на психологические и духовные аспекты человеческого бытия. В условиях техногенной эволюции пересматриваются модели мышления, чувств и действий личности, поэтому подчеркивается возрастающее значение духовных учений, предлагающих человечеству ценностную ориентацию. В этом контексте концепция Абая Кунанбайулы «целостного человека» анализируется как антропологическая модель, основанная на морали и разуме, способная сочетаться с современными изменениями. Единство разума, сердца и силы, являющееся ядром этого учения, оценивается как универсальный принцип, обеспечивающий гармоничное развитие личности. Исследование определяет роль идей Абая как духовно-этической ориентации в современной технологической цивилизации, направленной на сохранение человеческого бытия, укрепление моральной стабильности и формирование сознательного, ответственного общества. В результате доказывается научно-познавательная и воспитательная значимость наследия Абая на современном этапе, определяется его вклад в интеллектуальную и духовную эволюцию человечества. В исследовании, посвящённом творчеству Абая Кунанбаева, на конкретных примерах показана профессиональная культура казахского народа, тесно связанная с присущим ему традиционным укладом жизни и быта. Формирование понятий «кәсіп» и «нәсіп» как ценностей народной культуры и духовного кода обосновано на основе произведений поэта. Взгляды Абая, направленные на постижение казахской идентичности и природы человека, рассматриваются на этнографическом, этнологическом и антропологическом уровнях, с позиций национального мировоззрения. Несмотря на то что во времена Абая Кунанбаева термин «национальный» специально не употреблялся, в каждом понятии и представлении, соответствующем казахскому мировоззрению, при рассмотрении с позиции современности выявляется наличие «национального кода», что и было подвергнуто анализу.

Ключевые слова: Абай, родовое занятие, нәсіп, этнография, культура, культура труда, духовная ценность.

A.Sh. Azkarova, A.S. Aktanova, Sh.S. Aktanova

Historical and Ethnographic Aspects in Abai's Works (Traditional Ancestral Occupations and Hereditary Livelihoods)

The article analyzes and explores the concepts of traditional ancestral occupations and hereditary livelihoods in the works of Abai Kunanbayev. Their distinctive features are identified and examined: labor and profession are viewed as the most important factors of a person's spiritual development, moral perfection, and the stability of national culture. Based on the research conducted, the author proposes scholarly approaches that allow for a scientific interpretation of the social, economic, and spiritual essence of the concept of profession within Kazakh tradition. The analysis demonstrates the historical and ethnographic significance of Abai's works, the traditional labor experience of the population, and its connection with contemporary economic theories. It is determined that labor and profession serve as the main mechanisms that integrate national culture with moral values. In addition, the paper analyzes the impact of technological breakthroughs in the era of globalization—particularly the convergence of artificial intelligence and biotechnology-on the development of humanity. It substantiates the view that modern technological transformation not only changes the economy and social structures but also has a profound influence on the psychological and spiritual dimensions of human existence. Under conditions of technogenic evolution, models of thinking, feeling, and behavior are being reconsidered; therefore, the growing importance of spiritual teachings that provide humanity with value-based orientation is emphasized. In this context, Abai Kunanbayev's concept of the «integral (holistic) human being» is analyzed as an anthropological model grounded in morality and reason and capable of harmonizing with contemporary transformations. The unity of reason, heart, and strength, which constitutes the core of this doctrine, is assessed as a universal principle ensuring the harmonious development of personality. The study defines the role of Abai's ideas as a spiritual and ethical guide within modern technological civilization, aimed at preserving human existence, strengthening moral stability, and forming a conscious and responsible society. As a result, the scientific-cognitive and educational significance of Abai's legacy at the present stage is proven, and its contribution to the intellectual and spiritual evolution of humanity is determined. In the study devoted to Abai Kunanbayev's creative work, the professional culture of the Kazakh people-closely connected with their traditional way of life and everyday practices-is demonstrated through concrete examples. The formation of the concepts kasip (profession, occupation) and nasip (livelihood, destiny, sustenance) as values of folk culture and elements of a spiritual code is substantiated on the basis of the poet's works. Abai's views aimed at comprehending Kazakh identity and human nature are examined at ethnographic, ethnological, and anthropological levels, from the perspective of national cognition. Although the term «national» was not explicitly used in Abai Kunanbayev's time, an analysis from a modern perspective reveals the presence of a «national code» in every concept and notion corresponding to the Kazakh worldview.

Keywords: Abai, ancestral occupation, nasip, ethnography, culture, labor culture, spiritual value.

References

1 Askarova, A. (n.d.) Abaidyn qazaqtanu bagytyndagy oilarynyn sarqyp quıar sagasy — adamtanu [The culmination of Abai's ideas on Kazakh studies is the study of human nature]. *adebiportal.kz.* Retrieved from https://adebiportal.kz/kz/news/view/altynai-asqarova-abaidyn-qazaqtanu-bagytyndagy-oilarynyn-sarqyp-quiar-sagasy-adamtanu__10000547 [in Kazakh].

2 Askarova, A. (2022). *Abaidyn shygarmashylyq murasynyn tarikhy-etnografialyq konteksti* [The Historical and Ethnographic Context of Abai's Creative Heritage]. Vol. 3. Almaty: «Algorifm» [in Kazakh].

3 Aubakir, Zh., & Askarova, A. (2024). Abai olenderindegi adebı landshaft zhane qazaq turmys salty [Literary Landscape and Kazakh Way of Life in Abai's Poetry]. *Keruen*, *82*(1), 133–145. https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.1-11. [in Kazakh].

4 Kazhymurat, A., Aubakir, Zh., & Askarova, A. (2024). Abai in Alash heritage: national and cultural code. *Critical Survey*, *36*(4), 87–100. DOI: 10.3167/cs.2024.360408

5 (2012). *Qazaqtyn etnografialyq kategorialar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuıesi. Entsiklopedia* [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. Vol. 3. Almaty [in Kazakh].

6 Artyqbaev, Zh.O. (2003). *Etnos zhane qogam (tarikhy etnologiadagy adis, derek, etnoaleumettik institutlar maseleleri): Gylymi enbekter zhynagy* [Ethnos and Society (Issues of Methods, Sources, and Ethnosocial Institutions in Historical Ethnology): Collection of Scientific Work]. Qaragandy: Qaragandy menlekettik universitetinin baspasy [in Kazakh].

7 Kenjeahmetuly, S. (2004). *Qazaq khalqynyn salt-dástúrleri* [Customs and traditions of the Kazakh people]. Almaty: «Almaty kitap» [in Kazakh].

8 Argynbaev, H. (1996). *Qazaq otbasy* [Kazakh Family]. Almaty: Qainar [in Kazakh].

9 Eskekbaev, D. (2001). Shygys Qazaqstan oblysy qazaqtarynyng otbasylyq adet-guryptary [Family customs of Kazakhs of East Kazakhstan region]. B. Abilkasymov (Ed.). *Qazaqtyng adet-guryptary men salt-dasturleri: ótkendegisi zhane bugini — Kazakh customs and traditions: past and present*, 428 [in Kazakh].

10 Ibragimov, I. (1872). Etnograficheskie ocherki kirgizskogo naroda [Ethnographic essays of the Kirghiz people]. V.N. Trotskogo (Ed.), *Russkii Turkestan. Stati po etnografii — Russian Turkestan. Articles on ethnography* (pp. 120–152). Moscow: V universitetskoi tipografii Katkov i K. [in Russian].

11 Auezov, M. (2009). *Abai zholy* [The Path of Abai]. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].

12 Smith, A. (1776). *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Vol. II. Edinburgh.

13 Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (T. Parsons, Trans). New York: Charles Scribner's Sons.

14 Krueger F., Alan L. Carsrud (1993). Entrepreneurial intentions: Applying the theory of planned behaviour. *Entrepreneurship & Regional Development, 5*(4), 315–330. DOI: 10.1080/08985629300000020

15 Abai (2020). *Sen de bir kirpish dúniege. Olender men qarasozder* [You are a brick of the world. Poems and words of edification]. Almaty: Atamura [in Kazakh].

16 Margulan, A.H., & Vostrov, V.V. (1967). *Kultura i byt kazakhskogo kolkhoznogo aula* [Culture and Everyday Life of the Kazakh Collective Farm Village]. Alma-Ata: Nauka [in Russian].

17 (2023). *Abaidyn shygarmashylyq murasynyn tarihy-etnografiyalyq konteksi* [The Historical and Ethnographic Context of Abai's Creative Heritage]. Vols. 1-4. Vol. 4. Almaty: «Algorifm» [in Kazakh].

18 Stansky, P. (1983). Utopia and anti-utopia — morris, william and orwell, george. *History today*, (1), 8.

19 Jurtbai, T. (2001). *Kuıesin, zhurek... suıesin* [You Burn, My Heart... You Love]. Almaty: Sanat [in Kazakh].

20 Jurtbai, T. (2020). *Soqtyqpaly soqpasyz zamanda osti* [I Grew Up in a Troubled, Uncharted Era...]. Nur-Sultan: Abai akademiasy [in Kazakh].

21 Crafts Council. (n.d.). *www.craftscouncil.org.uk.* Retrieved from https://www.craftscouncil.org.uk/

22 Myrzahmetuly, M. (2020). *Abaitanu*. Almaty: Qazygurt [in Kazakh].

23 Auezov, M. (2011). Taudyng eteginde tursaq zhogarydan agyp keletin ozenderdi bil [If we live at the foot of the mountain, know the rivers flowing down from above]. *Qazaq gazeti — Kazakh Newspaper*, 36-37 [in Kazakh].

24 Alimbai, N., Argynbaev, Kh.A., & Mukanov, M.S. (1998). *Traditsionnaia kultura zhizneobespecheniia kazakhov. Ocherki teorii i istorii* [Traditional Life-Support Culture of the Kazakhs: Essays on Theory and History]. Almaty: Gylym [in Russian].

25 Tákejanuly, Q. (2005). *Ezhelgi qazaq adet-guryptary* [Ancient Kazakh Customs and Traditions]. Almaty [in Kazakh].

Information about the authors

Askarova Altynay Shaulievna — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Philology, Branch of Lomonosov Moscow State University in Kazakhstan. Astana, Kazakhstan. E-mail: altynay.askarova74@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8434-9610

Aktanova Ayman Sovetovna (corresponding author) **—** Candidate of Philological Sciences, Secretary of the Research Institute «Abai Academy» of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan. E-mail: aimanaktan71@gmail.com; ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0444-5336

Aktanova Sholpan Sovetovna — PhD, Senior Lecturer of the Department of foreign language philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: aktanova_sholpan@mail.ru; ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1648-3855